

Тріумфальна арка

Еріх Марія Ремарк

ТРИУМФАЛЬНА АРКА

I

Жінка наближалася до Равіка навскоси через міст. Вона йшла швидко, але так, ніби в неї запліталися ноги. Равік помітив її аж тоді, як вона опинилася майже біля нього. Він побачив бліде, вилицювате обличчя й широко посаджені очі. Обличчя було застигле й скидалося на маску. Здавалося, наче в ньому до краплі вичахло життя, а в осклілих очах при світлі ліхтаря відбивалась така порожнеча, що Равік насторожився.

Жінка пройшла так близько, що мало не зачепила його. Він простяг руку і схопив її за плече. Вона похитнулася і була б упала, якби він її не тримав.

Равік не відпускав її.

— Ви куди? — за хвилину спитав він.

Жінка безтямно дивилася на нього.

— Пустіть мене, — прошепотіла вона.

Равік нічого не сказав. Він і далі міцно тримав її за плече.

— Пустіть мене! Що це таке? — Жінка майже не ворушила губами.

Равікові здавалося, що вона не бачить його. Жінка дивилася крізь нього в порожню ніч. Просто її затримало щось, і вона казала:

— Пустіть мене!

Равік відразу помітив, що вона не повія. І не п'яна. Він ледь попустив пальці, і жінка могла б вирватись, якби хотіла, але вона, мабуть, і не помітила цього. Равік трохи почекав.

— Ну справді, куди ви? Так пізно самі, в Парижі! — ще раз спокійно спитав він і відпустив її плече.

Жінка мовчала, проте не рушила з місця. Здавалося, що, зупинившись, вона вже не мала сили йти далі.

Равік прихилився до поруччя мосту. Він відчув під руками вологий дірчастий камінь.

— Не туди, бува? — Він кивнув головою вниз, де сіруватим полиском мерехтіла Сена, що неспокійно напливала на темну тінь мосту Альма.

Жінка не відповіла.

— Надто рано, — мовив Равік. — Надто рано й надто холодно. Тепер листопад.

Він витяг пачку сигарет і пошукав у кишені сірників. На картонці їх виявилось тільки два, і він обережно схилився, щоб прикрити долонями полум'я від легенького вітру, що повівав від води.

— Дайте й мені сигарету, — ледь чутно попросила жінка.

Равік випростався й простяг їй пачку.

— Алжирські. Чорний тютюн. їх курять солдати інтернаціонального легіону. Мабуть,

надто міцні для вас. Інших я не маю з собою.

Жінка похитала головою і взяла сигарету. Равік підніс їй запаленого сірника. Жінка курила швидко, глибоко затягуючись. Равік викинув запаленого сірника за поруччя. Він летів у темряві, наче крихітна падуча зірка, й погас, аж як досяг води.

На міст поволі в'їхало таксі. Водій пригальмував, глянув на них, трохи почекав, тоді додав газу й поїхав далі мокрою, з чорним полиском бруківкою авеню Георга П'ятого.

Равік раптом відчув, що він страшенно стомлений. Він цілий день напружено працював і не зміг заснути. Тому й вийшов знов надвір, щоб випити чогось. І тепер, у вологій холоднечі пізнього вечора, втома зненацька важким лантухом упала йому на голову.

Він глянув на жінку. Навіщо, власне, він її затримав? З нею щось, сталося, безперечно. Та яке йому діло? Хіба він мало бачив жінок, з якими щось сталося, а надто вночі, надто в Парижі? Йому тепер було до всього байдуже, він хотів хоч кілька годин поспати.

— Ідіть додому, — сказав він. — Чого вам треба в таку пору надворі? Ще вскочите в якусь халепу.

Він звів комір плаща й повернувся, щоб іти далі. Жінка дивилася на нього, наче нічого не розуміла.

— Додому? — перепитала вона.

Равік здвигнув плечима.

— Додому, до свого помешкання, в готель — як хочете, так і називайте. Куди завгодно. Чи вам забаглося потрапити в поліцію?

— У готель! О господи! — простогнала жінка.

Равік зупинився. Знов комусь нікуди поткнутися, подумав він. Можна було здогадатися наперед. Завжди те саме. Вночі не знають, де їм дітися, а вранці зникають, перше ніж ти прокинешся. Тоді вони знають, куди їм іти. Одвічний, банальний розпач, нав'язаний темрявою, що приходить і минає разом із нею. Равік кинув сигарету. Наче йому самому той розпач не в'ївся в печінки!

— Ходімо кудись, вип'ємо по чарці горілки, — сказав він.

Так було найпростіше. Він потім заплатить і піде, а вона тим часом надумає, що їй робити.

Жінка невпевнено ступила крок і спіткнулася. Равік підтримав її за руку.

— Стомилися? — спитав він.

— Не знаю. Мабуть, стомилася.

— Так, що не можете заснути?

Жінка кивнула головою.

— Буває. Ходімо. Я вас підтримуватиму.

Вони рушили по авеню Марсо. Равік відчув, що жінка опирається на нього. Так, ніби падає і мусить за щось триматися.

Вони перетнули авеню Петра Першого Сербського. За перехрестям починалась вулиця Шайо, а віддалік проти мокрого, навислого неба невиразно бовваніла темна

Тріумфальна арка.

Равік показав на вузьенькі освітлені двері півнички.

— Сюди... Тут ми щось роздобудемо.

Це був шоферський шинок. Усередині сиділо кілька таксистів і дві повії. Таксисти грали в карти, а повії пили абсент. Вони зміряли жінку швидким поглядом і байдуже відвернулися. Старша гучно позіхнула, а молодша знічев'я заходилася підфарбовувати губи. У глибині коридора молодший офіціант, іще зовсім хлопчак з обличчям розлюченого щура, саме посипав тирсою плитки й почав замітати. Равік зі своєю супутницею сіли до столика біля входу. Так було зручніше — можна швидше піти. Він навіть не скинув плаща.

— Що ви питимете? — спитав він.

— Не знаю. Байдуже що.

— Дві чарки кальвадосу, — сказав Равік офіціантові, що був лише в сорочці з закоченими рукавами й жилеті.— І пачку сигарет "Честерфілд".

— У нас англійських немає,— відповів офіціант. — Самі французькі.

— Гарзд. Тоді пачку "Лоран", зелених.

— Зелених також немає. Тільки блакитні.

Равік глянув на офіціантову руку, де була виколота гола жінка, що йшла по хмарах. Офіціант простежив за його поглядом, стиснув кулак і напружив м'язи. Виколота жінка непристойно ворухнула животом.

— Давайте блакитні,— сказав Равік.

Офіціант вищирив зуби.

— Може, знайдеться ще пачка зелених, — мовив він і почовгав від столика.

Равік провів його очима.

— Червоні капці й дама, що виконує танець живота, — мовив він. — Видно, він служив у турецькому флоті.

Жінка поклати руки на столик, так важко, ніби вже ніколи не думала їх підіймати. Руки були плекані, та це ще ні про що не свідчило. Зрештою, не такі й плекані. Равік помітив, що ніготь на середньому пальці правої руки зламався і, мабуть, його відірвали й не підрівняли пилочкою. Лак також подекуди облупився.

Офіціант приніс чарки й пачку сигарет.

— "Лоран", зелені. Знайшлася ще одна.

— Я так і думав. Ви служили у флоті?

— Ні, в цирку.

— Ще краще. — Равік простяг жінці чарку. — Натє, випийте. В таку пізню пору найкраще пити кальвадос. Чи, може, хочете кави?

— Ні.

— Випийте одним духом.

Жінка кивнула й випила. Равік дивився на неї. Погасле обличчя, безкровне і майже без ніякого виразу. Повні уста, але бліді, й обриси ніби стерті, лише коси дуже гарні, лискучі, природного русявого кольору. На голові в неї був берет, з-під дощовика

виглядав синій костюм, пошитий у доброго кравця, проте зелений камінь на каблучці був завеликий для справжнього самоцвіта.

— Вип'єте ще одну? — спитав Равік.

Жінка знов кивнула головою.

Він покликав офіціанта.

— Ще дві чарки кальвадосу, але більші.

— Більші й повніші?

— Так.

— Отже, два подвійні кальвадоси.

— Угадали.

Равік вирішив, що зараз одним духом вип'є свою чарку й піде. Він нудився і був дуже стомлений. Загалом він ставився терпляче до будь-яких пригод, бо мав за собою сорок років неспокійного, сповненого злетів і спадів життя. Але такі ситуації, як ця, були йому добре відомі. Він жив у Парижі кілька років, ночами не міг спати, тому набачився вже всякого.

Офіціант приніс замовлене. Равік узяв чарку яблучної горілки з гострим запахом і обережно поставив її перед жінкою.

— Випийте ще. Вона вам не дуже допоможе, але зігріє. Та хоч яке у вас горе, не беріть його близько до серця. На світі є мало такого, за чим варто довго побиватися.

Жінка підвела на нього очі, проте до чарки не доторкнулася.

— Справді,— сказав Равік. — Особливо вночі. Вночі все ускладнюється.

Жінка й далі дивилася на нього.

— Не треба мене втішати, — нарешті мовила вона.

— Тим краще.

Равік пошукав очима офіціанта. З нього досить. Він знав таких жінок. Мабуть, з російських емігрантів, подумав він. Не встигне ще десь і місця нагріти, а вже присаджує тебе.

— Ви росіянка?

— Ні.

Равік розрахувався і встав, щоб попрощатися. Жінка також відразу підвелася, мовчки, ніби так і мало бути. Равік нерішуче глянув на неї. Гарзд, подумав він, попрощатися можна й надворі.

Почався дощ. Равік затримався перед дверима.

— Вам куди?

Він вирішив, що піде в протилежний бік.

— Не знаю. Куди-небудь.

— То де ж ви мешкаєте?

Жінка стрепенулася.

— Туди я не можу йти! Ні! Не можу!

В її очах раптом блиснув нестямний страх. Суперечка, подумав Равік. Посварилася й вибігла надвір. Завтра вранці вона все зважить і повернеться.

— У вас немає знайомих, до яких ви могли б піти? Якоїсь приятельки? Можна подзвонити їй з пивниці.

— Ні, немає нікого.

— Але ж вам треба десь переночувати. У вас немає грошей на кімнату?

— Є.

— То йдіть у готель. Тут їх повно поблизу.

Жінка мовчала.

— Десь же треба приткнутися, — нетерпляче мовив Ра-вік. — Не будете ж ви стояти цілу ніч на дощі.

Жінка щільніше загорнулася в плащ.

— Справді,— мовила вона, наче нарешті зважилася на щось. — Ви добре кажете. Дякую. Не турбуйтеся більше про мене. Я десь прилаштуюся. Дякую. — Вона затиснула в кулак кінці коміра. — Дякую за все.

Жінка спідлоба глянула на Равіка сповненим муки поглядом, марно пробуючи всміхнутися, тоді обернулася і, вже не вагаючись, нечутною ходою рушила в дрібний, мов туман, дощ.

Равік хвилину постояв нерухомо.

— Хай йому чорт! — пробурмотів він розгублено й нерішуче.

Він не знав, що сталося і яка тому причина: чи та сумна усмішка, чи той погляд, чи порожня вулиця, чи ніч, — знав тільки, що не може залишити саму цю жінку, яка в тумані раптом здалася йому загубленою дитиною.

Равік наздогнав її.

— Ходімо зі мною, — непривітно сказав він. — Щось придумаємо.

Вони вийшли на площу Етуаль, що лежала перед ними в сірій мряці, велика, безмежна. Туман погустішав, і вулиці, що розбігалися від площі, губились у ньому. Видно було саму тільки широченну площу з тьмяними ліхтарями, схожими на бляклі місяці, й високим кам'яним склепінням Тріумфальної арки, що теж губилася в тумані, наче вона підпирала тужливе небо й захищала самотній, блідий племінчик на могилі Невідомого солдата, схожій на останню могилу людства серед темної пустелі.

Вони перетнули всю площу. Равік ішов швидко. Він був надто стомлений, щоб зважати на щось. Поряд із собою він чув невпевнену, м'яку ходу жінки. Вона йшла, похиливши голову й засунувши руки в кишені дощовика, — маленька жаринка чужого життя. І раптом серед порожньої по-ніч-ному площі ця жінка на мить здалася йому дивно близькою, хоч він нічого про неї не знав — а може, саме тому. Вона була чужа йому, але й він почував себе всюди чужим, і це якимось дивом дужче зближувало їх, ніж усі слова й довгорічна звичка, що згладжує протиріччя.

Равік мешкав у невеличкому готелі за площею Терн, у боковій вулиці, що відходила від авеню Ваграм. Це була досить занедбана будівля. Нова була тільки таблиця, що висіла над входом: "Готель "Ентернаціональ".

Равік подзвонив.

— Є ще вільний номер? — спитав він у хлопця, що відчинив йому.

Той витріщив на нього заспані очі.

— Портъє вже пішов, — нарешті, затинаючись, відповів він.

— Бачу, що пішов. Я питаю тебе, чи є ще якась вільна кімната.

Хлопець спантеличено здвигнув плечима. Він бачив, що Равік привів жінку, але не розумів, навіщо потрібна ще одна кімната. Йому не доводилося чути, щоб хтось, привівши жінку, питав для неї кімнату.

— Мадам спить. Вона прожене мене з роботи, якщо я збуджу її.

— Гарзд. Доведеться пошукати самим.

Равік дав хлопцеві чайові, взяв ключа й поперед жінки піднявся сходами нагору. Не відмикаючи своїх дверей, він зупинився поглядом на сусідніх. Перед ними не стояло ніякого взуття. Він двічі постукав. Ніхто не відповів. Він обережно натиснув на дужку. Двері були замкнені.

— Вчора вона була порожня, — промурмотів Равік. — Спробуємо з іншого боку. Мабуть, господиня замкнула її, щоб не повтікали блощиці.

Він відімкнув свою кімнату.

— Поки що сідайте, — мовив він, показуючи на червону канапу. — Я зараз вернуся.

Він відчинив скляні двері на вузький залізний балкончик, переліз через ґратки на сусідній і спробував добратися до кімнати звідти. Але й там двері були замкнені. Розчарований, він повернувся назад.

— Нічого не вийшло. Я не можу знайти вам тут кімнату.

Жінка сиділа в кутку канапи.

— Можна мені ще трохи побути тут? — спитала вона.

Равік пильно глянув на неї. Її обличчя помертвіло з утоми. Здавалося, вона не подужає підвестись.

— Залишайтесь тут, — сказав він.

— Я тільки трохи посиджу.

— Лягайте. Це буде найпростіше.

Жінка ніби не почула його. Вона поволі, майже машинально похитала головою.

— Треба було лишити мене на вулиці. А тепер... тепер, мабуть, я не зможу піти звідси.

— І мені так здається. Залишайтесь і лягайте спати. Так буде найкраще. А завтра побачимо.

Жінка глянула на нього.

— Я не хочу вам...

— О господи, — перебив її Равік, — ви мені справді не заважаєте. Тут не вперше ночують люди, що не мають де дітися. В цьому готелі мешкають утікачі. І майже щодня хтось приходиться на ніч. Лягайте на ліжку. Я пересплю на канапі. Я вже звик.

— Ні, ні, я тільки посиджу. Коли ви дозволите мені посидіти в себе, то цього досить.

— Ну, як хочете.

Равік скинув плаща й повісив на вішалку. Тоді взяв із ліжка ковдру та подушку й присунув до канапи стільця. Потім приніс із ванної купальний халат і поклав його на

спинку стільця.

— Це те, що я можу вам дати, — сказав він. — Як хочете, то візьміть іще піжаму. Вона он там у шухляді. Більше я не буду панькатися з вами. Можете прийняти ванну. А мені треба дещо зробити.

Жінка похитала головою.

Равік зупинився перед нею.

— Але дощовик скиньте, — сказав він. — Бачите, який він мокрий. І берет давайте сюди.

Жінка віддала йому дощовик і берет. Равік поклав подушку в куток канапи.

— Лягайте сюди головою. А стілець для того, щоб ви не впали, як заснете. — Він підсунув його до канапи. — Ану, давайте черевики. Звичайно, мокрі наскрізь. Так і застудитись неважко. — Він стягнув з її ніг черевики, дістав із шухляди вовняні шкарпетки й натягнув їй на ноги. — Отепер уже ви сяк-так улаштовані. У важкі хвилини треба найперше подбати про якийсь затишок. Давнє солдатське правило.

— Дякую, — мовила жінка. — Дякую.

Равік зайшов до ванної і відкрутив крани. В умивальник полилася вода. Він розв'язав краватку й неухважно оглянув себе в дзеркалі. Допитливі, глибоко посаджені очі, вузьке обличчя. Воно здавалося б смертельно втомленим, якби не очі. Уста, занадто м'які, контрастують із двома складками, що йдуть від носа до кутиків рота. Над правим оком — довгий зубцюватий шрам, що губився у чубові.

Телефонний дзвінок вивів його з задуми.

— От чорт! — На мить він забув геть усе. Таке з ним часом бувало, він цілком поринав у свої думки. А тут ще й ця жінка. — Я йду! — гукнув він. — Ви злякалися? — Він зняв трубку. — Що? Так. Добре... так... звичайно, так... усе буде гаразд... так. Де? Добре, я негайно йду. Гарячої кави, міцної... так...

Равік дуже обережно поклав трубку і, задумавшись, присів на край канапи.

— Я мушу йти, — сказав він. — Негайно.

Жінка відразу підвелася. Вона похитнулася і схопилася за стілець.

— Ні, ні... — На мить Равіка зворушила її покора. Вона була готова до всього. — Ви можете лишитись. Спіть. Мені треба вийти на годину чи на дві, не знаю, на скільки. Лишайтеся.

Равік одягнув плаща. На мить у нього майнула підозра, але він зразу ж відігнав її. Ця жінка не крастиме. Не така вона. Тих він знав дуже добре. Та й що тут украдеш?

Він уже був біля дверей, коли жінка спитала:

— Можна мені піти з вами?

— Ні, не можна. Лишайтеся тут. Беріть, що вам іще буде треба. Як хочете, то лягайте на ліжку. Коньяк у шафі. Спіть...

Він повернувся, щоб іти.

— Не вимикайте світла, — квапливо попросила його жінка.

Він відпустив дужку дверей і спитав:

— Боїтесь?

Вона кивнула.

Равік показав на ключа.

— Замкніть за мною двері й витягніть ключа. Унизу є запасний, я відімкну ним.

Жінка похитала головою.

— Не в тім річ. Але прошу вас, лишіть світло.

— Он що! — Равік уважно подивився на жінку. — Я й не думав вимикати його.

Нехай горить. Я все це знаю. Колись сам пережив такі часи.

На розі Акацієвої вулиці йому трапилося таксі.

— Вулиця Лорістон, чотирнадцять. Швидко!

Водій розвернув машину й поїхав по авеню Карно. Коли вони переїздили авеню де ла Гранд Арме, з правого боку вигулькнула маленька машина на два місця. Вони б неодмінно зіткнулись, якби бруківка не була така мокра й слизька. Від раптового гальмування зустрічну машину занесло на середину вулиці, і таксі мало не зачепило її радіатором. Легенька машина закрутилася, мов карусель. То був маленький "рено", за кермом сидів чоловік в окулярах і в чорному капелюсі. За кожним поворотом видніло його бліде обурене обличчя. Нарешті машина перестала крутитись і помчала до Тріумфальної арки в кінці вулиці, немов до велетенської брами в пекло, — маленька зелена комашка, з якої висунувся білий кулак і погрожував нічному небові.

Водій таксі обернувся.

— Ви коли бачили таке?

— Бачив, — відповів Равік.

— Ще й нап'яв такого капелюха! А жене вночі машину, як навіжений.

— Він мав право, бо їхав головною вулицею. Чого ж ви лаєтесь?

— Авжеж, мав! Тому я й лаюся.

— А що б ви робили, якби він порушив правило?

— І тоді лаявся б.

— Ви, мабуть, завжди вмiєте полегшити собі життя.

— Тоді б я лаявся інакше, — пояснив водій, звертаючи на авеню Фоша. — Не так здивовано, розумієте?

— Ні. Знижуйте швидкість на перехрестях.

— А я й знижую. Але клята вулиця ніби намащена салом. Та чого ви питаєте мене, як потім не слухаєте, що я кажу?

— Того, що я втомлений, — нетерпляче відповів Равік. — Того, що тепер ніч. І, коли хочете, того, що ми — тільки іскри, яких невідомо куди жене вітер. їдьте швидше.

— Так би й сказали, — мовив водій і аж трохи шанобливо приклав пальці до кашкета. — Тепер усе зрозуміло.

— Слухайте, — спитав Равік, у якого раптом майнула підозра, — ви російський емігрант?

— Ні. Але я читаю всяку всячину, коли чекаю на пасажирів.

Не щастить мені сьогодні з росіянами, подумав Равік. Він відкинув голову на спинку сидіння. Оце б випити кави. Гарячої чорної кави. Мабуть, у них вистачить і на

мене. Мої руки повинні бути цілком спокійні. Коли кава не допоможе, Вебер дасть мені укол. Усе буде гаразд. Він опустив шибку й повільно вдихнув вологе повітря.

II

У невеличкій операційній було видно, як удень. Вона скидалася на гігієнічну різницю. На підлозі стояли відра із закривавленою ватою, навколо валялися бинти й тампони, і червоний колір урочисто кидав виклик надмірові білого. Вебер сидів у передопераційній біля лакованого сталевого столика й щось записував. Сестра кип'ятила інструменти. Окріп булькав, світло неначе сичало, лише тіло, що лежало на столі, було цілком байдуже — його вже ніщо не хвилювало.

Равік мив руки рідким милом. Мив люто й запекло, ніби хотів здерти з них шкіру.

— Паскудство, — промимрив він сам до себе. — Хай би його все чорти забрали!

Операційна сестра гидливо глянула на нього. Вебер підвів голову.

— Спокійно, Ежені! Всі хірурги лаються. А надто як щось не вдалося. Ви мали б уже до цього звикнути.

Сестра кинула в окріп пригріщ інструментів.

— Професор Пер'є ніколи не лаявся, — ображено мовила вона, — а проте врятував чимало людей.

— Професор Пер'є оперував на мозку. Найтонша, віртуозна техніка, Ежені. А ми патраємо животи. Це зовсім інше. — Вебер згорнув свої записи й підвівся. — Ви чудово працювали, Равіку. Та що зробиш, коли перед тим орудував партач.

— А все-таки часом можна щось зробити.

Равік витер руки й закурив сигарету. Сестра з мовчазним докором відчинила вікно.

— Bravo, Ежені, — похвалив її Вебер. — Ви завжди дотримуєтесь приписів.

— Я маю в житті певні обов'язки. І не хотіла б, щоб мене висадило в повітря разом із операційною.

— Чудово, Ежені. Аж на серці спокійніше стає.

— Дехто таких обов'язків не має. І не хоче мати.

— Це закид вам, Равіку! — засміявся Вебер. — Краще вшиваймося звідси. Ежені вранці дуже войовнича. І робити нам тут більше нічого.

Равік глянув на сестру, що мала в житті певні обов'язки. Та безстрашно зустріла його погляд. Окуляри в нікельованій оправі робили її пісне обличчя якимось неприступним. Вона була людиною, як і Равік, але навіть дерево здавалося йому ріднішим за неї.

— Вибачте, — сказав він. — Ваша правда.

На білому столі лежало те, що кілька годин тому було ще надією, подихом, болем і тремтливим життям. А тепер це був тільки нечутливий труп, і людина-автомат, яка звалася сестрою Ежені й пишалася тим, що ніколи не робила в житті помилок, прикрила його простиралом і повезла геть. Такі всіх переживуть, подумав Равік, денне світло не любить цих дерев'яних душ, тому забуває про них, і вони живуть дуже довго.

— До побачення, Ежені, — сказав Вебер. — Виспіться сьогодні як слід.

— До побачення, докторе Вебере. Дякую, пане докторе.

— До побачення, — сказав Равік. — Вибачте за лайку.

— Всього найкращого, — крижаним голосом відповіла Ежені.

Вебер пирхнув.

— Чавунна вдача.

Надворі був сірий ранок. Вулицею торохтіли машини, що забирали сміття. Вебер звів комір.

— Гидотна погода. Підвезти вас, Равіку?

— Ні, дякую. Я хочу прогулятися.

— В таку сльоту? Я можу поїхати повз ваш готель. Це майже по дорозі.

Равік похитав головою.

— Дякую, Вебере.

Вебер пильно подивився на нього.

— Дивно, що ви й досі хвилюєтесь, коли хтось помирає у вас під ножем. Ви ж бо вже п'ятнадцять років панахаєте людей і всього набачилися.

— Так, набачився. Я й не хвилююся.

Вебер стояв перед ним кремезний і спокійний. Його велике кругле обличчя блищало, мов стигле нормандське яблуко. На чорних підстрижених вусах блищали крапельки дощу. Біля тротуару стояв "б'юїк" і також блищав. Зараз Вебер сяде в нього й спокійно поїде додому, до свого рожевого лялькового будиночка в передмісті, з чистою, осяйною дружиною і з двома чистими осяйними дітьми. Чисте осяйне існування. Як йому пояснити те напруження, від якого серце завмирає в грудях, коли ніж готовий зробити перший розтин, коли після легенького натиску лишається тонкий кривавий слід, коли тіло в голках і клемах відкривається, мов подвійна чи потрійна завіса, і з'являється те, що ніколи не бачило світла, коли ти йдеш по сліду, наче мисливець у джунглях, і враз у зруйнованій тканині, у вузлах, в пухлині, в розривах знаходиш могутнього хижака — смерть — і стаєш на боротьбу з нею, озброєний тільки тонким лезом, голкою і безмежно впевненою рукою... Як йому пояснити, що ти відчуваєш, коли твоя зосередженість досягла блискучої вершини і раптом кров хворого темніє, на неї з глумом падає якась владна, хижа тінь, — і ніж твій тупіє, голка стає ламкою і важкою рука... Коли те невидиме, загадкове явище, яке зветься життям і пульсує в тебе перед очима, раптом тікає від твоїх безсилим рук, розпадається, захоплене примарним чорним вихором, якого ні досягти, ні прогнати, коли обличчя, яке щойно дихало, було чийось "я", мало ім'я, обертається в безіменну застиглу маску... і тебе охоплює безглузда, безсила лють... як можна все це пояснити... та й що тут пояснювати?

Равік закурив другу сигарету.

— їй було двадцять один рік, — сказав він.

Вебер змахнув хусточкою з вусів блискучі краплі.

— Ви працювали бездоганно. Я б так не зміг. А що там, де вже поорудував якийсь партач, не було чого рятувати, не ваша вина. Де б ми опинилися, якби думали інакше?

— Так, — мовив Равік, — де б ми опинилися?

Вебер сховав хусточку до кишені.

— Після всього, що вам довелося пережити, ви мали б стати в біса загартованим.

У Равікових очах блиснула іронія.

— Людина ніколи не стає загартованою. Вона, може тільки багато до чого звикнути.

— Я це й мав на увазі.

— Але є таке, до чого ніколи не звикнеш. Важко сказати, чому. Даймо, що через каву. Може, й справді мене кава так наструнчила. А ми подумали, що це хвилювання.

— Кава була добра, правда?

— Дуже добра.

— Готувати каву я мастак. Я передчував, що вона вам буде потрібна, тому сам приготував її. Це не те чорне пійло, що готує Ежені, правда?

— Нема що й рівняти. Готувати каву ви справді мастак.

Вебер сів у машину, ввімкнув мотор і висунувся з вікна.

— Може, я все-таки вас підкину, га? Ви, певне, страшенно стомлені.

Тюлень, подумав Равік, не слухаючи його. Здоровий тюлень. Ну то й що? Чого мені все це верзеться? Вічно ця роздвоєність — думаєш про одне, а в голові крутиться інше.

— Я не стомлений, — сказав він. — Кава мене підбадьорила. Виспіться добре, Вебере.

Вебер засміявся. Під чорними вусами блиснули білі зуби.

— Я вже не лягатиму спати. Піду садити тюльпани й нарциси.

Тюльпани й нарциси, подумав Равік. На кругленьких грядках між посланими жорствою стежечками. Тюльпани й нарциси — оранжево-золотаве буяння весни.

— До побачення, Вебере, — сказав він. — Про все решту ви потурбуєтесь?

— Авжеж. Я вам подзвоню ввечері. На жаль, гонорар буде невеликий. Нема про що навіть говорити. Дівчина була вбога і, мабуть, не мала родичів. Та ми ще перевіримо.

Равік відмахнувся рукою.

— Дівчина дала Ежені сто франків. Мабуть, це все, що в неї було. Отже, ваших двадцять п'ять.

— Добре, добре, — нетерпляче мовив Равік. — До побачення, Вебере.

— До побачення. Зустрінемося завтра о восьмій ранку.

Равік неквапом рушив вулицею Лорістон. Якби було літо, він сів би десь на лавці в Булонському лісі проти сонця й бездумно дивився б на воду та на зелені дерева, поки не вляглося б напруження. Потім поїхав би до готелю й ліг спати.

Він зайшов у бістро на розі вулиці Буасьєр. Коло прилавка стояло кілька робітників та водіїв вантажних машин. Вони пили гарячу чорну каву, вмочаючи в неї булочки. Якусь хвилину Равік стежив за ними. То було впевнене, просте життя — з запеклою боротьбою за існування, з виснажли* вою працею, втомою вечорами, їжею, жінкою і важким, позбавленим видив сном.

— Чарку вишнівки, — сказав він.

На правій нозі в тієї дівчини, що померла, був тоненький дешевий позолочений

ланцюжок — одна з тих цяцьок, що їх любить молодь, коли вона сентиментальна й не має смаку. Ланцюжок з маленькою пластинкою, на якій вибито напис "Toujours Charles" [1], закутий на нозі так, що його не можна скинути, ланцюжок, який розповідав про неділі, проведені в лісі над Сеною, про закоханість і нерозумну молодість, про маленьку ювелірну крамничку десь у Неї, про вересневі ночі в кімнатці під дахом, — тоді раптом затримка, очікування, страх, а "навіки твого" Шарля і слід пропав... Приятелька, що дала адресу, якась акушерка, застелений цератою стіл, пекучий біль і кров, кров, розгублене лице старої, руки, які хапливо підсаджують тебе в таксі, щоб швидше спекатися, довгі дні муки, корчів із болю і нарешті карета швидкої допомоги, лікарня, останні сто франків, зім'яті в гарячій спітнілій руці, і... надто пізно.

Почало деренчати радіо. Танго, якийсь гугнявий голос виводив безглузді куплети. Равік похопився, що подумки ще раз простежує всю операцію. Він зважував кожен свій рух. На кілька годин раніше дівчину ще, мабуть, можна було б урятувати. Вебер телефонував, але його не було в готелі, їй довелось померти тому, що він надто довго стовбичив на мості Альма. Вебер сам не вмів робити таких операцій. Безглузда випадковість. Нога з позолоченим ланцюжком, підігнута досередини.

Прийди в мій човен, місяць сяє,-
надсаджувався фальцетом у репродукторі тенор.

Равік розрахувався й вийшов. На вулиці він зупинив таксі.

— В "Озіріс".

"Озіріс" був великий, солідний публічний дім з просторим баром у єгипетському стилі.

— Ми вже зачинаємо, — сказав порт'є.— Більше нікого немає.

— Нікого?

— Тільки мадам Роланда. Всі дами роз'їхалися.

— Гарзд.

Порт'є в калошах невдоволено переступав з ноги на ногу.

— Затримайте таксі. Потім нелегко буде знайти інше. Ми скінчили працювати.

— Ви вже мені казали. А таксі я піймаю.

Равік всунув порт'є в кишеню на грудях пачку сигарет і вузькими дверима повз роздягальню зайшов до просторої зали. Бар був порожній. У ньому було як завжди після міщанської гульні — калюжі розлитого вина, кілька перекинутих стільців, недокурки на підлозі, дух тютюну, солодкавих парфумів і поту.

— Роландо! — погукав Равік.

Вона стояла біля великого столу, на якому здійснювалася купа рожевої шовкової білизни.

— Равік? — мовила вона, зовсім не здивувавшись. — Так пізно. Чого ти хочеш? Дівчини чи щось випити? Чи того й того?

— Горілки. Польської.

Роланда принесла пляшку й чарку.

— Налий собі сам. Я ще мушу посортувати й переписати білизну. Зараз приїде

машина з пральні. Коли не запишеш якоїсь ганчірки, то та банда все покраде, як згря сорок. Шоферня, розумієш. На подарунки своїм коханкам.

Равік кивнув головою.

— Увімкни музику, Роландо. Голосно.

— Добре.

Роланда ввімкнула приймач. Литаври й барабани заgrimіли у високій порожній залі, мов буря.

— Не занадто голосно?

— Ні.

Занадто голосно. Що може бути занадто голосним? Хіба тиша. Тиша, в якій тебе роздирає на шматки, наче в безповітряному просторі.

— От і все, — сказала Роланда й підійшла до Равікового столика.

У неї була дужа постать, ясне обличчя, спокійні карі очі. Чорна пуританська сукня була ознакою наглядочки й вирізняла її серед напіводягнених повій.

— Випий зі мною, Роландо.

— Добре.

Равік приніс із бару чарку й почав наливати. Роланда притримала пляшку, коли чарка наповнилась до половини.

— Досить! Я більше не вип'ю.

— Не люблю недолитих чарок. Краще залиш, якщо не вип'єш.

— Навіщо? Це було б марнотратство.

Равік глянув на неї. Надійне, розумне обличчя. Він усміхнувся.

— Марнотратство? Французи завжди бояться його. А навіщо ощадити? Тебе також ніхто не щадив.

— Це комерція. В ній зовсім інші правила.

Равік засміявся.

— Ну, то випиймо за комерцію. Чим би став світ без моралі комерсантів? Юрмою злочинців, ідеалістів і ледарів.

— Тобі треба дівчини, — сказала Роланда. — Я можу подзвонити Кікі. Вона дуже добра. Двадцять один рік.

— Так? Знов двадцять один рік. Сьогодні такі не для мене. — Равік налив собі ще одну чарку. — Про що ти думаєш, Роландо, перед сном?

— Здебільшого ні про що. Я надто втомлююся.

— А коли ти не втомлена?

— Про Тур.

— Чому?

— Там моя тітка має будинок із крамничкою. Я вже двічі викупляла заставні на нього. Коли тітка помре — їй сімдесят шість, — будинок буде мій. Тоді я зроблю з крамнички кав'ярню. Ясні шпалери у квіточку, оркестр, три музиканти — піаніно, скрипка й віолончель, у глибині бар. Невеличкий, але милий. Будинок стоїть у гарному кварталі. Думаю, що за дев'ять з половиною тисяч франків його можна буде пристойно

опорядити. Куплю завіси і навіть ліхтарі. Хотілося б ще мати на перший час п'ять тисяч франків про запас. І, звичайно, плата за квартири на двох горішніх поверхах. Ось про це я й думаю.

— Ти народилася в Турі?

— Так. Але ніхто не знає, де я потім була. А якщо мої справи йтимуть добре, то це нікого й не обходитиме. Гроші прикривають усе.

— Не все. Але багато що.

Равік відчув якусь ваготу в скронях і почав говорити повільніше.

— Мабуть, із мене досить, — мовив він і дістав із кишені кілька банкнот. — Ти одружишся в Турі, Роландо?

— Не відразу. Через кілька років. Я там маю приятеля.

— Ти до нього часом їдиш?

— Рідко. Він мені інколи пише. Звичайно, на іншу адресу. Він одружений, але його дружина в лікарні. Сухоти. Проживе щонайбільше рік або два, кажуть лікарі. Тоді він буде вільний.

Равік підвівся.

— Хай бог благословить тебе, Роландо. Ти маєш здоровий глузд.

Вона довірливо усміхнулася, погоджуючись із ним. На її ясному, свіжому обличчі не було й сліду втоми, ніби вона щойно встала. Вона знала, чого хоче. Життя не мало для неї ніяких загадок.

Надворі був білий день. Дощ перестав. На розі вулиць, наче невеличкі броньовані башти, стояли пісуари. Порт'є вже не було, ніч розтанула, почався день, і юрми людей тиснулися біля входів у метро, ніби то були отвори, в які вони кидалися, щоб принести себе в жертву похмурому підземному богові.

Жінка злякано підвелася на канапі. Вона не крикнула, тільки здушено зойкнула, сперлася на лікті й завмерла.

— Не бійтеся, — сказав Равік. — Це я. Той самий, що привів вас сюди кілька годин тому.

Жінка полегшено відітхнула. Равік бачив її нечітко: електричні лампочки й ранок, що заповзав у вікно, сповнювали кімнату бляклим, хворобливим світлом.

— Мабуть, уже можна погасити, — мовив він і натиснув на вимикач.

Він знов відчув, як хміль м'якими ударами б'є йому в скроні.

— Хочете снідати? — спитав він.

Равік устиг забути про жінку, а коли брав унизу ключа, то гадав, що вона вже пішла. Він радо б спекався її. Він чимало випив, лаштунки свідомості розсунулися, ланцюг часу з брязкотом розірвався, і його обступили владні, безстрашні спогади та мрії. Він хотів бути сам.

— Хочете кави? — спитав Равік. — Тут тільки її і вміють готувати.

Жінка похитала головою. Він уважніше приглянувся до неї.

— Що сталося? Тут хтось був?

— Ні.

— Але щось мало статися. Ви дивитесь на мене, як на примару.

Жінка ворухнула губами.

— Запах, — насилу вимовила вона.

— Запах? — не зрозумів Равік. — Горілка не пахне. Вишнівка і бренді також. А сигарети ви самі курите. Що ж вас налякало?

— Я не про це...

— О господи, а про що ж?

— Це той самий... той самий запах...

— Боже, це, певне, ефір, — сказав Равік, у якого раптом сяйнув здогад. — Ефір?

Жінка кивнула головою.

— Вас колись оперували?

— Ні... але...

Равік більше не слухав. Він відчинив вікно.

— Зараз вивітриться. А ви тим часом закуріть.

Він подався до ванної і відкрив крани. У дзеркалі він побачив своє обличчя. Він уже стояв тут кілька годин тому. І за цей час померла людина. Ну й що? Кожної хвилини помирають тисячі людей. Так каже статистика. В цьому немає нічого особливого. Але для того, хто помирає, його смерть була важливіша за все, за цілу земну кулю, що, й далі не перестає крутитися.

Він сів на край ванни і скинув черевики. Завжди те саме. Німа влада речей. Тривіальність, банальна звичка у всьому своєму химерному перебігові. Квітучий берег серця біля річки кохання — та хоч би ким ти був, поетом, напівбогом чи ідіотом, а проте кожних кілька годин мусиш спускатися зі свого неба на землю, щоб помочитися. Ніде від цього не дінешся. Іронія природи. Романтична веселка над рефлексами залоз і процесом травлення. Органи найвищого екстазу за якимось диявольським задумом водночас призначені для виділення. Равік шпурнув черевики в куток. Ненависна звичка роздягатися! Навіть її не уникнеш. Це розуміє тільки той, хто живе сам. У ній була якась проклята покірність, капітуляція перед оточенням. Він часто засинав одягнений, щоб перебороти її, але цим тільки відтягав термін. Ніде від неї не дінешся.

Равік перемкнув кран на душ. Холодна вода потекла по шкірі. Він глибоко відітхнув і витерся. Втіху дають тільки прості речі. Вода, віддих, вечірній дощ. Лише той, хто самотній, розуміє і це. Вдячна шкіра. Легка кров, що плине темними каналами. Відпочинок на луці. Берези. Білі хмари літнього дня. Небо юності. Де ділися всі бурі серця? Розбилися об похмурі скелі буття.

Равік повернувся до кімнати. Жінка забилася в куток канапи, натягши ковдру до самого підборіддя.

— Холодно?

Вона похитала головою.

— Боїтесь?

Жінка кивнула головою.

Равік зачинив вікно.

— Дякую, — мовила вона.

Він глянув на її потилицю, на плечі. Якась істота, що дихає поруч. Крихта чужого життя... але життя. Тепло. Не застиглий труп. Що можна дати іншому, крім дециці тепла? І чого більше треба?

Жінка ворухнулася. Вона затремтіла, глянувши на Равіка. Він відчув, як із нього збігла хвиля тривоги, лишивши після себе глибоку, легку прохолоду. Напруження спало. Відкрилася далина. Наче він пробув ніч на іншій планеті й повернувся додому. Все раптом здалося простим — ранок, жінка... Не було більше про що думати.

— Ходи, — мовив він.

Жінка витріщила на нього очі.

— Ходи ж бо, — ще раз нетерпляче сказав він.

III

Равік прокинувся, відчувши на собі пильний погляд. Жінка була одягнена й сиділа на канапі. Але дивилась у вікно, а не на нього. Равік сподівався, що вона піде задовго до того, як він прокинеться. Йому було неприємно, що вона ще тут. Вранці він не зносив присутності людей.

Він подумав, чи не спробувати знов заснути. Але тоді вона, може, дивитиметься на нього, а це йому заважало. Він вирішив негайно позбутися її. Якщо вона чекає на гроші, то це дуже просто. І взагалі все просто. Равік сів на ліжку.

— Ви давно встали?

Жінка злякано обернулася до нього.

— Я не могла більше спати. Мені дуже шкода, якщо я вас збудила.

— Ви мене не збудили.

Жінка підвелася.

— Я хотіла піти. Сама не знаю, чого я й досі тут сиджу.

— Почекайте. Я зараз буду готовий. Ви ще поснідаєте. Вип'єте славетної тутешньої кави. Ще встигнемо — і ви, і я.

Равік устав і подзвонив покоївці. Потім пішов до ванної. Він побачив, що жінка теж милася, але все було прибрано, навіть використані рушники. Поки він чистив зуби, то почув, як покоївка принесла сніданок. Він квапливо докінчив свій туалет.

— Вам було неприємно? — спитав Равік, виходячи з ванної.

— Чому?

— Що покоївка вас бачила. Я не подумав про це.

— Ні. Та вона й не здивувалася.

Жінка глянула на тацю. Сніданок був на двох, хоч Равік нічого не казав покоївці.

— Певне, що не здивувалася. На те ми в Парижі. Ось вам кава. У вас не болить голова?

— Ні.

— Добре. А в мене трохи болить. Але скоро перестане. Ось булочки.

— Я не можу нічого їсти.

— Ні, можете. Вам тільки здається, що не можете. Спробуйте.

Вона взяла булочку. Потім поклала назад.

— Справді не можу.

— То випийте саму каву й викурить сигарету. Це солдатський сніданок.

— Добре.

Равік заходився снідати.

— Ви ще не зголодніли? — за хвилину спитав він.

— Ні.

Жінка погасила сигарету.

— Мені здається... — почала вона й замовкла.

— Що вам здається? — байдуже спитав Равік.

— Що мені вже треба йти.

— Ви знаєте дорогу? Тут недалеко авеню Ваграм.

— Ні, не знаю.

— А де ви мешкаєте?

— У готелі "Верден".

— Звідси до нього кілька хвилин ходи. Я вам покажу надворі, як іти. Однаково треба провести вас повз портъе.

— Так... але річ не в тому...

Жінка знов замовкла. Гроші, подумав Равік. Як завжди, гроші.

— Якщо ви в скруті, я радо вам допоможу. — Він витяг гаманця.

— Облиште! Що це таке? — гостро мовила жінка.

— Нічого. — Він сховав гаманця назад.

— Вибачте мені.— Жінка підвелася. — Ви були... я повинна подякувати вам... Якби не... не ця ніч... сама я б не знала...

Равік згадав, що між ними сталося вночі. Було б смішно надавати цьому якимсь значення, але подяки він аж ніяк не сподівався, і це йому тим дужче не сподобалось.

— Я справді не знала б... — знов почала жінка.

Вона й далі нерішуче стояла перед ним. Чому вона не йде собі?

— Але тепер знаєте, — сказав він, аби не мовчати.

— Ні.— Жінка глянула йому в вічі.— І тепер ще не знаю. Знаю тільки, що мушу щось зробити. Знаю, що не можу втекти.

— Це вже багато. — Равік узяв плаща. — Я вас проведу вниз.

— Не треба. Скажіть мені тільки... — Вона затнулася, шукаючи потрібних слів. — Може, ви знаєте... що треба робити... коли...

— Коли що? — не зразу спитав Равік.

— Коли хтось помре, — видушила з себе жінка й заплакала. Вона не хлипала, тільки плакала, майже нечутно.

Равік почекав, поки вона трохи заспокоїться.

— У вас хтось помер?

Вона кивнула головою.

— Учора ввечері?

Вона знов кивнула.

— Ви його вбили?

Жінка витріщила на нього очі.

— Що? Що ви сказали?

— Ви вбили його? Коли ви питаєте мене, що вам робити, то повинні сказати й це.

— Він помер! — розпачливо крикнула жінка. — Раптово...

Вона затулила обличчя руками.

— Він хворів? — спитав Равік.

— Так.

— У вас був лікар?

— Був... але він не хотів лягати в лікарню.

— А вчора лікар приходив?

— Ні. Приходив три дні тому. Він його... він вилаяв лікаря й не схотів, щоб той лікував далі.

— А ви не покликали іншого?

— Іншого ми не знали. Ми тут тільки три тижні. Того нам викликав офіціант... А він більше не схотів лікуватися в нього... казав... йому здавалося, що він сам себе краще...

— Що в нього було?

— Не знаю. Лікар казав, що запалення легень... але він не повірив... казав, що всі лікарі дурять... крім того, вчора йому стало краще. Тоді раптом...

— Чому ви не відвезли його до лікарні?

— Він не хотів... казав... що я зраджуватиму його, коли він буде в лікарні... він... ви його не знаєте... з ним нічого не можна було вдіяти.

— Він ще й досі в готелі?

— Так.

— Ви повідомили господаря, що сталося?

— Ні... Коли він раптом затих... і стало так тихо... і його очі... я не витримала і втекла.

Равік згадав, що було вночі. На мить йому стало ніяково. Але що вже сталося, те сталося, і тепер йому було до того байдуже, і цій жінці також. Особливо жінці. Минулої ночі їй до всього було байдуже, важило тільки одне: витримати. Життя складається не з самих сентиментальних прикладів. Лавінь, почувши, що його дружина померла, провів ніч у публічному домі. Повії врятували його, а зі священниками він би пропав. Це можна розуміти або не розуміти. Пояснювати тут нічого. Але якщо вже розумієш, то це накладає на тебе певні обов'язки.

Равік узяв плаща.

— Ходімо! Я йду з вами. Він був вашим чоловіком?

— Ні,— сказала жінка.

Господар готелю "Верден", гладкий чоловік без єдиної волосини на голові, зате з фарбованими чорними вусами й чорними густими бровами, стояв у вестибюлі. За ним вишикувались офіціант, покоївка і касирка, пласка, як дошка. Господар, безперечно,

все вже знав, тому, побачивши жінку, відразу накинувся на неї. Обличчя його почервоніло, він вимахував маленькими пухкими ручками і аж булькав люттю й обуренням. А проте Равік помітив, що в нього polegшало на серці, як вони прийшли. Коли він добрався до поліції, чужинців, підозрілих осіб і в'язниці, Равік спокійно перебив його:

— Ви провансалець?

Господар затнувся.

— Ні. А що? — спантеличено спитав він.

— Нічого, — відповів Равік. — Я просто хотів вас зупинити. І найкраще вдається спинити людину цілком безглуздим запитанням. А то б ви говорили ще цілу годину.

— Пане! Хто ви такий! Чого вам треба?

— Нарешті ми почули від вас розважні слова.

Господар опанував себе.

— Хто ви? — запитав він уже спокійніше: ану ж це якась впливова особа, і, не дай боже, ще образиш її.

— Лікар.

Господар зрозумів, що боятися йому нічого.

— Нам не треба більше ніякого лікаря! — знов розлютився він. — Тут потрібна поліція.

Він втупив очі в Равіка й жінку, сподіваючись переляку, протесту і благання.

— Чудова думка. Чому ж ви досі не покликали поліції? Адже вам кілька годин уже відомо, що в номері у вас лежить мертвий.

Господар нічого не відповів, лише й далі люто дивився на Равіка.

— Я вам скажу чому. — Равік ступив на крок ближче. — Через своїх пожилців. Ви боїтеся розголосу. Багато з них відразу покинуть готель, коли довідаються, що сталося. Але поліція однаково прийде, такий закон. І від вас залежить, щоб нікому нічого не впало в око. Та й не це вас турбувало. Ви боялися, що від вас утекли й вам доведеться влаштовувати все самому. Даремно боялися. Крім того, ви тремтіли за свій рахунок. Вам його оплатять. А тепер я хочу оглянути мерця. Потім подбаю про все інше.

Равік пройшов повз господаря.

— Який номер? — спитав він у жінки.

— Чотирнадцятий.

— Вам нема чого йти зі мною. Я все зроблю сам.

— Ні. Я б не хотіла тут лишатися.

— Буде краще, як ви більше нічого не побачите.

— Ні. Я не залишусь тут.

— Що ж, ваша воля.

Кімната була низька й виходила вікнами на вулицю. Біля дверей зібралося кілька покоївок, коридорних та офіціантів. Равік відтіснив їх убік. У кімнаті стояло двоє ліжок. На тому, що біля стіни, лежав чоловік, жовтий, застиглий, наче воскова статуя святого, з чорним кучерявим волоссям, у червоній шовковій піжамі. Руки в нього були складені

на грудях. Біля нього на нічному столику стояла маленька дешева дерев'яна фігурка мадонни. На її обличчі залишилися сліди губної помади. Равік узяв її в руки й побачив із зворотнього боку напис: "Made in Germany". Равік перевів погляд на мертвого — на губах у нього не було помади, та й на вигляд він був не з таких. Очі в нього були наполовину розплющені, одне більше, ніж друге, і це надавало обличчю виразу цілковитої байдужості, наче на ньому застигла вічна нудьга.

Равік схилився над мерцем. Спершу він оглянув пляшечки з ліками на столику, потім обстежив тіло. Жодних слідів насильства. Він випростався.

— Як прізвище лікаря, що приходив сюди? — запитав він у жінки. — Ви знаєте його?

— Ні, не знаю.

Равік глянув на неї. Вона була дуже бліда.

— Сядьте. Отам на стілець у кутку. І сидіть. Є тут той офіціант, що викликав лікаря?

Він глянув на обличчя людей, що з'юрмилися біля дверей. У всіх був той самий вираз: страху й жадоби.

— Цей поверх обслуговує Франсуа, — сказала прибиральниця, що тримала в руках мітлу, немов списа.

— Де Франсуа?

Офіціант проштовхався наперед.

— Як прізвище лікаря, що приходив сюди?

— Бонне, Шарль Бонне.

— Ви маєте номер його телефону?

Офіціант погортав свій записник.

— Пассі, двадцять сім сорок три.

— Добре. — Равік помітив серед людей у коридорі обличчя господаря. — Зачинімо краще двері. Чи вам хочеться, щоб сюди збіглася ціла вулиця?

— Ні! Ану геть звідси! Всі до одного! Чого ви тут стовбичите й гайнуєте час, за який я вам плачу!

Господар вигнав своїх підлеглих і зачинив двері. Равік підійшов до телефону. Спершу він зателефонував до Вебера і хвилину поговорив із ним. Тоді набрав номер, що його назвав офіціант. Бонне був у своїй приймальні. Він підтвердив те, що сказала жінка.

— Він помер, — мовив Равік. — Ви б не могли приїхати й виписати довідку про смерть?

— Він вигнав мене. І дуже образив.

— Тепер він уже вас не образить.

— Він не заплатив мені гонорару. А крім того, назвав мене здирником і партачем.

— А ви б приїхали по гонорар?

— Я міг би когось прислати.

— Краще приїдьте самі. А то пропали ваші гроші.

— Добре, — повагавшись, сказав Бонне. — Але я не підпишу жодної довідки, поки

не отримаю грошей. Мені належить триста франків.

— Гаразд. Триста франків. Ви їх отримаєте.

Равік повісив трубку.

— Мені прикро, що вам довелося все це слухати, — сказав він жінці. — Та інакше не можна було. Він нам потрібний.

Жінка вже порпалася в торбинці.

— Нічого, — відповіла вона, — це для мене не новина. Ось гроші.

— Почекайте. Зараз він приїде. Тоді й віддасте йому.

— А ви самі не можете виписати довідку про смерть? — спитала жінка.

— Ні, — відповів Равік. — Її може виписати тільки французький лікар. Найкраще той, що його лікував.

Коли Бонне зачинив за собою двері, раптом стало тихо. Багато тихіше, ніж буває, коли з кімнати виходить тільки одна людина. Гудіння машин на вулиці зробилося якесь пронизливіше, ніби натикалося на стіну стиснутого повітря й насилу пробивалося крізь неї. Після метушні минулої години аж тепер стала відчутна присутність небіжчика. Дешевий готельний номер наповнився його владною мовчанкою, байдуже, що він був одягнений у червону піжаму з блискучого шовку. Він панував тут, як панував би навіть мертвий блазень, бо не ворушився. Все живе ворушиться, а те, що ворушиться, може бути дужим, витонченим або смішним, але не має відчуженої величності застиглого, здатного вже тільки розпадатися. Воно — сама довершеність, а людина буває довершена лише в смерті, і то на короткий час.

— Ви не були з ним одружені?

— Ні. Чому ви питаєте?

— Закон. Спадок. Поліція з'ясує, що тут ваше, а що його. Своє ви заберете. А його речі поліція затримає. Для родичів, якщо вони зголосяться. В нього є родичі?

— У Франції немає.

— Ви з ним жили?

Жінка не відповіла.

— Довго?

— Два роки.

Равік озирнувся по кімнаті.

— У вас немає валіз?

— Чому ж... були... там, під стіною. Ще вчора ввечері стояли.

— Ага... господар.

Равік відчинив двері. Прибиральниця з мітлою відскочила назад.

— Матусю, — мовив він, — як на свої роки ви надто цікаві. Покличте господаря.

Прибиральниця почала виправдуватися.

— Слушно, — перебив її Равік. — У ваші роки залишається сама цікавість. А все-таки покличете господаря.

Стара щось пробурмотіла й пішла, виставивши перед собою мітлу.

— Мені дуже прикро, — мовив Равік, — проте іншої ради немає. Вам може здатися,

що я нетактовний, та краще владнати все відразу. Так простіше, навіть якщо ви тепер цього не розумієте.

— Я розумію, — відповіла жінка.

Равік глянув на неї.

— Розумієте?

— Так.

Зайшов господар з папірцем у руці. Він не постукав у двері.

— Де валізи? — спитав Равік.

— Найперше рахунок. Ось. Спершу оплатіть його.

— Спершу валізи. Поки що ніхто не відмовляється платити. Номер іще не звільнений. І стукайте в двері, коли знов будете заходити. Давайте рахунок і накажіть принести валізи.

Господар люто витріщився на нього.

— Ви отримаєте свої гроші,— сказав Равік.

Господар вийшов, хряснувши дверима.

— У валізах є гроші? — спитав Равік у жінки.

— Я... ні, мабуть, немає.

— Ви знаєте, де вони? В костюмі? Чи їх не було зовсім?

— Він тримав гроші в гамані.

— А де гаман?

— Під... — Жінка затнулася. — Він звичайно ховав його під подушку.

Равік підвівся. Він обережно підняв подушку разом із головою мерця, витяг з-під неї чорний шкіряний гаман і подав його жінці.

— Візьміть гроші і все, що для вас важливе. Швидко. На сентименти немає часу. Вам треба жити. А гроші на це й призначені. Навіщо їм пліснявіти в поліції?

Хвилину він дивився у вікно. На вулиці водій вантажної машини ляяв візника фургона з городиною, запряженого парою коней. Потужний мотор машини надавав йому почуття переваги. Равік обернувся.

— Все зробили?

— Так.

— Тепер дайте мені гаман.

Равік засунув його назад під подушку. Гаман став відчутно тонший, ніж був перед тим.

— Сховайте все в торбинку, — сказав він.

Жінка послухалася. Равік узяв рахунок і перебіг його очима.

— Ви вже тут платили за номер?

— Не знаю. Здається, платили.

— Це рахунок за два тижні. Сплатити... — Равік не зразу назвав прізвище. Йому було якось чудно називати небіжчика "паном Рашинським". — Ви завжди вчасно сплачували рахунки?

— Так, завжди. Він часто казав, що... в його становищі важливо завжди вчасно

платити за все, що треба.

— Ну й мерзотник цей господар! Де може бути останній сплачений рахунок?

У двері постукали. Равік не зміг приховати посмішки. Коридорний заніс валізи. За ним ішов господар.

— Усі? — запитав Равік у жінки.

— Так.

— Певне, що всі,— пирхнув господар. — А ви що думали?

Равік узяв маленьку валізку.

— Ключ від неї у вас? Ні? А де він може бути?

— У шафі. В його костюмі.

Равік відчинив шафу. Вона була порожня.

— Ну? — глянув він на господаря.

Той обернувся до коридорного.

— Де костюм? — засичав він.

— Я його виніс, — затинаючись, відповів той.

— Навіщо?

— Витрусити й почистити.

— Мабуть, небіжчикові цього вже не треба, — сказав Равік.

— Негайно принеси його сюди, проклятий злодюго! — гримнув господар.

Служник глянув на господаря, смішно кліпаючи очима, і вийшов. Відразу ж по тому він вернувся з костюмом. Равік потрусив піджак, потім штани. Там щось брязнуло. Він на мить завагався. Дивно було засовувати руку в кишеню штанів померлого. Наче костюм помер разом із ним. І дивно було так думати. Костюм це костюм.

Равік витяг ключика й відімкнув валізку. Зверху лежала брезентова течка.

— Тут? — спитав він у жінки.

Вона кивнула головою.

Равік зразу знайшов рахунок. Він був оплачений. Равік показав його господареві.

— Ви порахували зайвий тиждень.

— Он як? — огризнувся господар. — А клопіт? А це свинство? А хвилювання? Це, по-вашому, ніщо, га? А що в мене знов заболіла печінка, це треба врахувати чи ні? Ви самі сказали, що пожилці розбіжаться. Мої збитки куди більші! А постіль? А дезинфекція номера? І запаскуджені простирала?

— Простирала ви записали в рахунок. А, крім того, ще двадцять п'ять франків за вчорашню вечерю, яку він начебто з'їв. Ви вчора щось їли? — спитав він у жінки.

— Ні. Але, може, краще просто заплатити? Я... мені хотілося б швидше все це скінчити.

Швидше скінчити, подумав Равік. Все це ми знаємо. А тоді — тиша й небіжчик. Приголомшливі удари мовчання. Краще вже так... хоч як гидко. Він узяв зі столу олівець і почав рахувати. Потім віддав рахунок господареві.

— Згодні?

Господар кинув оком на остаточну цифру.

— Ви що, думаєте, що я божевільний?

— Згодні? — ще раз спитав Равік.

— А взагалі, хто ви такий? Чого ви втручаєтесь?

— Я брат, — відповів Равік. — Це вас влаштовує?

— Докиньте десять відсотків за обслуговування й на податок. Інакше я не згоден.

— Добре. — Равік дорахував відсотки. — Ви повинні заплатити двісті дев'яносто два фрайки, — сказав він жінці.

Вона витягла з торбинки три банкноти по сто франків і дала їх господареві. Той узяв гроші й рушив до дверей.

— Вісім франків решти, — мовив Равік.

— А портє?

— Ми йому самі заплатимо. І чайові також.

Господар сердито відрахував вісім франків і поклав їх на стіл.

— Sales étrangers [2], — пробурмотів він і вийшов.

— Багато власників французьких готелів пишуться тим, що ненавидять чужоземців, з яких живуть.

Равік помітив коридорного, що й досі стояв біля дверей, видно, чекаючи на чайові.

— Натє...

Коридорний подивився на банкноту.

— Дякую, мсьє, — сказав він і пішов.

— Тепер ще прийде поліція, а тоді можна буде його забрати, — мовив Равік і глянув на жінку.

Вона тихо сиділа в кутку між валізами. В кімнаті повільно западав присмерк.

— Коли людина помре, то стає незвичайно важлива, а поки вона жива, всім до неї байдуже.

Равік знов глянув на жінку.

— Може, підете вниз? Там, мабуть, є де посидіти.

Вона похитала головою.

— Я можу піти з вами. Сюди має прийти один мій приятель, він усе владнає з поліцією. Доктор Вебер. Ми почекаємо на нього внизу.

— Ні, я краще залишуся тут.

— Ви ж однаково нічого не допоможете. Чого вам тут сидіти?

— Не знаю. Він... уже недовго побуде тут. А я часто... він не був зі мною щасливий. Я часто залишала його. Тепер хочу посидіти біля нього.

Жінка сказала все це спокійно, без натяку на сентиментальність.

— Йому вже однаково, — сказав Равік.

— Не в тім річ...

— Добре. То випийте чогось. Вам треба випити.

Не чекаючи на відповідь, Равік подзвонив. Офіціант з'явився напрочуд швидко.

— Принесіть два коньяки, подвійні.

— Сюди?

— Так. А куди ж?

— Гарзд, пане.

Офіціант приніс дві чарки і пляшку "курвуазьє". Він боязко зиркнув у куток, де в присмерку біліло ліжко, й спитав:

— Ввімкнути світло?

— Не треба. Але пляшку залишіть.

Офіціант поставив тацю на стіл і, знов зиркнувши на ліжко, майже вибіг з кімнати.

Равік узяв пляшку й налив чарки.

— Пийте. Вам полегшає.

Він думав, що треба буде її вмовляти. Але вона, не вагаючись, випила.

— У валізах є щось важливе для вас?

— Нема.

— А таке, що ви хотіли б узяти? Щось потрібне вам? Може, поглянете?

— Ні. Там нічого нема. Я знаю.

— А в маленькій валізці теж нема?

— Може, й є. Я не знаю, що він там тримав.

Равік поклав валізку на стіл біля вікна й відчинив її. Кілька пляшок, трохи білизни, записники, коробка акварельних фарб, пензлі, книжка, а в боковій кишені брезентової течки — дві банкноти, загорнені в цигарковий папір. Він оглянув їх на світло.

— Ось сто доларів, — сказав він. — Візьміть. На них ви зможете прожити якийсь час. Валізку ми поставимо біля ваших. Вона могла бути й ваша.

— Дякую, — сказала жінка.

— Можливо, все-це тепер здається вам гидким. Але його треба зробити. Ці гроші важливі для вас. Якийсь час протримаєтесь на них.

— Мені воно не здається гидким. Тільки сама б я не змогла цього зробити.

Равік налив чарки.

— Випийте ще.

Жінка поволі випила коньяк.

— Стало краще? — спитав він.

Вона глянула на нього.

— Не краще й не гірше. Просто ніяк. — У присмерку її обриси розпливалися. Часом по її обличчю й по руках ковзало червоне світло реклами. — Я не можу ні про що думати, поки він тут, — додала вона.

Двоє санітарів відкинули укривало, присунули ноші до ліжка й поклали на них тіло. Вони працювали швидко й діловито. Равік став біля жінки на той випадок, часом би вона зомліла. Перше ніж санітари накрили тіло, він нахилився до нічного столика і взяв дерев'яну фігурку мадонни.

— Мені здається, що це ваша річ, — сказав він. — Візьмете?

— Ні.

Він простяг жінці фігурку. Вона не взяла її. Тоді він відчинив маленьку валізку й поклав фігурку туди.

Санітари накрили тіло й підняли иоші. Двері виявилися надто вузькими, й коридор також. Вони спробували протиснутись, але не змогли. Ноші не влязали.

— Доведеться його зняти, — мовив старший із санітарів. — Ми не розвернемося з ним.

Він запитально глянув на Равіка.

— Ходімо, — сказав Равік жінці. — Почекаємо внизу.

Жінка похитала головою.

— Добре, — сказав він санітарам. — Робіть що треба.

Вони взяли тіло за ноги та за плечі й поклали на підлогу.

Равік хотів щось сказати і глянув на жінку. Вона не рухалась, і він промовчав. Санітари винесли в тьмяно освітлений коридор ноші. Потім вернулися в темну кімнату й забрали тіло. Равік вийшов за ними. Щоб зійти сходами, їм доводилось дуже високо підіймати ноші з тілом. Їхні обличчя почервоніли з натуги й спітніли. Мертвий важко ширяв над ними. Равік простежив за санітарами, аж поки вони опинилися внизу. Тоді вернувся до кімнати.

Жінка стояла біля вікна й дивилася на вулицю. На машину біля тротуару. Санітари засунули в неї ноші, як пекар засовує в піч хліб. Потім сіли в кабінку, мотор заревів, ніби з-під землі хтось зойкнув, і машина, рвучко крутнувшись, зникла за рогом.

Жінка обернулася.

— Вам треба було піти раніше, — мовив Равік. — Навіщо бачити все до кінця?

— Я не могла. Не могла піти швидше за нього. Не розумієте?

— Розумію. Ходіть сюди. Випийте ще чарку.

— Не хочу.

Коли прибули поліцаї й санітари, Вебер ввімкнув світло. І тепер, як тіло забрали, кімната при світлі здавалася більшою. Більшою і дивовижно мертвою, ніби тіло пішло з неї, а смерть лишилася.

— Ви й далі житимете в цьому готелі? Чи виберетесь?

— Виберусь.

— А ви маєте в Парижі знайомих?

— Ні. Не маю нікого.

— А знаєте якийсь готель, де б хотіли оселитися?

— Ні.

— Тут поблизу є один, схожий на цей. Невеличкий, чистий і цілком пристойний. Ви можете в ньому непогано влаштуватися. Готель "Мілан".

— А я не могла б перебратися в той готель, де... у ваш готель?

— В "Ентернаціональ"?

— Так. Я... бачите... я вже його трохи знаю... Все-таки краще, ніж щось зовсім незнайоме.

— То готель не для жінок, — сказав Равік.

Ще цього бракувало, подумав він. Мешкати в тому самому готелі! Я ж не нянька для хворих. І потім... може, вона гадає, що я вже маю якісь обов'язки перед нею? Таке

буває.

— Я б вам не радив перебиратися в "Ентернаціональ", — сказав він гостріше, ніж хотів. — Він завжди переповнений. Утікачами. Краще йдіть у "Мілан". Якщо вам не сподобається там, ви зможете будь-коли переїхати.

Жінка подивилася на нього. Равік відчув, що вона прочитала його думки, і йому стало соромно. Та краще хай буде хвилину соромно, ніж потім весь час неспокійно.

— Добре, — мовила вона. — Ви правду кажете.

Равік звелів знести валізи в таксі. До готелю "Мілан" їхати було всього кілька хвилин. Він найняв номер і піднявся з жінкою нагору. То була кімната на третьому поверсі, обліплена шпалерами з вінками троянд. У ній стояло ліжко, шафа, стіл і два стільці.

— Влаштовує вас? — спитав він.

— Так. Дуже гарна.

Равік глянув на шпалери: вони були страхітливі.

— Принаймні тут ясно, — сказав він. — Ясно й чисто.

— Так.

Принесли валізи.

— Ну от, усе ваше тут.

— Так. Дякую. Дуже дякую.

Жінка сіла на ліжко. Обличчя її було бліде і змарніле.

— Лягайте спати. Ви зможете заснути?

— Спробую.

Равік витяг з кишені алюмінієву капсулу й витрусив із неї кілька таблеток.

— Ось вам ліки, щоб заснули. Запийте водою. Ковтнете зараз?

— Ні, згодом.

— Гарзд. Ну, то я піду. Найближчими днями навідаюся. Спробуйте якомога швидше заснути. Ось адреса похоронного бюро, часом би вам треба було ще щось від нього. Самі не йдіть. Думайте про себе. Я навідаюся до вас. — Равік на мить завагався, тоді спитав: — Як вас звати?

— Маду. Джоан Маду.

— Джоан Маду. Добре, я запам'ятаю.

Він знав, що не запам'ятає і не навідається. А тому, що знав це, то намагався вдати щире бажання прийти знов.

— Краще я все-таки запишу, — сказав він, витягаючи з кишені блокнот із рецептами. — Може, запишете самі? Ось тут. Так буде простіше.

Жінка взяла блокнот і записала своє ім'я та прізвище. Равік глянув на аркушик, видер його і сховав у бокову кишеню плаща.

— Негайно лягайте спати. А завтра видно буде. Це банальні, заяложені слова, але вони правдиві. Тепер вам найбільше потрібен сон і трохи часу, щоб оговтатись. Розумієте?

— Так, розумію.

— Ковтніть таблетки й лягайте.

— Добре. Дякую. Дякую за все... Я не знаю, що б я робила без вас. Справді, не знаю.

Жінка подала йому руку. Рука була холодна, але потиск міцний. Це добре, подумав Равік, уже знати, що людина зважилася на щось.

Він вийшов надвір і набрав у груди вологого, теплого вітру. Машини, перехожі, перші повії на розі вулиць, пивниці, бістро, дух тютюну, аперитиву й бензину — хистке, швидкоплинне життя. Равік глянув на фасад готелю. Кілька освітлених вікон. І за одним із них сидить жінка, непорушно втупивши очі в порожнечу поперед себе. Він витяг аркушик, де було написано її ім'я, розірвав його й викинув. Забути. Яке слово! В ньому і жах, і розрада, і моторошна нереальність. Хто б міг жити, не вмючи забувати? Але хто здатен забути все, чого не хочеш пам'ятати? Уламки спогадів, що роздирають серце. Аж коли втрапиш усе, задля чого варто жити, стаєш вільний.

Равік подався в напрямку площі Етуаль. Вона була заповнена людьми. За Триумфальною аркою стояли прожектори і освітлювали могилу Невідомого солдата. Над нею маяв на вітрі велетенський синьо-білий прапор. Святкували двадцяту річницю перемир'я 1918 року.

Небо було вкрите хмарами, і проміння прожекторів кидало на них нечітку розірвану тінь прапора. Здавалося, ніби якийсь подертий прапор тонує там у дедалі густішій темряві. Десь грав військовий оркестр. Мелодія губилася в пронизливому брязкоті. Ніхто не співав. Натовп мовчав.

— Перемир'я, — сказала якась жінка поряд із Равіком. — Мій чоловік загинув на останній війні. А тепер на черзі син. Перемир'я. Хтозна, що ще буде...

IV

Температурний аркуш над ліжком був новий і порожній. Стояло тільки прізвище й адреса. Люсьєна Мартіне, Б'ют Шомон, вулиця Клавель.

Обличчя дівчини було аж сіре проти білої подушки. Напередодні ввечері їй зроблено операцію. Равік обережно послушав серце. Тоді випростався.

— Краще, — сказав він. — Переливання крові зробило маленьке диво. Якщо вона витримає до ранку, то буде надія на одужання.

— Добре, — сказав Вебер. — Вітаю вас. Я не сподівався на успіх. Пульс сто сорок, тиск вісімдесят, кофеїн, корамін... ще трохи — і кінець.

Равік здвигнув плечима.

— Нема з чим вітати. Просто вона прибула до нас раніше, ніж та з позолоченим ланцюжком на нозі. Оце й усе.

Він накрив дівчину.

— Другий випадок протягом тижня. Коли так піде далі, ваша клініка стане рятівним притулком для дівчат, яким роблять невдалі аборти на Б'ют Шомон. Та, перша, здається, також була звідти?

Вебер кивнув головою.

— Авжеж, і також із вулиці Клавель. Мабуть, вони знали одна одну й побували в тієї

самої акушерки. Навіть прибули сюди в той самий час, увечері. Добре, що я ще захопив вас у готелі. Я боявся, що ви вже кудись пішли.

Равік глянув на нього.

— Коли мешкаєш у готелі, то ввечері звичайно кудись ідеш. Сидіти самому в номері не дуже весело. Особливо в листопаді.

— Можу собі уявити. То чого ж ви мешкаєте в готелі?

— Зручно. І легко загубитися. Ти собі сам і водночас не сам.

— Вам це подобається?

— Подобається.

— Це ви могли б мати й десь-інде. Якби, наприклад, найняли собі невеличку квартиру, було б те саме.

— Можливо. — Равік знов нахилився до хворої.

— Ви згодні зі мною, Ежені? — спитав Вебер.

Операційна сестра глянула на нього.

— Пан Равік ніколи не найме квартири, — відповіла вона холодно.

— Доктор Равік, Ежені, — поправив її Вебер. — У Німеччині він був головним хірургом великої лікарні. Мав багато вище становище, ніж я.

— У нас... — почала сестра, поправляючи окуляри.

Вебер замахав руками.

— Годі, годі! Це ми знаємо. В нас не визнають чужоземних дипломів. Яка дурниця! Але звідки вам відомо, що він не найме квартири?

— Пан Равік — пропаша людина, він ніколи не матиме власної домівки.

— Тобто як? — вражено спитав Вебер. — Що ви кажете?

— Для пана Равіка немає вже нічого святого. Ось у чім річ.

— Браво, — сказав Равік. Він і далі був схилений над хворою.

— Ви чули таке, Равіку? — Вебер вражено втупив очі в Ежені.

— Спитайте його самого, пане докторе.

Равік випростався.

— Ви влучили в ціль, Ежені. Та коли в людини немає вже нічого святого, для неї все знов стає святим і по-людянішому. Тоді вона починає шанувати навіть ту іскорку життя, що жевріє в черв'якові і змушує його час від часу ви* повзати на світло. Не подумайте тільки, що це натяк.

— Мене ви не образите. У вашій душі немає ані крихти віри. — Ежені рішуче поправила халат на грудях. — А я, слава богу, її зберегла.

Равік узяв свій плащ.

— Від віри один крок до фанатизму. Тому в ім'я різних релігій пролито стільки крові.— В його словах бринів відвертий глум. — А толерантність — дочка сумніву, Ежені. Хіба ви, з усією своєю вірою, не більший ворог мені, ніж я, пропаший безбожник, вам?

Вебер засміявся.

— Що, перепало вам, Ежені? Не відбивайтесь, а то перепаде ще більше.

— Моя жіноча гідність...

— Ну й добре! — перебив її Вебер. — Залишайтеся зі своєю гідністю. Вона завжди потрібна. А мені пора йти.

Треба ще дещо зробити в кабінеті. Ходімо, Равіку. До побачення, Ежені.

— До побачення, докторе Вебере.

— До побачення, сестро Ежені, — сказав Равік.

— До побачення, — присилувала себе сказати Ежені, й то аж тоді, коли Вебер обернувся й глянув на неї.

Веберів кабінет був напханий меблями в стилі ампір — білими, позолоченими й ламкими. Над письмовим столом висіли знімки його будинку і його садка. Під довгою стіною стояла широка новомодна канапа, на якій Вебер спав, коли залишався ночувати в клініці. Клініка була його власна.

— Що ви питимете, Равіку? Коньяк чи "дюбоне"?

— Каву, коли ще є.

— Звичайно, є. — Вебер поставив на стіл електричний кавник і ввімкнув його. Потім обернувся до Равіка. — Ви б не могли сьогодні після обіду провести замість мене медичний огляд в "Озірісі"?

— Можу, чому ж.

— Вам це не переб'є ніяких планів?

— Анітрохи. Я вільний.

— То добре. Мені не треба буде знов приїздити в місто. Я попрацюю в своєму садку. Я б попросив Фошона, але він у відпустці.

— Нема про що говорити, — мовив Равік. — Я ж там уже не раз робив огляд.

— Це правда. А все-таки...

— У наш час не може бути ніяких "усе-таки". Принаймні для мене.

— Так, це справжній ідіотизм! Такому видатному хірургові не дозволяють офіційно оперувати, і йому доводиться працювати підпільно.

— Годі вам, Вебере! Це не новина. В такому становищі всі лікарі, що втекли з Німеччини.

— І все-таки! Комедія, та й годі. Ви робите за Дюрана найважчі операції, а він вашим коштом заробляє собі славу.

— Краще так, ніж він би робив їх сам.

Вебер засміявся.

— Звичайно, не мені це казати. Ви й за мене оперуєте. Але я, зрештою, гінеколог, а не хірург.

Кавник закипів. Вебер вимкнув його, дістав із шафи чашки й налив каву.

— Одного я не розумію, Равіку, — сказав він. — Чого ви й досі жигете в такій халабуді, як "Ентернаціональ"? Чому не винаймете собі помешкання в якомусь новому будинку поблизу Булонського лісу? Якись дешеві меблі скрізь можна купити. Принаймні будете знати, що ви щось маєте.

— Так, — мовив Равік. — Я б тоді знав, що маю щось.

— От бачите. То чому ж ви не зробите так, як я кажу?

Равік надпив з чашки кави. Вона була гірка й дуже міцна.

— Вебере, — мовив він, — на вас дуже добре вивчати поширену хворобу нашої доби — зручність мислення. Ви співчуваєте, що мені доводиться працювати підпільно, й водночас питаєте, чому я не винайму собі гарне помешкання.

— А який стосунок має одне до другого?

Равік поблажливо всміхнувся.

— Якби я винайняв помешкання, то мусив би зареєструватися в поліції. А для цього потрібні паспорт і віза.

— Справді. Про це я не подумав. А в готелі?

— У готелі також. Але, хвалити бога, в Парижі є кілька готелів, де не дуже наполягають на реєстрації.— Равік долив собі в каву трохи коньяку. — І один із них — "Ентернаціональ". Тому я там і мешкаю. Я не знаю, як господиня викручується. Мабуть, має добрі зв'язки. Поліція або справді нічого не знає, або підкуплена. В кожному разі, я там мешкаю вже досить довго, і мене ніхто не турбує.

Вебер відкинувся на спинку стільця.

— Я не знав цього, Равіку, — сказав він. — Я думав, що вам заборонено тільки працювати. З біса прикре становище.

— У порівнянні з німецьким концтабором це рай.

— А поліція? Якщо вона все-таки наскочить колись?

— Якщо спіймає, то ув'язнить на два тижні, а потім вишле за кордон. Як правило, до Швейцарії. Коли спіймає вдруге — дасть півроку в'язниці.

— Що?

— Півроку, — відповів Равік.

Вебер витріщив на нього очі.

— Не може бути. Це нелюдяно.

— І я так вважав, поки сам не скуштував цього.

— Цебто як? Хіба з вами вже так було?

— І не раз, а тричі. Як і з сотнями втікачів. Із самого початку, коли я ще нічого про це не знав і вірив у так звану гуманність. Це сталося перед тим, як я побував в Іспанії, де мені не треба було паспорта і де я вдруге отримав практичний урок гуманності. Від німецьких та італійських пілотів. Потім, повернувшись сюди, я, звичайно, вже дещо розумів.

Вебер підвівся.

— Боже мій... — Він почав підраховувати. — Виходить, ви більше як рік нізащо просиділи у в'язниці!

— Не так довго. Тільки два місяці.

— Два місяці? Ви ж самі казали, що після другого арешту дають півроку.

Равік усміхнувся.

— До другого арешту не доходить, якщо маєш досвід. Тебе висилають під одним прізвиськом, а ти повертаєшся під іншим. Дуже просто. І намагаєшся перейти кордон в

іншому місці. Так ти уникаєш повторного ув'язнення. Довести нічого не можна, оскільки в нас немає паперів, хіба що хтось упізнає тебе. Але таке буває дуже рідко. Равік — уже третє моє прізвище. Я користуюся ним майже два роки. І поки що все йде гаразд. З ним мені начебто щастить. З кожним днем воно мені більше подобається. А своє власне я вже майже забув.

Вебер похитав головою.

— І все це тому, що ви не нацист.

— Звичайно. Нацисти мають бездоганні папери. І які завгодно візи.

— У гарному ж світі ми живемо! І уряд нічого не робить!

— Уряд мусить, у першу чергу, дбати про кілька мільйонів безробітних. І таке становище не лише у Франції. Скрізь те саме. — Равік підвівся. — Бувайте, Вебере. За дві години я знов погляну на дівчину. І вночі ще раз.

Вебер провів його до дверей.

— Слухайте, Равіку, — сказав він, — приїдьте коли-небудь увечері до нас. Повечеряємо.

— Неодмінно. — Равік знав, що не приїде. — Найближчим часом. Бувайте, Вебере.

— Бувайте, Равіку. Справді, приїдьте.

Равік зайшов у найближче бістро. Він сів біля вікна, щоб видно було вулицю. Він любив так бездумно сидіти й дивитися на перехожих. Париж — єдине місто, де можна чудово перебути час, нічогісінько не роблячи.

Офіціант витер столика й очікувально глянув на нього.

— Чарку "перно".

— З водою?

— Ні, стривайте, — передумав Равік. — Не треба "перно". — Він мусив щось пригасити в собі. Якусь гіркоту. А для цього солодке анісове пійло було надто слабке. — Чарку кальвадосу, — сказав він офіціантові. — Дві чарки кальвадосу.

— Добре, пане.

Равік збагнув, що то. Веберове запрошення. Та ще й співчуття, яке забриніло в ньому. Дати людині можливість пробути вечір у колі родини. Французи рідко запрошують чужинців додому, воліють пригощати їх у ресторані. Равік ще ніколи не був у Вебера. Запрошення було щире, а виявилось, що витримати його важко. Від образи можна захиститися, а від співчуття — ні.

Равік надпив трохи кальвадосу. Навіщо було пояснювати Веберові, чому він мешкає в "Ентернаціоналі"? Не треба було. Вебер знав те, що повинен був знати, знав, що Равік не має права оперувати, і цього досить. А що він усе-таки працює з ним, то його справа. До того ж він чимало заробляє на ньому й може братися до таких операцій, на які сам не зважився б. Ніхто про це не знає, лише він та операційна сестра, а та вміє мовчати. З Дюраном було те саме. Тільки більше церемоній. Перед операцією Дюран залишався біля пацієнта, поки той не засинав під наркозом. Аж тоді з'являвся Равік і робив операцію, якої Дюран не зміг би зробити: він був надто старий і нездарний. Коли пацієнт потім прокидався, Дюран знову був коло його ліжка, пишаючись успішною

операцією. Равік бачив пацієнтів тільки накритих для операції, бачив тільки вузьку смужку тіла, змащену йодом. Часто він навіть не знав, кого оперує. Дюран казав йому діагноз, і він починав різати. Дюран платив Равікові менше, ніж десять відсотків того гонорару, який сам отримував за операцію. Равік не сперечався. Все-таки краще, ніж зовсім не оперувати. Вебер був сумлінніший, платив йому двадцять п'ять відсотків. Це було чесно.

Равік дивився у вікно. Про що ще думати? В нього вже майже нічого не залишилось такого, про що варто було думати. Він жив, і цього досить. Він і не прагнув щось будувати в такий час, коли все хиталося. Однаково завалиться. Краще плисти за течією, ніж надаремне витратити силу, — єдине, чого не можна відновити. Вистояти, протриматися доти, коли знов з'явиться мета. Чим менше витратиш сили, тлм краще, будеш її мати надовше. З мурашиним завзяттям знов і знов намагатися збудувати солідне міщанське життя в добу, коли все ламається! Він бачив, скільки людей зазнало краху на цьому шляху. Зворушливе, героїчне й водночас смішне зусилля... і надаремне. Воно тільки виснажує. Лавину годі зупинити, коли вона котиться згори, а спробуєш, то вона тебе засипле. Краще перечекати збоку, щоб потім відкопати тих, хто опиниться під нею. В далеку дорогу треба брати легку ношу. І, тікаючи, також...

Равік глянув на годинник. Час іти в клініку, подивитися на Люсьєну Мартіне. А тоді в "Озіріс".

Повії в "Озірісі" вже чекали на нього. Хоч їх постійно оглядав муніципальний лікар, господині цього було мало. Вона не могла дозволити, щоб у її закладі хтось заразився, тому домовилася з Вебером, що він кожного четверга оглядатиме дівчат ще й приватно. Інколи його заміняв Равік.

Господиня виділила й обладнала для такого огляду окрему кімнату на другому поверсі. Вона дуже пишалася тим, що вже більше як рік жоден клієнт нічого не піймав у її закладі. А проте, хоч які дівчата були обачні, сімнадцять відвідувачів занесли в "Озіріс" венеричні хвороби.

Роланда, що наглядала за дівчатами, принесла Равікові пляшку бренді й чарку.

— Здається, в Марти щось є, — мовила вона.

— Гарзд. Я огляну її уважніше.

— Я вже вчора не пустила її працювати. Вона, звичайно, обурюється. Але її білизна...

— Гарзд, Роландо.

До кімнати одна за одною почали заходити дівчата в самих сорочках. Равік майже всіх їх знав. Нових було тільки дві.

— Мене можете не оглядати, докторе, — сказала Леоні, руда гасконка.

— Чому?

— За цілий тиждень жодного клієнта.

— А що на це каже мадам?

— Нічого. Я продала ціле море шампанського. По сім пляшок за вечір. Троє комерсантів із Тулузи. Жонаті. Хотіли всі троє, але соромились один одного, кожен

боявся, що коли піде зі мною, решта двоє розкажуть про це вдома. Тому й намагалися перепити один одного, кожен думав, що нарешті лишиться сам. — Леоні засміялась і ліниво почухалася. — Але той, хто залишався, потім уже був ні на що не здатний.

— Добре. І все-таки я мушу тебе оглянути.

— Як хочете. У вас є сигарети, докторе?

— Є. Ось.

Равік узяв мазок на скло й підсунув його під мікроскоп,

— Знаєте, чого я не розумію? — сказала Леоні, спостерігаючи за тим, що він робив.

— Чого?

— Що ви після всіх цих оглядів ще маєте бажання спати з жінкою.

— Я й сам не розумію цього. В тебе все гаразд. Хто далі?

— Марта.

Марта була бліда, тендітна білява дівчина. Обличчям вона скидалася на ангелів Ботічеллі, але розмовляла жаргоном вулиці Блондель.

— У мене все гаразд, докторе.

— Дуже добре. Зараз побачимо.

— У мене справді все гаразд.

— Тим краще.

До кімнати раптом зайшла Роланда. Вона глянула на Марту, і та замовкла. Тільки занепокоєно дивилася на Равіка. Він оглядав її уважно.

— Нічого немає, докторе. Ви ж знаєте, яка я обережна.

Равік промовчав. Дівчина говорила далі. Затиналась і починала знов. Равік зробив мазок і дослідив його під мікроскопом.

— Ти хвора, Марто, — сказав він.

— Що? — Дівчина зіскочила з крісла. — Неправда!

— Правда.

Вона подивилася на нього й раптом вибухнула прокльонами.

— От свинюка! Падло прокляте! Я зразу йому не повірила! Мармиза прилизана! Казав, що він студент. Що знав би, часом би що. Студент медицини... А щоб ти здох, мерзотнику!

— Чому ж ти не гляділася?

— Я гляділася, але все сталося так швидко... І він казав, що знає все, бо студент...

Равік кивнув головою. Давня історія. Студент-медик десь піймав трипер і сам себе лікував. Через два тижні, не зробивши аналізу, вирішив, що вже здоровий.

— Скільки це потриває, докторе?

— Шість тижнів. — Равік знав, що лікування триватиме довше.

— Шість тижнів? — Шість тижнів без заробітку. А може, й у лікарні? — Мене покладуть до лікарні?

— Побачимо. Може, потім долікуватимем тебе вдома... коли пообіцяєш...

— Я все пообіцяю! Тільки не в лікарню!

— Спершу доведеться лягти в лікарню. Інакше не можна.

Дівчина витріщила на нього очі. Всі повії боялися лікарні. Там за ними дуже суворо наглядали. Проте іншої ради не було. Вдома вони, щоб заробити якийсь гріш, через кілька днів, незважаючи на всі свої обіцянки, нишком виходили на вулицю, ловили чоловіків і заражали їх.

— Мадам сплатить видатки на лікування, — сказав Равік.

— А я! Я! Шість тижнів без заробітку. А я щойно купила на виплат чорно-буру лисицю. Пропущу чергову сплату, і все пропало.

Вона заплакала.

— Ходім, Марто, — мовила Роланда.

— Вони не візьмуть мене назад! Я знаю! — захлипала Марта. — Нізащо не візьмуть! Вони нікого не беруть назад! Доведеться йти на вулицю. І все через того прилизаного собаку...

— Ми тебе візьмемо знов. Ти даєш добрий прибуток. Клієнти люблять тебе.

— Справді? — Марта глянула на неї.

— Звичайно. А тепер ходімо.

Марта пішла з Роландою. Равік подивився їм услід. Дівчину більше не візьмуть сюди. Мадам надто обережна. Черговий етап у Мартиному житті — мабуть, якийсь дешевший бордель на вулиці Блондель. Тоді просто вулиця. Тоді кокаїн, знов лікарня, продаж квіток або сигарет. Або, коли пощастить, — якийсь сутенер, що лупцюватиме її, обдере, як липку, а потім прожене.

їдальня в готелі "Ентернаціональ" містилася в підвалі. Тому пожильці звали її "катакомбою". Літнього дня туди проникало трохи світла крізь грубі плити з матового скла, якими була викладена частина підвір'я, а взимку її доводилось освітлювати цілу добу. їдальня одночасно правила за кімнату для курців, вітальню, вестибюль, залу для зборів і за рятівний вихід для тих емігрантів, що не мали паперів: коли насакувала поліція, вони через їдальню вибиралися на подвір'я, звідти до гаража, а з гаража на сусідню вулицю.

Равік сидів з порт'є нічного клубу "Шехерезада" Борисом Морозовим у тому кутку "катакомби", який господиня готелю називала "Пальмовою залою", — там у майоліковому горшку на столику з тонкими ніжками доживала свій вік жалюгідна пальма. Морозов жив у Парижі вже п'ятнадцять років. Він був утікачем із часів першої світової війни. Він один із небагатьох російських емігрантів не вдавав із себе гвардійського офіцера й не хвалявся аристократичним походженням.

Вони грали в шахи. "Катакомба" була порожня. Тільки за одним столиком кілька чоловіків пили, голосно розмовляли й раз по раз виголошували тости.

Морозов сердито глянув на них.

— Ти б не пояснив мені, Равіку, чого тут сьогодні такий галас? Чому ті емігранти не йдуть спати?

Равік засміявся.

— Мені до тих емігрантів у кутку немає ніякого діла. То фашистська секція готелю.

— Іспанія? Але ж і ти там був.

— Був, тільки не на їхньому боці. А, крім того, як лікар. То іспанські монархісти, запеклі фашисти. Останні з того кодла, решта всі давно вже повернулися додому. А ці ніяк не можуть зважитись. Франко для них надто неотесаний. А маври, що молотили іспанців, їм, звичайно, не заважали.

Морозов розставив фігури.

— Вони, мабуть, святкують річницю бомбардування Гер-ніки. Або перемогу італійських і німецьких кулеметників над іспанськими шахтарями й селянами. Я цих типів тут іще ніколи не бачив.

— Вони мешкають у готелі вже кілька років. Ти їх не бачив, бо не харчуєшся тут.

— А ти харчуєшся?

— Ні.

Морозов посміхнувся.

— Ну гаразд, — сказав він, — пропустимо моє наступне запитання і твою наступну відповідь, яка напевне буде образливою. Про мене, то хай би вони хоч і народилися в цій халабуді. Аби тільки розмовляли тихіше. Ось... давній випробуваний гамбіт королевою.

Равік пішов пішаком. Перші ходи вони зробили швидко. Потім Морозов задумався.

— Тут є варіант Альохіна...

До них підійшов один з іспанців. У нього були близько посаджені очі. Він зупинився біля столика. Морозов невдоволено глянув на нього. Іспанець насилу тримався на ногах.

— Панове, — ввічливо сказав він, — полковник Гомес запрошує вас випити з ним келих вина.

— Пане, — так само ввічливо відповів Морозов. — Ми тут саме граємо партію на першість сімнадцятої округи Парижа. Ми щиро дякуємо, але не можемо приєднатися до вас.

Іспанець і оком не змигнув. Він звернувся до Равіка церемонно, ніби був при дворі короля Філіппа II:

— Ви недавно зробили послугу полковникові Гомесу. І він хотів би перед своїм від'їздом випити з вами келих вина.

— Мій партнер, — так само церемонно відповів Равік, — уже пояснив вам, що ми мусимо сьогодні дограти цю партію. Подякуйте полковникові Гомесу. Мені дуже шкода.

Іспанець уклонився й відійшов. Морозов посміхнувся.

— Чисто як росіяни в перші роки. Чіплялися за свої титули і свої манери, як за рятувальні пояси. Яку послугу ти зробив тому готтентотові?

— Приписав йому проносне. Латинські народи дуже дбають про своє травлення.

— Непогано, — Морозов примружив очі.— Одвічна слабкодухість демократів. Фашист у цьому випадку приписав би демократові арсен.

Іспанець прийшов знов.

— Старший лейтенант Наварро, — відрекомендувався він з похмурою поважністю людини, що багато випила, проте не усвідомлює цього. — Я ад'ютант полковника

Гомсса. Сьогодні ввечері він покидає Париж. Іде до Іспанії, щоб приєднатися до переможної армії генералісимуса Франко. Тому він хотів би випити з вами келих вина за свободу Іспанії і за іспанську армію.

— Старший лейтенанте Наварро, я не іспанець, — коротко відповів Равік.

— Ми знаємо. Ви німець. — На виду в Наварро майнула тінь змовницької усмішки.

— Саме тому полковник Гомес бажає випити з вами. Іспанія й Німеччина — друзі.

Равік глянув на Морозова. Яка іронія долі! Кутики уст у Морозова ледь ворухнулися.

— Старший лейтенанте Наварро, — сказав він. — Мені шкода, але я мушу наполягти на тому, щоб ми з доктором Равіком дограли цю партію. Про її результат ще сьогодні треба повідомити телеграфом у Нью-Йорк і Калькутту.

— Пане, — холодно відповів Наварро, — ми й сподівалися, що ви відмовитесь. Росія — ворог Іспанії. Запрошення стосувалося тільки доктора Равіка. Ми змушені були запросити вас лише тому, що ви сидите разом.

Морозов поставив на свою широку долоню виграного коня й глянув на Равіка.

— Тобі не здається, що пора кінчати цю комедію?

— Здається. — Равік обернувся до іспанця. — Юначе, я гадаю, що буде найкраще, як ви підете на своє місце. В.ч безпідставно ображаєте полковника Морозова, ворога радянської Росії.

Не чекаючи відповіді, він схилився над шахівницею. Наварро ще хвилину нерішуче постояв, тоді пішов геть.

— Він п'яний, до того ж, як багато латинянів, позбавлений почуття гумору, — сказав Равік. — Та це не причина, щоб його не мали й ми. Тому я й підвищив тебе в полковники. Наскільки мені відомо, ти був лише жалюгідним підполковником. Я не міг допустити, щоб ти виявився нижчий рангом, ніж той Гомес.

— Мовчи, хлопче. Через твоє базікання я прогавив альо-хінський варіант. Мабуть, цього слона я програю. — Морозов підвів очі. — Господи, ще один суне. Другий ад'ютант. Що за люди!

— Це вже сам полковник Гомес. — Равік зручно відкинувся на спинку стільця. — Зараз відбудеться дискусія між двома полковниками.

— Вона буде коротка, сину мій.

Полковник був ще церемонніший за Наварро. Він вибачився перед Морозовим за помилку свого ад'ютанта. Вибачення було прийняте. І тепер, коли непорозуміння з'ясоване, Гомес іще церемонніше за Наварро запропонував на знак перемир'я випити за Франко. Цього разу відмовився Равік.

— Але ж ви наш німецький союзник... — Полковник був видимо спантеличений.

— Полковнику Гомесе, — відповів Равік, уже втрачаючи терпець. — Облишмо все так як є. Пийте собі, за кого хочете, а я граю в шахи.

Полковник намагався усвідомити почуте.

— Отже, ви не...

— Краще не уточнюймо, — перебив його Морозов. — Це призведе до зайвих

суперечок.

Гомес ще дужче спантеличився.

— Але ж ви, білогвардієць і царський офіцер, повинні бути проти...

— Нічого ми не повинні. Ми дуже старомодні. В нас різні погляди, а проте ми не розтрошуємо один одному голів.

Видно, Гомесові нарешті сяйнуло. Він випростався і гостро сказав:

— Бачу. М'якодуха демократія...

— Голубе, — сказав Морозов з раптовою погрозою в голосі. — Вшивайтеся звідси! Вам слід було вшитися ще кілька років тому. До Іспанії. Воювати. А за вас там воюють німці й італійці. Гайда!

Він підвівся. Гомес відступив на крок, не зводячи погляду з Морозова. Тоді рвучко обернувся й пішов до свого столика. Морозов знову сів. Він зітхнув і подзвонив офіціантці.

— Кларисо, принесіть два подвійні кальвадоси.

Клариса кивнула головою і вийшла.

— Хвацькі вояки, — засміявся Равік. — Примітивне мислення й дуже ускладнене уявлення про честь. І те й те утруднює життя, коли людина п'яна.

— Я бачу. А ось іде ще один. Ціла процесія. Хто ж цього разу? Чи не сам Франко?

Це знов був Наварро. Він зупинився за два кроки від столика й звернувся до Морозова:

— Полковник Гомес шкодує, що не може викликати вас на поєдинок. Він сьогодні їде. А, крім того, його місія надто важлива, щоб ризикувати неприємностями з поліцією. — Він обернувся до Равіка. — Полковник Гомес винен вам гонорар за консультацію.

Він шпурнув на стіл зім'ятий папірець у п'ять франків і хотів іти.

— Хвилиночку, — сказав Морозов.

Клариса вже стояла біля їхнього столика з тацею. Він узяв чарку кальвадосу, глянув на неї, похитав головою і знов поставив на тацю. Потім узяв з таці склянку з водою і вихлюпнув її Наварро в обличчя.

— Це щоб протверезити вас, — спокійно сказав він. — Затямте собі надалі: грошей не шпурляють. А тепер гайда звідси, середньовічний ідіоте!

Приголомшений Наварро стояв, витираючи обличчя. Підійшли решта іспанців. Їх було четверо. Морозов повільно підвівся. Він був більше як на голову вищий за іспанців. Равік лишився сидіти. Він глянув на Гомеса.

— Не робіть із себе посміховиська, — сказав він. — Ви всі п'яні. У вас немає найменших шансів. За кілька хвилин ви лежатимете долі з поламаними кістками. Навіть тверезі ви не мали б шансів. — Він устав, схопив Наварро за лікті, підняв, обернув у повітрі й опустив так близько від Гомеса, що тому довелося відступити. — А тепер дайте нам спокій. Ми не просили вас пхати сюди свого носа. — Равік узяв зі столу п'ятифранковий папірець і поклав на тацю. — Це для вас, Кларисо. Від цих добродіїв.

— Це вперше я від них щось отримала, — сказала Клариса. — Дякую.

Гомес щось мовив по-іспанському. Всі п'ятеро іспанців повернулися, як на команду, й пішли до свого столика.

— Шкода, — сказав Морозов, — я б їм залюбки порахував ребра. Та, на жаль, не можу. Через тебе, нелегальний зайдо. Ти не шкодуєш інколи, що не можеш зчинити бійку?

— Не з цими. Але є інші, з якими я б залюбки поквитався.

Іспанці біля свого столика знов загомоніли. Вони всі п'ятеро встали і тричі вигукнули "Viva!" *. Потім поставили на столик келихи так, що вони аж задзвеніли, і весь гурт із войовничим виглядом вийшов з їдальні.

— Я мало не вилив йому в пику цей чудовий кальвадос. — Морозов узяв чарку й випив. — І ось такі тепер порядкують у Європі. Невже й ми колись були такими йолопами?

— Так, — сказав Равік.

Вони грали в шахи з годину. Та ось Морозов підвів голову.

— Прийшов Шарль, — сказав він. — Щось, мабуть, хоче від тебе.

Равік також підвів очі від шахівниці. До них підійшов хлопець, що допомагав портьє. Він ніс якийсь пакуночок.

— Доручено передати вам.

— Мені?

Равік оглянув пакуночок. Щось невеличке, загорнене в цигарковий папір і перев'язане шнурочком. Адреси на ньому не було.

— Я ні від кого не чекав пакунка. Це якась помилка. Хто його приніс?

— Якась жінка... дама, — затнувся хлопець.

— Жінка чи дама? — спитав Морозов.

— Так собі... щось середнє.

Морозов добродушно посміхнувся.

— Досить дотепно.

— Тут нічого не написано. Вона сказала, що не для мене?

— Не зовсім так. Не назвала вас. Сказала, що для лікаря, який тут мешкає. І... ви знаєте ту даму.

— Вона так сказала?

— Ні,— бовкнув хлопець. — Але вона недавно приходила з вами вночі.

— Зі мною часом приходять дами, Шарлю. Але ти мав би знати, що скромність — найбільша чеснота готельного працівника. Нескромність личить тільки великосвітським кавалерам.

— Розгорни пакуночок, Равіку, — сказав Морозов. — Навіть якщо він посланий не тобі. Ми робили ще й не таке у своєму жалюгідному житті.

Равік засміявся й розгорнув папір. У ньому виявилась дерев'яна фігурка мадонни, яку він бачив у кімнаті тієї жінки... як же її звати? Він напружив пам'ять. Мадлена... Мад... Забув, та й годі. Якось так. Він оглянув обгортку. Ніякої записки.

— Гаразд, — сказав він хлопцеві.— Це для мене.

Равік поставив фігурку на стіл. Серед шахових фігур вона була як біла ворона серед птахів.

— Росіянка? — спитав Морозов.

— Ні. Я сам спершу був так подумав.

Равік помітив, що губну помаду з фігурки змито.

— Що мені з нею робити?

— Постав десь. Усе можна десь поставити. На світі вистачає місця для всього. Тільки не для людей.

— Небіжчика, мабуть, уже поховали.

— То це та жінка?

— Так.

— Ти потім цікавився, що там із нею?

— Ні.

— Дивно, — сказав Морозов. — Завжди так виходить: зробимо комусь на крихту добра, а тоді кинемо його, коли йому найтяжче. І вважаємо, що допомогли людині.

— Я не добродійницьке товариство, Борисе. А, крім того, я бачив у своєму житті й гірше і нічого не робив. Чого ти вважаєш, що їй тепер найтяжче?

— Бо аж тепер вона по-справжньому самотна. Досі в неї був чоловік, навіть тоді, коли вже помер. Він був на землі. А тепер він під землею... зник, більше його немає. Оце, — Морозов показав на мадонну, — не подяка, а благодіяння допомогти.

— Яз нею спав, не знаючи, що в неї сталося, — сказав Равік. — І хочу забути про це.

— Дурниці! Ніщо так мало не важить на світі, як це, коли немає кохання. Одна моя знайома казала, що їй легше переспати з чоловіком, ніж назвати його на ім'я. — Морозов нахилився вперед. На його великій лисій голові відбивалося світло. — Ось що я тобі скажу, Равіку: ми повинні бути добрими, якщо можемо і поки можемо, — адже нам у житті доведеться ще заподіяти кілька так званих злочинів. Принаймні мені. Та й тобі, мабуть, теж.

— Так.

Морозов обхопив рукою горщик із миршавою пальмою. Вона ледь захиталася.

— Жити — означає жити для інших. Ми живимося одні від одних. Нехай хоч час від часу жевріє іскорка доброти, не треба її гасити. Доброта додає людині сили, коли жити важко.

— Гаразд. Я завтра навідаюся до неї.

— Чудово, — втішився Морозов. — Цього я й хотів від тебе. І годі про це. Хто грає білими?

V

Господар готелю відразу впізнав Равіка.

— Дама у своєму номері,— сказав він.

— Може, ви зателефонуйте й попередите її?

— У кімнаті нема телефону. Можете спокійно піднятися нагору.

— Який номер?

— Двадцять сьомий.

— Я геть забув її ім'я. Як її звати?

Господар анітрохи не здивувався.

— Маду, — сказав він і додав: — Джоан Маду. Думаю, що це не справжнє її ім'я. Мабуть, сценічне.

— Чому сценічне?

— Бо вона записалася актрисою, коли в'їздила. І звучить як сценічне, правда?

— Не знаю. Я був знайомий з актором, що звався Густавом Шмідтом. А справжнє його ім'я було Александер Марія граф фон Цамбана. Густав Шмідт — сценічне ім'я, хоч звучить воно зовсім не по-сценічному, правда?

Господар не здавався.

— У наш час багато чого трапляється, — мовив він.

— Не так уже й багато. Зверніться до історії і побачите, що ми живемо в порівняно спокійні часи.

— Дякую, з мене досить і цього.

— З мене також. Але треба шукати розради, де тільки можна. То, кажете, двадцять сьомий номер?

— Так, пане.

Равік постукав. Ніхто не відповів. Він постукав ще раз і почув невиразну відповідь. Відчинивши двері, він побачив жінку, що сиділа на ліжку під стіною. Вона поволі підвела очі. Вбрана вона була в той самий синій костюм, у якому Равік побачив її вперше. Вона не здавалася б такою самотньою, якби лежала непричесана, в халаті. Але вона вдяглася, невідомо для кого й навіщо, просто за звичкою, яка тепер не мала ніякого сенсу. В ній було щось таке жалюгідне, що в Равіка стислося серце. Це йому було знайоме — він бачив сотні людей, емігрантів, закинутих на чужу чужину, вони сиділи так само, маленькі острівці непевного існування, сиділи, не знаючи, куди їм поткнутися, і тільки звичка підтримувала в них життя.

Равік зачинив за собою двері.

— Сподіваюсь, я вам не перешкодив? — спитав він і зразу похопився, що сказав дурницю. Що могло цій жінці перешкодити? Такого вже не було на світі.

Він поклав капелюха на стілець і спитав:

— Ви все владнали?

— Так. Клопоту було небагато.

— Не виникло ніяких труднощів?

— Ні.

Равік сів у єдине в кімнаті крісло. Зарипіли пружини, і він відчув, що одна з них зламана.

— Ви десь зібралися йти? — спитав він.

— Так. Не зараз... пізніше. Нікуди... Просто так. Що ж мені ще робити?

— Нічого. Спершу так і буває. Кілька днів. У вас немає знайомих у Парижі?

— Немає.

— Нікого?

Жінка втомлено підвела голову.

— Нікого... крім вас, господаря готелю, офіціанта й покоївки. — Вона всміхнулася.

— Не дуже багато, правда?

— Так. Небагато. А пан... — Равік спробував пригадати прізвище небіжчика, але не зміг.

— Ні,— сказала жінка, — Рашинський теж не мав тут знайомих. Або я їх не встигла побачити. Він відразу захворів, коли ми приїхали.

Равік не збирався довго сидіти тут. Але, побачивши, в якому вона стані, передумав.

— Ви вже вечеряли?

— Ні. Та я й не голодна.

— А взагалі ви сьогодні щось їли?

— Так. В обід. Удень простіше. А ввечері...

Равік озирнувся. Від маленької голої кімнати віяло осінню і безнадією.

— Вам треба кудись вийти звідси. Ходімо, підемо разом.

Він сподівався, що жінка відмовиться. Здавалося, вона так збайдужіла до всього, що вже ні на що не зважиться. Але жінка відразу підвелась і взяла дощовик.

— У дощовику ви змерзнете, — сказав Равік. — Він надто тонкий. У вас немає чогось теплішого? Надворі холодно.

— Удень ішов дощ...

— І тепер іде. Але холодно. Ви не могли б щось піддягти? Вовняний плащ або хоч светр?

— В мене є светр.

Жінка підійшла до більшої валізи. Равік побачив, що майже нічого ще не розпаковано. Вона витягла чорного светра і, скинувши жакет, надягла його. В неї були рівні, гарні плечі. Потім узяла берет, надягла на светра жакет і аж тоді дощовик.

— Так краще?

— Багато краще.

Вони зійшли сходами вниз. Господаря там уже не було. Замість нього біля дошки з ключами сидів порт'є і розкладав листи. Від нього тхнуло часником. Поряд непорушно сиділа плямиста кицька й дивилася на нього.

— Вам і досі не хочеться їсти? — спитав Равік надворі.

— Не знаю. Хіба що трішки.

Равік підкликав таксі.

— Добре. То поїдемо в "Бельорор". Візьмемо саму перекуску.

У "Бельорор" виявилось мало відвідувачів. Було вже надто пізно. Вони вибрали столик на другому поверсі у вузькій залі з низькою стелею. Крім них, коло вікна якась пара їла сир, а неподалік худий чоловік сидів біля цілої гори устриць. З'явився офіціант. Він критичним оком оглянув картату скатерку й вирішив її поміняти на чисту.

— Дві чарки горілки, холодної,— сказав Равік. — Ми вип'ємо, а тоді візьмемось до

перекусок, — пояснив він жінці.— Думаю, для вас так буде найкраще. Цей ресторан відомий своїми hors d'oeuvres[3]. Тут, мабуть, більше нічого й немає. В кожному разі, сюди тільки задля них і приходять, їх тут безліч, гарячих і холодних, і всі дуже смачні. Зараз покуштуємо.

Офіціант приніс горілку й наготовив записник.

— Графин vin rosé[4],— сказав Равік. — Ви маєте "анжу"?

— "Анжу" розливне, рожеве, дуже добре, мсьє.

— Великий графин у кризі. І перекуски.

Офіціант пішов. У дверях він мало не стукнувся лобом із жінкою в червоному капелюшку з перами, яка швидко підіймалася сходами. Вона відштовхнула його вбік і підійшла до худого чоловіка з устрицями.

— Альбере, — сказала вона, — ти свиня...

— Тс-с, — просичав чоловік і озирнувся навколо.

— Ніяких "тс-с"!

Жінка поклала на столик мокру парасольку й рішуче сіла.

Альбера, видно, це не здивувало.

— Chérie[5],— сказав він і перейшов на шепіт.

Равік усміхнувся й підніс чарку.

— Вип'ємо одним духом! Салют!

— Салют, — мовила Джоан Маду й випила.

Офіціант привіз на візочку перекуски.

— Що ви хочете? — Равік глянув ка Джоан. — Мабуть, найкраще я накладу вам усього потроху.

Він набрав на тарілку перекусок і подав їй.

— Нічого, як не сподобається. Приїдуть ще візочки. Це тільки початок.

Він набрав і собі тарілку і, не зважаючи більше на жінку, почав їсти. Зненацька він відчув, що вона також їсть. Він обчистив омара й подав їй.

— Покуштуйте. Це смачніше, ніж лангусты. А тепер râté maison [6] зі скоринкою білого хліба. Бачите, як смачно. 1 ще трохи вина. Воно легке, запашне й холодне.

— Вам зі мною великий клопіт, — сказала жінка.

— Так. Як старшому офіціантові,— засміявся Равік.

— Справді, вам зі мною клопіт.

— Я не люблю їсти сам. Оце й усе. Як і ви.

— З мене погане товариство.

— Чого ж, — заперечив він. — За столом добре. Навіть дуже добре. Я не зношу балакучих людей. І таких, що розмовляють надто голосно.

Він глянув у бік Альбера. Червоний капелюшок із перами, постукуючи в лад своїм словам парасолькою по столику, на всю залу пояснював йому, чому саме він така свиня. Альбер терпляче й досить байдуже слухав.

Джоан Маду ледь усміхнулася.

— Такого я не вмію.

— Ось їде другий візок із перекусками. Будемо їсти далі чи спершу покурите?

— Спершу покурю.

— Добре. Сьогодні я маю інші сигарети, не ті з чорним тютюном.

Равік дав їй припалити. Джоан відхилилась на спинку стільця й глибоко затяглася. Потім глянула просто у вічі Равікові.

— Гарно так сидіти, — мовила вона, і йому на мить здалося, що вона зараз заплаче.

Каву вони пили в "Колізеї". Велика зала, що виходила вікнами на Єлісейські поля, була переповнена, але вони знайшли столик унизу, в барі, де верхня частина стін була облицьована скляними панелями, за якими сиділи й літали папуги, какаду та інші барвисті тропічні птахи.

— Ви вже думали про те, що робитимете далі? — спитав Равік.

— Ні, ще не думала.

— Ви їхали сюди з якимось наміром?

Джоан завагалася.

— Ні, якогось певного наміру в мене не було.

— Я питаю не з цікавості.

— Я знаю. Ви вважаєте, що я повинна знайти якусь роботу. Я й сама хотіла б знайти її. Я торочу собі це щодня. Та потім...

— Господар готелю сказав мені, що ви артистка. Я не питав його. Він сам сказав, коли я довідувався в нього, як ваше прізвище.

— А хіба ви вже забули його?

Равік глянув на неї. Вона спокійно дивилася на нього.

— Так, забув. Залишив папірець у готелі й не міг згадати.

— А тепер пам'ятаєте?

— Пам'ятаю. Джоан Маду.

— Я поганенька артистка, — мовила жінка. — Грала тільки невеличкі ролі. А останнім часом зовсім не грала. Та й не дуже добре розмовляю по-французькому.

— А яка ж ваша рідна мова?

— Італійська. Я виросла в Італії. І ще трохи розмовляю англійською та румунською. Мій батько був румун. Він помер. А мати англійка, вона й досі живе в Італії, не знаю, де саме.

Равік майже не слухав, що вона каже. Він страшенно нудився й не знав, про що з нею ще говорити.

— А що ви ще робили? — спитав він, аби не мовчати. — Крім того, що грали невеличкі ролі?

— Робила те, що треба було в театрі. Трохи співала й танцювала.

Равік недовірливо подивився на неї. Щоб співати й танцювати, треба мати не такий вигляд. Вона була якась блякла, сіра й не дуже знадлива. На артистку вона не скидалася. Хоч, зрештою, це слово можна тлумачити як завгодно.

— Співати й танцювати ви могли б спробувати й тут, — сказав він. — Для цього не обов'язково бездоганно володіти мовою.

— Так. Але спершу треба знайти якийсь місце. А як його знайти, коли нікого не знаєш.

Морозов, раптом подумав Равік. "Шехерезада". Звичайно. Морозов знайде, куди її приткнути. Від цієї думки він трохи пожвавішав. Морозов підбив його на цей нудний вечір. Тепер він спровадить йому цю жінку, нехай Борис покаже, на що він здатний.

— Ви знаєте російську мову? — спитав він.

— Ледь-ледь. Знаю кілька пісень. Циганських. Вони дуже схожі на румунські. А чого ви питаєте?

— Я знаю одного чоловіка, що трохи розуміється на цьому. Може, він щось зробить для вас. Я дам його адресу.

— Мабуть, дарма й пробувати. Антрепренери скрізь однакові. Рекомендації мало допомагають.

Равік помітив, що жінка вгадала його намір під цим приводом спекатись її. А оскільки це була правда, він заперечив:

— Той чоловік, про якого я кажу, не антрепренер. Він портьє в "Шехерезаді". Це російський нічний клуб на Монмартрі.

— Портьє? — Джоан Маду підвела голову. — Це інша справа. Портьє знають більше за антрепренерів. З цього щось може й вийти. Ви його добре знаєте?

— Так.

Равік здивувався: вона раптом заговорила діловим тоном. Швидко в неї це виходить, подумав він.

— Він мій приятель. Звати його Борис Морозов, — сказав Равік. — Він уже років десять працює в "Шехерезаді". В них там завжди чимала програма. Й номери часто міняються. Морозов приятелює з розпорядником. Коли не буде місця в "Шехерезаді", він напевне придумає щось інше. Спробуйте?

— Спробую. Коли?

— Найкраще зайти десь о дев'ятій вечора. Тоді йому ще нема чого робити, і він матиме час побалакати з вами. Я його попереджу.

Равік уже радів, уявляючи собі, яка міна буде в Морозова. Йому враз полегшало на душі. Невиразне почуття відповідальності, що все-таки не полишало його, тепер зникло. Він зробив що міг, а далі нехай сама дає собі раду.

— Ви втомилися? — спитав він.

Джоан Маду глянула йому просто у вічі.

— Я не втопилася, — відповіла вона. — Але розумію, що сидіти зі мною невелика втіха. Ви пожаліли мене, і я вдячна вам. Ви мене витягли з готелю й поговорили зі мною. Це для мене багато важить, бо я за всі ці дні майже ні з ким словом не перемовилася. Тепер я піду. Ви для мене зробили більше, ніж досить. І ще робите. Що б зі мною було без вас!

Господи, з прикрістю подумав Равік, знов починається! Він перевів погляд на скляну стіну перед собою. За нею голуб намагався згвалтувати какаду. Какаду був такий змучений, що навіть не скидав його з себе. Просто дзьобав далі зерно, не

звертаючи на голуба уваги.

— Це ніякий не жаль, — сказав Равік.

— А що ж?

Голуб нарешті здався. Він зіскочив з широкої спини какаду й заходився чистити пір'я. Какаду байдуже задер хвоста й випорожнився.

— Випиймо тепер доброго старого арманьяка, — мовив Равік. — Це буде найкраща відповідь. Повірте мені, не такий я страшений людинолюб. Скільки вечорів я просиджую де-небудь сам-один. По-вашому, це дуже приємно?

— Ні, але з мене погане товариство. Це ще гірше.

— Я відвик шукати товариства. А ось і ваш арманьяк! Салют!

— Салют!

Равік поставив на стіл чарку.

— А тепер тікаймо з цього звіринця. Мабуть, вам не хочеться ще повертатись до готелю?

Джоан Маду похитала головою.

— Гарзд, то підемо далі. В "Шехерезаду". Там вип'ємо. Видно, нам обом треба ще випити, і ви zarazом побачите, що там робиться.

Була десь третя година ночі. Вони стояли перед готелем "Мілан".

— Ви досить випили? — спитав Равік.

Джоан Маду завагалася.

— У "Шехерезаді" мені здавалося, що досить. А тепер, коли я побачила ці двері... наче замало.

— На це є рада. Мабуть, у готелі щось знайдеться. А як ні, то підемо в шинок і купимо пляшку. Ходімо.

Джоан глянула на нього. Потім на двері.

— Добре, — зважилась вона, проте не рушила з місця. — Підійматися нагору... В порожню кімнату...

— Я вас проведу. І ми прихопимо пляшку.

Портъе прокинувся.

— У вас є щось випити? — спитав його Равік.

— Може, коктейль із шампанським? — відразу діловито запропонував портъе, хоч іще позіхав спросоння.

— Дякую. Щось міцніше. Пляшку коньяку.

— "Курвуазьє", "мартель", "енессі", "біскюї дюбоп-с"?

— "Курвуазьє".

— Гарзд, мсьє. Зараз відкоркую і принесу вам.

Вони піднялися нагору.

— Ключ у вас? — спитав Равік у Джоан.

— Кімната незамкнена.

— Якщо будете залишати кімнату незамкненою, можуть украсти гроші й папери.

— Їх можна вкрасти і з замкненої кімнати.

— Це правда... з такими замками. А все-таки з замкненої важче.

— Мабуть, так. Але я не люблю повертатися сама з вулиці, шукати ключа й відмикати порожню кімнату... наче відкриваєш могилу. Досить уже того, що заходиш туди, де тебе ніщо не жде, крім кількох валіз.

— Ніде тебе ніщо не жде, — сказав Равік. — Треба завжди все приносити з собою.

— Можливо. Але тоді є хоч якась жалюгідна ілюзія. А тут і її немає...

Джоан кинула на ліжко плащ та берет і подивилася на Равіка. Її великі ясні очі на блідому обличчі ніби застигли в гнівному розпачі. Вона постояла так хвилину, тоді засунула руки в кишені жакета й почала сягнистим кроком ходити з кутка в куток по маленькій кімнаті, пружно обертаючись, коли доходила до кінця. Равік уважно приглядався до неї. В ній раптом з'явилась сила й рвучка грація, і кімната стала ніби затісна для неї.

У двері постукали. Порт'є приніс коньяк.

— Може, ви хочете щось попоїсти? Холодна курка, сендвічі...

— Шкода гаяти час, голубе. — Равік заплатив за питво й випровадив порт'є. Тоді налив чарки. — Ось. Це і примітивно, й по-варварському, але в скрутних випадках примітивне найкраще. Вишуканість добра в спокійні часи. Випийте.

— А потім?

— Потім ще вип'єте.

— Я пробувала. Не помагає. Недобре впиватися, коли ти сама.

— Треба як слід сп'яніти. Тоді допоможе.

Равік сів на вузеньку хистку канапу, що стояла під прямим кутом до ліжка. Першого разу він її не помітив.

— Вона тут була, коли ви вселялися? — спитав він.

Джоан похитала головою.

— Я попросила, щоб її поставили. Не хотіла спати на ліжку. Мені здавалося, що нема глузду. Розстелити його, роздягатися і таке інше. Навіщо? Вранці і вдень я ще якось трималась. А вночі...

— Вам потрібна якась робота. — Равік закурив сигарету. — Шкода, що ми не застали Морозова. Я не знав, що сьогодні в нього вільний день. Підіть туди завтра ввечері. Десь о дев'ятій. Він щось знайде для вас. Хоч би роботу на кухні. Тоді ви працюватимете вночі. Ви ж цього хочете?

— Так. — Джоан Маду перестала сновигати по кімнаті, випила чарку й сіла на ліжко. — Я щоночі вештаюсь по місту. Поки ходиш, то трохи краще. А коли сядеш і стеля падає тобі на голову...

— Аз вами нічого не сталося на вулиці? Ніхто вас не обікрав?

— Ні. Мабуть, видно, що в мене багато не вкрадеш. — Вона наставила Равікові порожню чарку. — А інше... мені часто хотілося, щоб хтось озвався до мене. Аби тільки не відчувати себе нічим, автоматом, що йде, і більше нічого! Аби на мене хоч глянули чийсь очі... очі, а не камені! Аби тільки не ходити, немов тебе відцурався весь світ! Ніби на якійсь чужій планеті! — Джоан відгорнула назад волосся і взяла в Равіка повну

чарку. — Не знаю, чого я розповідаю все це. І не хочу, а розповідаю. Може, тому, що всі ці дні я була німа. Може, тому, що сьогодні ввечері вперше... — Вона затнулася. — Не слухайте мене.

— Я п'ю, — сказав Равік. — Говоріть що хочете. Тепер ніч. Ніхто вас не чує. Я слухаю самого себе. Вранці все забудеться.

Він відхилився на спинку канапи. Десь у будинку шуміла сода, щось потріскувало в батареї опалення. У вікно й досі стукотів м'якими пальцями дощ.

— Коли потім повертаєшся й гасиш світло... і темрява огортає тебе, наче маска з хлороформом... тоді знов умикаєш світло і втуплюєшся... втуплюєшся...

Я вже сп'янів, подумав Равік. Сьогодні швидше, ніж звичайно. Може, через це тьмяне світло? Чи через усе разом? Але це вже не та блякла, непомітна жінка. А якась інакша. Раптом з'явилися очі. І обличчя. Щось дивиться на мене. Мабуть, тіні. Це її освітлюють ніжні спалахи полум'я в моєму мозкові. Перші відблиски сп'яніння.

Він не слухав, що казала Джоан Маду. Він усе те знав і більше не хотів знати. Самітність — одвічний рефрен життя. Вона не гірша й не краща, ніж чимало іншого. Про неї тільки надто багато говорять. Людина самітна завжди й ніколи не самітна. Раптом десь в імлі зазвучала скрипка. Парк на пагорбах Будапешта, задушливі пахощі каштанів. Вітерець. І, немов молоді сови, на плечах повсідалися мрії, з очима, що світяться в присмерку. Ніч, що ніяк не стає ніччю. Пора, коли всі жінки вродливі. Вечір розгорнув брунатні крила, наче велетенський нічний метелик.

Равік підвів очі.

— Дякую, — мовила Джоан Маду.

— За що?

— За те, що ви дали мені вибалакатись, не слухаючи моїх слів. Я наче трохи ожила. Мені треба було вибалакатись.

Равік кивнув головою. Він помітив, що її чарка знов порожня.

— Гарзд, — сказав він. — Я залишу вам пляшку.

Він підвівся. Кімната. Жінка. Більше нічого. Бліде обличчя, на якому вже ніщо не світилося.

— Ви хочете йти? — спитала Джоан Маду. Вона озирнулася навколо, наче в кімнаті хтось заховався.

— Ось адреса Морозова. Його прізвище, щоб ви не забули. Завтра ввечері о дев'ятій. — Равік написав усе на бланкові для рецептів, потім відірвав аркушик і поклав на валізу.

Джоан також підвелася. Вона взяла плащ і берет. Равік глянув на неї.

— Не треба мене проводити.

— Я й не збираюся кас проводити. Тільки не хочу тут залишатися. Хай пізніше. Ще трохи повештаюсь по місту.

— Але ж однаково потім доведеться вернутись. І буде знов те саме. Чого б вам не лишитися тут? Адже найгірше вже минуло.

— Скоро досвіток. Коли я повернуся, почне розвиднятися. Тоді буде простіше.

Равік підійшов до вікна. Дощ не переставав. Вітер метляв його мокрі, сірі пасма в жовтому світлі ліхтарів.

— Слухайте, — мовив він. — Випиймо ще по чарці й лягайте. Погода не для прогулянок.

Він узяв пляшку. Раптом Джоан Маду опинилася біля нього.

— Не залишай мене тут, — швидко й вимогливо сказала вона, і Равік відчув її подих. — Не залишай мене тут саму! тільки не сьогодні! не знаю, що зі мною діється... тільки не сьогодні! Завтра я наберуся відваги, а сьогодні не можу. Я змучена, позбавлена волі, зломлена і не маю більше сили. Вам не треба було виводити мене звідси, сьогодні не треба... а тепер я не витримаю самоти.

Равік обережно поставив пляшку і вивільнив свою руку з рук Джоан.

— Дитино, — сказав він, — колись усі ми мусимо звикнути до самоти. — Він подивився на канапу. — Я можу й тут переспати. Нема глузду йти ще кудись. А поспати кілька годин треба. О дев'ятій у мене операція. Тут можна поспати не гірше, ніж удома. Мені не вперше чергувати вночі. Вас це влаштує?

Джоан кивнула головою, але не відійшла від нього.

— О пів на восьму я мушу встати. З біса рано. Ще збуджу вас.

— Нічого. Я встану і приготую вам сніданок, усе...

— Не треба нічого готувати, — перебив її Равік. — Я поснідаю в найближчій кав'ярні, як скромний робітник: кава з ромом і булочки. А потім ще доснідаю в клініці. Непогано було б попросити Ежені, щоб вона приготувала мені ванну. Добре, залишимося тут. Дві душі, що загубилися в осінній сльоті. Лягайте на ліжко. Якщо хочете, я спущуся вниз і посиджу з порт'є, поки ви ляжете.

— Не треба, — сказала Джоан Маду.

— Я не втечу. А, крім того, нам іще дещо потрібне: подушка, ковдра і так далі.

— Я можу подзвонити.

— І я можу. — Равік пошукав кнопку. — Краще, як подзвонить чоловік.

Порт'є з'явився зразу. В руках у нього була друга пляшка коньяку.

— Ви нас переоцінюєте, — сказав Равік. — Широ дякую. Але ми — люди післявоєнного покоління. Принесіть ковдру, подушку і простирала. Мені доведеться тут заночувати. Надворі надто холодно і надто мокро. Дощ не перестає. А я тільки позавчора встав із ліжка після запалення легень. Ви можете дати мені постіль?

— Авжеж. Я й сам хотів вам запропонувати.

— Чудово. — Равік закурив. — Я на вас почекаю в коридорі. Огляну взуття перед дверима. Це моє давнє захоплення. Я не втечу, — сказав він, піймавши погляд Джоан. — Я не Йосиф Прекрасний. Не кину напризволяще свого плаща.

Надійшов порт'є з постіллю. Побачивши Равіка, він зупинився. Обличчя його осяяла усмішка.

— Таке рідко трапляється.

— Зі мною таке теж рідко буває. Лише на іменини й на різдво. Давайте постіль. Я сам занесу. А це що?

— Грілка. У вас же було запалення легень.

— Чудово. Але свої легені я грію коньяком. — Равік витяг з кишені дві банкноти.

— У вас, мабуть, немає й піжами. Я можу вам запропонувати.

— Дякую, голубе, — Равік глянув на старого портъе. — Тільки вона буде, мабуть, замала на мене.

— Ні, саме добра. І зовсім нова. Скажу вам під секретом, мені її подарував один американець. А йому подарувала дама. Я таких речей не ношу, волю нічні сорочки. Вона зовсім нова.

— Добре, несіть. Побачимо.

Равік почекав у коридорі. Там стояло три пари черевиків. Біля одних дверей — закриті, з гумовими розтяжками. З-за тих дверей долинало гучне хропіння. Біля других були виставлені чоловічі брунатні черевики й жіночі лаковані чобітки з короткими халявками, високими підборами й застібками. Вони стояли поряд, перед одними дверима, а здавалися дивно чужими одні одним.

Портъе приніс піжаму. Вона була розкішна — блакитний штучний шовк і золоті зірки по ньому. Якусь хвилину Равік мовчки дивився на неї. Він розумів американця.

— Правда, чудова? — гордо сказав портъе.

Піжама була цілком нова. Навіть запакована у фірмову коробку "Магазен дю Лувр", де її куплено.

— Шкода, — сказав Равік. — Хотів би я бачити ту даму, що її вибирала.

— На цю ніч вона ваша. Вам не обов'язково її купувати.

— А скільки за ніч?

— Скільки дасте.

— Ви хіба не француз?

— Француз. Із Сен-Назера.

— Коли так, то вас зіпсувало спілкування з американцями. Крім того, за цю піжаму хоч скільки дай — буде замало.

— Я радий, що вона вам сподобалася. На добраніч, пане. Завтра я заберу її в дами.

— Я сам її поверну вам уранці. Збудіть мене о пів на восьму. Легенько постукайте, і я почую. На добраніч.

— Гляньте. — Равік показав Джоан Маду піжаму. — Шати для Діда Мороза. Ваш портъе — чарівник. Зараз я навіть надягну її. Для цього треба мати не тільки відвагу, а й не боятися бути смішним.

Він постелив собі на канапі. Йому було байдуже, де спати — у своєму готелі чи тут. У коридорі була досить пристойна ванна, а в портъе він роздобув нову зубну щітку.

Все інше не мало значення. Джоан була для нього немов пацієнтка.

Він налив склянку коньяку і разом із чаркою, яку приніс портъе, поставив коло ліжка.

— Думаю, цього вам досить, — сказав він. — Так простіше. Не треба мені буде вставати й дивитися, чи у вас порожня чарка, й наливати знов. Пляшку і другу чарку я поставлю біля себе.

— Мені не треба чарки. Я можу пити зі склянки.

— Ще краще.

Равік ліг на канапу. Він був задоволений, що жінка не розпитувала, зручно йому чи ні. Вона домоглася свого і тепер, хвалити бога, не обтяжувала себе зайвою гостинністю.

Він налив чарку й поставив пляшку на підлогу.

— Салют!

— Салют! І дякую.

— Все гаразд. Я й так не мав великого бажання виходити на дощ.

— А він іще йде?

— Іде.

Знадвору крізь тишу долинав тихий стукіт, ніби до кімнати хотіло проникнути щось сіре, невтішне, позбавлене форми, сумніше за самий смуток, — якийсь далекий неозначений спогад, безмежна хвиля, яка, прилинувши, хоче забрати з собою й поховати те, що колись викинула на острівець і забула — крихту людини, світла й думки.

— Такої ночі добре пити.

— Так. Але погано бути самій.

Равік хвилину помовчав.

— До цього нам усім довелося звикати, — врешті сказав він. — Те, що раніше нас зв'язувало, тепер зруйноване. Ми тепер як намистини, що розсипалися з порваної нитки. Нема вже нічого надійного. — Він знов налив собі чарку. — Якось іще хлопцем я ночував улітку на луці. На небі не було ані хмаринки. Засинаючи, я бачив над лісом на обрії сузір'я Оріона. А потім прокинувся вночі й побачив його просто над собою. Цього я ніколи не забуду. Я вчив у школі, що Земля — планета й що вона крутиться, але сприймав це, як усю іншу книжкову мудрість, не задумуючись над нею. А тоді вперше осягнув, що це правда. Я відчув, як Земля нечутно летить у безмежному просторі. Відчув так сильно, що мало не вчепився в траву, щоб мене не скинуло. Мабуть, тому, що, прокинувшись зненацька з глибокого сну, ще позбавлений пам'яті й звичок, побачив перед собою величезне, незвично зміщене небо. Земля раптом стала для мене не досить надійною, і відтоді вона й залишилась ненадійною. — Він випив свою чарку. — Це дещо ускладнює, але багато чого й полегшує. — Він глянув у напрямку ліжка й додав: — Ви вже, мабуть, засинаєте. Коли так, то просто не відповідайте.

— Ще ні. Але скоро засну. Щось у мені ще не спить. Воно холодне й ніяк не засне.

Равік поставив пляшку біля себе на підлогу. Тепло кімнати поволі просякало в нього бурою втомою. Набігали тіні. Помахи крил. Чужа кімната, ніч, а надворі одноманітно вистукує дощ, наче десь далеко торохтить барабан... Лець освітлена хатина на краю хаосу, малесеньке багаття, що надаремне блимає в пустелі... Чиєсь обличчя, до якого ти промовляєш...

— Ви теж колись таке відчували?

Вона помовчала.

— Відчувала. Тільки не так. Інакше. Коли я цілими днями не мала з ким перемовитись словом, а вночі тинялася їю місту і скрізь бачила людей, які йшли кудись, у яких була мета, була домівка... Тільки в мене нічого не було. Тоді все поступово втрачало реальність, ніби я втонула і брела під водою по чужому місту...

Хтось піднявся сходами. Брязнув ключ, і хряснули двері. Відразу після того глухо зашуміла вода в кранах.

— Чого ви сидите в Парижі, коли у вас тут нікого немає? — спитав Равік, уже засинаючи.

— Не знаю. А куди мені їхати?

— Вам нікуди повернутися?

— Нікуди. Зрештою, ніхто нікуди не може повернутися.

Вітер шпурляв у шибки хвилі дощу.

— А чого ви приїхали в Париж? — спитав Равік.

Джоан Маду не зразу відповіла. Він подумав, що вона вже спить.

— Ми з Рашинським приїхали сюди, бо хотіли розлучитися, — нарешті сказала вона.

Ця відповідь не здивувала Равіка. Є хвилини, коли тебе ніщо не може здивувати. Чоловік, який щойно повернувся в кімнату навпроти, почав блювати. Крізь двері чути було приглушений стогін.

— То чого ж ви були в такому розпачі?

— Бо він помер! Помер! Його раптом не стало! Його не повернеш назад! Помер! Уже нічого не можна вдіяти! Невже ви не розумієте?

Джоан Маду ледь підвелася на ліжку й пильно глянула на Равіка.

Бо він пішов раніше, ніж ти встигла піти від нього. Залишив тебе саму раніше, ніж ти встигла підготуватися до цього.

— Я... я повинна була інакше ставитись до нього... Я була...

— Забудьте про це. Каяття — найдаремніша на світі річ. Нічого не можна повернути. І нічого не можна виправити. Якби можна, то всі ми були б святі. Життя не ставило собі за мету зробити нас довершеними. Хто довершений, тому місце в музеї.

Джоан Маду мовчала. Равік побачив, що вона надпила зі склянки й знов відхилилась на подушку. Було ще щось... але він надто втомився, щоб думати про це. До того ж йому все було байдуже. Він хотів спати. Завтра на нього чекала операція. А це все його вже не обходило. Він поставив на підлогу поряд із пляшкою порожню чарку. Дивно, де тільки часом не опиняєшся, подумав ще він.

VI

Коли Равік зайшов, Люсьєна Мартіне сиділа біля вікна.

— Ну як? — спитав він. — Приємно вперше підвестися з ліжка?

Дівчина глянула на нього, тоді у вікно, на сірий, похмурий день і знов перевела погляд на нього.

— Погана погода, — сказав Равік.

— Та ні, — відповіла вона. — Для мене гарна.

— Чому?

— Бо не треба виходити надвір.

Вона сиділа зіщулена в кріслі, накинувши на плечі дешеве ситцеве кімоно, худенька непоказна істота з зіпсованими зубами, — але для Равіка тієї хвилини вона була краща за Єлену Троянську. Була клаптиком життя, яке він урятував своїми руками. Щоправда, пишатися не дуже було чим, адже недавно він одну втратив. Наступну також, певне, втратить. Зрештою, він втратить їх усіх, і себе самого теж. Але ця поки що врятована.

— Розносити капелюшки в таку погоду не велика втіха, — сказала Люсьєка.

— А ви розносили капелюшки?

— Так. У мадам Ланвер. В ательє на авеню Матіньйон. До п'ятої години ми шили. А потім треба було рознести клієнткам коробки. Тепер пів на шосту. Якраз у цей час я бігала з капелюшками. — Вона знов глянула у вікно. — Шкода, що дощ перестав. Учора було краще. Дощ лив як із відра. А сьогодні комусь доводиться бігати.

Равік сів навпроти неї на підвіконня. Дивно, подумав він. Сподіваєшся, що людина, яка уникла смерті, буде безмежно щаслива. А такого майже не трапляється. Ось і ця дівчина теж. Із нею сталося невеличке диво, а її тішить лише одне: що можна не виходити на дощ.

— Чого ви прийшли саме в цю клініку, Люсьєно? — спитав він.

Вона насторожено глянула на нього.

— Мені про неї сказали.

— Хто?

— Одна знайома.

— Хто саме?

Дівчина завагалася.

— Вона також була тут. Я провела її сюди, до самих дверей. Тому й знала адресу.

— Коли це було?

— За тиждень переді мною.

— Це та, що померла під час операції?

— Так.

— І ви однаково прийшли сюди?

— Прийшла, — байдужим голосом відповіла Люсьєка. — А чому ж ні?

Равік не сказав того, що хотів сказати. Він дивився на її дрібне, холодне обличчя. Колись воно було ніжне, а життя так швидко зробило його твердим.

— А перед цим ви були і в тієї самої акушерки? — спитав він.

Люсьєна не відповіла.

— Чи в того самого лікаря? Можете спокійно мені сказати. Я однаково їх не знаю.

— Спершу була Марі. На тиждень раніше. На десять Днів.

— І ви пішли туди, хоч знали, що сталося з Марі?

Люсьєна здвигнула плечима.

— А що я мала робити? Довелося йти на ризик. Іншої я не знала. Дитина... куди б я

ділася з дитиною?

Вона дивилась у вікно. На балконі навпроти стояв чоловік у шлейках і тримав над головою парасольку.

— Скільки мені ще лежати, докторе?

— Тижнів зо два.

— Цілих два тижні?

— Це недовго. а що?

— Треба грошей та й грошей.

— Може, пощастить виписати вас на кілька днів раніше.

— Ви думаєте, я зможу стільки заплатити? В мене мало грошей. Страшенно дорого — за кожен день по тридцять франків.

— Хто вам таке сказав?

— Сестра.

— Котра? Ежені...

— Так. Вона сказала, що за операцію і за перев'язки доведеться платити окремо. Вони дорого коштують?

— За операцію ви вже заплатили.

— Сестра сказала, що то дуже мало.

— Сестра добре не знає, Люсьєно. Краще потім спитаєте в доктора Вебера.

— Я хотіла б знати раніше.

— Навіщо?

— Тоді мені легше було б підрахувати, скільки доведеться відробляти. — Люсьєна глянула на свої тонкі, поколені голкою пальці. — І за кімнату доведеться заплатити за цілий місяць, — додала вона. — Я прийшла сюди тринадцятого. П'ятнадцятого треба було б попередити господиню, що я вибираюся. А тепер доведеться платити за цілий місяць. Задарма.

— Вам ніхто не допомагає?

Люсьєна підвела на нього очі. Обличчя її раптом постаріло років на десять.

— Ви ж самі розумієте все, докторе! Він тільки лютував. Він, мовляв, не знав, що я така дурепа. А то б нізащо не зв'язувався зі мною.

Равік кивнув головою. Давня казка.

— Люсьєно, — мовив він, — ми спробуємо щось забрати назад у тієї жінки, що зробила вам аборт. Вона винна. Тільки назвіть її прізвище.

Дівчина швидко випросталась. Вона враз усім своїм еством наготувалася до відсічі.

— З поліцією? Ні, ще й сама вклепаюся.

— Без поліції. Ми її тільки налякаємо.

Дівчина гірко засміялася.

— Її ви не налякаєте. То залізна жінка. Мені довелося заплатити їй триста франків. І що вийшло?.. — Люсьєна розгладила кімоно. — Декому просто не щастить, — додала вона спокійно, ніби йшлося не про неї саму.

— Неправда, — відповів Равік, — вам дуже пощастило.

Равік побачив Ежені в операційній. Вона начищала до блиску нікельовані інструменти. Ежені любила цю роботу. Бона так захопилася нею, що не почула, як зайшов Равік.

— Ежені! — покликав він.

Вона здригнулась і обернулася до нього.

— Ох, це ви! Завжди ви мене лякаєте.

— Не знав, що я такий страшний. А от вам не годилося б лякати пацієнтів розмовами про гонорар і плату за лікування.

Ежені випросталась і замерла з ганчіркою в руках.

— Он що. Та повія, звичайно, відразу ж розплескала все.

— Ежені,— мовив Равік, — серед жінок, які жодного разу не спали з чоловіком, більше повій, ніж серед тих, що заробляють цим свій гіркий хліб. Я вже не кажу про одружених. А, крім того, дівчина нічого не розплескала. Ви тільки зіпсували їй день, та й годі.

— А хоч би й зіпсувала! Бач, яка вразлива! З її способом життя!

Ох ти, ходячий катехізисе моралі, подумав Равік. Гидотна, чванькувата святеннице. Що ти знаєш про самоту цієї маленької модистки, яка зважилася піти до тієї самої акушерки, що скалічила її товаришку, і в ту саму клініку, де товаришка померла? І яка тепер каже тільки одне: "А що я мала робити?" і "Як я за все розрахуюся?.."

— Вам би треба було вийти заміж, Ежені,— сказав він. — За якогось удівця з дітьми. Або за власника похоронного бюро.

— Я попросила б вас, пане Равіку, не турбуватися про моє особисте життя, — з гідністю мовила Ежені.— А то я змушена буду поскаржитись на вас докторові Веберу.

— Ви й так скаржитесь на мене цілісінкрий день. — Равік з радістю помітив, як на вилицях у неї проступили дві червоні плями. — Чого побожні люди так рідко бувають толерантні, Ежені? Найкраща вдача в циніків, а найгірша в ідеалістів. Ви не замислювались над цим?

— Хвалити бога, ні.

— Я так і думав. А тепер я подамся до дочок гріха. В "Озіріс". Кажу на той випадок, часом би я знадобився доктору Веберові.

— Навряд щоб ви йому знадобилися.

— Бути невинною зовсім не означає бути провидицею. Ану ж я йому таки знадоблюся. Я там посиджу десь до п'ятої. А потім буду у своєму готелі.

— Нічого собі готель, єврейська халабуда.

Равік обернувся в її бік.

— Не всі втікачі — євреї, Ежені. Навіть не всі євреї — євреї. А бува, євреєм виявиться той, про кого й не думав би. Я навіть знав одного негра — єврея. Дуже був самітний. І любив лише одне — китайську кухню. Ось як буває на світі.

Сестра нічого не відповіла йому. Вона завзято чистила нікельовану тачу, що й так уже блищала, як сонце.

Равік сидів у бістро на вулиці Буасьєр і дивився надвір крізь мокру від дощу шибку,

коли зненацька побачив там одного чоловіка. Його ніби хтось ударив у живіт. Першумить він тільки відчув струс, ще не усвідомлюючи, що сталося. Тоді відсунув убік столика, схопився з місця і стрімголов кинувся через залу до дверей.

Хтось схопив його за рукав.

— Що таке? — нічого не розуміючи, спитав він.

То був офіціант.

— Ви не заплатили, пане.

— Що?.. Ага... Я ще вернуся. — Він висмикнув рукав.

Офіціант почервонів.

— У нас так не заведено! Ви...

— Натє.

Равік вихопив з кишені банкноту, кинув офіціантові й побіг до дверей. Прощтовхавшись крізь натовп, він звернув праворуч за ріг і помчав вулицею Буасьєр.

Хтось вилаяв його навздогін. Равік опам'ятався, перестав бігти й пішов так швидко, як тільки можна було йти, не впадаючи нікому в око. Не може бути, думав він, нізащо не може бути, я збожеволів, цього не може бути! Те обличчя, його обличчя... мабуть, просто випадкова схожість... якась проклята, пекельна схожість, безглузда гра уяви... Він не може бути в Парижі... Те обличчя... він у Німеччині, в Берліні. Шибка в краплинах дощу, крізь неї не дуже роздивився, я помилився, напевне помилився...

Він квапливо йшов далі, пробився крізь юрму людей, що ринули з кінотеатру, вдивлявся в кожне обличчя, заглядав під капелюхи. Йому відповідали хто сердитим, хто враженим поглядом, а він поспішав далі. Нові обличчя, нові капелюхи, сірі, чорні, сині, він усіх їх перегнав, обертаючись і уважно приглядаючись до них...

На перехресті авеню Клебер Равік зупинився. Жінка... Жінка з пуделем, згадав він раптом. Той чоловік ішов слідом за нею.

Жінку з пуделем Равік давно перегнав. Він швидко пішов назад. Помітивши здалеку жінку з пуделем, він відступив до краю тротуару. Стиснувши в кишенях кулаки, він пильно оглядав усіх, хто його поминав. Пудель став під ліхтарем, обнюхав його і страшенно повільно підняв задню лапу. Потім завзято подряпав обома лапами бруківку й побіг далі. Равік раптом відчув, що в нього спітніла потилиця. Він почекав ще кілька хвилин, але те обличчя не з'явилося. Він перебіг поглядом машини на стоянці. Всі вони були порожні. Він знов повернувся й дійшов до станції метро на авеню Клебер. Збігши сходами вниз, він купив квиток і пішов уздовж платформи, де було чимало людей. Та поки він дійшов до кінця, над'їхав поїзд, забрав усіх і зник у тунелі. Платформа спорожніла.

Равік повільно вернувся в бістро. Він сів біля того самого столика, де сидів раніше. Там ще стояла його недопита чарка кальвадосу. Йому здалося дивним, що вона й досі там стоїть...

З'явився офіціант.

— Вибачте, пане. Я не знав...

— Нічого, — перебив його Равік. — Принесіть мені другу чарку кальвадосу.

— Другу? — Офіціант глянув на недопиту чарку. — А ви не хочете спершу випити цю?

— Ні. Принесіть мені іншу.

Офіціант узяв чарку й понюхав її.

— Цей кальвадос недобрий?

— Добрий. Просто дайте іншу чарку.

— Зараз, пане.

Я помилився, подумав Равік. Мокра від дощу, запітніла шибка — хіба можна крізь неї щось розглянути як слід? Він пильно вдивлявся у вікно. Стежив, як мисливець із засідки, за кожним перехожим, а в пам'яті сірими, різкими тінями зринали кадри фільму, уривки згадок...

Берлін. Літній вечір 1934 року, будинок гестапо, кров, гола кімната без вікон, різке світло електричних ламп без абажурів, заплямований кров'ю стіл із ремінням, яким прив'язують до стільниці, ясність збудженого після безсонної ночі мозку, який десяток разів гвалтом виривали з непритомиості, занурюючи голову у відро з водою і тримаючи її там, поки не ставало духу, нирки, такі розбиті, що він уже навіть не відчував болю, спотворене страхом і розпачем обличчя Сибіли, два кати в мундирах, що тримають її,— і ще один, який усміхається і люб'язно пояснює, що з нею буде, коли він не признається... Сибіла, яка через три дні начебто повісилась.

З'явився офіціант і поставив чарку на столик.

— Це інший гатунок, пане. Від Дідьє з Кана. Вистояний.

— Добре, добре. Дякую.

Равік випив чарку, потім дістав з кишені пачку сигарет, витяг одну й закурив. Руки в нього й досі тремтіли. Він кинув сірника на підлогу й замовив ще чарку кальвадосу.

Те обличчя, усміхнене обличчя, яке щойно начебто майнуло за вікном, мабуть, привиділося йому. Неможливо, щоб Гааке був у Парижі. Неможливо! Равік відігнав від себе спогади. Безглуздо мордувати себе, коли нічого не можна вдіяти. Він ще дочекається свого часу, коли там усе завалиться й можна буде вернутися додому. А поки що...

Він покликав офіціанта й розрахувався. Але на вулиці й далі пильно приглядався до кожного перехожого.

Равік сидів з Морозовим у "катакомбі".

— Ти не віриш, що то був він? — спитав Морозов.

— Не вірю. Але чисто він. Як викапаний. Або мене вже зраджує пам'ять.

— Шкода, що ти сидів у бістро.

— Шкода.

Морозов трохи помовчав.

— Страшенно воно муляє, правда? — спитав нарешті він.

— Ні. Чому?

— Бо не знаєш напевне.

— Знаю.

Морозов нічого не сказав.

— Примари, — повів далі Равік. — Я гадав, що вже спекався їх.

— Їх ніколи не спекаєшся. В мене вони також були. А надто спочатку. Перші п'ять-шість років. Я ще чекаю на трьох у Росії. Їх було семеро. Чотирьох уже немає живих. Двох із них розстріляли свої ж. Я вже понад двадцять років чекаю. Від сімнадцятого року. Одному з тих трьох, що ще живі, тепер під сімдесят. Решті двом десь від сорока до п'ятдесяти. До цих я ще, думаю, доберусь. І поквитаюся з ними за свого батька.

Равік глянув на Морозова. Дужий велетенський, але й йому вже понад шістдесят років.

— Ти до них доберешся, — мовив він.

— Так. — Морозов розтулив і знов стулив свої великі кулаки. — На це я й чекаю. Задля цього й живу так обачно. Вже не так часто п'ю. Може, ще довго доведеться чекати. А мені тоді треба бути дужим. Я не буду ні стріляти, ні різати.

— Я також.

Вони помовчали.

— Пограємо в шахи? — спитав Морозов.

— Так. Але я не бачу жодної вільної шахівниці.

— Он там професор скінчив. Він грав із Леві. І виграв, як завжди.

Равік пішов по шахівницю й шахи.

— Ви довго грали, професоре, — сказав він. — Від обіду до самого вечора.

Старий кивнув головою.

— Шахи розвіюють. Вони кращі за карти. В картах усе залежить від випадку. Пощастить або ні. Вони не дуже розвіюють. А шахи — це світ у собі. Поки граєш, він заступає зовнішній світ. — Професор звів на Равіка запалені очі. — А зовнішній світ не вельми досконалий.

Його партнер Леві зненацька щось замумотів. Тоді затиш, злякано озирнувся й пішов за професором.

Вони зіграли дві партії. Потім Морозов підвівся.

— Треба йти, відчиняти двері перед вершками суспільства. А ти чому перестав до нас заглядати?

— Не знаю. Так складається.

— Завтра ввечері зайдеш?

— Завтра не можу. Йду на вечерю. До "Максима".

Морозов посміхнувся.

— Як на безпаспортного втікача ти поводишся досить нахабно. Волочишся по найелегантніших ресторанах Парижа.

— Тільки в них і відчуваєш себе в цілковитій безпеці, Борисе. Хто поводить як утікач, той швидко попадається. Ти, власник нансенського паспорта, мав би сам це знати.

— Правда. З ким ти йдеш? Бува, не з німецьким послом як його протеже?

— З Кет Гегстром.

Морозов свиснув.

— З Кет Гегстрем? — перепитав він. — То вона повернулася?

— Приїздить завтра вранці. З Відня.

— Добре. Ну, то я напевне побачу тебе потім у нас.

— Може, й не побачиш.

Морозов похитав головою.

— Не може бути. Коли Кет Гегстрем у Парижі, її штаб-квартира в "Шехерезаді".

— Цього разу не те. Вона приїздить, щоб лягти в клініку. Найближчими днями її чекає операція.

— То вона неодмінно прийде. Ти нічого не розумієш у жінках. — Морозов примружив очі.— А може, ти не хочеш, щоб вона приходила?

— Чому б це я не хотів?

— Мені якраз спало на думку, що ти не навідуєшся до нас, відколи прислав до мене ту жінку. Джоан Маду. Здається мені, що це не просто так збіглося.

— Дурниці. Я навіть не знав, що вона ще у вас. Пригодилася на щось?

— Так. Спершу співала в хорі. А тепер має невеличкий сольний номер. Дві чи три пісеньки.

— Ну як, вона трохи звикла?

— Звичайно. А чому ж ні?

— Вона була в страшному розпачі, бідолаха.

— Що? — перепитав Морозов.

— Я сказав — бідолаха.

Морозов усміхнувся.

— Равіку, — мовив він батьківським тоном, і на його обличчі раптом відбилися степи, безмежні простори, луки, мудрість і весь досвід світу, — не верзи дурниць. Вона добре стерво.

— Що-що? — спитав Ргвік.

— Стерво. Не повія, а стерво. Якби ти був росіянин, ти б зрозумів різницю.

Равік засміявся.

— Ну, то вона, мабуть, дуже змінилася. Бувай, Борисе! Хай бог благословить твої пильні очі.

VI

— Коли мені лягати в клініку, Равіку? — спитала Кет Гегстрем.

— Коли хочете. Завтра, післязавтра, коли завгодно. На день пізніше, на день раніше — не має значення.

Вона стояла перед ним, по-хлоп'ячому струнка, впевнена, вродлива і вже не дуже молода.

Равік два роки тому вирізав їй апендикс. То була його перша операція в Парижі. Кет Гегстрем виявилась добра на почин. Відтоді він весь час мав роботу, і поліція жодного разу не турбувала його. Для нього Кет була ніби талісман.

— Цього разу я боюся, — мовила вона. — Не знаю чому, але боюся.

— Нема чого. Це звичайна операція.

Кет підійшла до вікна й виглянула надвір, на подвір'я готелю "Ланкастер". Могутній крилатий каштан простяг свої старі руки до мокрого неба.

— Цей дощ, — сказала вона. — Я виїздила в дощ із Відня. Прокинулася в Цюріху — і знов дощ. І тут також. — Вона засунула завісу. — Не знаю, що зі мною діється. Мабуть, я старіюся.

— Завжди так здається, коли людина ще не стара.

— У мене мав би бути інший настрій. Два тижні тому я розлучилася. Треба було б радити. А я якась стомлена. Все повторюється, Равіку. Чому?

— Ніщо не повторюється. Повторюємось ми, оце й усе.

Кет усміхнулася й сіла на канапу, що стояла біля декоративного каміна.

— Добре, що я вернулася. Відень став гнітючою казармою. Німці його розтоптали. І австрійці разом з ними. Австрійці також, Равіку. Мені здавалося, що австрійський нацист — це щось протиприродне. Але я сама їх бачила.

— Нема нічого дивного. Влада — найзаразливіша хвороба з усіх.

— Так, і вона найдужче спотворює людей. Тому я й розлучилася. Чарівний гульвіса, за якого я два роки тому вийшла заміж, раптом обернувся в горлатого штурмфюрера, що змушував старого професора Бернштейна мити вулицю, а сам стояв і сміявся. Бернштейна, який рік тому вилікував його від запалення нирок — нібито за те, що гонорар був надто високий. — Кет Гегстрем скривилася. — Гонорар, який заплатила я, а не він.

— От і радійте, що розв'язалися з ним.

— Він вимагав за розлучення двісті п'ятдесят тисяч шилінгів.

— Дешево, — сказав Равік. — Усе, що можна владнати з допомогою грошей, коштує дешево.

— Він нічого не дістав. — Кет Гегстрем підвела голову. В неї було вузьке обличчя, бездоганно окреслене, мов каменя. — Я йому сказала, що я думаю про нього, про його партію та про їхнього фюрера, й запевнила, що відтепер говоритиму все це відверто. Він спробував налякати мене гестапо й концентраційним табором. Я його взяла на глузи. Сказала, що я поки що американка й перебуваю під захистом посольства. Зі мною нічого не станеться, а от йому, через те що я його дружина, все може бути. — Вона засміялася. — Про це він не подумав. І відтоді більше не ставав мені на перешкоді.

Посольство, захист, протекція, подумав Равік. Наче мова йде про якусь іншу планету.

— Мені дивно, що професорові Бернштейну й досі дозволяють практикувати, — сказав він.

— Більше не дозволяють. Він прийняв мене тайкома, коли почалася перша кровотеча. Слава богу, що я можу позбутися цієї дитини. Народити від нациста... — Її аж пересмикнуло.

Равік підвівся.

— Мені треба йти. Вебер після обіду ще раз огляне вас. Тільки задля проформи.

— Я знаю. А однаково цього разу мені страшно.

— Послухайте, Кет... Це ж не вперше. І операція простіша, ніж видалення апендикса, яку я робив вам два роки тому. — Равік обережно обняв її за плечі.— Ви були першою, кого я оперував у Парижі. Це як перше кохання. Я буду обережний. А крім того, ви мій талісман. Принесли мені щастя. І надалі повинні приносити.

— Так, — сказала вона й глянула на нього.

— Ну й добре. Прощайте, Кет. О восьмій вечора я зайду по вас.

— Прощайте, Равіку. Зараз я піду до Менбоше й куплю собі вечірню сукню. Треба ж мені скинути з себе цю втому. І це відчуття, ніби я заплуталася в павутинні. Ох, той мені Відень, — сказала вона й гірко всміхнулася. — Місто мрій...

Равік спустився ліфтом і пройшов вестибюлем повз бар. Там сиділо кілька американців. Посеред вестибюля на столі стояв великий букет червоних гладіолусів. У сіруватому тьмяному світлі вони кольором нагадували закипілу кров. Аж підійшовши ближче, Равік побачив, що квітки свіжі, їх так міняло світло, що пробивалося знадвору.

На другому поверсі готелю "Ентернаціональ" панував шарварок. У багатьох кімнатах двері були відчинені навстіж, покоївка і коридорний то забігали туди, то знов вибігали, а господиня командувала ними, стоячи в коридорі.

Равік піднявся сходами нагору.

— Що сталося? — спитав він.

Господиня, огрядна жінка з величезними грудьми й маленькою головою в коротких чорних кучерях, відповіла:

— Іспанці вибралися.

— Я знаю. Але навіщо так пізно прибирати кімнати?

— Вранці вони нам будуть потрібні.

— Приїздять нові німецькі емігранти?

— Ні, іспанські.

— Іспанські? — перепитав Равік, не відразу збагнувши, що вона має на думці.— Як це? Вони ж щойно виїхали.

Господиня глянула на нього чорними блискучими очима й посміхнулася. В тій посмішці була і простацька мудрість, і простацька іронія.

— А інші повертаються.

— Які інші?

— Їхні супротивники, звичайно. Так завжди буває.— Господиня гукнула щось покоївці.— В нас давній готель, — не без гордоців повела вона далі.— І наші пожильці залюбки повертаються сюди. Вони вже чекають на свої колишні кімнати.

— Уже чекають? — здивувався Равік. — Хто?

— Панове з ворожого табору. Більшість їх уже мешкали тут. Звичайно, дехто за цей час загинув. А решта зупинилися в "Біаріці" та в "Сен-Жан де Люзі" й чекали, поки звільняться кімнати.

— Хіба вони вже тут були?

— Отакої, пане Равіку! — Господиню здивувала його нетямущість. — Певне, що були. Під час диктатури Прімо де Рівери. їм тоді довелося тікати, й вони жили в нас.

Коли Іспанія стала республіканською, вони повернулися назад, а до нас приїхали монархісти й фашисти. Тепер уже останні з них вертаються додому, а республіканці знов приїзять сюди. Ті, що ще залишилися.

— Справді. Я про це якось не подумав.

Господиня заглянула до однієї кімнати. Над ліжком висіла кольорова літографія з зображенням колишнього короля Альфонса.

— Зніми його, Жанно! — гукнула вона.

Покоївка зняла портрет.

— Так. Постав сюди.

Господиня поставила портрет праворуч під стіною і пішла далі. В сусідній кімнаті висів портрет генерала Франко.

— Цього також зніми. І постав до Альфонса.

— Чого ж ті іспанці не забрали своїх портретів із собою? — спитав Равік.

— Емігранти рідко забирають портрети, коли повертаються на батьківщину, — пояснила господиня. — Портрети дають їм розраду на чужині. А коли вертаєшся, вони вже не потрібні. Та й рами незручно перевозити, і скло легко б'ється. Портрети майже завжди залишаються в готелях.

Вона поставила під стіну в коридорі ще два портрети гладкого генералісимуса, одного Альфонса й невеличкий портрет генерала Кейпо де Льяно.

— Святих можна не знімати, — вирішила вона, побачивши в одній кімнаті яскравий образ мадонни. — Святі дотримуються нейтралітету.

— Не завжди, — заперечив Равік.

— У важкі часи бог завжди має якийсь шанс. Я вже набачилась тут атеїстів, що молилися богу. — Господиня крутнула лівим плечем, поправляючи груди. — А ви ніколи не молилися, коли опинялись у безвиході?

— Звичайно, ні. Але я не атеїст. Я просто скептик.

На сходах з'явився коридорний із цілим оберемком портретів.

— Ви хочете змінити декорації? — спитав Равік.

— Авжеж! У готельній справі треба мати великий такт. Тоді в тебе буде й добра слава. Особливо з такими клієнтами, як у нас. Вони в цих справах дуже чутливі, я вже знаю. Кому сподобається кімната, коли зі стіни на нього гордовито дивитиметься його смертельний ворог, намальований яскравими фарбами, та ще й у позолоченій рамі? Хіба не правда?

— Правда. На сто відсотків.

Господиня обернулася до хлопця.

— Постав сюди портрети, Адольфе. Ні, краще постав їх рядком під ту стіну проти світла, щоб було видно.

Коридорний щось буркнув і заходився виставляти портрети.

— А що ви тепер повісите в кімнатах? — поцікавився Равік. — Оленів, краєвиди, виверження Везувію тощо?

— Хіба як не стане давніх портретів. Я переважно вивіщую їх.

— Яких давніх?

— Ну, що раніше тут висіли. Тих, що їх ті панове полишали, коли вернулися до влади. Ось вони.

Господиня показала на ліву стіну коридора, де хлопець уже виставив рядком нові портрети, якраз навпроти тих, що їх повиносили з кімнат. Там були два портрети Маркса, три портрети Леніна, з яких один був наполовину заліплений папером, кілька малих, оправлених у рамці чорно-білих портретів Негріна та інших керівників республіканської Іспанії, портрет Троцького. Вони були непоказні, жоден із них не вигравав барвами, орденами та емблемами, як помпезні Альфонси, Прімо де Рівери і Франко під правою стіною. Два світи мовчки дивились один на одного у тьмяно освітленому коридорі, а між ними стояла господиня французького готелю, обдарована тактом, досвідом та іронічною мудрістю свого народу.

— Коли ті панове вибралися, я їх приховала, — мовила вона. — У теперішні часи уряди довго не тримаються. Самі бачите, що я не помилилась. От тепер вони мені й пригодяться. В готельній справі треба дивитися далеко вперед.

Вона показала коридорному, де який портрет повісити. Троцького господиня відіслала назад у льох, він їй видався надто непевним. Равік оглянув той портрет, що був наполовину заліплений. Він наддер папір, і звідти з'явилася голова усміхненого Троцького. Його, мабуть, заліпив якийсь прибічник Сталіна.

— Бачите, — сказав Равік. — Іще один, замаскований Троцький. Знятий за добрих давніх часів.

Господиня взяла портрет.

— Цей можна викинути. Він ні на що не годиться. Одна половина весь час ображає другу. — Вона віддала портрет хлопцеві. — Зніми рамку, Адольфе. Вона з доброго дуба.

— А що ви зробите з тими портретами, що зняли? З Альфонсами і Франко?

— Сховаю в льох. Хтозна, може, вони ще знадобляться.

— У вас, мабуть, не льох, а казка. Тимчасовий мавзолей. Там є ще якісь портрети?

— Певне! Є ще російські — кілька портретів Леніна у картонних рамках, — ану ж колись цих не вистачить. І портрети останнього царя. Залишилися від росіян, що тут повмирили. Один навіть розкішний олійний портрет, намальований з натури, у важкій позолоченій рамі. Він належав пожилцеві, що наклав на себе руки. Є й італійці. Два Гарі-бальді, три королі і трохи попсований Муссоліні на газетному папері, з тих часів, коли він ще був соціалістом і жив у Цюріху. Він, ігравда, цінний тільки як рідкість, ніхто не хоче, щоб він висів на стіні.

— А німці теж у вас є?

— Є кілька портретів Маркса, вони найчастіше трапляються. І один Лассаль, один Бебель... А ще груповий портрет — Еберт, Шейдеман, Носке та інші люди. Носке на ньому заляпаний чорнилом. Мені казали, що він став нацистом.

— Це правда. Можете повісити його разом із соціалістом Муссоліні. А з іншого табору нікого з німців не маєте?

— Чому ж, маємо Гінденбурга, кайзера Вільгельма, Бісмарка і... — господиня

всміхнулася, — навіть Гітлера в дощовику. Ми непогано вкомплектовані.

— Що? — здивувався Равік. — Гітлера? Звідки він у вас?

— Лишив один гомосексуаліст. Він приїхав сюди тридцять четвертого року, коли в Німеччині вбили Рема та інших. Чогось дуже боявся і весь час молився. Звався Пуці. Потім його забрав із собою один багатий аргентінець. Хочете побачити портрет Гітлера? Він у льоху.

— Не тепер. І не в льоху. Я краще погляну на нього, коли такими портретами будуть обвішані всі номери в готелі.

Господиня пильно глянула на нього.

— Ага, — врешті мовила вона. — Ви хочете сказати, коли вони приїдуть сюди як емігранти?

Борис стояв у вишитій золотом лівреї перед "Шехерезадою". Він відчинив дверці таксі. З машини виліз Равік. Морозов усміхнувся.

— А мені здавалося, що ти не хотів приходити сюди.

— Я й не хотів.

— Це я його присилувала, Борисе. — Кет Гегстрем обняла Морозова. — Хвалити бога, що я знов із вами!

— У вас російська душа, Катю. Бозна-чому вам судилося народитись у Бостоні. Заходь, Равіку. — Морозов розчинив вхідні двері.— Людина велика у своїх задумах, але слабка в здійсненні їх, У цьому наше лихо і наш чар.

"Шехерезада" була оздоблена як східне шатро. Офіціантами були росіяни в червоних черкесках, а оркестр складався з російських і румунських циганів. Гості сиділи біля столиків на лаві, що тяглася вздовж усієї стіни. В залі було темнувато й досить людно.

— Що ви будете нити, Кет? — спитав Равік.

— Горілку. І нехай грають цигани. З мене досить "Віденського лісу" в ритмі військового маршу. — Кет скинула чере-вички й підігнала під себе ноги. — Я вже не втомлена, Равіку, — мовила вона. — Кілька годин у Парижі — і я зовсім інша. А проте в мене й досі таке почуття, ніби я втекла з концтабору. Ви можете таке уявити?

Равік подивився на неї.

— Приблизно можу.

Офіціант приніс невеличкий графин горілки й чарки. Равік налив їх і подав одну Кет. Вона швидко, спрагло випила й поставила чарку. Тоді озирнулася по залі.

— Старий балаган, — усміхнулася вона. — Але вночі він обертається в казкову печеру, де можна сховатись і мріяти.

Вона відхилилася на спинку лави. Лагідне світло, що лилося з-під скляної стільниці, освітлювало і її обличчя.

— Равіку, чому вночі все стає якесь барвистіше? Все здається легким, усе можна осягти, а чого не осягнеш, те виповнюєш мріями. Чому?

Він усміхнувся.

— Якби не мрії, ми б не могли витримати дійсності.

Оркестранти почали настроювати інструменти. Зазвучали квінти й скрипкові пасажі.

— Ви не схожі на людину, що дурить себе мріями, — сказала Кет.

— Дурити себе можна й правдою. Це ще небезпечніше.

Зазвучала музика. Спершу тільки цимбали. М'які, вкутані замшею молоточки тихо, майже нечутно вихопили з присмерку мелодію, підкинули її вгору ніжним гліссандо і, повагавшись, передали далі скрипкам.

Циган неквапом перейшов залу й зупинився біля їхнього столика. Він стояв, >сміхаючись і притискаючи скрипку до плеча. Настирливі очі й жадібно-неуважний вираз обличчя. Без скрипки він скидався б на торговця худобою, а зі скрипкою був посланцем степів, чарівних вечорів, безмежного простору і всього того, що не вкладається в дійсність.

Кет сприймала мелодію всією шкірою, ніби джерельну воду у квітні. Їй раптом захотілось озватися луною, але не було нікого, хто б погукав її. Невиразно мурмотіли чийсь голоси, майоріли уривки спогадів, часом щось мерехтіло, як парча, та потім зникало, і не було нікого, хто б погукав її. Нікого, хто б погукав.

Циган уклонився. Равік тицьнув йому під столом гроші. Кет Гегстром ворухнулася.

— Равіку, ви були коли-небудь щасливі?

— І не раз.

— Я не про те. Я хочу сказати — щасливі по-справжньому, коли перехоплює дух, коли втрачаєш глузд від щастя й віддаєшся йому всім своїм еством.

Равік глянув на вузеньке схвильоване обличчя жінки, що зазнала тільки найненадійнішого різновиду щастя — кохання.

— Не раз, Кет, — сказав він, маючи на думці щось зовсім інше і знаючи, що те щось теж не було щастям.

— Ви не хочете мене зрозуміти. Або не хочете про це говорити. Хто це співає з оркестром?

— Не знаю. Я давно тут не був.

— Звідси її не видно. І серед циганів її немає. Мабуть, сидить десь за столиком.

— То це, певне, хтось із гостей. Тут таке часто буває.

— Дивний голос, — сказала Кет. — Сумний і водночас бунтівний.

— Це такі пісні.

— Або я така. Ви розумієте слова?

— "Я вас кохав". Романс на слова Пушкіна.

— Ви знаєте російську мову?

— Тільки те, чого мене навчив Морозов. Переважно лайку. Щодо лайки, то російська мова просто видатна.

— Ви не любите говорити про себе, правда?

— Я не люблю про себе навіть думати.

Кет помовчала.

— Часом мені здається, що давнє життя скінчилося, — мовила вона. —

Безтурботність, надія — все це минуло.

Равік усміхнувся.

— Воно ніколи не скінчиться, Кет. Життя надто велика річ, щоб скінчитися раніше, ніж ми перестанемо дихати.

Вона не слухала його.

— На мене часто нападає страх, — повела вона далі.— Якийсь раптовий, нез'ясовний страх. Таке почуття, наче ми вийдемо звідси й побачимо, що світ завалився. У вас воно теж буває?

— Так, Кет. Воно в кожного буває. Ось уже двадцять років уся Європа заражена цією хворобою.

Вона мовчала, дослухаючись до музики.

— А тепер уже не російська пісня.

— Ні. Італійська. "Санта Лючія".

Промінь прожектора перебіг зі скрипаля на столик біля оркестру. Тепер Равік побачив жінку, що співала. Це була Джоан Маду. Вона сиділа сама за столиком, спершись на нього рукою, й дивилася кудись поперед себе, ніби задумалась і нікого не бачила навколо. В яскравому світлі її обличчя здавалося дуже блідим. На ньому не лишилося й сліду від того погаслого, неживого виразу, що його знав Равік. Воно світилося бентежною приреченою красою, і він згадав, що вже раз коротку хвилю бачив його таким — уночі в її кімнаті, але тоді він подумав, що то йому, захмелілому, привиділось, і все зразу зникло. І ось знов те саме обличчя, ще краще, ніж того разу.

— Що з вами, Равіку? — спитала Кет.

Він повернувся до неї.

— Нічого. Просто знайома пісня. Неаполітанський сентиментальний романс.

— Спогади?

— Ні. В мене немає спогадів.

Він відповів гостріше, ніж хотів, і Кет пильно подивилась на нього.

— Інколи мені хотілося б знати, що з вами діється, Равіку.

Він махнув рукою.

— Те саме, що й з кожним. У наш час світ повний авантурників, що стали ними не з власної волі. Їх можна зустріти в кожному готелі для втікачів. І в кожного своя історія, яка для Александра Дюма чи Віктора Гюго була б знахідкою. А тепер тільки-но почнеш розповідати її, як твій слухач уже позіхає. Натє ще чарку, Кет. Тепер найнеймовірніша пригода — нескаламучене, спокійне життя.

Оркестр загравав блюз. Танцювальна музика в нього виходила кепсько. Кілька пар почало танцювати. Джоан Маду підвелася й рушила до виходу. Вона йшла так, ніби зала була порожня. Раптом Равік згадав, що про неї сказав Морозов. Джоан пройшла досить близько від їхнього столика. Равікові здалося, що вона побачила його, але її погляд відразу байдуже ковзнув кудись повз нього, і вона вийшла.

— Ви знаєте цю жінку? — спитала Кет, що стежила за Равіком.

— Ні.

VIII

— Бачите, Вебере? — спитав Равік. — Ось... і ось... і ось тут...

Вебер схилився над операційним столом.

— Так...

— Маленькі вузлики, ось... і ось. Це не прості потовщення і не зрощення...

— Ні...

Равік випростався.

— Рак, — сказав він. — Безперечний, виразний рак. Давно в мене не було такого з біса складного випадку. Дзеркало нічого не показує, під час обмацування в ділянці тазу виявлено тільки невеличке пом'якшення з одного боку, ледь відчутну припухлість, може, кісту або міому, нічого загрозливого, проте знизу добратися не можна. Довелося різати, і раптом ми знаходимо рак.

Вебер подивився на нього.

— Що ви будете робити?

— Можна взяти заморожений зріз і дослідити тканину під мікроскопом. Буассон ще в лабораторії?

— Напевне.

Вебер попросив сестру подзвонити в лабораторію. Вона швидко вийшла, нечутно ступаючи гумовими підощвами.

— Треба оперувати далі, зробити гістероектомію, — мовив Равік. — Робити ще щось нема глузду. Найгірше те, що вона нічого не знає. Який пульс? — спитав він у сестри, що давала наркоз.

— Рівний. Дев'яносто.

— Кров'яний тиск?

— Сто двадцять.

— Добре.

Равік подивився на Кет Гегстрем. Вона лежала на операційному столі в положенні Тренделенбурга.

— Треба було б її попередити. Отримати згоду. Не можна ж так просто пошматувати людину... Чи можна?

— За законом можна. А взагалі... ми однаково вже почали.

— Мусили. Звичайним способом нічого не можна було зробити. Але це вже інша операція. Викинути матку не те саме, що зробити аборт.

— Мені здається, вона вам довіряє, Равіку.

— Не знаю. Мабуть. Але чи вона погодилася б... — Він поправив ліктем гумовий фартух, пов'язаний поверх білого халата. — А все-таки... Поки що спробую заглянути далі. Ще встигнемо вирішити, чи робити гістероектомію. Скальпель, Ежені.

Він продовжив розріз до пупка, дрібніші судини затиснув, більші перехопив подвійними вузлами, взяв другого скальпеля й розрізав жовтувату фасцію. Потім відділив м'язи тупим боком ножа, підняв очеревину, розрізав її і затиснув краї.

— Розширювач!

Молодша сестра вже тримала його наготові. Вона спустила ланцюжок з тягарцем і причепила до нього пластинку.

— Серветки!

— Є серветки.

Равік обіклав вологими теплими серветками розтин і обережно ввів щипці. Тоді підвів очі.

— Гляньте сюди, Вебере... і сюди. Ось широка зв'язка. Ущільнена, тверда маса. Неможливо взяти щипцями. Надто далеко зайшла хвороба.

Вебер уважно оглянув те місце, на яке показував Равік.

— А тут ось бачите, — повів далі Равік. — Ці артерії вже не можна затиснути. Надто вони витончилися. І тут метастази. Безнадійно...

Він обережно зрізав тоненьку стяжку тканини.

— Буассон у лабораторії?

— Так, — відповіла сестра. — Я йому дзвонила. Він чекає.

— Добре. Пошліть йому пробу. Ми почекаємо наслідків. Хвилин за десять аналіз буде готовий.

— Скажіть йому, хай повідомить нас по телефону про наслідки, — додав Вебер. — Відразу ж. Операцію поки що припинимо.

Равік випростався.

— Пульс?

— Дев'яносто п'ять.

— Кров'яний тиск?

— Сто п'ятнадцять.

— Добре. Думаю, нам нема чого більше зважувати, Вебере, чи оперувати хвору без її згоди. Тут уже нічого не можна зробити.

Вебер кивнув головою.

— Тільки зашити, — сказав Равік. — Видалити плід, і все. Зшити й нічого їй не казати.

Він подивився на розпанахане тіло, обкладене серветками. В сліпучому електричному світлі ті серветки здавалися ще білішими, ніби свіжий сніг над червоним кратером розчахнутої рани. Кет Гегстрем, тридцятичотирирічна жінка, примхлива, струнка, засмагла, тренувана, сповнена жадоби до життя, — і приречена на смерть якимось прихованим, невидимим ворогом, що спустошує її клітини.

Равік знов схилився над хворою.

— Ми ж іще повинні...

Дитина. В цьому тілі, що вже розпадалось, наосліп пробивалося до світла нове життя. Приречене разом із тілом, воно ще жадібно їло, смоктало соки, гнане тільки бажанням росту, невідоме щось, яке могло б колись гратися в парках, чимось стати — інженером, священиком, солдатом, убивцею, людиною, щось, яке жило б, страждало, раділо і руйнувало... Інструмент обачно рухався вздовж невидимої стіни, наштовхнувся на опір, обережно зломив його, видалив... Кінець. Кінець кровообігові, що не осяг

свідомості, не осяг життя — віддиху, захвату, нарікань, становлення, росту. Не залишилось нічого, тільки клаптик мертвого бляклого м'яса і трохи витеклої крові.

— Нема ще відомостей від Буассона?

— Нема. От-от будуть.

— Можна ще кілька хвилин почекати.

Равік відступив від столу.

— Пульс?

Він побачив за екраном очі Кет. Вона дивилася на нього, але не застиглим поглядом, а так, немов бачила його і все знала. На мить йому здалося, що вона прокинулася. Він ступив крок і зупинився. Не може бути! Йому тільки здалося. Гра світла.

— Пульс?

— Сто. Кров'яний тиск сто дванадцять. Падає.

— Пора, — сказав Равік. — Буассон міг би вже скінчити.

Унизу приглушено задзвонив телефон. Вебер глянув на двері. Равік не обернувся. Він напружено чекав. Він чув, як відчинилися двері і зайшла сестра.

— Так, — сказав йому Вебер. — Рак.

Равік кивнув головою і знов узявся до роботи. Зняв щипці й затискачі. Забрав розширювач, серветки. Поряд із ним Ежені рахувала інструменти.

Він почав зашивати рану, вправно, ретельно, уважно, весь зосередившись на своїй роботі, більше ні про що не думаючи. Могила закривалася. З'єднувались шари тканин, аж до останнього, верхнього. Він наклав скобки й випростався.

— Усе.

Ежені натиснула на педаль, опустила стіл у горизонтальне положення й накрила Кет простиралом. "Шехереззда", подумав Равік. Позавчорашній день, сукня від Менбоше... чи ви були коли-небудь щасливі... і ще раз... я боюся... звичайна операція... Грали цигани. Він глянув на годинник над дверима. Дванадцята. Обід. Тепер скрізь відчиняються двері контор, фабрик, і звідти на вулицю рине потік здорових людей. Сестри викотили плаский візок з операційної. Равік скинув гумові рукавиці, підійшов до вмивальника й заходився мити руки.

— Викиньте сигарету, — сказав Вебер, миючись біля другого вмивальника. — Обпечете губи.

— Ага, дякую. Хто їй скаже про все, Вебере?

— Ви, — не задумуючись, відповів той.

— Доведеться їй пояснити, чому ми її оперували. Вона сподівалася, що то буде звичайний аборт. Сказати їй правду ми не можемо.

— Щось вигадаете, — впевнено мовив Вебер.

— Ви так вважаєте?

— Звичайно. Маєте ще час до вечора.

— А ви?

— Мені вона не повірить. Вона знає, що оперували її ви, й захоче все почути від вас.

У неї тільки виникла б підозра, якби прийшов я.

— Справді.

— Не розумію, як могла хвороба охопити все за такий короткий час.

— Могла. Хотів би я знати, що я їй скажу.

— Та вже щось придумаете. Мовляв, кіста або міома.

— Так, — сказав Равік. — Кіста або міома.

Уночі він іще раз зайшов до клініки. Кет спала. Ввечері вона була прокинулась, виблювала, десь із годину не могла заспокоїтися, потім знов заснула.

— Вона щось питала?

— Ні, — відповіла рум'яна сестра. — Вона ще не цілком отямилась і нічого не питала.

— Думаю, вона спатиме до ранку. А часом би прокинулась і щось питала, скажіть, що все було гаразд, їй треба спати. Дасте снодійне, коли буде необхідно. Якщо вона знов буде неспокійна, викличте доктора Вебера або мене. В готелі знатимуть, де мене знайти.

Равік стояв на вулиці, мов людина, якій знов пощастило врятуватися втечею. Мине ще кілька годин, і він змушений буде збрехати в очі, що довірливо дивитимуться на нього. Ніч раптом здалася йому теплою і мерехтливою. Знов сіру проказу життя милосердо прикриють кілька годин, що їх подарувала доля, і потім відлетять геть, мов голуби. І ті години також брехня, ніщо нікому не дарується, вони — тільки відтягування терміну. Але що не відтягування терміну? Хіба не все на світі — відтягування терміну, милосерде відтягування терміну, барвистий прапор, що прикриває чорну браму, яка невблаганно наближається до нас?

Равік зайшов у бістро й сів за мармуровий столик біля вікна. В залі було накурено й гамірно. З'явився офіціант.

— Чарку "дюбоне" й пачку сигарет "Колоніаль".

Він відкрив пачку й закурив сигарету з чорним тютюном. Поруч кілька французів сперечалися про свій продажний уряд і Мюнхенську угоду. Равік майже не слухав їх. Кожен усвідомлював, що світ байдуже котиться до нової війни. Проти цього ніхто не заперечував. Відтягти її, хоч на рік відтягти, — тільки за це вистачало ще сили боротися. Навіть тут відтягування... завжди те саме.

Він випив чарку "дюбоне". Солодкавий затхлий смак аперитива викликав нудоту. Навіщо він його замовляв? Він підкликав офіціанта.

— Чарку коньяку.

Потім відвернувся до вікна, намагаючись відігнати невеселі думки. Коли однаково не можна нічого вдіяти, то навіщо доводити себе до божевілля? Він згадав, коли опанував цю науку, одну з найважливіших у своєму житті...

Це було в серпні 1916 року поблизу Іпра. За день перед тим їхню роту відвели з переднього краю на відпочинок. Це вперше, відколи вони попали на фронт, їм випала така спокійна позиція. Нікого не вбило. Тепер вони лежали на теплому серпневому сонці навколо невеличкого багаття й пекли картоплю, яку знайшли на полі. Через

хвилину від тієї ідилії нічого не залишилося. Несподіваний артилерійський обстріл... снаряд улучив просто в багаття... Коли Равік, живий і цілий, отямився, то побачив, що двох солдатів убито, а неподалік лежить його товариш Пауль Месман, якого він знав змалечку, з яким разом грався, ходив до школи, з яким був нерозлучний... Пауль лежав з розпанаханим животом, з якого вивалились нутрощі...

Вони віднесли Месмана на брезенті в польовий лазарет. Ішли навпростець стернею, ледь беручись угору. Несли вчотирьох, кожен тримаючи за один кінець. Поранений лежав на рудому брезенті й притискав руками білі, масні, криваві нутрощі. Рот у нього був розтулений, очі безтямно витріщені.

Він помер через дві години, і одну з них безперестанку кричав.

Равік згадав, як вони повернулися назад. Він сидів у бараці, отупілий і розбитий. Йому ще не доводилось такого бачити. Там його й знайшов Качинський, командир їхнього відділення, а до війни — швець.

— Ходи зі мною, — сказав він. — У баварців у польовому буфеті є пиво, горілка й навіть ковбаса.

Він витріщив на нього очі. Не міг збагнути такої тваринної черствості. Качинський хвилину дивився на нього, тоді мовив:

— Хочеш не хочеш, а підеш. Навіть якщо тебе доведеться гнати палицею. Сьогодні ти нажерешся, налигаєшся і сходиш у бардак.

Він нічого не відповів. Качинський сів коло нього.

— Я знаю, що з тобою. І знаю, що ти думаєш тепер про мене. Але я тут два роки, а ти два тижні. Послухай! Чи можемо ми чимось допомогти Месманові? Ні. Сам знаєш, що ми б головами наклали, якби була хоч найменша надія врятувати його.

Він глянув на Качинського. Так, він знав. Знав, що Качинський наклав би головою задля товариша.

— Ну от. Месман загинув. Ми йому нічим не можемо допомогти. А за два дні нас знов поженуть на передній край. І цього разу там не буде такого затишку, як тоді. Коли ти сидітимеш тут і думатимеш про Месмана, то сам себе зведеш зі світу. Розшарпаєш собі нерви і втратиш той сприт, що солдат мусить мати. Може, саме настільки, що під час другого обстрілу вчасно не сховаєшся. Спізнишся на півсекунди, і тоді ми понесемо в лазарет тебе, як Месмана. Кому це треба? Месманові? Ні. Комусь іншому? Теж ні. Просто буде тобі каюк, от і все. Втямив тепер?

— Втямив, та однаково не можу.

— Стули пельку! Зможеш. Інші також змогли. Ти не перший.

Після тієї ночі йому полегшало. Він пішов з Качинським і засвоїв свій перший фронтний урок. Допомагай, коли можеш. Роби все, що можеш. Та коли вже нічого не можеш зробити — забудь! Відвернися! Не розкисай! Співчуття можна дозволити собі в спокійні часи. Не тоді, коли йдеться про життя і смірт. Поховай мертвих і хапай зубами життя! Тобі воно ще знадобиться. Жалоба жалобою, а факти фактами. Жалоба не буде меншою, коли ти дивитимешся фактам у вічі. Тільки так можна вижити.

Равік випив коньяк. Французи за сусіднім столиком і далі теревенили про свій уряд,

про неспроможність Франції. Про Англію. Про Італію. Про Чемберлена... Слоса, слова. Єдині, хто діяв, це ті інші. Вони були не дужчі, тільки рішучіші. Вони були не відважніші, тільки знали, що їм не чинитимуть опору. Відтягнення війни... І на що ж вони той час використовували? Може, озброювалися, надолужували прогаяне, збиралися на сили? Ні. Дивилися, як інші озброюються... і, нічого не роблячи, чекали, сподівалися на нове відтягнення війни. Давня пригода стада моржів. Їх було на березі сотні, а між ними — єдиний мисливець, що вбивав їх палицею одного за одним. Об'єднавшись, моржі б його легко розчавили, та вони лежали, дивилися, як мисливець ішов, орудуючи палицею, і не ворушилися: адже він убивав сусідів, одного за одним, але сусідів. Історія європейських моржів. Вечірня заграва цивілізації. Присмерк стомлених, млявих богів. Збляклі стяги прав людини. Розпродаж континенту. Дедалі ближчий потоп. Крамарська метушня навколо останніх цін. Давній скорботний танець на вулкані. Народи, яких знов поволі ведуть на жертковий вівтар. Вівцю принесуть у жертву, а блохи врятовуються. Як завжди.

Равік погасив сигарету й оглянувся. Навіщо все це? Хіба вечір щойно не був такий лагідний, як голуб, як м'який сірий голуб? Поховай мертвих і хапай зубами життя. Час спливає швидко. Головне — вистояти. Колись ти будеш потрібний. Бережи себе і будь готовий. Він покликав офіціанта й розрахувався.

У "Шехерезаді", коли Равік зайшов туди, було темно. Грав циганський оркестр, і тільки на столик біля музикантів, де сиділа Джоан Маду, падав промінь прожектора.

Равік зупинився біля дверей. Підійшов офіціант і відсунув йому столик. Але Равік стояв далі й дивився на Джоан Маду.

— Горілки? — спитав офіціант.

— Так. Графинчик.

Равік сів до столика, налив чарку і швидко випив. Він хотів відігнати від себе все, про що думалось дорогою. Примару минулого й примару смерті, розпанаханий снарядом живіт і живіт, поточений раком. Він помітив, що сидить біля того самого столика, де сидів два дні тому з Кет Гегстром. Поряд звільнився інший столик, проте Равік не пересів туди. Байдуже, чи він сидітиме тут, чи там, — Кет Гегстром це не допоможе. Як сказав колись Вебер? Навіщо так перейматися, якщо випадок безнадійний? Робимо, що можемо, і спокійно йдемо додому. А то що б з нами сталося? Так, що б з нами сталося? Він слухав голос Джоан Маду, що долинав від оркестру. Кет правду казала, той голос хвилював. Равік узяв графинчик з прозорого горілкою. Бувають миті, коли барви розпадаються і життя сіріє під безсилями руками. Таємничий відплив. Німа цезура між двома віддихами. Черговий укус часу, що поволі з'їдає серце. Санта Лючія лютана, співав той самий голос у супроводі оркестру. Він котився, ніби морська хвиля з другого, забутого берега, де щось цвіло.

— Подобається вона вам?

— Хто?

Равік стрепенувся. Біля нього стояв господар "Шехерезади". Він кивнув у бік Джоан Маду.

— Гарно. Дуже гарно.

— Звичайно, не сенсація. Але впереміш з іншими номерами може йти.

Господар нечутною ходою пішов далі. На мить у яскравому світлі прожектора майнула його гостра чорна борідка. Равік подивився йому вслід і сягнув рукою по чарку.

Прожектор погас. Оркестр загравав танго. Знову з темряви виринули освітлені круги столиків і невиразні обличчя над ними. Джоан Маду підвелася й пішла поміж столиками. Кілька разів їй довелось зупинятися, щоб пропустити пари, які йшли танцювати. Равік зустрівся з нею очима. На її обличчі не видно було й сліду здивування. Вона йшла просто до нього. Равік підвівся й відсунув столика. Офіціант кинувся допомагати йому.

— Дякую, — мовив Равік, — я впораюся сам. Ви тільки принесіть другу чарку.

Він поставив столик на місце, налив чарку, що її приніс офіціант, і сказав:

— Це горілка. Не знаю, чи ви п'єте її.

— П'ю. Ми з вами вже колись пили її. У "Бельорор".

— Справді.

Ми й тут уже раз були, подумав Равік. Відтоді минула вічність. Три тижні. Тоді ти сиділа тут, зіщулившись у дощовику, пучка горя, і більше нічого, жаринка життя в сутінку, яка от-от погасне. А тепер...

— Салют, — сказав він.

По її обличчю ніби майнув промінь світла. Вона не всміхнулася. тільки обличчя проясніло.

— Давно я не чула цього, — сказала вона. — Салют.

Равік випив чарку й глянув на Джоан. Високі брови, широко посаджені очі, губи — все, що тоді було невиразне, розрізнене, не з'єднане в одне, тепер раптом злилося в ясне таємниче обличчя. Таємничості йому надавала відвертість. Воно нічого не приховувало, але й нічого не виявляло. Як я цього не помітив раніше, подумав Равік. А може, тоді в ньому й не було нічого, крім розгубленості і страху.

— У вас є сигарети? — спитала Джоан.

— Тільки алжирські. З міцним, чорним тютюном.

Равік хотів покликати офіціанта.

— Не такі вони дуже й міцні, — сказала вона. — Ви вже мені колись одну давали. На мосту Альма.

— Правда.

Правда й неправда, подумав він. Тоді ти була зацькована істота з бляклим обличчям, була не ти, потім між нами багато чого відбулося, і раптом виявляється, що все те неправда.

— Я вже був тут. Позавчора.

— Знаю. Я бачила вас.

Джоан не спитала про Кет Гегстрем. Вона сиділа й курила в кутку, спокійно, без тіні напруження, і здавалося, що вся вона поглинута сигаретою. Потім вона почала

пити, поволі, спокійно, і знов здавалося, що вся її увага зосереджена на чарці. Мабуть, її цілком поглинало те, що вона тієї хвилини робила, навіть коли то було щось другорядне й неважливе. Так само тоді вона була в цілковитому розпачі, подумав Равік, а тепер від нього не лишилося й сліду. Від неї раптом повіяло теплом і спокійною, незворушною впевненістю. Він не знав, чи це тому, що тепер її ніщо не хвилювало, тільки відчував тепло, що струменіло від неї.

Графинчик спорожнів.

— Будемо й далі пити горілку? — спитав Равік.

— А що ви мені тоді давали?

— Коли? Тут? Мабуть, ми пили багато всього впереміш.

— Ні. Не тут. Першого вечора.

Равік подумав.

— Не пригадаю... Може, коньяк?

— Ні. Схоже на коньяк, проте щось інше. Я хотіла його дістати, але не знайшла.

— Так сподобалося?

— Не тому. Просто зроду не пила нічого міцнішого.

— Де ми його пили?

— В невеличкому бістро поблизу Триумфальної арки. Спускалися туди кількома східцями вниз. Там були самі водії і дві дівчини. А в офіціанта на руці була виколота жінка.

— Ага, знаю. Мабуть, кальвадос. Нормандська яблучна горілка. Ви його тут не питали?

— Начебто ні.

Равік підкликав офіціанта.

— У вас є кальвадос?

— Ні. На жаль, немає. Його ніхто не замовляє.

— Надто елегантна публіка. Отже, таки кальвадос. Шкода, що не можна визначити напевне. Найпростіше було б піти ще раз туди. Але ж тепер не можна.

— Чому?

— Вам же треба бути тут?

— Ні, я вже скінчила.

— Чудово. То ходімо?

— Ходімо.

Равік легко знайшов ту пивничку. Багато столиків були вільні. Офіціант із виколотою жінкою на руці мигцем глянув на них, вийшов, човгаючи підшвами, з-за прилавка й витер столика.

— Поступ, — сказав Равік. — Того разу він не витирив.

— Не цей столик, — мовила Джоан. — Он той.

Равік усміхнувся.

— Ви забобонні?

— Інколи.

Офіціант зупинився коло них.

— Правильно, — сказав він і напружив м'язи. Жінка на руці ворухнулася. — Того разу ви також тут сиділи.

— Ви пам'ятаєте?

— Пам'ятаю.

— З такою пам'яттю вам би треба було стати генералом, — сказав Равік.

— Я нічого не забуваю.

— То мені дивно, що ви й досі живі. Може, ви також пам'ятаєте, що ми тоді пили?

— Кальвадос, — не задумуючись, відповів офіціант.

— Добре. Ми й тепер питимем його. — Равік обернувся до Джоан. — Як просто часом усе вирішується! Зараз побачимо, чи він і досі такий самий смачний.

Офіціант приніс чарки.

— Два подвійних. Тоді ви теж замовляли подвійні кальвадоси.

— Ви мене починаєте лякати, чоловіче. Може, ви ще скажете, як ми були одягнені?

— В дощовик. Дама була в береті.

— Шкода, що ви тут сидієте. Вам би треба було працювати у вар'єте.

— Я й працював там, — вражено відповів офіціант. — У цирку. Я ж вам казав. Невже забули?

— Забув. На свій сором, забув.

— Цей пан легко забуває, — мовила Джоан офіціантові. — Він майстер забувати. Так само, як ви — майстер пам'ятати.

Равік глянув на неї, зустрівся з нею очима й усміхнувся.

— Може, й не зовсім так, — сказав він. — А тепер покуштуймо кальвадос... Салют!

— Салюті

Офіціант і далі стояв біля них.

— Того, що забудеш, потім бракуватиме ціле життя, пане, — сказав він.

Для нього тема, видно, була ще не вичерпана.

— Правду кажете. А те, чого не забудеш, обертає життя в пекло.

— Мое ні. Те, що пам'ятаєш, уже ж минулося. Як воно може обернути життя в пекло?

Равік підвів очі.

— Дуже просто. Саме тому, що воно минулося, голубе. Але ви не тільки артист, а й щасливець. Ну як, той самий кальвадос? — звернувся він до Джоан.

— Кращий.

Равік подивився на неї. У голові в нього ледь запаморочилось. Він усе зрозумів, але її відвертість обеззброювала його. їй наче було зовсім байдуже, як він сприйме її натяк. В убогій пивничці вона почувала себе, ніби вдома. В безжальному світлі електричних лампочок без абажурів дві повії, що сиділи за кілька столиків від них, здавалися їй бабусями. А їй воно не шкодило. Те, що йому бачилося недавно в присмерку нічного клубу, лишилося й тут, на світлі. Сміливе ясне обличчя, що нічого не питало, тільки було перед ним, тільки очікувало... Порожнє обличчя, подумав він, зміниться вітер, і

воно теж стане інакше. Все йому можна навіяти. Воно як гарний порожній будинок, що чекає на картини й килими. Він може стати чим завгодно: і палацом, і борделем. Залежно від того, хто його опоряджатиме. Якими обмеженими у порівнянні з ним здаються обличчя вже з готовим, наче маска, виразом...

Равік помітив, що чарка в Джоан порожня.

— Скидаю перед вами шапку, — мовив він. — Як-не-як, а це подвійний кальвадос. Хочете ще один?

— Так. Якщо ви маєте час.

Равік здивувався — чого б це він не мав часу? Тоді згадав, що Джоан бачила його востаннє з Кет Гегстрем. Він глянув на неї. Її обличчя нічого не зраджувало.

— Я маю час, — відповів він. — Завтра о дев'ятій у мене операція, і це все.

— І ви можете оперувати, коли так допізна засиджуєтесь?

— Можу. Одне одному не заважає. Я звик. Та й операції в мене не щодня.

Офіціант знов налив чарки. З пляшкою він приніс пачку сигарет і поклав на столик. "Лоран", зелені.

— Ви ж бо й минулого разу їх замовляли, правда? — переможно спитав він Равіка.

— Геть забув. Але ви знаєте краще за мене. Я беззастережно вірю вам.

— Правда, — мовила Джоан. — Ми замовляли тоді "Лоран", зелені.

— Бачите, дама має кращу пам'ять, ніж ви, пане.

— Це ще не відомо. В кожному разі, сигарети нам знадобляться.

Равік відкрив пачку й подав її Джоан.

— Ви мешкаєте в тому самому готелі? — спитав він.

— Так. Тільки перебралася в більшу кімнату.

Зайшло кілька водіїв. Вони сіли за сусідній столик і завели голосну розмову.

— Може, підемо? — спитав Равік.

Джоан кивнула головою.

Він підкликав офіціанта й розрахувався.

— Вам справді не треба вертатися в "Шехерезаду"?

— Ні.

Він подав їй манто. Джоан не надягла його, тільки накинула на плечі. Це була дешева норка, може, навіть штучна, — але на Джоан вона не здавалася дешевою. Дешево лише те, що носиш без почуття впевненості в собі, подумав Равік. Він не раз уже бачив справжніх соболів, що здавалися зовсім дешевими.

— Ну, а тепер доправимо вас до вашого готелю, — сказав Равік, коли вони вийшли надвір, на тихий дощ.

Вона повільно обернулася.

— Хіба ми йдемо не до тебе?

Задерши голову, вона дивилася знизу на нього. Її обличчя, освітлене ліхтарем перед дверима, було зовсім близько. На косах блищали дрібні краплі дощу.

— До мене, — сказав він.

Під'їхало таксі й спинилося. Водій трохи почекав. Потім цмокнув язиком, гучно

ввімкнув швидкість і поїхав далі.

— Я чекала на тебе. Ти знав про це? — спитала Джоан.

— Ні.

Світло ліхтаря відбивалося в її очах. Погляд тонує у них, наче в криниці. Вони здавалися бездонними.

— Я тебе побачив сьогодні вперше, — сказав він. — Раніше то була не ти.

— Ні, не я.

— Раніше взагалі нічого не було.

— Не було. Я нічого не пам'ятаю.

Він відчував легенькі приливи й відпливи її подиху. Той невидимий, невагомий подих, ніжний і тремтливий, плив йому назустріч, сповнений готовності й довіри, — чуже життя серед чужої ночі. А ще він раптом відчув, як у нього в жилах пульсує кров. Вона все прибувала й прибувала, і була вже не тільки кров'ю, а самим життям, сотні разів проклятим й однаково бажаним, утраченим і знов віднайденим... Ще годину тому — суха пустеля, гола й невтішна, просякнута минулим, а тепер — знов бурхливий плін, знов близько та загадкова мить, якої він уже ніколи не сподівався. Він знов був першою людиною на березі моря, і з глибини зринало щось біле й осяйне, питання й відповідь разом, воно все напливало й напливало, і перед очима знялася буря...

— Тримай мене, — сказала Джоан.

Він глянув у те відхилене назад обличчя і обняв її. Її плечі попливли йому назустріч, немов корабель, що поспішає до гавані.

— Тримати й далі тебе? — спитав він.

— Так.

Вона притулила долоні йому до грудей.

— Я вже тебе не пущу.

— Добре.

Біля них загальмувало друге таксі, черкнувши об край тротуару. Водій із довгими, білими, як льон, вусами незворушно дивився на них. На плечі в нього сидів песик у плетеній жилетці.

— Поїдемо? — хрипко сказав він.

— Глянь, — мовив Равік. — Він ні про що не здогадується. Не помічає, що нас торкнулось диво. Дивиться на нас і не бачить, що ми змінилися. Який божевільний світ: ти можеш обернутися в архангела, в блазня, в злочинця, і ніхто цього не помітить. Та коли в тебе відірветься гудзик — помітять усі.

— Він не божевільний, а добрий. Не турбує нас, хоче, щоб ми лишилися самі собою. Равік подивився на неї. Ми, подумав він. Яке слово! Найтаємничіше слово на світі.

— Поїдемо? — нетерпляче прохрипів водій, уже голосніше, й закурив сигарету.

— Сідаймо, — сказав Равік. — Цей не відчепиться. Досвідчений.

— Нащо нам їхати. Ходімо пішки.

— Але ж починається дощ.

— Який там дощ. Це туман. Я не хочу сідати в машину. Хочу йти з тобою.

— Добре. То я хоч поясню йому, в чім річ.

Равік підійшов до таксі й сказав кілька слів водієві. Той розцвів усмішкою, галантно помахав рукою Джоан, як уміють у таких випадках тільки французи, й поїхав.

— Як ти йому пояснив усе? — спитала вона, коли Равік вернувся.

— Грошима. Найпростіший спосіб. Ті, хто працює вночі,— всі циніки. Миттю збагнув. Поставився до нас прихильно, але з відтінком поблажливої зневаги.

Джоан, усміхнувшись, пригорнулася до нього. Равік відчув, як у ньому розпукалось і розцвіло щось тепле, лагідне, безмежне, щось таке, що безліччю рук потягло його вниз. Ноги раптом стали надто малою, ненадійною опорою, було нестерпно тяжко стояти отак, кумедно випроставшись, насилу утримуючи рівновагу, замість того щоб забутись, зануритись у глибину, скоритись волянню тіла, покликові з сивої давнини, коли ще нічого не існувало — ні розуму, ні нерозв'язних питань, ні мук, ні сумнівів, а було саме лише темне щастя крові.

— Ходімо, — сказав він.

Вони рушили під дрібним дощем порожньою сірою вулицею, і, коли дійшли до кінця, перед ними зненацька відкрилася велика, безмежна площа, а на ній знову важко здіймалася вгору сіра, ніби вилита зі срібла, Триумфальна арка.

IX

Равік повернувся до готелю. Вранці, коли він виходив, Джоан ще спала. Він сподівався вернутись за годину, а загаявся на три.

— Агов, докторе! — гукнув його хтось на сходах між другим і третім поверхом.

Равік озирнувся. Бліде обличчя, копиця чорного буйного чуба, окуляри. Він не знав цього чоловіка.

— Альварес, — сказав той. — Хаїме Альварес. Ви мене не пригадуєте?

Равік похитав головою.

Чоловік нахилився й закотив холошу штанів. Уздовж литки до самого коліна виднів шрам.

— Тепер пригадали?

— Я вас оперував?

Чоловік кивнув головою.

— На кухонному столі, біля самої лінії фронту. В польовому лазареті під Аранхуесом. Невеличка біленька вілла в мигдалевому гаю. Тепер пригадали?

Равік раптом відчув задушливий запах квітучого мигдалю. Йому здалося, ніби той запах підіймається темними сходами, нудний, гнилявий, змішаний зі ще нуднішим і гнилявішим запахом крові.

— Так, — відповів він. — Пригадав.

На залитій місячним світлом терасі рядами лежали поранені. Їх покосили німецькі й італійські літаки. Діти, жінки, селяни, пошматовані осколками бомб. Дитина без обличчя, вагітна жінка з розпанаханим по самі груди животом, старий чоловік, що боязко тримав відірвані пальці однієї руки в другій, думаючи, що їх можна буде пришити. А над усім цим — важкі пахощі ночі й чисті краплини роси.

— З ногою все гаразд? — спитав Равік.

— Начебто. Тільки погано згинається. — Чоловік усміхнувся. — Принаймні через Піренеї я нею перейшов. А Гонсалес загинув.

Равік забув, хто такий Гонсалес. Але тепер згадав молодого студента, що допомагав йому.

— А що сталося з Маноло?

— Попав у полон. Розстріляний.

— А Серна, командир бригади?

— Загинув. Під Мадридом. — Альварес знов усміхнувся, неживою, машинальною усмішкою, що з'явилась у нього сама собою, без будь-яких почуттів. — Мура й Ла Пенья попали в полон. Розстріляні.

Равік уже не міг згадати, хто такі були Мура й Ла Пенья. Він пробув в Іспанії шість місяців і покинув її, коли фронт був прорваний і лазарет розформували.

— Карнеро, Орта і Гольдштейн у концтаборі,— повів далі Альварес. — У Франції. Блацький також живий. Ховається десь поблизу кордону.

Равік пам'ятав тільки Гольдштейна. Надто багато було тоді навколо нього людей.

— Ви тепер мешкаєте в цьому готелі? — спитав він.

— Так. Переїхали позавчора. Наші номери там, — він показав на коридор третього поверху. — Нас довго тримали в прикордонному таборі. Але врешті випустили. Ми ще мали гроші.— На обличчі в нього знов з'явилась усмішка. — Тут є ліжка, справжні ліжка. Добрий готель. Навіть портрети наших вождів на стінах.

— Авжеж, — сказав Равік без крихти іронії.— Мабуть, це все приємне після того, що було там.

Він попрощався з Альваресом і пішов до своєї кімнати.

Кімната була прибрана й порожня. Джоан пішла. Равік оглянувся навколо. Нічого не залишила. Та він і не сподівався, що вона щось залишить.

Він подзвонив. За хвилину з'явилась покоївка.

— Дама пішла, — сказала вона, не чекаючи на його запитання.

— Я й сам бачу. Звідки ви знаєте, що тут хтось був?

— Ну що ви, пане Равіку! — мовила дівчина і більше нічого не додала. В неї був такий вигляд, немов її тяжко образили.

— Вона снідала?

— Ні, я її не бачила. А то б подбала про сніданок. Я ж пам'ятаю, що вона снідала того разу.

Равік подивився на неї. Її останні слова йому не сподобалися. Він витяг кілька франків і всунув їх дівчині в кишеню фартуха.

— Добре. Робіть так і далі. Приносьте сніданок тільки тоді, як я вас сам попрошу. І не заходьте прибирати в кімнаті, поки не будете цілком певні, що там нікого нема.

Дівчина по-змовницькому всміхнулася.

— Гаразд, пане Равіку.

Його прикро вразила та усмішка. Він знав, що покоївка подумала. Що Джоан

заміжня й не хоче, щоб її бачили. Раніше він би тільки посміявся з цього, але тепер йому було неприємно. А, власне, чому?

Він здвигнув плечима й підійшов до вікна. Готель це готель. Тут нічого не зміниш.

Равік відчинив вікно. Був полудень. Над будинком нависло вкрите хмарами небо. В ринвах цвірінчали горобці. На поверх нижче сварилося якихось двоє голосів. Мабуть, подружжя Гольдбергів. Чоловік, гуртовий торговець зерном із Бреслау, був на двадцять років старший за дружину.

Вона жила з емігрантом Візенгофом і думала, що про це ніхто не знає. Насправді про це знали всі, крім Гольдберга.

Равік зачинив вікно. Вранці він оперував за Дюрана чийсь жовчний міхур. Анонімний жовчний міхур. Шмат живота невідомого чоловіка, якого він різав, замінюючи Дюрана. Гонорар — двісті франків. Потім ходив поглянути на Кет Гегстрем. У неї була температура. Надто висока. Він посидів у неї годину. Кет спала, тільки дуже неспокійно. Нічого особливого, а все-таки краще, якби температури не було.

Равік невидючими очима дивився у вікно. Дивне почуття порожнечі, що завжди настає потім. Ліжка, яке вже ні про що не свідчить. Новий день, що немилосердно шматує вчорашній, немов шакал шкуру антилопи. Гаї кохання, вичарувані темрявою, тепер знову безмежно далекі, марево над пустелею часу...

Він відвернувся від вікна. На столі лежала адреса Люсьєни Мартіне. Її недавно виписали. Стан її трохи непокоїв його. Він був у неї два дні тому. Сьогодні можна було ще не оглядати її, але Равік більше не мав роботи й вирішив знов навідатися до неї.

Люсьєна мешкала на вулиці Кламель. Унизу в будинку була крамничка, де торгували м'ясом. Кремезна жінка вимахувала сокирою, розрубуючи окіст. Вона була в жалобі. Її чоловік помер два тижні тому, і тепер вона продавала м'ясо з крамарчуком. Равік, проходячи повз крамничку, глянув на жінку. Мабуть, вона зібралася кудись у гості, бо на ній був капелюшок із довгим чорним серпанком, і вона вже тільки з люб'язності погодилася швиденько відрубати для знайомої свинячу ногу. Чорний серпанок замаяв над розрубаною свинею, блискуча сокира ввігналася в окіст.

— За одним махом, — задоволено сказала вдова й кинула ногу на вагу.

Люсьєна мешкала в кімнатці під дахом. Вона була не сама. На стільці недбало розсівся молодик років двадцяти п'яти. На голові в нього був кашкет велосипедиста, а з рота стирчала самокрутка, що не відлипала від спідньої губи, як він розмовляв. Коли Равік зайшов, молодик навіть не подумав підвестися.

Люсьєна лежала на ліжку. Вона збентежилась і почервоніла.

— Доктор?.. Я не знала, що ви прийдете сьогодні. — Вона глянула на молодика. — Це...

— Байдуже, хто, — брутально перебив її молодик. — На біса називати прізвища. — Він відхилився на спинку стільця. — Отже, ви той самий лікар?

— Як справи, Люсьєно? — спитав Равік, не звертаючи уваги на молодика. — Добре, що ви ще лежите.

— Давно могла б уже встати, — втрутився молодик. — Не така вона хвора, щоб

вилежуватися. Не працює, а гроші пливуть.

Равік обернувся до нього.

— Вийдіть звідси, — сказав він.

— Що?

— Вийдіть. За двері. Я хочу оглянути Люсьєну.

Молодик зареготав.

— Можна й так. Ми не такі делікатні. І навіщо її оглядати? Ви ж щойно позавчора були тут. Аби лише взяти гроші ще за один візит, так?

— Слухайте, небоже, — спокійно сказав Равік, — щось не видно, щоб ви платили за візити зі своєї кишені. І взагалі вас не стосується, візьму я гроші за лікування чи ні. А тепер ушивайтеся звідси.

Молодик зухвало посміхнувся і вмовився ще зручніше, широко розставивши ноги. На ногах у нього були гостроносі лаковані черевики й бузкового кольору шкарпетки.

— Прощу тебе, Бобо, — сказала Люсьєна. — На одну хвилинку.

Бобо не звертав на неї уваги. Він пильно роздивлявся Равіка.

— Дуже добре, що ви прийшли, — сказав він. — То явам відразу викладу все. Ви, мабуть, сподіваєтесь, любий мій, що зможете підсунути нам рахунок за клініку, операцію і все інше?.. Дідька лисого! Ми вас не просили, щоб її залишали в лікарні, вже не кажу про операцію. Отож ляснули ваші надії на великі гроші. Ще скажіть спасибі, що ми не вимагаємо від вас відшкодування! За операцію, зроблену всупереч бажанню хворої.— Він вишкірив гнілі зуби. — Що, спіймали облизня? Так, Бобо не в тім'я битий, його так легко не обдуриш.

Молодик, видно, був дуже задоволений собою. Йому здавалося, що він блискуче викрутився. Люсьєна зблідла й боязко поглядала то на Бобо, то на Равіка.

— Утямили? — переможно мовив Бобо.

— Це він? — спитав Равік у Люсьєни.

Вона не відповіла.

— Отже, він, — сказав Равік і пильніше приглянувся до молодика.

Худий, довготелесий бовдур. Тонка шия з великим борлаком, що весь час ходить то вгору, то вниз. На шиї шарф зі штучного шовку. Сутулі плечі, надто великий ніс і підборіддя дегенерата — типовий сутенер із передмістя.

— Що означає "він"? — зухвало спитав Бобо.

— Гадаю, я вам чітко сказав: ушивайтеся звідси. Мені треба оглянути Люсьєну.

— Merde — буркнув Бобо.

Равік неквапом рушив на молодика. Він уже набрид йому. Молодик схопився, ступив крок назад, і в руках у нього раптом з'явилася тонка мотузочка з метр завдовжки. Равік збагнув, що той надумав. Коли Равік наблизиться, молодик відскочить убік, забіжить ззаду, закине мотузку йому на шию і почне душити. Добрий спосіб, якщо супротивник із ним не знайомий або вимахуватиме кулаками.

— Бобо! — крикнула Люсьєна. — Бобо, не треба!

— Ох ти ж, шмаркачу, — сказав Равік. — Ми таке бачили. Дитяча штука з

мотузкою. А більше ти нічого не знаєш?

На мить Бобо розгубився. Очі його збентежено забігали. Равік раптовим порухом стяг йому з плечей до ліктів розстебнутий піджак, і Бобо враз став ніби сплутаний.

— А так ти не вмієш? — мовив Равік. Він швидко відчинив двері й безцеремонно виштовхнув безпорадного Бобо з кімнати. — Якщо любиш битися, то йди в солдати, а не задирай носа. І не сікайся більше до дорослих. Apache![7]

Він замкнув двері зсередини і сказав:

— Отак, Люсьєно. А тепер я вас огляну.

Дівчина вся тремтіла.

— Не хвилюйтеся. Все вже скінчилось.

Він стягнув із неї блаженське бавовняне покривало й поклав на стілець. Тоді відкотив зелену ковдру.

— Ви в піжамі? Чого? В піжамі не так зручно. Вам ще не можна багато рухатися, Люсьєно.

Дівчина трохи помовчала.

— Я її надягла тільки сьогодні,— нарешті відповіла вона.

— У вас немає більше нічних сорочок? Я можу прислати вам дві з клініки.

— Ні, це не тому. Я надягла піжаму, бо знала... — дівчина глянула на двері й притишила голос. — Знала, що він прийде. Він каже, що я вже здорова. Й не хоче більше чекати.

— Що? Шкода, що я не знав цього раніше. — Равік сердито глянув на двері.— Нічого, почекає!

Як у всіх недокрівних жінок, у Люсьєни була дуже біла, тендітна шкіра, крізь яку просвічували блакитні жилки. Вона була гарно збудована, тонкокіста, струнка, але не худа. Скільки є таких дівчат, подумав Равік. Дивишся на них і мимохіть питаєш себе, навіщо природа створила їх такими граційними, коли наперед відомо, якими вони майже всі стануть: виснаженими тяжкою працею, спотвореними нездоровим, неправильним життям опудалами.

— Вам ще доведеться з тиждень більше лежати, ніж ходити, Люсьєно. Можете лише трохи встати й повештатись по кімнаті. Але будьте обережні, важкого не підіймайте й найближчими днями не ходіть по сходах. Вас доглядає хтось? Крім цього Бобо?

— Господиня. Але й вона вже бурчить.

— Більше у вас нікого немає?

— Немає. Була ще Марі, та померла.

Равік озирнувся по кімнатці. Вона була убога, але чиста. На підвіконні стояло кілька вазонів з фуксіями.

— А Бобо? Виходить, він знов об'явився, тільки-но все минулося?

Люсьєна промовчала.

— Чому ви не витурите його?

— Він не такий поганий, докторе. Тільки запальний...

Равік глянув на дівчину. Кохання, подумав він. І тут кохання. Одвічне диво. Воно не тільки осяває барвистою веселкою мрій сіре небо буднів, а й може оточити романтичним ореолом купу лайна. Диво і страхітливий глум водночас. Равіка раптом охопило химерне почуття, ніби він якимось дивом теж спричинився до її нещастя.

— Нічого, Люсьєно, — сказав він. — Не журіться. Головне одужати.

Вона полегшено кивнула головою.

— А щодо грошей, — збентежено і швидко сказала вона, — то це неправда. Він просто ляпнув язиком. Я все сплачу. Все. Частинами. Коли я вже зможу працювати?

— Приблизно за два тижні, якщо не робитимете дурниць. І ніяких стосунків з Бобо! Ніякісіньких, Люсьєно! А то можете й померти, розумієте?

— Так, — сказала вона не зовсім переконано.

Равік накрив її худеньке тіло ковдрою. Глянувши на дівчину, він помітив, що вона плаче.

— А швидше не можна? — спитала вона. — Я б працювала сидячи. Я повинна...

— Може. Побачимо. Все залежить від того, як ви будете поводитись. А тепер скажіть мені прізвище тієї акушерки, що робила вам аборт.

Він помітив у її очах опір.

— Я не піду в поліцію, — сказав він. — Обіцяю вам. Тільки спробую забрати назад ваші гроші, щоб ви були спокійніші. Скільки ви їй заплатили?

— Триста франків. Ви в неї нічого не візьмете.

— Спробую. Як її прізвище й де вона мешкає? Вам вона більше не знадобиться, Люсьєно. Ви вже не матимете дітей. І вона вам не зможе зробити ніякої кривди.

Дівчина вагалася.

— Отам у шухляді, — врешті сказала вона. — Праворуч.

— На цьому папірці?

— Так.

— Добре. Найближчими днями я піду до неї. Не бійтеся. — Равік надяг плаща. — Що таке? — спитав він. — Чого ви встаєте?

— Бобо. Ви його не знаєте.

Він усміхнувся.

— Думаю, що я бачив і гірше. Нема чого вам уставати. А сьогоднішній огляд показав, що вже нема чого й турбуватися. До побачення, Люсьєно. Я скоро знов прийду.

Равік обернув ключа, натиснув на дужку і швидко відчинив двері. В коридорі нікого не було. Та він і не думав, що там хтось буде. Він знав таких, як Бобо.

У крамниці внизу тепер орудував самий лише крамарчук, чоловік із жовтим обличчям, не такий гарячий, як його господиня. Він знехотя цюкав сокирою кістки. Після смерті господаря крамарчук геть виснажився. Проте в нього не було великих надій на одруження з господинею. Про це на весь голос заявив якийсь торговець віниками, що сидів у бістро навпроти крамниці. І додав, що господиня встигне і його відвезти на цвинтар, поки в них дійде до шлюбу. Крамарчук, мовляв, уже ледве ноги

волочить, а господиня он як розквітла. Равік випив чарку смородинової наливки й розрахувався. Він сподівався побачити в бістро Бобо, але його й там не було.

Джоан вийшла з "Шехерезади". Вона відчинила дверці таксі, де на неї чекав Равік.

— Їдьмо, — сказала вона. — Швидше їдьмо звідси. До тебе.

— Щось сталося?

— Нічого не сталося. Просто мені вже остогидли нічні клуби.

— Хвилиночку. — Равік підкликав рукою квітникарку, що стояла біля входу. — Матусю, — сказав він, — давайте всі ваші троянди. Скільки за них? Тільки не заправте, як за рідного батька.

— Шістдесят франків. Як для вас. Бо ви дали мені рецепт від ревматизму.

— Допомогло?

— Ні. І не допоможе, поки я цілі ночі стовбичитиму на такому мокрятинні.

— Ви найрозравнїша пацієнтка з усіх, яких мені доводилося лікувати. — Він забрав троянди. — Ось чим я виправдаюся за те, що ти вранці прокинулась сама й пішла без сніданку, — сказав він Джоан і поклав троянди їй до ніг. — Хочеш іще чогось випити?

— Ні. їдьмо до тебе. Поклади квітки сюди на сидіння.

— Їм і там добре. Квітки треба любити, але не панькатися з ними.

Вона швидко обернулася до нього.

— Ти хочеш сказати, що не треба розбещувати того, кого любиш?

— Ні. Хочу сказати, що з прекрасного не слід робити драму. А крім того, цієї хвилини краще, щоб між нами не лежали ніякі квітки.

Джоан недовірливо глянула на нього. Потім її обличчя проясніло.

— Знаєш, що я сьогодні робила? Жила. Знов жила. Дихала. Знов дихала. Була на землі. Знов була на землі. Вперше. Знов у мене з'явилися руки. І очі, й уста.

Водій обережно маневрував вузькою вулицею поміж іншими машинами. Потім додав газу. Від поштовху Джоан мало не впала на Равіка. На мить він притримав її і відчув у своїх обіймах. Вона сиділа й говорила, захоплена своїм почуттям і сама собою, а йому здавалося, ніби від неї віє теплим вітром, від якого розтає тоненька крига, що намерзла за день, щезає дивний холодок самозахисту в його душі.

— Цілий день навколо мене вирувало, наче всюди били джерела, в потилицю, в груди, ніби я от-от мала зазеленіти й зацвісти... Той вир крутив мене й не відпускав... І ось тепер я тут... І ти...

Равік глянув на неї. Нахилившись уперед, вона сиділа на брудному сидінні, і в проймах чорної вечірньої сукні білили її плечі. Вона була відверта, бездумна, не соромлячись говорила все, що відчувала, і проти неї він здався собі нікчемним і сухим.

Я робив операцію, думав він. Забув про тебе. Потім був у Люсьєни. Був десь у минулому. Без тебе. Тоді настав вечір, і поволі настало тепло. Я не був із тобою. Я думав про Кет Гегстрем.

— Джоан, — сказав він, кладучи долоні на її руки, якими вона впиралася в сидіння.

— Ми не можемо зразу поїхати до мене. Я повинен ще раз заглянути до клініки. На кілька хвилин.

- Повинен глянути на ту жінку, яку сьогодні оперував?
- Ні, не на ту, що сьогодні. На іншу. Почекаєш менедесь кілька хвилин?
- Тобі зараз треба їхати?
- Краще зараз. Не хочу, щоб мене потім викликали.
- Я можу почекати в тебе. Ти встигнеш відвезти мене до готелю?
- Встигну.
- То їдьмо. А ти потім вернешся. Я почекаю на тебе.
- Добре.

Равік дав водієві адресу. Він відхилився назад і поклав голову на спинку сидіння. Його долоні й далі прикривали руки Джоан. Він відчував, що вона хоче щось почути від нього. Про себе й про нього. Але він не міг нічого сказати. Вона сама вже надто багато сказала, подумав він. Більше, ніж було що казати.

Таксі зупинилося.

- Їдь, — мовила Джоан. — Я все сама зроблю. Я не боюся. Давай ключа.
- Ключ у портє.
- Добре, візьму в портє. Треба навчитися. — Вона зібрала з днища квітки. — З чоловіком, який залишає мене, коли я ще сплю, й повертається, коли я його не сподіваюся, треба багато чого навчитись. От я зразу й почну.
- Я тебе проведу нагору. Не треба перебирати міру. Шкода, що я мушу тебе відразу залишити.

Джоан засміялася. Вона здавалася зовсім молодою.

- Почекайте на мене хвилину, — сказав Равік водієві.
- Той поволі примружив одне око.
- Можна й довше.
 - Дай мені ключа, — мовила Джоан, коли вони рушили сходами нагору.
 - Навіщо?
 - Дай. — Вона відчинила двері й зупинилася. — Чудово, — проказала вона в темну кімнату, до якої крізь вікно заглядав повний місяць, що саме вигулькнув із-за хмар.
 - Чудово? В цьому барлозі?
 - Так, чудово. Все чудове.
 - Може, воно ще й здається таким, поки темно. Але... — Равік сьгнув рукою до вимикача.

— Не треба. Я сама. А тепер іди. Тільки не повернися аж завтра опівдні.

Вона стояла в темному отворі відчинених дверей. За її плечима й головою з вікна лилося срібне світло. Все в ній було невиразне й загадкове, все хвилювало. Манто зсунулося в неї з плечей і чорною піною постелилось біля ніг. Вона прихилилася до одвірка, і тільки на одну її руку падала смужка світла з коридора.

— Іди і повертайся, — сказала вона й зачинила двері.

Гарячка в Кет Гегстрем спала.

- Вона прокидалася? — спитав Равік у заспаної сестри.
- Так. Об одинадцятій. Хотіла вас бачити. Я передала їй усе, що ви звеліли.

— Про бинти щось питала?

— Питала. Я їй сказала, що вам довелося робити розтин. Легка операція. І що завтра ви їй усе поясните.

— Більше нічого?

— Нічого. Вона сказала, що коли ви так вирішили, то все гаразд. Веліла передати вам вітання, а часом би ви зайшли ще сьогодні вночі, то сказати, що вона вам вірить.

— Так...

Равік трохи постояв, дивлячись на чорні коси сестри, зачесані на рівний проділ. Потім спитав:

— Скільки вам років?

Сестра вражено підвела голову.

— Двадцять три.

— Двадцять три. А ви давно працюєте сестрою?

— Два з половиною роки. В січні буде рівно два з половиною.

— Вам подобається ця робота?

На круглому, наче яблуко, обличчі дівчини розцвіла усмішка.

— Подобається, — радо відповіла вона. — Звичайно, бувають вередливі хворі, але більшість дуже приємні. Мадам Бріссо подарувала мені вчора гарну, майже нову шовкову сукню. А на тому тижні я отримала від мадам Лернер лаковані черевички. Від тієї, що потім удома померла. — Вона знов усміхнулася. — Мені майже нічого з одєжі не доводиться купувати. Рідко хто не дасть подарунка. Якщо одяг не на мене, я обмінюю його в приятельки, що тримає крамничку. Через це мені хтозна-як добре. Мадам Гегстрем також дуже щедра. Вона дає гроші. Останнього разу я отримала цілих сто франків. За якихось там дванадцять днів. А скільки вона пробуде в нас, докторе?

— Довгенько. Кілька тижнів.

Сестра засяяла з радості. За її ясним гладеньким чолом вівся підрахунок, скільки їй ще дістанеться. Равік знов нахилився до Кет. Вона дихала спокійно. Лець чутний дух рани змішувався з терпким запахом її волосся. Раптом його поиняв розпач. Кет йому цілком довіряла. Довіряла. Вузький порізаний живіт, де жирував хижий звір. А він наклав шви, бо не міг нічого вдіяти. Довіряла.

— На добраніч, сестро, — попрощався він.

— На добраніч, докторе.

Кругловида сестра сіла в крісло, що стояло в кутку палати. Вона заслонила лампу, щоб світло не падало на ліжку, вкутала ноги ковдрою і взяла журнал — дешевий тижневик з детективними оповіданнями й фотографіями кінозірок. Вона вмостилася якнайзручніше й почала читати. На столику біля неї лежав пакуночок із шоколадними коржиками. Виходячи, Равік ще встиг побачити, як сестра, не відриваючи очей від журналу, простягла руку по коржика. Інколи важко зрозуміти найпростіші речі, подумав він. У тій самій кімнаті одна людина лежить смертельно хвора, а друга до цього цілком байдужа. Він зачинив двері. Та хіба я не такий самий? Хіба я не кваплюся з цієї кімнати до іншої, де...

У кімнаті було темно. Двері до ванної стояли прочинені, й там світилося. Равік завагався. Він не знав: може, Джоан ще й досі у ванній? Але почув у кімнаті її віддих і, вже не зупиняючись, зайшов до ванної. Він не озвався до Джоан. Він знав, що вона в кімнаті й не спить. Але й вона не озивалася. Кімната зненацька наповнилась мовчанкою і напруженим очікуванням — наче вир, що нечутно засмоктує тебе, невідоме провалля за межами свідомості, з якого встає хмара запаморочення й багряного дурману.

Равік зачинив за собою двері. В ясному світлі білих ламп усе знов стало звичним і знайомим. Він відкрутив кран душу— єдиного в цілому готелі. Равік поставив його за свій кошт. Він знав, що під час його відсутності господиня ще й досі хизується цим душем перед своїми родичами і знайомими.

По тілу потекла гаряча вода. За стіною лежала Джоан Маду й чекала на нього. Шкіра в неї гладенька, волосся хвилею затопило подушку, і хоч у кімнаті майже темно, очі її блищать, наче вбирають у себе скупе світло зимових зірок і віддзеркалюють його. Вона лежить там, гнучка, мінлива і принадна, від тієї жінки, яку він недавно знав, не лишилося й сліду, тепер у ній стільки чару і зваби, скільки лише може бути в жінці, яка тебе не любить, а все ж він раптом відчув до неї ніби якусь нехіть, якийсь дивний опір, змішаний з гострим, раптовим потягом. Равік несамохіть озирнувся — якби у ванній були другі двері, він, мабуть, одягся б і пішов би кудись випити чарку.

Він витерся і хвилину нерішуче постояв. Дивно, що на нього нізвідки насунулось це. Тінь, ніщо. Мабуть, тому, що він був у Кет Гегстрем. Або через ті слова, що їх Джоан сказала в таксі. Все вийшло дуже швидко й дуже легко. А може, просто тому, що чекає не він, а чекають на нього. Він скривився й присилував себе відчинити двері.

— Равіку, — мовила Джоан із темряви. — Кальвадос на столику біля вікна.

Равік спинився і раптом помітив, який він напружений. Цієї хвилини Джоан могла багато чого сказати, і все здалося б йому нестерпним. А вона знайшла саме ті слова, що треба. І його напруження почало поволі переходити в спокійну нескаламучену впевненість.

— Ти зуміла знайти пляшку? — спитав він.

— А хіба її важко було знайти? Вона стояла на видному місці. Але я її відкоркувала. Знайшла штопор серед твоїх речей. Дай і мені чарку.

Равік налив дві чарки й одну подав Джоан.

— На...

Добре було відчутти чистий смак яблучної горілки. І добре було, що Джоан знайшла потрібні слова.

Вона закинула голову й почала пити. Волосся її розсипалося по плечах. Здавалося, вона тієї хвилини була захоплена тільки питвом. Равік уже раніше помітив: Джоан завжди вся віддавалася тому, що робила тієї хвилини. В нього майнула невиразна думка, що в цьому є не тільки свій чар, а й небезпека. Джоан була втіленням спраги, коли пила, втіленням кохання, коли кохала, втіленням розпуки, коли сумувала, втіленням забуття, коли забувала.

Джоан поставила порожню чарку й раптом засміялася.

— Равіку, — сказала вона, — я знаю, про що ти думав.

— Справді?

— Знаю. Ти відчув себе вже наполовину одруженим. І я також. Не вельми приємно, коли тебе залишають біля самих дверей. Та ще й з трояндами в руках. Хвалити бога, що знайшовся кальвадос. Не шкодуй його.

Равік знов налив чарки.

— Ти чудова жінка, — сказав він. — Справді. Поки я був у ванній, то не відчував до тебе великої прихильності. А тепер я захоплений тобою. Салют!

— Салют!

Равік випив.

— Це друга ніч, — повів він далі.— Вона небезпечна. Чару невідомості вже немає, а чар довіри ще не з'явився. Але ми витримаємо цю ніч.

Джоан відставила чарку.

— Ти, видно, добре розумієшся на таких речах.

— Зовсім не розуміюся. Просто слова. Та й не можна на цьому розумітися. Все щоразу відбувається інакше. І тепер також. Ніколи нема другої ночі. Вона завжди перша. А якби настала друга, то був би кінець.

— О боже, куди б нас завели такі балачки! В якусь арифметику. Ходи краще сюди. Я ще не хочу спати. Хочу пити з тобою. Глянь на ті зірки, які вони голі на холоді. Як швидко людина мерзне, коли вона сама! Навіть у спеку. А вдвох ніколи не мерзнеш.

— Можна змерзнути і вдвох.

— Але ми не змерзнемо.

— Звичайно, ні,— відповів Равік, і вона не помітила в темряві, як по обличчі в нього пробігла тінь. — Ми не змерзнемо.

Х

— Що зі мною було, Равіку? — спитала Кет Гегстрем.

Вона лежала на ліжку, підклавши під голову дві подушки, щоб було вище. В кімнаті пахло туалетною водою і парфумами. Кватирка була прочинена, чисте морозяне повітря знадвору змішувалося з кімнатним теплом, і здавалося, що це не січень, а квітень.

— У вас була гарячка, Кет. Кілька днів. Потім ви заснули й проспали майже добу. Тепер гарячка спала, і все вже гаразд. Як ви себе почуваете?

— Стомлена. Ще й досі. Але це не та втома, що була раніше. Я не така напружена. І болю майже не відчутно.

— Біль іще буде. Не дуже великий, і ми подбаємо, щоб вам його було не важко витримувати. Але до одужання ще далеко. Та ви й самі знаєте...

Кет кивнула головою.

— Ви зробили мені операцію, Равіку?

— Зробив, Кет.

— Вона була необхідна?

— Так.

Равік почекав. Краще хай сама питає.

— Скільки мені ще доведеться тут лежати?

— Тижнів зо три.

Кет трохи помовчала.

— Мабуть, і добре, що я тут полежу. Мені потрібен спокій. Досить із мене шарпанини. Я тепер сама відчуваю. Я втомилася. Хотіла себе вмовити, що ні. Операція була зв'язана з цією справою?

— Ну а як же. Звичайно.

— Із тим, що в мене бували кровотечі? Зовсім не тоді, як я їх чекала.

— Із цим, Кет.

— То добре, що тепер я маю час полежати. Може, це й краще. Бо якби оце довелося вставати і знов з усім тим стикатися... мабуть, я не змогла б.

— І не треба. Забудьте про все те. Думайте тільки про найневідкладніше. Наприклад, про сніданок.

— Добре. — Кет ледь усміхнулася. — То подайте мені дзеркало.

Равік узяв з нічного столика невеличке дзеркало. Вона уважно оглянула себе.

— Равіку, ті квітки від вас?

— Ні, від клініки.

Кет поклала дзеркало на ліжко.

— У січні клініка не дарує своїм пацієнтам бузку. Може, ще айстри абощо. І звідки клініка знає, що я найдужче з усіх квіток люблю бузок?

— Ця знає. Ви ж тут, Кет, давня пацієнтка. — Равік підвівся. — Ну, мені треба йти. Близько шостої я зайду знов, погляну, що ви робите.

— Равіку...

— Що?

Він обернувся. Ну от, подумав він. Зараз вона спитає.

Кет простягла йому руку.

— Дякую. Дякую за квітки. І дякую, що ви піклуєтесь про мене. Мені з вами завжди спокійно.

— Ну що ви, Кет. Все вже позаду. А тепер поспіть ще, коли можете. Якщо болітиме, подзвоніть сестрі. Я їй скажу, які ліки потрібні. А після обіду зайду знов.

— Вебере, де горілка?

— Так було важко? Ось пляшка. Ежені, подайте чарку.

Ежені неохоче дістала чарку.

— Де ви взяли цей наперсток? — обурився Вебер. — Дайте пристойну чарку. Або стривайте, поки ви знайдете, той пити перехочеться. Я сам дістану.

— Не знаю чому, докторе Вебере, — уїдливо озвалась Ежені, — та коли приходять пан Равік, ви завжди...

— Добре, добре, — перебив її Вебер. Він налив у чарку коньяку. — Пийте, Равіку. Ну що, вона вірить?

— Вона взагалі ні про що не питає. Вірить, не питаючи.

Вебер переможно глянув на нього.

— От бачите. Я ж вам казав.

Равік випив коньяк.

— Вам колись траплялося, Вебере, отримувати подяку від пацієнта, якому ви нічим не змогли допомогти?

— Траплялось, і не раз.

— І вони вірили кожному вашому слову?

— Авжеж.

— І що ви тоді відчували?

— Полегкість, — здивовано відповів Вебер. — Велику полегкість.

— А мені гидко на душі. Наче я якийсь шахрай.

Вебер засміявся й забрав пляшку.

— Гидко на душі, — ще раз сказав Равік.

— Я вперше відкриваю у вас щось людське, — озвалася Ежені. — Звичайно, коли не зважати на те, як ви висловлюєтесь.

— Ви тут сидите не для того, щоб відкривати щось, а щоб доглядати хворих, Ежені, про що ви, на жаль, часто забуваєте, — сказав Вебер. — Отже, все гаразд, Равіку?

— Поки що гаразд.

— Добре. Вона вранці сказала сестрі, що, як тільки вийде з клініки, відразу поїде до Італії. От ми й спекаємося її. — Вебер потер руки. — Хай там її лікують італійські лікарі. Не люблю, коли в мене в клініці хтось помирає. Завжди йде погана слава.

Равік подзвонив у двері тієї акушерки, що робила аборт Люсьєні. Чекати довелося досить довго. Нарешті йому відчинив якийсь чоловік, зарослий чорною щетиною. Побачивши Равіка, він притримав двері.

— Вам чого треба? — буркнув він.

— Хочу поговорити з мадам Буше.

— Її нема коли говорити.

— Нічого, я почекаю, поки вона звільниться.

Чоловік хотів замкнути двері.

— Якщо тут не можна почекати, я вернуся за п'ятнадцять хвилин, — сказав Равік. — Але не сам, а з кимось, кого вона неодмінно впустить.

Чоловік сердито лупнув на нього очима.

— Що це означає? Чого ви хочете?

— Я вже сказав, що хочу поговорити з мадам Буше.

Чоловік завагався.

— Почекайте, — врешті сказав він і замкнув двері.

Равік дивився на обдерті, пофарбовані брунатною фарбою двері, на бляшану скриньку для пошти й на круглу емальовану табличку з прізвиськом. Скільки горя і страху перейшло крізь ці двері. І все через кілька безглузвих законів, що змушують жінок звертатися не до лікарів, а до партачів. Хіба цим зберегли хоч одну дитину?

Жінка, що не хоче народжувати, завжди знайде спосіб позбутися дитини, чи є такий закон, чи немає. Тільки що тисячі жінок щоденно руйнують своє здоров'я, оце й усе.

Двері знову відчинилися.

— Ви з поліції? — спитав неголений чоловік.

— Якби я був із поліції, то не чекав би тут так довго.

— Заходьте.

Чоловік мало не за руку провів його темним коридором до кімнати, тісно заставленої меблями. Оббита плюшем канапа, кілька позолочених стільців, підроблений обюссонський килим, шапка з горіхового дерева, на стінах естампи в пасторальному стилі. Перед вікном на металевій підставці— клітка з канаркою. Скрізь, де тільки було місце, стояла порцеляна і фаянсові фігурки.

З'явилася мадам Буше, неймовірно гладка жінка в широчезному, вже не зовсім чистому кімоно. Не жінка, а почвара. Проте обличчя в неї було гарне й гладеньке, тільки очі неспокійно бігали.

— Що ви бажаєте, мсьє? — не сідаючи, діловито спитала вона.

Равік теж підвівся.

— Я прийшов від Люсьєни Мартіне. Ви робили їй аборт.

— Дурниці! — відразу ж цілком спокійно заперечила вона. — Я не знаю ніякої Люсьєни Мартіне й не роблю абортів. Ви, певне, помилилися або вам хтось набрехав.

Мадам Буше вдала, що цим питанням вичерпане й що вона хоче йти. Але й далі стояла. Равік чекав. Вона обернулася до нього.

— Ви ще щось хотіли?

— Аборт був невдалий. У дівчини почалася страшна кровотеча, й вона мало не померла. Довелося робити їй операцію. Я її оперував.

— Брехня, — раптом засичала мадам Буше. — Брехня! Падлюки! Самі себе чикрижать, а тоді хочуть приплутати інших. Та я їй покажу! От же падлюки! Мій адвокат усе залагодить. Мене всі знають, і я вчасно сплачую податок. Хотіла б я побачити, як та нахабна тварюка, та хвойда...

Равік вражено дивився на неї. Цей вибух люті нітрохи не змінив виразу її обличчя. Воно було таке саме гарне й гладеньке, тільки рот витягся в трубочку й випльовував прокльони, мов кулемет.

— Дівчина просить небагато, — перебив він жінку. — Вона тільки хоче, щоб ви повернули гроші, які вона вам заплатила.

Мадам Буше зареготала.

— Гроші? Повернути їй? А коли я в неї щось брала? Є в неї розписка?

— Певне, що нема. Ви ж не будете давати розписок.

— Та я її у вічі не бачила! Хто їй повірить?

— Повірять. У неї є свідки. Її оперовано в клініці доктора Вебера. Огляд показав усе як на долоні. Складено протокол.

— Складіть хоч і тисячу протоколів! Де є докази, що я її чіпала? Клініка! Доктор Вебер! Померти можна зі сміху! Лікувати таку задрипанку в розкішній клініці! Нема

вам більше чого робити?

— Є. І немало. Послухайте. Дівчина заплатила вам триста франків. Вона може скласти на вас позов за те, що ви її скалічили...

Відчинилися двері. Зайшов чоловік із чорною щетиною.

— Що сталося, Адель?

— Нічого. Скласти позов, що її скалічили? Коли вона складе позов, то її саму покарають. Її першу, будьте певні. Бо ж вона признається, що зробила аборт. А як вона доведе, що робила його в мене? Ніяк не доведе!

Чоловік із чорною щетиною щось буркнув.

— Цить, Роже, — сказала мадам. — Нема тобі чого тут стовбичити.

— Прийшов Брюньє.

— То й що? Нехай почекає. Ти ж бо знаєш...

Чоловік кивнув головою і щез. Разом із ним щез і міцний дух коньяку. Равік прийнявся.

— Давній коньяк, — сказав він. — Щонайменше тридцятирічної або й сорокарічної витримки. Щасливий той, хто може пити такий коньяк навіть удень.

Мадам Буше хвилину збараніло дивилася на нього. Потім повільно скривила губи.

— Справді. Хочете чарку?

— А чому б ні?

Хоч яка вона була огрядна, а на диво швидко й нечутно підійшла до дверей.

— Роже!

Зарослий щетиною чоловік відразу з'явився на її поклик.

— Ти знов жлуктив дорогий коньяк! Не бреши, я чую, чим від тебе тхне! Принеси пляшку! Не патякай, а швидше неси!

Роже приніс пляшку.

— Я налив чарку Брюньє. А він присилував і мене випити.

Мадам Буше нічого не сказала. Вона зачинила двері й витягла з шафки чарку з фігурного скла. Равік гидливо глянув на чарку: на ній була вигравіювана жіноча голівка. Мадам Буше налила чарку й поставила її на вигаптувану павичами скатертину.

— Мені здається, ви розважний чоловік, пане, — сказала вона.

Равік не міг не визнати, що ця жінка викликала до себе певну повагу. Вона була не залізна, як казала йому Люсьєна, а ще гірше — гумова. Залізо можна зламати, а гуму ні. Всі її заперечення стосовно позову були слухні.

— Аборт ви зробили невдало, — сказав він. — І це призвело до тяжких наслідків. Хіба цього не досить, щоб повернути гроші?

— А ви повертаєте гроші, коли пацієнт помирає після операції?

— Ні, але ми часом оперуємо безкоштовно. Наприклад, Люсьєну.

Мадам Буше глянула на нього.

— От бачите. То чого ж вона каламутить воду? Хай радіє, що так скінчилося.

Равік підняв чарку й сказав:

— Мадам, я схиляюсь перед вами. Вас так просто не осідлаєш.

Вона неквапом поставила пляшку на стіл.

— Голубе, вже не один пробував. Але, видно, ви розважніший за інших. Ви гадаєте, що все це дає мені втіху чи великий прибуток? Із тих трьохсот франків майже сотню забирає поліція. Бо як же ще я могла б працювати? Он знов один приліз по гроші. Усім підмазуй, усі хочуть грошей. А то не дадуть дихнути. Це я вам кажу тільки тут, наодинці, а як ви захочете розворушити цю справу, я від усього відмовлюся, і поліція сховає кінці. Повірте мені.

— Вірю.

Мадам Буше швидко скинула на нього оком. Переконавшись, що він не глузує, вона присунула стільця й сіла. Стілець у її руці здавався легеньким, мов пір'їна, видно, під тим салом ховалася велетенська сила. Вона налила Равікові ще одну чарку коньяку, який тримала для поліції.

— Триста франків... Ніби й великі гроші, але, крім поліції, скільки на них ще є дірок. Плата за квартиру тут, звичайно, вища, ніж деінде, а ще білизна, інструменти... вони мені обходяться вдвічі дорожче, ніж лікарям. А комісійні тим, хто посилає клієнток, а хабарі... усім треба догоджати. І питво, й подарунки на Новий рік і на іменини службовцям поліції та їхнім жінкам, усього й не перерахуєш, пане! Інколи самій майже нічого не лишається.

— Проти цього нема чого заперечити.

— А проти чого є?

— Проти того, що сталося з Люсьєною.

— А в лікарів хіба ніколи не буває невдач? — швидко спитала Буше.

— Набагато рідше.

— Пане! — Вона гордо випросталась. — Я чесна жінка і кожну попереджаю, що може вийти всяк. І жодна не повертається. Всі благають мене зглянутися на них. Плачуть, впадають у відчай. Нахваляються, що накладуть на себе руки, якщо я не допоможу їм. Яких тільки сцен тут не набачишся! Вони падають мені в ноги і благають порятувати їх. Бачите, як он на тій шафці обдерта на різку поліровка? Це одна заможна дама з відчаю так її обдряпала. Я їй допомогла. Хочете ще щось побачити? У кухні в мене стоїть десять фунтів сливового повидла, яке та дама мені вчора прислала. Просто з вдячності, бо гроші вона вже заплатила. Я вам ось що скажу, пане. — Голос у неї підвищився і зміцнів. — Можете звати мене шарлатанкою... А ось інші мене звать добродійницею і ангелом.

Вона підвелася. Її кімоно величними брижами спадало донизу. Канарка в клітці враз заспівала, ніби на команду. Равік також устав. Він розпізнавав на відстані мелодраму. Але й знав, що мадам Буше не перебільшує.

— Ну добре, — сказав він. — Буду йти. Для Люсьєни ви якраз не стали добродійницею.

— Аби ви побачили, яка вона була, коли прийшла до мене! Чого їй ще треба? Одужала, дитини нема — це ж те, чого вона хотіла. Та ще й за клініку не треба платити.

— Вона ніколи вже не матиме дитини.

Мадам Буше на мить розгубилася, потім незворушно сказала:

— Тим краще. Не знатиме лиха, задрипана хвойда.

Равік збагнув, що тут нічого не досягнеш.

— До побачення, мадам Буше, — сказав він. — Цікаво було поговорити з вами.

Вона підступила до нього. Равікові не хотілося подавати їй руку. Але мадам Буше мала на думці зовсім не це. Притишивши голос, вона по-змовницькому сказала:

— Ви розважний чоловік, пане. Розважніший за інших лікарів. Шкода, що ви... — Вона затнулася й підбадьорливо глянула на нього. — Інколи бувають такі випадки... що мені дуже знадобився б добрий лікар...

Равік нічого не відповів. Він чекав, що вона ще скаже.

— Вам би це не зашкодило, — додала мадам Буше. — Саме в особливих випадках.

Вона дивилася на нього, мов кішка, яка вдає, що милується пташкою.

— Часом трапляються дуже заможні клієнтки... Звичайно, гонорар наперед, і... можете бути спокійні, цілком спокійні щодо поліції... Гадаю, вам не завадили б кількасот франків додаткового заробітку. — Вона поплескала його по плечі. — Такий показний чоловік, як ви...

Усміхнувшись на весь рот, вона знов узяла в руки пляшку.

— То що ви скажете?

— Дякую, — мовив Равік, відхиливши пляшку. — Більше не треба. Я багато не п'ю.

Щоб відмовитись, він зробив над собою зусилля, бо коньяк був чудовий. Пляшка не мала фабричної етикетки, отже, напевне походила з якогось першорядного приватного льоху.

— А про те, що ви сказали, я подумаю. Я скоро знов загляну до вас. Хотів би подивитися на ваші інструменти. Може, щось пораджу вам.

— Я покажу вам свої інструменти, як ви прийдете знов. А ви мені покажете свій диплом. Довіра за довіру.

— Ви вже мені виявили певну довіру.

— Анітрохи, — посміхнулася мадам Буше. — Я лише зробила вам пропозицію і будь-коли можу забрати свої слова назад. Ви не француз, чути з вашої вимови, хоч ви й добре розмовляєте по-французькому. Та й зовні ви не схожі на француза. Мабуть, ви втікач. — Вона ще відвертіше посміхнулася, дивлячись на нього холодними очима. — Вам не повірять, щонайбільше попросять показати французький диплом, якого у вас немає. У передпокої сидить службовець із поліції. Можете хоч і зараз донести на мене, як хочете. Але ви цього не робіть. А мою пропозицію добре обміркуйте. Адже ви не скажете мені ні свого прізвища, ні адреси, правда?

— Не скажу, — відповів Равік, почувуючи себе переможеним.

— Так я й сподівалася. — Тепер мадам Буше справді скидалась на страхітливую, розгодовану кішку. — До побачення, мсьє. Подумайте над моєю пропозицією. Я вже давно хочу залучити до праці якогось лікаря-емігранта.

Равік усміхнувся. Він знав чому: такого лікаря можна було б цілком прибрати до рук. Часом би щось сталося, винним буде він.

— Я подумаю, — відповів Равік. — До побачення, мадам.

Він пішов темним коридором. За одними дверима почувся стогін. Равік здогадався, що в квартирі є кімната з ліжками, як палата в лікарні. Видно, там жінки після операції відлежуються кілька годин, поки зберуться на силі дочвалати додому.

У передпокої сидів стрункий чоловік зі смаглим, оливкового кольору обличчям і підстриженими вусиками. Він пильно оглянув Равіка. Біля нього сидів Роже. На столі стояла друга пляшка витриманого коньяку. Побачивши Равіка, Роже несамохіть сягнув по пляшку, щоб сховати її, потім вищирився й опустив руку.

— На добраніч, докторе, — сказав він, світячи зіпсованими зубами. Він, мабуть, стояв під дверима й підслухував.

— На добраніч, Роже. — Равік вирішив, що в цьому випадку можна дозволити собі панібратство.

За якихось півгодини та нездоланна відьма з відвертого ворога обернула його мало не в спільника. І тепер йому аж полегшало від того, що він просто, як із знайомим, попрощався з Роже, в якому після всього раптом побачив щось дивовижно людське.

Унизу він зустрівся з двома дівчатами. Вони переходили від дверей до дверей, приглядаючись до табличок.

— Скажіть, добродію, — звернулася до нього одна з них, намагаючись приховати збентеження, — мадам Буше мешкає в цьому будинку?

Равік завагався. Але чи варто було їх застерігати? Однаково нічого не допоможеш, вони знайдуть її. Та й що він замість неї може їм запропонувати?

— Четвертий поверх. Там на дверях є табличка.

Світловий циферблат годинника блищав у темряві, немов крихітне приховане сонце. П'ята година ранку. Джоан мала прийти о третій. Може, вона ще прийде. А може, так стомилася, що відразу пішла до свого готелю.

Равік знову ліг, силкуючись заснути. Але сон не приходив. Він довго лежав і дивився на стелю, по якій через рівні проміжки часу ковзав червоний відблиск світляної реклами, що спалахувала на даху будинку по той бік вулиці. Він відчував якусь порожнечу й не знав чому. Ніби тепло з його тіла поволі виходило крізь шкіру, ніби кров шукала в жилах опори і, не знаходячи, скапувала в якесь приємне ніщо. Равік заклав руки за голову й лежав непорушно. Тепер він уже знав, що чекає на Джоан Маду. Знав, що на неї чекає не тільки його свідомість, а й руки, нерви і якась дивна, не властива йому ніжність, усе чекає на неї.

Він устав, надяг халат і сів біля вікна. Шкіра його відчула приємне тепло м'якої вовни. Халат був старий, Равік уже багато років скрізь тягав його з собою. В ньому він спав під час утечі, рятувався від холоду іспанських ночей, коли смертельно втомлений повертався з лазарету в барак, під цим халатом дванадцятирічна Хуана з очима вісімдесятирічної баби померла у зруйнованому бомбами мадрідському готелі, померла з одним бажанням: розжитися колись на одержину з такої м'якої вовни й забути, як згвалтували її матір і затоптали на смерть батька.

Равік оглянувся навколо. Готельний номер, кілька валізок, якісь речі, купка

зачитаних книжок — щоб жити, чоловікові багато не треба. Коли життя неспокійне, краще не звикати до зайвих речей. Адже їх доводилося щоразу залишати або брати з собою. А треба бути готовому в дорогу кожної хвилини. Тому він і жив сам. Коли людина в дорозі, їй ніщо не повинне тримати. Ніщо не повинне зворушувати. Можна дозволити собі хіба що короткочасний любовний зв'язок, але не більше.

Він подивився на ліжку. Зім'яті, сіруваті в сутінку простирала. Саме чекання — не біда. Йому часто доводилося чекати на жінок. Але він відчував, що раніше чекав інакше — просто, зрозуміло, брутально. Інколи з прихованою ніжністю, що ошляхетнювала хіть... Та давно вже він не чекав так, як сьогодні. Щось закралося в нього, і він вчасно не помітив. Невже воно знов ворухнулося в ньому? Знов ожило? Коли це почалося? Чи це знов щось кличе його з минулого, з синьої глибини, долинає подихом лук, зарослих мятою, встає рядком тополь на обрії, віє запахом квітневих лісів? Він уже не хотів цього. Не хотів володіти ним. Не хотів, щоб його поймав шал. Він був у дорозі.

Равік устав і почав одягатися. Треба лишитися незалежним. Усе починається із втрати незалежності в дрібницях. Не звернеш вчасно на них уваги — і раптом заплутаєшся в тенетах звички. Звички, яка має багато назв, і одна з них — кохання. Він не повинен ні до чого звикати. Навіть до чийогось тіла.

Він не замкнув дверей. Якщо Джоан Маду прийде, то не застане його. Захоче, то посидить тут і почекає. На мить він подумав, чи не залишити записки. Але брехати не хотілося, і так само не хотілося казати, куди він пішов.

Равік повернувся о восьмій ранку. Він походив холодними досвітніми вулицями, на яких іще блимали ліхтарі, і на душі в нього стало ясно й спокійно. Та коли він опинився перед готелем, його знов охопило напруження,

Джоан не було. Равік сказав сам собі, що й сподівався цього. Проте кімната здалася йому порожнішою, ніж звичайно. Може, вона приходила? Він озирнувся, шукаючи якогось сліду. Але так і не знайшов.

Равік подзвонив покоївці. Чекати довго не довелося.

— Я б хотів поснідати, — сказав він.

Вона глянула на нього, але нічого не сказала. Він також не хотів нічого питати.

— Кави з рогаликами, Єво.

— Зараз принесу, пане Равіку.

Він подивився на ліжку. Якби Джоан прийшла, то навряд чи захотіла б лягти в порожнє зім'яте ліжку. Дивно, яким неживим здається все, пов'язане з тілом, — ліжка, білизна, навіть ванна, — коли воно втрачає людське тепло. Охоловши, ці речі стають огидними.

Равік закурив сигарету. Джоан могла подумати, що його покликано до хворого. Але тоді б він залишив записку. Раптом він збагнув, як по-дурному повівся. Хотів бути незалежним, а виявився просто нетактовним. Нетактовним і дурним, як вісімнадцятирічний хлопчисько, який намагається довести щось самому собі. В цьому вчинкові більше залежності, ніж було б, якби він залишився в номері й чекав.

Покоївка принесла сніданок.

— Перестелити ліжко? — спитала вона.

— Навіщо?

— Може, ви захочете ще лягти. У свіжому ліжкові краще спиться.

Вона байдуже дивилася на нього.

— До мене ніхто не приходив? — спитав він.

— Не знаю. Я тут тільки з сьомої години.

— Єво, — спитав Равік, — що ви відчуваєте, перестеляючи кожного ранку десяток чужих ліжок?

— Це ще нічого, пане Равіку. Аби тільки від мене не вимагали ще чогось. Але завжди є такі, що хочуть чогось більшого. А в Парижі ж такі дешеві борделі.

— Вранці до борделю не підеш, Єво. І вранці багато гостей особливо відчуваються на силі.

— Так, а надто старі.— Вона здвинула плечима. — Відмовиш, і нема тобі чайових. Деякі ще й починають скаржитись на мене за кожну дрібницю — то погано прибрано, то я була неввічлива. Все, звичайно, з люті. Та нічого не вдієш. Таке наше життя.

Равік витяг банкноту.

— Полегшимо сьогодні собі життя, Єво. Купіть за ці гроші капелюшок. Або вовняну жакетку.

Очі в покоївки ожили.

— Дякую, пане Равіку. День починається добре. То перестелити потім вам ліжко?

— Перестеліть.

Єва глянула на нього.

— А та дама дуже гарна, — сказала вона. — Та, що тепер ходить до вас.

— Ще одне слово, і я відберу у вас гроші.— Равік підштовхнув Єву до дверей. — На вас чекають старі еротомани. Не розчаруйте їх.

Він сів до столу й почав їсти. Сніданок не вельми смакував йому. Він устав і заходився їсти стоячи. Так було смачніше.

Над дахами зійшло червоне сонце. Готель прокинувся. Старий Гольдберг, що мешкав на поверх нижче, почав свій ранковий концерт. Він так кашляв і хрипів, наче мав цілих шість легень. Емігрант Візенгоф відчинив вікно, насвистуючи врочистий марш. На поверх вище зашуміла вода. Загрюкали двері. Тільки в іспанців було тихо. Равік потягнувся. Ніч минула. Темрява, що точить душу, зникла. Він вирішив кілька днів побути самому.

Надворі хлопчаки, що продавали газети, вигукували ранкові новини: сутички на чеському кордоні, німецькі війська підійшли до Судетів, мюнхенська угода під загрозою.

XI

Хлопець не кричав. Він тільки пильно дивився на лікарів. Приголомшений тим, що сталося, він ще не відчував болю. Равік глянув на розчавлену ногу.

— Скільки йому років? — спитав він у матері.

— Що? — перепитала вона, нічого не розуміючи.

— Скільки йому років?

Запнута хусткою жінка ворухнула губами.

— Нога! — вимовила нарешті вона. — Його нога! То була вантажна машина.

Равік почав слухати серце.

— Він уже чимось хворів?

— Нога! — в одно проказувала жінка. — Це ж його нога!

Равік випростався. Серце в хлопця билось швидко, мов у зляканої пташки, але ніяких тривожних ознак не було. Та Равік бачив, що доведеться добре слідкувати за хлопцем під час наркозу, бо він був заморений і рахітичний. Треба було негайно оперувати. На розтрощену ногу налип вуличний бруд.

— Ногу відріжуть? — спитав хлопець.

— Ні,— відповів Равік, сам не вірячи в те, що казав.

— Краще відріжте, ніж вона має не згинатися.

Равік уважно глянув хлопцеві в обличчя. Воно було по-старечому розумне. На ньому ще не з'явилися ознаки болю.

— Побачимо, — сказав він. — Тепер тебе треба приспати. Це дуже просто. Не бійся. Лежи спокійно.

— Хвилиночку, пане. Номер машини ФО двадцять — дев'ятнадцять. Може, запишете його для матері?

— Що? Що, Жанно? — злякано спитала жінка.

— Я помітив номер машини. ФО двадцять — дев'ятнадцять. Я бачив його зовсім близько. Водій їхав на червоне світло. Це він винен. — Хлопець почав задихатися. — Страхова компанія повинна заплатити. Номер...

— Я записав, — сказав Равік. — Не хвилюйся. Я все записав.

Він кивнув Ежені, щоб та починала давати наркоз.

— Нехай мати піде в поліцію. Страхова компанія повинна заплатити. — На обличчі в хлопця раптом виступили краплі поту, ніби на нього бризнув дощ. — Коли ви відріжете ногу, вони заплатять більше... ніж тоді... як вона не згинатиметься...

Очі потонули в синювато-чорних синцях, які виступили на шкірі, немов брудні калюжі. Хлопець застогнав і квапливо замурмотів:

— Мати не розуміє... вона... допоможіть...

Він більше не зміг витримати й почав кричати, глухо, здавлено, ніби в ньому сидів якийсь змордований звір.

— Равіку, що нового на світі? — спитала Кет Гегстрем.

— Навіщо вам про це знати, Кет? Краще думайте про щось веселіше.

— Мені здається, що я лежу тут хтозна-відколи. Все лишилося так далеко, ніби у воду кануло.

— Нехай воно там у воді й залишається на якийсь час. Не думайте про нього.

— Не можу. Часом мені здається, що ця кімната — останній ковчег, а вікна вже

заливають хвилі потопу. І стає страшно. Що в світі нового, Равіку?

— Нічого нового, Кет. Світ невтомно готується до самогубства й водночас не хоче визнати цього.

— Невже буде війна?

— Що вона буде, всі знають. Не знають лише, коли. І кожен сподівається на диво. — Равік усміхнувся. — Ніколи ще у Франції та в Англії не було стільки державних діячів, що вірять у диво. І ніколи ще не було їх так мало в Німеччині.

Кет помовчала.

— Війна неможлива, — врешті сказала вона.

— Так, неможливо уявити собі, що одного дня вона почнеться. І саме тому, що ми вважаємо її неможливою, ми й не готуємось до оборони. Вам боляче, Кет?

— Не так, щоб не можна було терпіти. — Вона поправила подушку. — Як я хочу втекти від цього всього, Равіку.

— Авжеж... — невпевнено відповів він. — Хто не хотів би втекти?

— Коли я вийду звідси, то поїду до Італії. У Ф'єзоле. В мене там є тихий старий будинок із садком. Хочу трохи пожити там. У Ф'єзоле ще, мабуть, прохолодно. Ще блякле, але незахмарене сонце. В полудень на південний бік кам'яної огорожі вилазять перші ящірки. Увечері долинає гомін дзвонів із Флоренції. А вночі за кипарисами видно місяць і зірки. В будинку є книжки і великий кам'яний камін. Перед ним стоять дерев'яні ослінчики. Можна посидіти біля вогню. На таганах зроблені гнізда на чарку. Підігрівати червоне вино. І нема людей. Тільки одне літнє подружжя, що доглядає дім і садибу.

Вона глянула на Равіка.

— Чудово, — сказав він. — Спокій, вогонь у каміні, книжки і тиша... Колись у цьому добачали тільки міщанство. А тепер це мрія про втрачений рай.

Вона кивнула головою.

— Побуду там трохи. Кілька тижнів. А може, й кілька місяців. Не знаю. Хочу заспокоїтись. Тоді ще повернуся до Парижа, а звідси вже поїду в Америку.

Равік почув, як у коридорі забряжчав посуд. Хворим розносили вечерю.

— Добре зробите, Кет, — сказав він.

Вона трохи повагалася, тоді спитала:

— Равіку, а я ще зможу мати дитину?

— Не зразу. Спершу треба набратися сили.

— Я не те мала на думці. Чи взагалі зможу колись. Після цієї операції. Ви не...

— Ні,— сказав Равік. — Ми нічого не вирізали. Нічогісінько.

Вона глибоко відітхнула.

— Оце я й хотіла знати.

— Але ще доведеться довго чекати. Треба, щоб оновився весь ваш організм.

— Байдуже, скільки чекати. — Кет відгорнула назад волосся. В присмерку блиснув самоцвіт на її пальці.— Смішно, що я про таке питаю, правда? Саме тепер.

— Ні. Про таке питають дуже часто. Частіше, ніж ви думаєте.

— Мені раптом усе тут остогидло. Я хочу вернутися додому й вийти заміж. По-справжньому, по-старомодному, хочу мати дітей, заспокоїтися, хвалити господа й тішитися життям.

Равік дивився у вікно. Над дахами багряніла вечірня заграва. Світляні реклами тонули в ній, наче безкровні тіні.

— Мої мрії вам, певне, здаються безглуздими після всього, що ви про мене знаєте, — почувся голос Кет у нього за спиною.

— Ні, Кет. Анітрохи.

Джоан Маду з'явилася о четвертій ночі. Равік прокинувся, почувши, як відчинилися двері. Він спав і не чекав на неї. Він побачив її в дверях — вона силкувалась прохатися в них із цілим оберемком великих хризантем. Обличчя її не було видно. В темряві проступали тільки обриси її постаті та мріли великі білі віночки квіток.

— Що це таке? — спитав він. — Цілий ліс хризантем. Боже, звідки вони взялися?

Джоан пронесла квітки крізь двері і з розгону шпурнула їх на ліжку. Квітки були вологі й прохолодні, а листя гостро пахло осінню і землею.

— Подарунки, — пояснила вона. — Відколи ми з тобою познайомились, я почала отримувати подарунки.

— Забери їх геть. Я ще не помер, щоб лежати під квітками... та ще й хризантемами. Заслужене стареньке ліжко готелю "Ентернаціональ" почало скидатися на труну.

— Ні! — Джоан квапливо схопила квітки на оберемок і кинула їх додолу. — Не кажи такого! Ніколи!

Равік глянув на неї. Він уже забув, за яких обставин познайомився з нею.

— Не зважай на мої слова! Я їх сказав не подумавши.

— Ніколи більше не кажи такого. Навіть жартома. Обіцяй мені.

Губи її тремтіли.

— Але ж послухай, Джоан... Невже мій жарт справді так налякав тебе?

— Авжеж. Більше, ніж налякав. Я сама не знаю, що зі мною.

Равік устав.

— Я вже ніколи так не жартуватиму з тобою. Тепер ти задоволена?

Джоан кивнула головою і прихилилась до його плеча.

— Не знаю, що зі мною діється. Я просто не можу витримати згадки про те. Ніби з темряви до мене простягається рука. Це страх... несвідомий страх, немов на мене щось чигає.— Вона пригорнулася до нього. — Оборони мене.

Равік міцно обняв її.

— Не бійся... я тебе обороню.

Джоан знов кивнула головою.

— Ти можеш оборонити...

— Ще б пак, — з сумною іронією сказав він, згадавши Кет Гегстрем. — Можу... звичайно, можу...

Джоан ворухнулася в його обіймах.

— Я вчора приходила сюди...

Равік завмер.

— Приходила?

— Так.

Він мовчав. Світ раптом змінився. Як же по-дитячому він поведився! Чекати або не чекати — навіщо все це? Безглузда гра з тим, хто взагалі не грає.

— Тебе не було...

— Так.

— Я знаю, що не повинна питати, де ти був.

— Не повинна.

Вона відхилилася від нього.

— Я б хотіла скупатися, — мовила вона іншим голосом. — Я змерзла. Можна? Чи я збуджу весь готель?

Равік усміхнувся.

— Не питай про наслідки, коли хочеш щось зробити. А то так і не зробиш.

Джоан глянула на нього.

— Коли йдеться про дрібниці, то можна й спитати. А як про важливе, то ні.

— Теж правда.

Джоан зайшла до ванної і пустила воду. Равік узяв пачку сигарет і сів на підвіконня. Над дахами здіймалася червона заграва освітленого міста, в якій нечутно кружляли сніжинки. Вулицею прогарчало таксі. На підлозі блякло білили хризантеми. На канапі лежала газета. Він приніс її ввечері. Бої на чеському кордоні, бої в Китаї, ультиматум, десь упав уряд. Равік узяв газету й засунув її під квітки.

Джоан, розпашіла, вийшла з ванної і присіла навпочіпки серед квіток поряд із Равіком.

— Де ти був учора вночі?

Він подав їй сигарету.

— Ти справді хочеш знати?

— Хочу.

— Я був тут, — трохи повагавшись, сказав він. — Чекав на тебе. Потім вирішив, що ти вже не прийдеш, і подався в місто.

Джоан мовчала. Її сигарета то жевріла, то пригасала в темряві.

— Оце й усе, — докінчив Равік.

— Ти пішов чогось випити?

— Так...

Джоан обернулася до нього.

— Равіку, — мовила вона, — ти справді пішов у місто через мене?

— Так.

Вона сперлася йому на коліна. Крізь халат він відчув її тепло. Це було її тепло й тепло халата, ріднішого йому за деякі роки його власного життя, і раптом йому здалося, ніби халат і Джоан давно вже пов'язані між собою, ніби вона повернулася

назад звідкись із його минулого.

— Равіку, я ж приходила до тебе кожного вечора. Ти повинен був знати, що вчора я також прийду. Може, ти вийшов з готелю, щоб не бачити мене?

— Ні.

— Якщо ти не хочеш бачити мене, скажи відверто.

— Я б сказав тобі.

— Отже, не тому?

— Ні, справді не тому.

— То я щаслива.

Равік глянув на неї.

— Що ти сказала?

— Я щаслива.

Він хвилину помовчав.

— А ти розумієш, що кажеш? — спитав нарешті він.

— Так.

Тьмяне світло знадвору відбивалося в її очах.

— Такими словами не кидаються, Джоан.

— А я й не кидаюся.

— Щастя, — мовив Равік. — Де воно починається й де кінчається?

Він торкнувся ногою хризантем. Щастя, подумав він. Блакитні обрії юності. Золота, ясна рівновага життя. Щастя! Господи, де воно ділося?

— Воно починається з тобою і кінчається з тобою, — відповіла Джоан. — Це ж так просто.

Равік мовчав. Що вона балакає, подумав він.

— Ти ще, може, скажеш, що кохаєш мене? — мовив він нарешті,

— Я тебе кохаю.

Він махнув рукою.

— Ти ж мене майже не знаєш.

— А хіба це стосується до кохання?

— Ще й як. Кохати — це коли хочеш разом із кимось постаріти.

— Такого кохання я не знаю. А знаю інше: коли без когось не можеш жити.

— Де кальвадос?

— На столі. Не вставай, я тобі принесу.

Джоан принесла пляшку з чаркою й поставила їх на підлогу серед квіток.

— Я знаю, що ти не кохаєш мене, — мовила вона.

— То ти знаєш більше за мене.

Вона швидко глянула на нього.

— Але ще покохаєш.

— Гарзд. За це ми й вип'ємо.

— Стривай.

Вона налила чарку й випила. Тоді знов налила й подала йому. Равік хвилину

потримав її в руках. Усе це неправда, подумав він. Напівсон удосвіта. Слова, сказані в темряві,— хіба вони можуть бути правдою? Правдивим словам треба багато світла.

— Звідки ти все це так добре знаєш? — спитав він.

— Бо я кохаю тебе.

Як вона розкидається цим словом, подумав Равік. Зовсім не замислюючись над ним, немов порожньою посудиною. Наповнює її будь-чим і зве це коханням. Чого тільки в цю посудину не напихали! І страху перед самотністю, і цікавості до чужого "я", і надмірного потягу до самоствердження, і мерехтливого віддзеркалення власної фантазії. Та хто знає, який її справжній зміст? Хіба те, що я сказав про старість удвох, не найбільша дурниця? Хіба бездумність Джоан не багато ближча до правди? Чого я сиджу тут зимової ночі в проміжку між війнами і, немов шкільний учитель-буквоїд, перебираю порожні слова? Чого я опираюся замість стрімголов кинутись у вир, хоч і ні в що не вірю?

— Чого ти опираєшся? — спитала Джоан.

— Що ти кажеш?

— Чого ти опираєшся?

— Я не опираюся... Чому б я мав опиратися?

— Не знаю. Щось у тобі замкнене, й ти не хочеш нічого й нікого туди впустити.

— Годі тобі,— сказав Равік. — Дай мені ще випити.

— Я щаслива і хочу, щоб ти також був щасливий. Я безмежно щаслива. Я прокидаюся з тобою і йду спати з тобою. Більше нічого не знаю. У голові в мене дзвенять срібні дзвіночки, коли я думаю про нас обох. А часом немов грає скрипка. Вулиці сповнені нами, наче музикою, інколи в неї вплітаються людські голоси і, ніби в кіно, пропливають картини, але музика не стихає. Її чути весь час.

Ще кілька тижнів тому ти була нещасна, подумав Равік. І не знала мене. Легко ж ти стаєш щаслива! Він випив кальвадос і спитав:

— Ти часто була щаслива?

— Не часто.

— Отже, не раз. Коли ж востаннє у тебе в голові дзвеніли срібні дзвіночки?

— Чого ти питаєш?

— Просто так. Аби не мовчати.

— Я забула. Та й не хочу більше пам'ятати. Тоді було інакше.

— Воно завжди буває інакше.

Джоан усміхнулася йому. Обличчя її було ясне й відверте, немов квітка з небагатьма пелюстками, які нічого не приховують.

— Два роки тому, — мовила Джоан. — І щастя недовго тривало. В Мілані.

— Ти тоді була сама?

— Ні. З одним чоловіком. Він був дуже нещасний, ревнивий і нічого не розумів.

— Ну певне.

— Ти б усе зрозумів. А він улаштовував мені страшні сцени. — Вона вмостилася зручніше, взяла з канапи подушечку й підсунула собі за спину. Потім прихилилася до

канапи. — Він лаяв мене, називав повією, зрадницею, невдячною. А це була неправда. Я була вірна, поки його кохала. Він не розумів, що я вже його не кохаю.

— Цього ніхто ніколи не розуміє.

— Ні, ти б зрозумів. Але тебе я кохатиму завжди. Ти інакший. Між нами все інакше. Той чоловік хотів мене вбити. — Вона засміялася. — В таких випадках вони завжди нахваляються вбити. Через кілька місяців мене вже хотів убити інший. Але ніхто ніколи не вбиває. А ти б хотів мене вбити?

— Хіба що з допомогою кальвадосу, — відповів Равік. — Дай-но сюди пляшку. Хвалити бога, нарешті ми заговорили по-людському. Кілька хвилин тому я був неабияк злякався.

— Тому, що я тебе кохаю?

— Не починаймо знов того самого. Це все одно, що прогулюватися у фіжмах і в перуці. Ми разом, а надовго чи ні, хтозна. Ми разом, і цього досить. Навіщо наліплювати етикетки?

— Мені оце твоє "надовго чи ні" не подобається. Але це тільки слова. Ти не кинеш мене. І це теж тільки слова, ти сам знаєш.

— Звичайно. Тебе вже коли-небудь кидав той, кого ти кохала?

— Так. — Джоан глянула на Равіка. — Хтось когось завжди кидає. Часом ти ще кохаєш когось, і він тебе випереджає.

— І що ти робила тоді?

— Все. — Вона взяла його чарку й допила її.— Все! Але надаремно. Я тоді була страшенно нещасна.

— І довго?

— Цілий тиждень.

— Не дуже довго.

— Це ціла вічність, коли хтось по-справжньому нещасний. Я була така нещасна, геть уся, що через тиждень моє нещастя вичерпалося. Нещасні були мої коси, шкіра, ліжка, навіть одяг. Нещастя так заповонило мене, що, крім нього, нічого не існувало. А коли більше нічого не існує, то й нещастя перестає бути нещастям, бо його вже нема з чим порівняти. Тоді лишається тільки цілковите спустошення. Потім і воно минає. І ти поволі оживаєш.

Джоан поцілувала його руку. Він відчув її м'які обережні губи.

— Що ти думаєш? — спитала вона.

— Нічого, — відповів він. — Думаю тільки, що ти як невинна дикунка. Зіпсована до останку і взагалі незіпсована. Це найнебезпечніше, що тільки є на світі. Подай мені пляшку. Я хочу випити за свого приятеля Морозова, великого знавця людських душ.

— Я не люблю Морозова. Може, випиймо за щось інше?

— Певне, що ти його не любиш. У нього метке око. То випиймо за тебе.

— За мене?

— Так, за тебе.

— Небезпечна не я, мені самій загрожує небезпека.

— Ти не можеш думати інакше, так і має бути. Але не бійся, з тобою ніколи нічого не станеться. Салют!

— Салют. А проте ти мене не розумієш.

— А хто кого розуміє? Звідси й походять усі непорозуміння на світі. Подай мені краще пляшку.

— Ти так багато п'єш. Нащо стільки пити?

— Джоан, — мовив Равік, — настане такий день, коли ти скажеш: "Забагато!" Скажеш: "Ти п'єш забагато", — і віритимеш, що хочеш мені тільки добра. А насправді хотітимеш перегородити мені всі шляхи на той терен, якого ти не матимеш змоги перевіряти. Салют! Сьогодні в нас свято. Ми щасливо уникли патетики, що грізною хмарою нависла перед нашим вікном. Убили її тією ж самою патетикою. Салют!

Він відчув, як Джоан здригнулася. Впершись руками в підлогу, вона ледь випросталась і глянула на нього. Очі в неї були широко розплющені, коси відгорнені назад, купальний халат зсунувся з плечей. У темряві вона чимось нагадувала світлу, дуже молоду левицю.

— Я знаю, — спокійно сказала вона, — ти глузуєш із мене. Знаю, але мені байдуже. Я відчуваю, що знов живу, відчуваю всім своїм еством... Я інакше дихаю, мій сон тепер не такий, як був, мої суглоби знов стали чутливі і руки вже не порожні. І мені байдуже, що ти про це подумаєш і що скажеш. Я кидаюсь бігти, кидаюсь летіти, кидаюсь додолу — і ні на мить не замислююсь. Я щаслива і без остороги, без страху кажу про це, якщо навіть ти смієшся і глузуєш із мене...

Равік хвилину помовчав.

— Я з тебе не глузую, — нарешті сказав він. — Я глузую з себе, Джоан.

Вона пригорнулася до нього.

— Але чого? Щось у тобі весь час опирається. Чого?

— Нічого в мені не опирається. Я просто повільніший за тебе.

Вона похитала головою.

— Не тільки тому. Щось у тобі є таке, що хоче самотності. Я відчуваю це. Наче якась стіна.

— Немає ніякої стіни, просто я прожив на п'ятнадцять років більше, ніж ти. Не в кожного життя — мов той дім, який можна постійно оздоблювати меблями спогадів. Багато хто живе в готелі, у різних готелях. Роки замикаються за ним, як двері готельних кімнат. І єдине, що лишається, — це крихта мужності. Жалю за минулим не лишається.

Джоан довго сиділа мовчки. Він не знав, чи вона чула його. Він дивився у вікно й відчував, як у його жилах спокійним блискучим струменем пливе кальвадос. Удари пульсу стихли, поглинуті дедалі глибшою тишею, в якій заглухли й кулеметні черги часу, що невтомно вицокує свій шлях. Над дахами сходив розпливчастий червоний місяць, наче баня мечеті, до половини схованої у хмарах. Мечеть поволі підіймалася, а земля тонула в сніговій заметілі.

— Я знаю, — нарешті мовила Джоан, поклавши руки йому на коліна і спершись об

них підборіддям, — безглуздо було розповідати тобі про ті мої колишні справи. Я могла промовчати або збрехати, але не хочу. Чому не розповісти тобі всього, що було в моєму житті? І чому я маю прикрашати його? Я радше змалюю його гіршим, ніж воно було насправді, бо тепер моє минуле здається мені тільки смішним, я його сама вже не розумію. Як хочеш, то смійся з нього, а як хочеш, то й з мене.

Равік глянув на неї. Вона стояла навколішки, придавивши коліньми великі білі хризантеми до газети, що була підкладена під них. Дивна ніч, подумав він. Десь тепер стріляють, ловлять людей, кидають до в'язниці, мучать і вбивають, десь розтоптують клаптик мирного світу, а ти сидиш тут, знаєш про це й нічого не можеш зробити. В яскраво освітлених бістро стоїть гомін, усім до всього байдуже, люди спокійно лягають спати, а я сиджу тут за пляшкою кальвадосу серед білих хризантем із жінкою, і між нами здійснюється полохлива тінь кохання, сумна, самотня приبلуда, вигнана з безжурних садів минулого. Те кохання таке несміливе, дике, квапливе, ніби не має ніде ніяких прав...

— Джоан, — поволі мовив він, маючи намір сказати щось зовсім інше, — як добре, що ти тут.

Вона звела на нього очі.

Він узяв її за руки.

— Ти розумієш, що це означає? Більше, ніж тисяча слів...

Вона кивнула головою. На очах у неї раптом виступили сльози.

— Нічого не означає, — відповіла вона. — Нічогісінько.

— Неправда, — заперечив Равік, знаючи, що це таки правда.

— Ні. Це нічогісінько не означає. Ти мусиш мене кохати, любий, та й годі.

Він помовчав.

— Ти мусиш мене кохати, — ще раз сказала Джоан. — А то я пропала.

Пропала, подумав він. Як легко вона про це каже! Хто справді пропав, той уже мовчить.

XII

— Ви відрізали ногу? — спитав Жанно.

Його вузеньке личко було безкровне й сіре, як стіна старого будинку. Ластовиння проступало на ньому так чітко, наче то були темні цятки фарби. Обрубок ноги лежав у дротяному ковпаку, зверху прикритому ковдрою.

— Тобі боляче? — спитав Равік.

— Так. У ступні. Дуже болить ступня. Я питав сестру. Але та стара відьма нічого не каже мені.

— Тобі ампутували ногу, — відповів Равік.

— Вище коліна чи нижче?

— Сантиметрів на десять вище. Коліно виявилось розтрощеним, його не можна було врятувати.

— Добре, — мовив Жанно. — То й пенсія буде відсотків на десять більша. Дуже добре. Дерев'янка однаково дерев'янка, чи вона вище коліна, чи нижче. А зайві десять

або п'ятнадцять відсотків — то вже гроші, які щомісяця кладеш до кишені.— Він помовчав. — Матері тим часом краще не кажіть. Через цей ковпак на обрубкові вона однаково нічого не побачить.

— Ми їй нічого не скажемо, Жанно.

— Страхова компанія повинна виплачувати мені пенсію до кінця життя. Правда ж?

— Мабуть.

На блідому обличчі хлопця з'явилося щось схоже на усмішку.

— Ну й здивуються ж вони! Мені тринадцять років. Довго їм доведеться платити. Ви вже довідалися, котра це саме компанія?

— Ще ні. Та в нас є номер машини. Ти ж сам його помітив. З поліції вранці вже були тут. Хотіли скласти протокол. Але ти ще спав. Вони ввечері знов прийдуть.

Жанно задумався.

— Свідки, — сказав нарешті він. — Важливо, щоб були свідки. А в нас вони є?

— Начебто є. Твоя мати записала дві адреси. Я бачив у неї в руках папірець.

Хлопець захвилювався.

— Вона його загубить, якщо вже не загубила. Самі знаєте, яка в старих пам'ять. Де вона тепер?

— Мати просиділа біля тебе цілу ніч і цілий ранок. Ми її вмовили піти відпочити. Вона скоро знов прийде.

— Аби тільки вона не загубила папірця. Поліція... — він кволо махнув худенькою ручкою і промурмотів: — Шахраї, всі вони шахраї. Що поліція, що страхова компанія — один біс. Та якщо є добрі свідки... Коли мати прийде?

— Скоро. Хай тебе це не хвилює. Все буде гаразд.

Жанно заворушив губами, ніби щось жував.

— Часом вони виплачують гроші зразу. Дають замість пенсії відшкодування. З тими грішми ми з матір'ю могли б відкрити крамничку.

— Відпочивай, — сказав Равік. — Про це ще встигнеш поміркувати.

Хлопець похитав головою.

— Треба відпочити, — сказав Равік. — Ти повинен мати ясну голову, коли прийдуть із поліції.

— Ай справді. То що ж мені робити?

— Спи.

— Але ж тоді...

— Тебе збудять, не бійся.

— Там було червоне світло. Я добре бачив.

— Певне, що червоне. А тепер спробуй трохи поспати. Он дзвінок, як щось буде треба, дзвони сестрі.

— Докторе...

Равік обернувся.

— Аби тільки все скінчилося гаразд. — На його напруженому, по-старечому розумному обличчі, що сіріло на тлі білої подушки, майнула тінь усмішки. — Має ж

колись людині пощастити, га?

Вечір був вологий і теплий. Пошматовані хмари пливли над самим містом. Перед рестораном "Фуке" на тротуарі стояли круглі жаровні, а навколо них кілька столиків і стільців. Біля одного столика сидів Морозов. Він махнув Равікові рукою.

— Ходи вип'єш зі мною.

Равік підсів до нього.

— Ми забагато сидимо в чотирьох стінах, — сказав Морозов. — Ти ніколи не думав про це?

— Ти не сидиш. Ти вічно стовбичиш на вулиці перед "Шехерезадою".

— Кинь свою нікчемну логіку, хлопче. Ввечері я не людина на лоні природи, а такі собі двоногі двері до "Шехе-резади". Кажу тобі ще раз, ми забагато сидимо в чотирьох стінах. Забагато думаємо в чотирьох стінах. Завелику частку життя проводимо в чотирьох стінах. І надто часто впадаємо в розпач у чотирьох стінах. А на лоні природи хіба можна впасти в розпач?

— Ще й як, — відповів Равік.

— Це тільки тому, що ми забагато перебуваємо в чотирьох стінах. Коли звикнеш до природи, то не впадаєш у розпач. Та й розпач на природі пристойніший, ніж в окремій квартирі з кухнею. І затишніший. Не заперечуй! Бажання вічно заперечувати свідчить про обмеженість духу західного світу. Хіба ні? У мене сьогодні вільний вечір, і я хочу натішитися життям. До речі, ми й п'ємо забагато в чотирьох стінах.

— І забагато мочимося в чотирьох стінах.

— Іди к бісу зі своєю іронією. Факти буття прості й тривіальні. Тільки наша уява надає їм життя. Вона обертає мокрі простирала фактів на рвійні прапори мрій. Хіба я не маю слушності?

— Ні, не маєш.

— Певне, що не маю. І не хочу мати.

— Звичайно, ти маєш слушність.

— Досить тобі, хлопче. Ми ще й забагато спимо в чотирьох стінах. Ми перетворюємось на меблі. Цегляні будинки зломали нам хребет. Ми стали ходячими канапами, туалетними столиками, сейфами, угодами на винайм, отримувачами платні, кухонними горщиками й туалетами.

— Правду кажеш. Ми стали ходячими партійними програмами, військовими заводами, притулками для сліпих і божевільнями.

— Вічно ти мене перебиваєш. Пий, мовчи й живи, вбивце зі скальпелем! Дивися, що з нами сталося. Наскільки я знаю, лише в стародавніх греків були боги вина й веселоців: Вакх і Діоніс. А в нас замість них — Фрейд, комплекс неповноцінності й психоаналіз, страх перед гучними словами в коханні й надмір гучних слів у політиці. Жалюгідне покоління, еге ж? — Морозов підморгнув йому.

Равік і собі підморгнув у відповідь.

— Ти старий бравий цинік, не позбавлений мрій, — сказав він.

Морозов посміхнувся.

— А ти нещасний романтик, позбавлений ілюзій, на короткий час у цьому житті званий Равіком.

— На дуже короткий час. А щодо назв, то це вже моє третє життя. Що це за горілка? Польська?

— Латвійська, з Риги. Дуже добра. Наливай собі. Посидимо спокійно, помилуємося найкращою в світі вулицею, складемо хвалу тихому вечорові й плюнемо в пику розпачеві.

У жаровнях полускувало вугілля. Вуличний скрипаль зупинився край тротуару й заграв "Auprès de ma blonde" [8]. Перехожі штовхали його, смичок рипів, проте скрипаль грав далі, наче був на вулиці сам. Скрипка звучала сухо, ніби в порожнечі. Здавалося, що вона змерзла. Між столиками сновигали двоє марокканців, пропонуючи килими з яскравого штучного шовку.

З'явилися хлопчаки з останніми випусками газет. Морозов купив "Парі суар" та "Ентрансіжан", переглянув заголовки й відсунув газети вбік.

— Фальшивомонетники, — буркнув він. — Ти не помітив, що ми живемо в добу фальшивомонетників?

— Ні. Мені здавалося, що ми живемо в добу консервів.

— Консервів? Чому це?

Равік показав на газети.

— Нам більше не треба думати. Усе за нас заздальгідь продумане, пережоване, відчуте. Консерви. Тільки відкривай бляшанки. Їх тобі тричі на день приносять додому. Нічого вже не треба сіяти, вирощувати, варити на вогні питань, сумніву й туги. Консерви. — Він посміхнувся. — Життя наше не полегшало, Борисе. Тільки подешевшало.

— Як у фальшивомонетників. — Морозов підняв угору газети. — Поглянь! Вони будують військові заводи, бо хочуть миру, закладають концтабори, бо люблять правду. Партійна ворожнеча напинає маску справедливості, політичні гангстери прикидаються рятівниками світу, воля стала гаслом кожного, хто рветься до влади. Фальшиві гроші. Фальшиві духовні цінності. Брехлива пропаганда. Кухонний макіавеллізм. Високі ідеали в руках падлюк. Аби вони хоч чесно проголошували свої погляди...

Він зім'яв газети й кинув додолу.

— Ми й газет читаємо забагато в чотирьох стінах. — сказав Равік.

Морозов засміявся.

— Правда. А на лоні природи вони тільки на те й потрібні, щоб розпалити...

Він замовк. Говорити вже не було до кого. Равік зненацька схопився й почав пробиратися крізь натовп перед рестораном у напрямку авеню Георга П'ятого.

Морозов на мить розгубився. Потім витяг з кишені гроші, кинув на порцелянову тацю з чарками й подався за Равіком. Він не знав, що сталося, а побіг на той випадок, часом би Равікові була потрібна допомога. Ні поліції, ні агентів у цивільному не видно було, за Равіком ніхто не гнався. Тротуар кишив людьми. Це добре, подумав Морозов. Коли його впізнав хтось із поліції, буде легше загубитися. Равіка він побачив аж на

авеню Георга П'ятого. Світло на світлофорі саме змінилося, і ряди машин, що скупчилися біля перехрестя, рвонулися вперед. Та Равік однаково спробував перейти вулицю. Якесь таксі мало не наїхало на нього. Водій люто вилаяв його. Морозов схопив Равіка ззаду за руку й потяг до себе.

— Ти що, збожеволів? — крикнув він. — Хочеш кинутись під машину? Що сталося?

Равік нічого не відповів. Він пильно дивився на той бік вулиці. Машин було повно. Вони мчали одна за одною в чотири ряди. Перейти вулицю було неможливо. Равік стояв на краю тротуару, нахилившись уперед, і вдивлявся в людей по той бік вулиці.

Морозов труснув його.

— Що сталося? Поліція?

— Ні.

Равік і далі не зводив очей з натовпу по той бік вулиці.

— А що? Що таке, Равіку?

— Гааке...

— Що? — Морозов прищулив очі.— Який він на вигляд? Кажі!

— Сірий плащ...

Із середини Єлісейських полів долинув пронизливий свисток регулювальника. Равік кинувся бігти, обминаючи останні машини. Темно-сірий плащ — це все, що він помітив. Він перетнув авеню Георга П'ятого й вулицю Бассано. Несподівано виявилось, що десятки чоловіків були одягнені в сірі плащі. Лаючись, Равік квапливо пробивався вперед. На вулиці Галілея потік машин саме спинився. Равік швидко перебіг її і, безцеремонно розштовхуючи перехожих, пішов далі вздовж Єлісейських полів. Він досяг вулиці Пресбур, перебіг через перехрестя і раптом зупинився — перед ним лежала площа Етуаль, величезна, забита людьми та машинами. З усіх боків у неї вливалися вулиці. Кінець! Тут уже нікого не знайдеш.

Равік поволі рушив назад, усе ще пильно вдивляючись в обличчя перехожих, проте запал його згас. Він зненацька відчув страшну порожнечу. Чи він знов помилився, чи Гааке вдруге вислизнув від нього? Але чи можна було двічі помилитися? Чи можна двічі зникнути, мов заpastися в землю? Правда, були ще бічні вулиці. Гааке міг завернути в котрусь із них. Равік скинув оком уздовж вулиці Пресбур. Машини за машинами, повні тротуари людей. Найзавантаженіші вечірні години. Нема сенсу ще раз починати пошуки. Знову спізнився.

— Зник? — спитав Морозов, що йшов йому назустріч.

Равік похитав головою.

— Мабуть, мені й цього разу привиділося.

— Ти його впізнав?

— Мені здалося, що впізнав. Ще хвилину тому я був упевнений. А тепер... тепер я взагалі ні в чому не впевнений.

Морозов глянув на нього.

— Є багато облич. Подібних одне до одного.

— Так, але є й обличчя, що їх ніколи не забудеш.

Равік зупинився.

— Що ти далі робитимеш? — спитав Морозов.

— Не знаю. Що я можу зробити?

Морозов подивився на людський потік, що залив вулиці.

— Не пощастило, хай йому біс. Аби не в такий час. А то кінець робочого дня. Людей як комашні...

— Так.

— Та ще й темніє! Вже майже нічого не видно. Ти його добре роздивився?

Равік не відповів.

Морозов узяв його за руку.

— Слухай, — сказав він. — Нема ніякого сенсу гасати далі вулицями й завулками. Ти шукатимеш його на одній, а тобі здаватиметься, що він саме тепер на другій. Це безнадійна справа. Краще вернімося назад у ресторан. Це найкраще місце. Ти звідти більше побачиш, ніж бігаючи містом. Якщо він вертатиметься назад, ти вже його нізащо не прогавиш.

Вони сіли біля крайнього столика, звідки видно було на всі боки, й довго сиділи мовчки.

— А що ти зробиш, якщо зустрінеш його? — нарешті спитав Морозов. — Ти вже знаєш?

Равік похитав головою.

— Подумай. Краще знати наперед. А то розгубишся й наробиш дурниць. Навіщо тобі це? Особливо в твоєму становищі. Хіба тобі полегшає, як ти попадеш на кілька років до в'язниці?

Равік перевів на нього погляд. Він нічого не казав, тільки дивився на Морозова.

— Якби це йшлося про мене, то мені було б байдуже, — повів далі Морозов. — А за тебе мені не байдуже. Що б ти зробив, якби це справді виявився він і ти б його догнав он там на розі?

— Не знаю, Борисе. Справді, не знаю.

— Ти ж не маєш при собі зброї, га?

— Не маю.

— Коли ти зопалу накинешся на нього, вас відразу розборонять. Ти попадеш у поліцію, а він відбудеться кількома синцями, розумієш?

— Розумію. — Равік знову втупив очі у вулицю.

Морозов почав міркувати вголос:

— Можна, зрештою, штовхнути його під машину десь на перехресті. Але теж не було б певності. Може, йому нічого й не сталося б, дістав би лише кілька шрамів, та й годі.

— Я не буду штовхати його під машину, — сказав Равік, не зводячи очей з вулиці.

— Знаю. Я б теж не штовхав.

Морозов хвилину помовчав, потім сказав:

— Равіку, якщо то справді був Гааке і якщо ти його зустрінеш, треба діяти напевне,

розумієш? Це буде твій єдиний шанс.

— Я знаю.

Равік і далі не зводив очей з вулиці.

— Коли ти його побачиш, піди за ним назирці. Нічого більше не роби, тільки йди. Довідайся, де він мешкає, і все. Решту обміркуєш потім. Не поспішай. І не роби дурниць, чуєш?

— Так, — неухважно відповів Равік, пильно слідкуючи за перехожими.

До столика підійшов продавець фісташок. Потім хлопець з іграшковими мишами. Вони танцювали на мармуровій стільниці й бігали по рукаві. Знов з'явився скрипаль. Тепер він був у капелюсі і грав "Parlez moi d'amour" [9]. Якась баба з проваленим носом продавала фіалки.

Морозов глянув на годинника.

— Восьма, — сказав він. — Дарма чекати довше. Ми вже сидимо тут понад дві години. В цю пору він уже не з'явиться. Тепер у Франції всі вечеряють.

— Іди собі, Борисе. І взагалі, навіщо тобі тут зі мною сидіти?

— Не в тім річ. Я можу сидіти з тобою тут скільки завгодно. Але я не хочу, щоб ти довів себе до сказу. Немає глузду сидіти тут цілими годинами. Тепер його з таким самим успіхом можна зустріти де завгодно. Навіть швидше зустрінеш у ресторані, нічному клубі чи борделі.

— Я знаю, Борисе.

Морозов поклав йому на плече свою велику волохату руку.

— Послухай мене, Равіку, — сказав він. — Якщо тобі судилося його зустріти, ти його десь та спопадеш, а якщо ні, то роками чекатимеш на нього, і дарма. Ти розумієш, що я маю на думці? Завжди будь насторожі, скрізь. І завжди будь готовий до всього. Але живи так, наче ти помилився. Мабуть, так воно й є. Більше ти нічого не можеш зробити. А то замучиш себе. Я знаю це з власного досвіду. Років двадцять тому сам був у такому стані. Весь час мені ввижався той, хто вбив мого батька. Галюцинації.— Він допив свою чарку. — Прокляті галюцинації. А тепер ходімо й десь поведемо.

— Іди сам, Борисе. Я прийду пізніше.

— Ще посидиш тут?

— Трохи посиджу. Потім піду в готель. Мені там треба дещо зробити.

Морозов пильно глянув на нього. Він знав, чого Равікові треба в готель. Але й знав, що вже нічого не вдіє. Хай як хоче, то його справа.

— Ну гаразд, — сказав він. — Я буду в "Мер Мері". А тоді в "Бубличках". Подзвони або приходь. — Він звів кущуваті брови. — І не ризикуй. Не треба дешевого героїства! І заплішеного ідіотизму також. Стріляй тільки тоді, як будеш певен, що зможеш утекти. Це не дитяча гра і не гангстерський фільм.

— Знаю, Борисе, не турбуйся.

Равік заскочив в "Ентернаціональ" і дуже швидко вийшов звідти. Ідучи повз готель "Мілан", він глянув на годинника. Пів на дев'яту. Можна ще застати Джоан.

Вона відчинила йому двері.

— Ти прийшов сюди, Равіку? — вражено спитала вона.

— Так.

— Ти ні разу ще не був тут від того вечора, як забрав мене звідси.

Він неуважно всміхнувся.

— Справді, Джоан. У нас із тобою дивне життя.

— Так. Наче в кротів чи в кажанів. Або в сов. Ми бачимось тільки як стемніє.

Вона, широко ступаючи, м'яко й нечутно ходила по кімнаті. На ній був синій халат чоловічого крою, туго підперезаний поясом. На ліжку лежала чорна сукня, в якій вона виступала в "Шехерезаді". Вона була дуже гарна й безмежно далека.

— Тобі не час уже йти, Джоан?

— Ще ні. За півгодини. Це моя найкраща пора. Година перед тим, як іти в "Шехерезаду". Бачиш, що я тоді маю. Каву і хтозна-скільки часу. А тепер навіть ти прийшов. І кальвадос є.

Вона подала йому пляшку. Равік поставив її на стіл, не відкоркувавши. Потім обережно взяв Джоан за руки.

— Слухай, — мовив він.

Світло в її очах погасло. Вона підступила до нього.

— Кажі відразу, що сталося?

— Сталося? Що могло статися?

— Не знаю, але щось сталося. Коли ти такий, як тепер, завжди щось стається. Ти тому й прийшов?

Він відчув, що її руки випрочуються з його рук. Джоан не ворушилася, і руки не ворушилися. Тільки здавалося, наче щось усередині в них тікало від нього.

— Джоан, не приходь до мене сьогодні ввечері. Ні сьогодні, ні завтра. І ще кілька днів.

— Тобі треба бути в клініці?

— Ні. Щось інше. Я не можу тобі нічого сказати. Але це не стосується наших взаємин.

На мить вона завмерла. Потім сказала:

— Добре.

— Ти мене розумієш?

— Ні. Та коли ти кажеш, що так треба, то треба.

— Ти сердишся на мене?

Джоан глянула на нього.

— Боже! Хіба я могла б на тебе за щось сердитись, Равіку?

Він підвів очі. Йому ніби хтось міцно здавив рукою серце. Джоан не думала над тим, що сказала, але ніщо не змогло б схвилювати його дужче, ніж ці слова. Він майже не надавав значення тому, що вона нашіптувала йому вночі,— все те забувалося, коли за вікном починав сіріти ранок. Він знав, що її захват у ті години, коли вона сиділа чи лежала поряд із ним, — це захват самою собою, п'яний дурман, хвилиний спалах, та й годі. І ось тепер уперше, ніби пілот, що в дірках між осяйними хмарами, в яких

грається в піжмурки світло, раптом помічає внизу зелену, брунатну, розкішну землю, він теж побачив щось більше. За захватом він помітив відданість, за сп'янінням — почуття, за брязкальцями слів — довіру. Він сподівався чого завгодно — запитань, підозри, нерозуміння, тільки не цього. Завжди так виходить: лише дрібниці відкривають нам очі, — важливі вчинки нічого не пояснюють. Вони стоять надто близько до мелодрами, в них нуртує бажання збрехати.

Кімната. Готельний номер. Кілька валіз, ліжка, світло, за вікном чорна порожнячя ночі й минулого... А тут ясне лице з сірими очима й високими бровами, непокірне волосся, життя, гнучке життя, що відверто тягнеться до нього, мов олеандровий кущ до світла... Ось воно, стоїть перед ним, очікує і безмовно волає: "Візьми мене! Тримай мене!" Хіба він колись давно не сказав уже: "Я тебе триматиму"?

Він підвівся.

— На добраніч, Джоан.

— На добраніч, Равіку.

Він сидів перед рестораном "Фуке", біля того самого столика, що й того разу. Сидів година за годиною, заглибившись у п'тьму минулого, де блимав тільки один промінчик світла — надія на помсту.

Його арештували в серпні 1933 року. Він півмісяця переховував у себе двох своїх приятелів, яких розшукувало гестапо, а потім допоміг їм утекти. Один із них урятував йому життя 1917 року під Біксхоте у Фландрії, винісши під прикриттям кулеметного вогню з нейтральної смуги, де він, поранений, повільно сходяв кров'ю. Другий був письменник-єврей, якого Равік віддавна добре знав. Його привели на допит — хотіли довідатись, куди ті двоє втекли, які в них були документи і хто їм допомагатиме дорогою. Допитував Гааке. Опритомнівши першого разу, він спробував вихопити в Гааке револьвера й застрілити його або вбити руків'ям. Він ніби кинувся в лунку багряню п'тьму. То була безглузда спроба — що він міг удіяти проти чотирьох озброєних, дужих чоловіків? Три дні поспіль він млів, повільно опритомнював, відчував пекельний біль і бачив те саме холодне, усміхнене обличчя Гааке. Три дні ті самі запитання, три дні ті самі тортури, змордоване тіло вже майже втратило здатність страждати. А потім, надвечір третього дня, привели Сибілу. Вона нічого не знала. Їй показали його, щоб примусити її говорити. Вона була розпещена, гарна жінка, звикла до легкого, безтурботного життя. Він гадав, що вона почне кричати й зламається. Але вона витримала. І сама напала на тих катів. Кинула їм в обличчя фатальні слова. Фатальні для неї, і вона про це знала. Гааке перестав усміхатися. Припинив допит. Другого дня він пояснив Равікові, що з нею буде в жіночому концтаборі, коли він не признається. Равік не відповів. Тоді Гааке пояснив, що з нею буде ще до того, як її відішлють у концтабір. Равік ні в чому не признався, бо не мав у чому признаватися. Він спробував переконати Гааке, що Сибіла не може нічого знати. Сказав, що їхнє знайомство було поверхове. Що в його житті вона важила не більше, ніж гарна картина. Що він не міг би їй нічого довірити. Все це була правда. Та Гааке тільки усміхався. Через три дні Сибіла померла. Повісилась у жіночому концтаборі. Ще через

день привели одного з утікачів — письменника-єврея. Равік дивився на нього й не впізнавав, на ньому не лишилося живого місця. Навіть голосу не впізнавав. Гааке допитував його ще цілий тиждень, аж поки він помер. Потім Равік теж опинився в концтаборі. Тоді була лікарня. І втеча з лікарні.

Над Триумфальною аркою стояв срібний місяць. Ліхтарі вздовж Єлісейських полів гойдалися на вітрі. Яскраве світло відбивалося на чарках. Усе нереальне — ці чарки, цей місяць, ця вулиця, цей вечір і ця година, що пливають повз мене, чужі й знайомі, наче вони вже були в іншому житті, на іншій, планеті... Нереальні ці спогади про минулі роки, що канули у вічність, живі й мертві водночас, що тільки фосфорують у моєму мозку й закам'яніли в словах... І нереальне те, що ненастанно струмує в п'ятні моїх жил, з температурою 36,7 градуса, солонувате на смак, чотири літри таємниці й руху, кров, відбиток у клітинах нервових вузлів, невидима, закинута в ніщо, комора під назвою мозок, з якої сходить планета за планетою, впливає рік за роком, то ясний, то кривавий, наче Марс над вулицею Бері, а декотрі зловісно мерехтливі, всі в плямах... Небо спогадів, під яким орудує неспокійна, плутана сучасність.

Зелене світло помсти. Місто, що тихо пливе в скупому місячному світлі і в гудінні автомобільних моторів. Довгі, нескінченні ряди будинків, ряди вікон, а за ними, на ширину вулиці одні від одних, тісно напаковані людські долі. Стукіт сердець мільйонів людей, наче ненастанний стукіт мотора на мільйон сил, що повільно-повільно рухається вулицею життя і з кожним ударом на якийсь міліметр наближається до смерті.

Равік підвівся. Єлісейські поля були майже порожні. Лише кілька повій тинялися то тут, то там на розі. Він поминув вулицю Ітера Шардона, вулицю Марбер, вулицю Маріньян, дійшов до Рон-Пуен, тоді вернувся назад до Триумфальної арки. Переступивши через ланцюг, він підійшов до могили Невідомого солдата. В присмерку блимав кволий блакитний вогник. Поряд лежав зів'ялий вінок. Равік перетнув площу Етуаль і зайшов у бістро, з якого, здавалось йому, він уперше побачив Гааке. Там було лише кілька шоферів. Равік сів біля того самого вікна, що й тоді, і замовив каву. Вулиця за вікном була порожня. Шофери балакали про Гіт-лера. Він здавався їм смішним, вони пророкували йому швидкий кінець, якщо він зважиться перейти лінію Мажіно. Равік дивився у вікно. Чого я тут застряв, подумав він. Так само я міг би сидіти де завгодно в Парижі, успіх був би однаковий. Він глянув на годинника. Скоро третя. Надто пізно. Гааке, якщо то був він, у таку пору не буде вештатись вулицями.

На тротуарі з'явилася повія. Вона зазирнула у вікно й пішла далі. Якщо вона повернеться, я піду звідси, подумав Равік. Повія повернулася. Він нікуди не пішов. Коли вона ще раз повернеться, я неодмінно піду, вирішив він. Тоді Гааке нема в Парижі. Повія вернулася. Поминаючи бістро, вона кивнула йому головою. Він сидів далі. Вона ще раз повернулася. Він знов не пішов.

Офіціант заходився ставити стільці на столики. Шофери розрахувались і пішли. Офіціант вимкнув світло над прилавком. Зала потонула в брудному сутінку. Равік оглянувся навколо.

— Розрахуйте мене, — сказав він.

Надворі вітер подужчав і похолоднішало. Хмари піднялися вище й пливли швидше. Проходячи повз готель Джоан,

Равік зупинився. Всі вікна були темні, тільки в одному за завісою світилася лампа. То була кімната Джоан. Він знав, що вона не любила заходити до темної кімнати. Джоан залишила світло, бо сьогодні не прийде до нього. Він глянув угору і раптом здивувався сам із себе. Чому він не захотів її бачити? Пам'ять про Сибілу давно вже стерлась, лиши-"лася тільки згадка про її смерть.

Ну, а поява Гааке в Парижі? Який вона має стосунок до Джоан? І навіть до нього самого? Чи ж не йолоп він, що ганяється за міражем, за тінню сплутаних у клубок страшних спогадів... Усе це тільки моторошна реакція на пережите. Нащо знов розгрібати попіл мертвих років, які сколихнув випадок, проклята подібність? Нащо ворушити минуле, що давно зотліло, нащо знов ятрити ледь присохлу рану й ставити під загрозу все, що він уже спорудив у самому собі, і єдину істоту серед цього плину, яка прихилилась до нього душею? Хіба одне стосується до другого? Хіба він сам собі не казав про це весь час? А то як би він урятувався? Де б він уже досі був?

Равік відчув, як олов'яний тягар у його тілі почав танути. Він глибоко зітхнув. Уздовж вулиці бурхав вітер. Равік іще раз глянув на освітлене вікно. Там була людина, не байдужа до нього, людина, для якої він щось важив, людина, в якій яснішало обличчя, коли він приходив, — а він усе це хотів принести в жертву хибній ілюзії, слабкій надії на помсту, що нетерпляче й пихато відкидає всі тверезі докази.

Чого він, власне, хотів? Чого опирався? Чого мучив себе? Життя віддавалося йому, а він від нього відвертався. Не тому, що отримував замало, навпаки — тому, що його було забагато. Невже для того, щоб визнати життя, над ним має відшуміти кривава буря минулого? Равік здвигнув плечима. Винне серце, подумав він. Тільки серце! Як швидко воно відгукується на все! Як переймається всім! Вікно, подумав він, самотнє освітлене вікно вночі, відблиск іншого життя, що палко кинулось йому назустріч. Відкрите, довірливе, воно спонукало його серце теж відкритися. Полум'я пристрасті, блудні вогники ніжності, ясні, швидкі спалахи крові... Все це було знайоме, таке знайоме, що здавалося, його свідомість уже ніколи не затопить хвиля лагідного золотого шалу... А проте він стояв уночі під третьорядним готелем, і асфальт у нього під ногами немов курився, ніби з другого боку земної кулі, з блакитних кокосових островів, пробивалося тепло тропічної весни, просочувалось крізь океани, коралові зарості, крізь лаву й темряву, і раптово виривалося тут, у Парижі, на жалюгідній вулиці Понселе, і ніч, насичена жадобою помсти й спогадами про минуле, наповнювалась пахощами мімози та мускусу, а груди сповнювалися непереборним, всеосяжним, таємничим відчуттям полегкості...

У "Шехерезаді" було повно людей. Джоан сиділа за столиком з кількома чоловіками. Вона відразу помітила Равіка. Він зупинився в дверях. Зала пливла в диму і музиці. Сказавши щось своїм знайомим, Джоан швидко підійшла до нього.

— Равіку...

— В тебе тут є ще діло?

— А що?

— Я хочу тебе забрати.

— Але ж ти казав...

— Те все скінчилося. Ти ще маєш виступати?

— Ні. Мушу тільки сказати он тим, що я йду.

— То не барися... Я чекатиму на тебе в таксі.

— Добре. — Джоан зупинилася. — Равіку...

Він підвів на неї очі.

— Ти прийшов задля мене?

Він відповів не зразу.

— Так, — нарешті тихо мовив він. Її схвильоване обличчя линуло йому назустріч. —

Так, Джоан, задля тебе. Тільки задля тебе!

Вона рвучко ступила до дверей.

— То ходімо. Не гаймося! Що нам до тих людей.

Таксі їхало вулицею Льєж.

— Що сталося, Равіку?

— Нічого.

— Я боялася.

— Годі про це. Нічого не сталося.

Джоан глянула на нього.

— Я думала, що ти вже ніколи не вернешся.

Равік нахилився до неї й відчув, що вона тремтить.

— Джоан, — сказав він, — нічого не думай і нічого не питай. Бачиш засвічені ліхтарі й тисячі барвистих вивісок? Ми живемо в часи, що хиляться до смерті, а це місто пульсує життям. Ми силоміць відірвані від усього. В нас лишилися ще тільки наші серця. Я був десь на іншій планеті й повернувся, а ти залишалась тут, і ти — життя. Нічого не питай. У твоїх косах більше таємниць, ніж у тисячі запитань. Перед нами ніч, кілька годин, ціла вічність, аж поки за вікном загримить ранок. Люди кохаються, і це все. Це і диво, і найприродніша в світі річ, я це сьогодні відчув, коли темна ніч обернулася в квітучий кущ, а вітер запах суницями. Без кохання людина — мрець у відпустці: кілька дат і випадкове ім'я. Тоді взагалі можна помирати.

Світло ліхтарів залітало у вікна таксі, немов промінь обертового маяка в темряву корабельної каюти. Очі Джоан на блідому обличчі здавалися то дуже прозорими, то цілком темними.

— Ми не помираємо, — прошепотіла вона, пригортаючись до Равіка.

— Ні. Ми не помираємо. Помирає тільки час. Приречений час. Ненастанно помирає. А ми живемо. Ненастанно живемо. Коли ти прокидаєшся, надворі весна, коли засинаєш — осінь. А між ними тисячі разів міняється літо з зимою, і якщо ми дуже кохаємо одне одного, то ми вічні, незнищенні, як удари серця, як дощ і вітер, і це вже багато. Ми виграємо дні, кохана, і втрачаємо роки, та хто про це знає і кого це турбує? Мить — це життя. Мить найближча до вічності. Твої очі сяють, зоряна курява сіється

крізь безмежність, боги старіють, але твої уста молоді, між нами тремтить загадка, Ти і Я, поклик і відгук із синіх вечорів, із сутінків, із захвату всіх закоханих. Із ледь чутного голосу жаги він обернувся в золоту бурю, пройшов безкінечний шлях від амеби до Руфі й Есфірі, до Єлени й Аспазії, до блакитних мадонн у придорожніх каплицях, від плазунів і звірів до нас із тобою...

Вона непорушно лежала в його обіймах, бліда й така віддана, наче аж байдужа до всього, а він схилився над нею й говорив, без кінця говорив... І спочатку йому здавалося, наче якась тінь заглядає йому через плече, невиразно всміхається й нечутно говорить разом із ним... Він схилився все нижче, відчуваючи, як вона тягнеться йому назустріч... Так було ще мить, потім усе зникло.

XIII

— Скандал! — сказала жінка зі смарагдами, що сиділа навпроти Кет Гегстрем. — Нечуваний скандал! Увесь Париж сміється. Ти знала, що Луї гомосексуаліст? Певне, що ні. Та й ніхто з нас не знав, він дуже добре маскувався. Ліну де Ньюбур вважали його офіційною коханкою. І ось уяви собі: тиждень тому він повернувся з Рима на три дні раніше, ніж обіцяв, і подався ввечері на квартиру до того Нікі, хотів зробити йому сюрприз. І кого він там застав, як ти гадаєш?

— Свою дружину, — сказав Равік.

Жінка зі смарагдами глянула на нього. В неї була така міна, ніби вона почула, що її чоловік збанкрутував.

— Ви вже чули цю історію? — спитала вона.

— Ні. Але інакше й не могло бути.

— Не розумію. — Жінка спантеличено дивилася на Ра-віка. — Це ж щось вкрай неймовірно!

Кет Гегстрем усміхнулася.

— Доктор Равік має свою теорію, Дезі. Він зве її систематикою випадку. За цією теорією найнеймовірніше завжди виявляється найлогічнішим.

— Цікаво. — Дезі чемно всміхнулася, хоч видно було, що їй зовсім не цікаво. — Нічого б не було, — повела вона далі, — якби Луї не влаштував страшної сцени. Він осатанів. Тепер перебрався до готелю "Крійон". Хоче розлучитися. Всі чекають, які він назве причини. — Вона відхилилася на спинку крісла. — Ну, що ти скажеш на це?

Кет зиркнула на Равіка. Він роздивлявся на гілочку орхідеї, що лежала на столі між коробками з капелюшками та кошиком із виноградом і персиками, — схожі на метеликів квітки з білими пелюстками й червоним осереддям.

— Неймовірно, Дезі, — відповіла вона. — Справді, неймовірно.

Дезі впивалася враженням, яке справила її новина.

— А ви що скажете? Цього вже ви, мабуть, не могли передбачити, правда? — спитала вона Равіка.

Він обережно вставив гілочку орхідеї назад у вузьку кришталеву вазу.

— Ні, справді не міг.

Дезі задоволено кивнула головою і взяла свою торбинку, пудреницю й рукавички.

— Треба бігти. В Луїзи о п'ятій коктейль. Буде її міністр. Чого там тільки не почуєш.
— Вона підвелася. — До речі, Фері й Марта знов розлучилися. Вона повернула йому всі коштовності. Вже втретє. На нього це й досі справляє враження. Довірливе ягнятко. Гадає, що його кохають задля нього самого. Він поверне їй усе, та ще й докине щось у винагороду. Як завжди. Він ще не знає, але вона вже дещо нагляділа собі в Остертага. Він там завжди купує. Рубінову брошку. Великі квадратні камені, найчистіша голуб'яча кров. Марта мудра жінка.

Вона поцілувала Кет.

— Прощай, голубонько. Тепер ти хоч знатимеш, що діється на світі. Ти скоро виберешся звідси? — Вона глянула на Равіка.

Він перехопив погляд Кет і сказав:

— На жаль, ще не скоро.

Він подав Дезі хутро — темну норку без коміра. Аби таке Джоан, подумав він.

— Приходьте колись із Кет на чай, — сказала Дезі.— В середу в мене майже нікого немає. Можна буде спокійно погомоніти. Мене дуже цікавлять операції.

— Залюбки прийду.

Равік зачинив за нею двері й повернувся назад.

— Гарні смарагди, — сказав він.

Кет засміялася.

— Отаке раніше було моє життя, Равіку. Ви можете зрозуміти його?

— Можу. Чому ж ні? Чудово, якщо є змога так жити. Багато від чого вбережешся.

— А я його більше не можу зрозуміти.

Вона підвелася і обережно пішла до ліжка.

Равік простежив за нею.

— Властиво, байдуже, де жити, Кет. Більше вигод чи менше — не це важливе. Важливо тільки, на що ми витрачаємо своє життя. І то не завжди.

Кет простягла на ліжку свої довгі, гарні ноги.

— Усе стає неважливе, як пролежиш кілька тижнів у ліжку, а тоді починаєш ходити.

— Вам не обов'язково вже тут лежати. Як хочете, то перебирайтеся до "Ланкастера", тільки візьміть собі доглядачку.

Кет похитала головою.

— Я залишуся тут, аж поки не зможу виїхати з Франції. Тут я принаймні схована від таких Дезі, а то їх надто багато.

— Виганяйте їх до біса, коли вони приходять. Ніщо так не стомлює, як порожня балаканина.

Кет обережно випросталась на ліжку.

— А ви могли б подумати, що, незважаючи на свою любов до пліток, Дезі чудова мати? — мовила вона. — У неї двоє дітей, і вона їх дуже гарно виховує.

— Буває,— байдуже відповів Равік.

Кет натягла на себе ковдру.

— Клініка схожа на монастир, — мовила вона. — Тут наново вчишся цінувати найпростіші речі. Здатність ходити, дихати, бачити.

— Так, навколо нас повно щастя. Нахилийся й бери.

Кет вражено глянула на нього.

— Я справді так вважаю, Равіку.

— Я теж, Кет. Лише найпростіше ніколи тебе не розчарує. І за щастям можна далеко не ганятися.

Жанно лежав на ліжку. Перед ним на ковдрі були розкидані проспекти.

— Ти чому не світиш? — спитав Равік.

— Мені й так видно. В мене добрі очі.

То були проспекти з описом різноманітних протезів для ніг. Жанно добував їх як тільки міг. Останні йому принесла мати. Він показав Равікові один особливо барвистий проспект. Равік увімкнув світло.

— Ось найдорожчий протез, — сказав Жанно.

— Але не найкращий, — відповів Равік.

— Зате найдорожчий. Я заявлю страховій компанії, що мені необхідний саме такий. Звичайно, він мені взагалі не потрібний. Головне, щоб заплатили за нього. Я обійдуся дерев'яною, аби лише отримати гроші.

— Страхова компанія має своїх лікарів, Жанно, і вони все перевірять.

Жанно ледь підвівся на ліжку.

— Ви вважаєте, що вони мені не оплатять протез?

— Оплатять, тільки, мабуть, не найдорожчий. Проте грошей на руки не дадуть. Вони подбають про те, щоб ти таки взяв оплачений протез.

— Ну, то доведеться взяти його й відразу продати. Звичайно, я щось на цьому втрачу. Відсотків двадцять. Як ви гадаєте, це не забагато? Я їм спершу запропоную десять. Може, варто зарані домовитися з крамницею? Що компанії до того, візьму я протез чи ні? Заплатити їм доведеться, а решта їх не обходить. Хіба ні?

— Певне. В кожному разі, можна спробувати.

— Ті гроші нам би стали в пригоді. Ми купили б за них прилавок і обладнання для молочної крамнички. — Жанно хитро всміхнувся. — Така нога на шарнірі і з усякими іншими штукенціями, мабуть, ого скільки коштує. Делікатна робота. Добрий протез.

— Хтось уже приходив зі страхової компанії?

— Ні. Щодо протеза й відшкодування ще ніхто не приходив. Тільки щодо операції й клініки. Нам треба брати адвоката? Як ви гадаєте? Він їхав на червоне світло. Це безперечно. Поліція...

Сестра принесла вечерю й поставила на столик біля Жанно. Хлопець помовчав, поки вона пішла. Потім сказав:

— Годують тут донесхочу. Я ще зроду так добре не їв. Сам я навіть не подужаю всього з'їсти. Приходить мати й доїдає. Вистачає на нас обох. Вона заощаджує на цьому. І так палата тут коштує дуже дорого.

— Все оплатить страхова компанія. Хоч би ти де лежав.

Сіре обличчя Жанно ледь порожевіло.

— Я балакав з доктором Вебером. Він пообіцяв мені десять відсотків з тієї суми, яку виставить компанії. Пошле їй рахунок за все, що тут коштуватиме. Компанія оплатить його, а він десять відсотків поверне мені.

— Ти тямущий хлопець, Жанно.

— Доводиться бути тямущим, коли ти вбогий.

— Правда. Нога болить?

— Болить ступня, якої вже немає.

— Це нерви. Вони ще залишилися.

— Знаю. А все одно смішно. Що болить те, чого вже немає. Може, залишилася душа моєї ступні? — пожартував Жанно і всміхнувся. Потім зняв накривку з верхніх мисок. — Юшка, курка, овочі й пудинг. Якраз для матері. Вона любить курку. А вдома ми її рідко маємо. — Він зручніше вмовстився на подушці. — Часом я прокидаюся вночі й думаю: ану ж як доведеться платити за все це самим? Таке буває вночі: прокинешся і першої хвилини не розумієш, де ти й чого тут опинився. А тоді похопишся, що ти лежиш у клініці, немов син заможних батьків, маєш право всього домагатися, можеш подзвонити сестрі, й вона зобов'язана прийти, а заплатять за все інші. Чудово, правда?

— Так, чудово, — відповів Равік.

Равік сидів у "Озірісі", в кімнаті, обладнаній для медичного огляду.

— Є ще хтось? — спитав він.

— Є, — відповіла Леонія. — Івонна. Остання.

— Скажи їй, нехай заходить. Ти здорова, Леоніє.

Івонна була двадцятип'ятирічна білява дівчина, опасиста, з широким носом і короткими, товстими руками й ногами, як у багатьох повій. Самовдоволено погойдуючи стегнами, вона зайшла до кімнати й підняла на собі шовкове ганчір'я.

— Сюди, — сказав Равік, показуючи на крісло.

— А так не можна? — спитала Івонна.

— Чому?

Замість відповіді вона мовчки повернулася й показала свій могутній зад. Він був увесь у синцях. Хтось, видно, її добре вимолотив.

— Сподіваюся, що клієнт хоч заплатив тобі як слід, — сказав Равік. — Це не жарт.

Івонна похитала головою.

— Ні сантима, докторе. Це був не клієнт.

— То ти маєш від цього задоволення? Я не знав, що тобі таке подобається.

Івонна знов радісно похитала головою, загадково всміхаючись. Равік бачив, що вона втішається ситуацією. Це додавало їй ваги у власних очах.

— Я не мазохістка, — сказала вона, пишаючись тим, що знає це слово.

— То що це? Сварка?

Івонна не поспішала з відповіддю.

— Любов, — сказала нарешті вона й солодко повела плечима.

— Ревнощі?

— Так. — Івонна аж сяяла.

— Тобі дуже боляче?

— Таке не болить. — Івонна обережно лягла на крісло. — Знаєте, докторе, мадам Роланда спершу не хотіла допускати мене до роботи. "А ви спробуйте, — сказала я їй. — Пустіть хоч на годину! Тоді побачите!" А тепер із синім гузном я маю куди більший успіх, ніж будь-коли раніше.

— Чому?

— Не знаю. Є такі, що від цього просто шаліють. Це їх збуджує. За останні три дні я заробила на двісті п'ятдесят франків більше. Скільки ще синці буде видно?

— Щонайменше три тижні.

Івонна прицмокнула язиком.

— Коли так піде далі, я зможу собі за це купити хутро. Лисяче. А насправді з бездоганно пофарбованих котячих шкурок.

— Ну, а як цих синців не вистачить, твій приятель може ж легко допомогти тобі — налупцює ще раз.

— Нізащо не налупцює,— жваво відповіла Івонна. — Він не такий. Не якийсь там практичне стерво. Лупить мене тільки з ревнощів, щоб ви знали. Коли на нього нападе. А так, то хоч і навколішки його проси, й пальцем не зачепить.

— З характером хлопець. — Равік підвів голову від мікроскопа. — Ти здорова, Івонно.

Вона встала з крісла.

— Ну, то я можу йти до роботи. Внизу на мене чекає один дід. Із сивою борідкою. Я йому показала свої синці. Він після того як знавіснів. Дома він не має права слова сказати. І, мабуть, день і ніч мріє, як би налупцювати свою стару. — Вона дзвінко засміялася. — Який смішний світ, правда ж, докторе?

Самовдоволено похитуючи стегнами, Івонна вийшла.

Равік вимив руки. Потім поскладав інструменти й підійшов до вікна. Над будинками навис сріблясто-сірий присмерк. Голі дерева тяглися вгору, немов чорні руки мерців крізь асфальт. Такі руки часом доводиться бачити в засипаних землею окопах. Равік відчинив вікно й виглянув надвір. Година нереальності, що ширяла між днем і ніччю. Година кохання в малих готелях — для одружених чоловіків, які ввечері, сповнені гідності, сидять на почесному місці за родинним столом. Година, коли італійки в Ломбардській низовині вже проказують: "La notte più bella" [10]. Година відчаю і година мрій.

Він зачинив вікно. В кімнаті раптом стало багато темніше. Всередину залетіли тіні й повсідалися по кутках, нечутно перемовляючись. Пляшка з коньяком, яку принесла Роланда, полискувала на столі, мов полірований топаз. Равік іще трохи постояв, потім спустився вниз.

Велика зала була вже яскраво освітлена. Грав оркестріон. Дівчата в рожевих шовкових сорочках сиділи двома рядами на м'яких дзигликах. У всіх груди були відкриті. Клієнти хотіли бачити, що купують. Їх уже зібралося з півдесятка. Переважно

дрібні службовці та крамарі середнього віку. Це були обережні фахівці, які знали, коли тут відбувається огляд, і приходили зразу після нього, щоб мати цілковиту певність, що не заразяться трипером. Івонна вже була біля свого старого. Він сидів коло столика з чаркою "дюбоне", а вона стояла поряд, спершись однією ногою на стілець, і пила шампанське. З кожної випитої пляшки вона отримувала десять відсотків. Видно, старий справді знавіснів, що розщедрився на шампанське. Звичайно його замовляли тільки чужоземці. Івонна знала це. Вона стояла в позі поблажливого приборкувача диких звірів.

— Скінчив, Равіку? — спитала Роланда, ідо стояла біля дверей.

— Так. Усе гаразд.

— Хочеш чогось випити?

— Ні, Роландо. Піду до себе в готель. Я з самого ранку працюю, і єдине, що мені тепер потрібне, це гаряча ванна й чиста білизна.

Він пішов повз бар до гардеробу. У двері заглядав бужковими очима вечір. У синьому небі гудів самотній літак. На найвищій гілляці безлистоного дерева виспівувала невелика чорна пташка.

Жінка, хвора на рак, який пожирав її, немов сліпий сірий хижак, каліка, що вираховував свою пенсію, повія з золотоносним задом, перший дрізд на дереві — все пропливало мимо, а він, байдужий до нього, поволі йшов до жінки в присмерку, що пахнув теплою постіллю.

— Хочеш іще кальвадосу?

Джоан кивнула головою.

— Ще трішки вип'ю.

Равік махнув рукою офіціантові.

— У вас є кальвадос, давніший за цей?

— Хіба цей поганий?

— Непоганий. Але, може, ви маєте в льоху ще якийсь.

— Зараз погляну.

Офіціант пішов до каси, біля якої дрімала господиня з кішкою на колінах. Потім відчинив двері з матовими шибками і зник за ними. Там над рахунками сидів господар. За хвилину офіціант з'явився звідти, зосереджений, поважний, і, не дивлячись на Равіка, пішов униз до льоху.

— Здається, все гаразд.

Офіціант повернувся з пляшкою, яку ніс на руках обережно, наче немовля. Пляшка була брудна, не мальовниче посипана курявою спеціально для туристів, а просто дуже брудна, бо довгі роки пролежала в льоху. Офіціант обережно відкоркував її, понюхав, тоді приніс дві великі чарки.

— Куштуйте, пане, — сказав він Равікові, наливши в чарку кілька крапель.

Равік узяв чарку, спершу вдихнув запах, тоді покуштував напій, відхилився на спинку стільця й кивнув головою. Офіціант також урочисто кивнув головою і налив чарки на третину.

— Покуштуй, — сказав Равік Джоан.

Вона пригубила чарку й поставила на стіл. Офіціант стежив за нею. Джоан здивовано глянула на Равіка.

— Такого я ще зроду не пила, — мовила вона і ще раз ковтнула. — Його наче не п'єш, а вдихаєш у себе.

— Правда, мадам, — вдоволено озвався офіціант. — Ви добре сказали.

— Равіку, — мовила Джоан, — ти наражаєш себе на небезпеку. Після цього кальвадосу я вже не зможу пити іншого.

— Нічого, питимеш.

— Але завжди мріятиму про цей.

— Ну й добре. Станеш романтиком. Оспівувачем кальвадосу.

— Але інший мені вже не смакуватиме.

— Навпаки, навіть дужче смакуватиме, ніж досі. Бо ти питимеш один, а тужитимеш за іншим. Уже через саме це він здаватиметься тобі не таким буденним.

Джоан засміялася.

— Дурниці. І ти сам це знаєш.

— Звичайно, дурниці. Та людина живе дурницями, а не пісним хлібом фактів. А то що б сталося з коханням?

— До чого тут кохання?

— До того. Турбота про подальше існування. Без цього ми могли б кохати тільки один раз, а потім усе б відкидали. А так лишається дешиця туги за тим, кого ми залишаєм або хто нас залишає, і прикрашає ореолом того, хто приходить потім. Після втрати чогось нове набуває певного романтичного забарвлення. Давній невинний самообман.

Джоан подивилася на нього.

— Коли ти кажеш таке, мені гидко слухати.

— І мені гидко.

— Не кажи такого. Навіть жартома. Диво обертається в якийсь трюк.

Равік промовчав.

— І це звучить так, наче тобі все набридло і ти вже роздумуєш, як би кинути мене.

Равік глянув на неї з прихованою ніжністю.

— Хай тебе це не хвилює, Джоан. Я тебе ніколи не кину. Але прийде час, і ти кинеш мене. Напевне кинеш.

Джоан рвучко поставила чарку на стіл.

— Що за дурниці! Я тебе ніколи не кину. Чого ти навіюєш мені такі думки?

Очі, подумав Равік. У них спалахують блискавки. Лагідні, червонясті блискавки, ніби відблиск цілого моря свічок.

— Джоан, — сказав він, — я тобі нічого не навіюю. Але розповім тобі казку про морську хвилю і камінь-стрімчак. Це давня казка. Її вже знали, як нас іще й на світі не було.

Слухай. Була собі колись хвиля й закохалася вона в прибережний камінь, скажімо,

в затоці на Капрі. Вона огортала його піною і бризками, день і ніч цілувала, обіймала своїми білими руками. Вона зітхала, і плакала, і благала, щоб він прийшов до неї. Вона його кохала, упала коло нього, а, упадаючи, поволі підточувала. І одного чудового дня камінь подався. Зовсім підточений, він упав у її обійми.

Равік ковтнув кальвадосу.

— І що? — спитала Джоан.

— І раптом не стало каменя, не було вже з ким гратися, не було кого любити і за ким тужити. Лишився тільки уламок на морському дні. Хвиля була розчарована, їй здавалося, що той камінь обдурих її. І тоді вона знайшла собі другий камінь.

— То й що? — Джоан недовіриливо дивилася на нього. — Що з цього випливає? Камінь повинен був лишитися каменем.

— Так завжди кажуть хвилі. Але все рухоме сильніше за те, що не рухається. Вода сильніша за камінь.

Джоан нетерпляче махнула рукою.

— А до чого тут ми? Це ж просто казка, вигадка. Чи ти знов глузуєш із мене? Коли вже на те пішлося, то кинеш мене ти. Це вже я знаю напевне.

— Це будуть твої останні слова перед тим, як ти мене кинеш, — сміючись відповів Равік. — Ти скажеш, що я тебе кинув. І наведеш багато доказів цьому... І сама повіриш у них... І матимеш слухність перед найстарішим суддею світу: перед природою.

Він підкликав офіціанта.

— Можна купити цю пляшку кальвадосу?

— Ви хочете її взяти з собою?

— Саме так.

— У нас цього не заведено, пане. Ми не продаємо напоїв у пляшках.

— Спитайте у господаря.

Офіціант повернувся з газетою. То була "Парі суар".

— Господар зробив для вас виняток, — сказав він, міцно заткнув корок і загорнув пляшку в газету, спершу сховавши до кишені спортивний додаток. — Натє, пане. Найкраще тримайте її в темному прохолодному місці. Це кальвадос із ферми діда нашого господаря.

— Чудово. — Равік розрахувався, взяв пляшку й оглянув її.— Ходи з нами, сонячне сяйво. Протягом довгого гарячого літа й блакитної осені ти гріло яблуні в старому, обвіяному

вітрами нормандському саду. Ти нам потрібне. Бо десь у всесвіті лютує буря.

Вони вийшли на вулицю. Накрапав дощ. Джоан зупинилася.

— Ти мене кохаєш, Равіку?

— Так, Джоан. Дужче, ніж тобі здається.

Вона пригорнулася до нього.

— Інколи в це важко повірити.

— Навпаки. Хіба я розповідав би тобі такі казки, якби не кохав тебе?

— Краще б ти розповідав щось інше.

Равік дивився на дощ і всміхався.

— Кохання, Джоан, це не плесо ставка, в яке можна дивитися, мов у дзеркало. Воно має припливи й відпливи. І уламки кораблів, що зазнали аварії, і затонулі міста, і восьминоги, і бурі, і скриньки з золотом, і перли. Але перли лежать дуже глибоко.

— Про це я нічого не знаю. Для мене кохання — це коли люди належать одне одному. Навіки.

Навіки, подумав він. Давня дитяча казка. Навіки, коли не можна втримати навіть хвилини!

Джоан застєбнула пальто.

— Хотіла б я, щоб уже було літо, — мовила вона. — Я ще ніколи не чекала його так, як цього року.

Джоан дістала з шафи свою чорну вечірню сукню й шпурнула її на ліжку.

— Ох, як я її часом ненавиджу. Вічне чорне манаття! Вічна "Шехерезада"! Завжди те саме! Все те саме!

Равік подивився на неї, проте нічого не сказав.

— Ти цього не розумієш? — спитала вона.

— Ще й як...

— То чому ти не забереш мене звідти, коханий?

— Куди?

— Куди-небудь! Байдуже куди!

Равік розгорнув з газети пляшку, витяг корок, потім приніс чарку й налив її по вінця.

— На, — сказав він. — Випий.

Джоан похитала головою.

— Не допоможе. Буває, п'єш і не допомагає. Часом узагалі ніщо не допомагає. Сьогодні ввечері мені не хочеться туди йти. До тих ідіотів.

— То не йди.

— А потім?

— Подзвони, що ти захворіла.

— Завтра однаково доведеться йти. Так буде ще гірше.

— Можна захворіти на кілька днів.

— Однаково. — Вона глянула на Равіка. — Що це? Що зі мною діється, коханий? Може, це через дощ? Або через цю мокру темряву? Інколи мені здається, що я лежу в труні. Тонеш у сірих надвечір'ях. Тільки в тому твоєму маленькому ресторанчику я забула про все й почувалася щасливою з тобою... Навіщо ти завів мову про те, що тебе кидають або ти кидаєш? Я не хочу нічого про це знати й не хочу нічого чути! Мене від цього сум бере, перед очима постають видива, яких я не хочу бачити, і викликають у душі тривогу. Я знаю, ти не мав нічого поганого на думці, але твої слова зачепили мене за живе. Дуже зачепили, а тоді почався дощ і стемніло. Ти цього не розумієш. Ти сильний.

— Сильний? — перепитав Равік.

— Так.

— Звідки ти знаєш?

— Ти нічого не боїшся.

— Я вже нічого не боюся. Це не те саме, Джоан.

Не слухаючи його, вона сягнистим кроком ходила по кімнаті, що здавалася надто тісною для неї. Вона завжди ходить так, ніби рухається проти вітру, подумав Равік.

— Мені хочеться втекти від усього цього, — мовила вона. — Від цього готелю, від нічного клубу, від масних поглядів. Утекти! — Вона зупинилася. — Равіку, невже ми мусимо жити так, як тепер? Хіба ми не можемо жити, як інші люди, що кохають одне одного? Бути разом, мати щось своє, проводити вечори в затишку і спокої, а не сидіти на валізах, марнувати порожні дні в готельних номерах, де ми всім чужі...

На обличчі в Равіка не проступало ніякого почуття. Починається, подумав він. Колись до цього мало дійти.

— Ти й справді гадаєш, що ми можемо так жити, Джоан?

— А чому ні? Інші ж живуть. їм тепло, вони разом, мають кілька кімнат. І коли зачинять двері, то можуть забути про всі тривоги, вони не просочуються крізь стіни, як тут.

— Ти справді так думаєш? — перепитав він.

— Справді.

— Гарненька квартирка з гарненьким міщанським щастям. Приємний затишок на краю вулкана. Ти справді так гадаєш?

— Все це можна назвати й інакше, — сказала вона сумно, — не так зневажливо. Коли хтось кохає, то знаходить для цього інші слова.

— Річ не в словах, Джоан. Але невже ти справді так гадаєш? Ми обоє не створені для такого життя.

Джоан зупинилася.

— Я створена.

Равік усміхнувся. В його усмішці була ніжність, іронія й сум.

— Ти також не створена для цього, Джоан, — сказав він. — Ще більше, ніж я. Та головне не це. Є й інша причина.

— Є, я знаю, — гірко мовила вона.

— Ні, Джоан, нічого ти не знаєш. Але я тобі скажу. Так буде краще. Щоб ти не думала бозна-чого.

Вона все ще стояла перед ним.

— Скажу коротко, — повів він далі. — І потім ні про що вже не розпитуй мене.

Джоан мовчала. Обличчя її раптом стало порожнім і ніби мертвим, як було раніше. Він узяв її за руки.

— Я живу у Франції нелегально, — сказав рін. — Без ніяких документів. Ось тобі й причина. Тому я ніколи не зможу найняти квартиру й ніколи не зможу одружитися, якщо когось покохаю. Для цього потрібні паспорт і віза. А в мене їх нема. Працювати я також не маю права. Доводиться все робити тайкома. Я ніколи не зможу жити інакше,

як тепер.

Вона вражено дивилася на нього.

— Це правда?

Равік здвигнув плечима.

— Десь так, як я, живуть тисячі людей. Ти, мабуть, і сама знаєш. Усі тепер знають це. Я один із тих тисяч. — Равік усміхнувся й відпустив її руки. — Людина без майбутнього, як каже Морозов.

— Так... але...

— Мені ще навіть дуже добре. Я працюю, живу і маю тебе... Що важать проти цього якісь там дрібні незручності?

— А поліція?

— Поліція не вельми цікавиться нами. Якщо я випадково попадуся їй, мене вишлють, і все. Але навряд чи я попадуся. А тепер зателефонуй до свого нічного клубу, що ти не прийдеш. Нехай цей вечір буде наш. Цілий вечір. Скажи, що ти хвора. Якщо потрібна буде довідка, я візьму її тобі у Вебера.

Джоан не рушила з місця.

— Вишлють, — сказала вона так, ніби аж тепер збагнула, що це означає.— Вишлють? Із Франції? І тебе не буде?

— Недовго.

Здавалося, Джоан не почула, що він сказав.

— Тебе не буде, — мовила вона. — Не буде і Що ж я тоді робитиму?

Равік усміхнувся.

— Так, — сказав він. — Що ти тоді робитимеш?

Джоан сіла, поклала руки на коліна й ніби залякла.

— Джоан, — сказав Равік, — я тут уже два роки, й нічого не сталося.

Вираз її обличчя не змінився.

— А коли все-таки станеться?

— Ну, то я скоро повернуся. Тижнів через два. Це буде наче невеличка подорож, та й годі. А тепер зателефонуй до "Шехерезади".

Вона нерішуче підвелася.

— Що мені сказати?

— Скажи, що в тебе бронхіт. І говори хрипким голосом.

Джоан рушила до телефону. Але на півдорозі зупинилася й швидко повернулася до нього.

— Равіку...

Він обережно відвів її руки.

— Годі. Забудьмо про це. Для нас це навіть добре. Не дасть нам стати лихварями пристрасті. Наше кохання лишиться чистим, як полум'я, а не перетвориться в кухонну плиту, де готують обід для родини. А тепер зателефонуй до клубу.

Джоан зняла трубку. Равік стежив за нею, поки вона говорила. Спочатку думки її були десь-інде, вона весь час поглядала на нього так, наче його от-от ув'язнять. Та

поступово почала досить легко й вірогідно брехати. І набрехала навіть більше, ніж було треба. Обличчя її ожило, на ньому тепер відбивався той біль у грудях, який вона змальовувала. Голос ставав дедалі втомленіший, хрипкіший, а наприкінці Джоан навіть закашляла. Дивилася вона вже не на Равіка, а кудись поперед себе, цілком захопившись своєю роллю. Він мовчки спостерігав її. Потім добре хильнув кальвадосу. Жодних комплексів, подумав він. Як дзеркало, що чудово все відбиває, але нічого не затримує.

Джоан поклала трубку й відгорнула назад волосся.

— Вони мені повірили.

— Ти була незрівнянна.

— Сказали, щоб я не вставала з ліжка. І завтра також, якщо, боронь боже, не минеться.

— От бачиш. Не доведеться завтра починати все наново.

— Так, — мовила Джоан, спохмурнівши. — Якщо на це так дивитися. — Тоді підійшла до Равіка. — Ти налякав мене. Скажи, що це неправда, Равіку. Ти часто говориш щось просто так. Скажи, що це неправда. Не така страшна правда, як ти мені набалакав.

— Це неправда.

Вона поклала голову йому на плече.

— І не може бути правдою. Я не хочу знов залишитися сама. Ти повинен бути зі мною. Я ніщо, коли залишаюсь сама. Я ніщо без тебе, Равіку.

Равік глянув на неї.

— Джоан, — сказав він, — часом ти схожа на дочку якогось порт'є, часом — на Діану з лісу, а часом — і на ту, й на ту.

Вона не підвела голови з його пле. ча.

— А тепер я на кого схожа?

Він усміхнувся.

— Тепер ти Діана зі срібним луком. Невразлива і смертельно небезпечна.

— Якби ти казав мені це частіше.

Равік замовк. Вона не зрозуміла, що він мав на думці. Та й нащо їй розуміти. Вона сприймала тільки те, що її влаштовувало, і так, як її влаштовувало, а до решти їй було байдуже. Та саме це найдужче приваблювало в ній. Кого зацікавить людина, у всьому схожа на нього? І хто шукає в коханні моралі? Мораль — вигадка безсилих, жалібна пісня невдах.

— Про що ти думаєш? — спитала Джоан.

— Ні про що.

— Ні про що?

— Ну, про дещо думаю, — сказав він. — Думаю, як би нам поїхати звідси на кілька днів, Джоан. Туди, де є сонце. В Канн чи Антіб. Начхати нам на обережність! Начхати нам на всі мрії про трикімнатну квартиру й міщанський затишок! Це не для нас. Хіба вночі, коли цілий світ, спраглий тепла і літа, спить у місячному світлі, в тобі не

втілений весь Будапешт, усі пахощі розквітлих каштанових алей? Ти правду кажеш! Треба поїхати з цієї темряви, холоду й дощу! Хоч на кілька днів.

Джоан рвучко випросталась і глянула на нього.

— Ти справді цього хочеш?

— Справді.

— Але ж... поліція...

— Хай їй біс, тій поліції! Там не більша небезпека, ніж тут. Місця, які відвідують туристи, не так суворо перевіряють. А надто в дорогих готелях. Ти там ніколи не була?

— Ні, не була. Була тільки в Італії і на Адріатичному узбережжі. Коли ми поїдемо?

— За два-три тижні. Це найкраща пора.

— А в нас хіба є гроші?

— Трохи є, а тижнів за два буде стільки, що вистачить на подорож.

— Можна зупинитися в невеличкому пансіоні.

— Тобі не личить пансіон. Ти повинна жити або в такій норі, як ця, або в першорядному готелі. Ми поїдемо в Ан-тіб і зупинимось в готелі "Кап". Такі розкішні готелі для мене цілком безпечні, в них не вимагають документів. Найближчими днями я маю розрізати живіт якійсь важливій особі, службовцеві з високим становищем, отож він і додасть ті гроші, що нам не вистачає.

Джоан швидко встала. Обличчя її сяяло.

— Дай-но мені ще того кальвадосу, — сказала вона. — Видно, він таки справді незвичайний. Кальвадос мрій. — Вона підійшла до ліжка і взяла в руки свою вечірню сукню.

— Боже мій, а я нічого не маю, крім цих старих ганчірок!

— Може, ми й з цим зарадимо. За два тижні багато чого може статися. Апендицит у вищому товаристві або складний перелом у мільйонера...

XIV

Андре Дюран був щиро обурений.

— З вами більше працювати не можна, — заявив він.

Равік здвигнув плечима. Вебер сказав йому, що Дюран отримає за операцію десять тисяч франків. І коли Равік не домовиться про гонорар наперед, той пришле йому двісті франків. Так він зробив і останнього разу.

— За півгодини до операції. Я такого від вас не сподівався, докторе Равіку.

— Я від вас також.

— Ви знаєте, що завжди можете розраховувати на мою великодушність. Не розумію, чого ви раптом стали таким меркантильним. Мені прикро говорити про гроші у хвилину, коли пацієнт уже довірив нам своє життя.

— А мені ні,— відповів Равік.

Дюран якусь мить мовчки дивився на нього. Його зморшкуювате обличчя з сивою клинцюватою борідкою випромінювало гідність і обурення. Він поправив окуляри в золотій оправі.

— А на скільки ви розраховуєте? — нарешті неохоче спитав він.

— На дві тисячі.

— Що? — Дюран зробив таку міну, наче його розстріляли, а він усе ще не вірив цьому. — Смішно! — відрубав він.

— Ну що ж, — мовив Равік. — Вам неважко знайти когось іншого. Хоч би Біно, він чудовий хірург.

Равік узяв плащ. Дюран витріщив на нього очі. На його пешеному обличчі відбивалася напружена робота думки.

— Стривайте, — озвався він, коли Равік сягнув по капелюха. — Не можете ви мене так просто кинути! Чому ви мені про це не сказали вчора?

— Вчора ви були за містом, і я не міг вас побачити.

— Дві тисячі франків! Та чи ви знаєте, що я взагалі не назву такої суми? Пацієнт мій приятель, і я можу порахувати йому тільки власні витрати.

Зовні Андре Дюран скидався на господа бога з дитячих книжок. Він мав сімдесят років, був досить добрим діагностиком, але поганим хірургом. Блискучу практику Дюран завдячував головним чином своєму колишньому асистентові Біно, якому два роки тому нарешті пощастило стати самостійним хірургом. Відтоді для складних операцій Дюран використовував Равіка. Равік робив такий малий розтин і так майстерно потім зашивав його, що майже не лишалося рубців. Дюран чудово знався на бордоських винах, його охоче запрошували на світські прийоми, і там він знаходив більшість своїх пацієнтів.

— Якби я був знав раніше, — промурмотів він.

Він завжди знав це. Тому перед кожною важкою операцією виїздив на день або на два за місто. Хотів до операції уникнути розмови про гонорар. Потім було легше— він обіцяв, що другого разу... А другого разу робив те саме. Але сьогодні, на Дюранів подив, Равік прийшов не на самий початок операції, а за півгодини до неї і застукав його раніше, ніж пацієнта приспали. Отже, Дюран не мав змоги послатися на брак часу й урвати розмову.

У двері просунула голову сестра.

— Можна вже давати наркоз, пане професоре?

Дюран подивився на неї, тоді кинув на Равіка погляд, сповнений благання бути людяним. Равік відповів йому поглядом, у якому було достатньо людяності, але не менше й твердості.

— Яка ваша думка, докторе Равіку? — спитав Дюран.

— Вирішуйте ви, професоре.

— Почекайте хвилинку, — сказав Дюран сестрі,— ми ще до кінця не визначили перебіг операції.

Сестра зникла. Дюран обернувся до Равіка.

— Ну то як? — докірливо спитав він.

Равік засунув руки в кишені.

— Відкладіть операцію на завтра... або хоч на годину й запросіть Біно.

Біно двадцять років робив за Дюрана майже всі операції і нічого не домігся, бо

кожну його спробу завести власну практику Дюран раз у раз зводив нанівець, пускаючи чутку, що він може бути тільки добрим помічником. Біно ненавидів Дюрана й заправив би за операцію щонайменше п'ять тисяч франків. Равік знав це, і Дюран також.

— Докторе Равіку, — сказав Дюран, — ми не повинні ганьбити свій фах суперечками про гроші.

— Я теж так вважаю.

— То чому ж ви не погоджуєтесь на те, щоб я сам визначив гонорар? Досі ж ви завжди були задоволені.

— Ніколи не був задоволений.

— Чого ж ви мовчали?

— Бо не було сенсу говорити з вами. Крім того, гроші мене не дуже цікавили. А цього разу цікавлять. Вони мені потрібні.

Знов з'явилася сестра.

— Пацієнт хвилюється, пане професоре.

Дюран і Равік пильно глянули одне на одного. У француза важко видерти гроші, подумав Равік. Важче, ніж у єврея. Єврей бачить цілу угоду, про яку йдеться, а француз тільки гроші, які йому треба віддати.

— Ще хвилинку, сестро, — сказав Дюран. — Перевірте пульс, зміряйте тиск і температуру.

— Я все вже зробила.

— То починайте давати наркоз.

Сестра пішла.

— Ну добре, — зважився нарешті Дюран. — Я даю вам тисячу.

— Дві тисячі, — поправив його Равік.

Дюран погладив сиву борідку, не маючи сили погодитись на таку втрату.

— Слухайте, Равіку, — сказав він нарешті підлесливим голосом, — як утікач, що не має права практикувати...

— Я не маю права оперувати й у вас, — спокійно докінчив за нього Равік.

Він чекав тепер звичної сентенції про те, що повинен бути вдячний країні, яка дала йому притулок. Проте Дюран стримався. Він побачив, що більше нічого не доможеться, а час не ждав.

— Дві тисячі, — сказав він так гірко, ніби ці слова були банкнотою, що застрягла йому в горлі. — Доведеться викласти їх зі своєї кишені. А я для вас стільки зробив і думав, що ви про це не забули.

Дюран ще трохи почекав. Дивно, міркував Равік, що кровопивці так люблять читати мораль. Цей старий шахрай зі стрічкою Почесного Легіону в петельці дорікає мені, що я його шантажую, замість того щоб самому згоріти з сорому. І навіть переконаний, що має слухність.

— Отже, дві тисячі, — сказав нарешті Дюран. — Дві тисячі, — ще раз проказав він так, ніби це означало: "Все пропало — батьківщина, господь бог, свіжа спаржа, печені

куріпки, витриманий "Сент Еміліон"! — Ну, а тепер ми можемо починати?

У хворого було сите черевце й тоненькі руки та ноги. Равік випадково довідався, кого мав оперувати. Це був Леваль, службовець, що завідував справами емігрантів. Вебер розповів йому це, немов смішний анекдот. В "Ентернаціоналі" кожен утікач знав прізвище Леваля.

Равік швидко зробив перший надріз. Шкіра розгорнулася, мов сторінки в книжці. Він затиснув її скобками й почав роздивлятися жовтуватий жир, що вивалився нагору.

— Ми зробимо йому додаткову безкоштовну послугу — скинемо кілька фунтів ваги. Потім він її знов зможе нажерти, — сказав Равік Дюранові.

Той нічого не відповів. Равік вирізав шар жиру, щоб добратися до м'язів. Ось він лежить переді мною, пострах утікачів, подумав Равік. Людина, що тримає в своїй руці сотні людських доль, у цій блідій кощавій руці, яка тепер безвладно лежить на простиралі. Це за його наказом мали вислати старого професора Меєра. У професора не було вже сили ще раз долати той хресний шлях, і за день до того, як по нього мали прийти, він повісився в шафі у готелі "Ентернаціональ", бо ніде більше не знайшов гачка. З голоду він став такий легкий, що гачок, призначений для одягу, витримав його, і йому вдалось повіситися. Вранці покоївка знайшла в шафі жменю ганчір'я і те, що лишилося від Меєра. Більше в номері нічого не було. Якби це сите черевце мало бодай крихту співчуття, професор Меєр і досі був би живий.

— Скобки, — сказав Равік. — Тампон.

Він оперував далі. Точність гострого ножа. Професійна впевненість, що розрізано стільки як треба. Черевна порожнина. Нутрощі, наче білі кільчасті черв'яки. Цей чоловічок з розрізаним животом також мав свої моральні засади. По-людському він співчував Меєрові, але в нього було ще й те, що він звав своїм національним обов'язком. Завжди знайдеться ширма, за якою можна сховатися: у кожного начальника є свій начальник, є накази, приписи, обов'язки і, нарешті, багатоголова гідра моралі, необхідності, суворості дійсності, відповідальності чи як там її ще називають... Завжди знайдеться ширма, щоб обминути прості закони людяності.

Ось і жовчний міхур, запалений, набряклий. Його доконали сотні порцій яловичої полядвиці Россіні, подрібку за рецептом де Кена, качки з жирними підливами, а до того ще й погана вдача та сотні літрів доброго "бордо". Старий Меєр не мав такого клопоту. А що, якби зробити поганий розріз — довший і глибший, ніж належить? Може, за тиждень у кімнаті, просякнутій духом старих паперів і мілі, де тремтячі втікачі чекають на свою долю, з'явився б добріший чиновник? Може, добріший, а може, й ще лихіший. Цей шістдесятирічний черевань, що тепер лежить під наркозом на операційному столі під яскравими лампами, безперечно, вважає себе за гуманіста. Він напевне лагідний батько і добрий чоловік, та, переступивши поріг своєї канцелярії, він обертався на тирана, що прикривався фразами: "Ми ж не можемо..." або "До чого ми дійдемо, коли..." Адже Франція не загинула б, якби Меєр і далі їв свої скромні обіди, якби вдова Розенталь і досі чекала в комірчині для покоївок готелю "Ентернаціональ" свого закатованого у в'язниці сина, якби хворий на легені торговець білизною Штальман не

відсидів шість місяців у в'язниці за нелегальний перехід кордону й не вмер, вийшовши з неї, якраз перед тим, коли його мали вислати назад за кордон.

Та ні. Розріз був добрий. Не заглибокий і не задовгий. Кетгут. Ганглії. Жовчний міхур. Равік показав його Дюранові. У яскравому світлі він масно полискував. Равік викинув його у відро. Чому у Франції розріз зашивають реверденом? Зняти скобки! Тепле черевце середнього службовця з річним заробітком від тридцяти до сорока тисяч франків. Як же він міг заплатити десять тисяч за операцію? Де він їх заробив? Це черевце теж колись гуляло в крем'яхи. Шов виходить гарний. Стібок повз стібок. На обличчі в Дюрана й досі написані дві тисячі франків, хоч спідня його половина схована під маскою. Вони проглядають у його очах. По тисячі в кожному. Кохання псує вдачу. А то хіба б я вимагав гроші в цього рантьє і підважував його віру в божистість світового ладу й законів визиску? Завтра він з елейним виглядом сяде коло ліжка цього черевця й прийматиме подяку за свою роботу. Обережно, ще одна скобка! Черевце означає тиждень, прожитий в Антібі з Джоан. Тиждень сонця під час вогненної віхоли нашої доби. Клаптик блакитного неба перед бурею. Тепер підшкірний шар. Дуже гарний шов. Що ж, дві тисячі франків. Треба було б зашити йому ножиці на пам'ять про Меєра. Світло таке біле, що аж сичить. Чого в головах у людей така плутанина? Мабуть, через газети й через радіо. Через нескінченне базікання брехунів і боягузів. Через лавину слів, у якій розпливається зміст. Збиті з пантелику мозки. Відкриті для будь-якої демагогічної погані. Відвиклі жувати твердий хліб знань. Беззубі мозки. Ідіотизм. Ну от, і з цим скінчено. Лишилося зшити шкіру. За кілька тижнів він знов зможе вислати з Франції тремтячих утікачів. А може, без жовчного міхура він буде лагідніший? Якщо не помре. Але такі помирають у вісімдесят років, у пошані, сповнені самоповаги, оточені гордими онуками. Все. Забирайте його!

Равік стяг рукавиці й маску. Службовець з високим становищем нечутно вислизнув з операційної на гумових колесах. Равік подивився йому вслід. Якби ти знав, Левалю, подумав він, що твій бездоганно легальний жовчний міхур дасть можливість мені, нелегальному втікачеві, прожити кілька вкрай нелегальних днів на Рів'єрі!

Він почав мити руки. Поряд із ним поволі й старанно мив руки Дюран. Руки старої людини, що має високий тиск. Дюран старанно тер пальці і в лад цьому ворухив спідньою щелепою, ніби розмелював зерно. Коли він переставав терти пальці, щелепа також не ворухилася. А коли знов починав, то водночас починав і жувати. Цього разу Дюран мив руки особливо старанно й довго. Хоче відтягти ту хвилину, коли доведеться розлучитися з двома тисячами, подумав Равік.

— Чого ви ще чекаєте? — за якийсь час спитав Дюран.

— Вашого чека.

— Я вам перешлю гроші, як пацієнт мені заплатить. Це буде через кілька тижнів, коли він вийде з лікарні.

Дюран заходився витирати руки. Потім налив із пляшки одеколону "д'Орсе" й розтер шкіру.

— Гадаю, ви хоч стільки мені довіряєте?.. Чи як? — спитав він.

Шахрай, подумав Равік. Хоче мене ще трохи принизити.

— Ви ж казали, що пацієнт ваш приятель і оплатить вам тільки витрати.

— Так... — неприязно відповів Дюран.

— Ну, то витрати будуть невеликі. Кілька франків на бинти і плата сестрам. Клініка належить вам. Порахуйте за все сто франків. Можете взяти їх із моєї суми, а потім мені доплатите.

— Витрати, докторе Равіку, на жаль, будуть куди більші, ніж я думав, — сказав Дюран і випростався. — До них треба додати й ці ваші дві тисячі. Тому я буду змушений записати їх пацієнтові в рахунок. — Він понюхав свої напахчені руки. — Отже, бачите...

Він усміхнувся. Його жовті зуби впадали в око на тлі білої бороди. Ніби хтось помочився в сніг, подумав Равік. І все-таки він мені заплатить. А тим часом я позичу грошей у Вебера. Але цей старий цап не дочекається, щоб я його просив ще раз.

— Гаразд, — сказав Равік. — Якщо вам так важко, пришлете їх мені потім.

— Мені не важко. Хоч ваша вимога була дуже раптова й несподівана. Просто є якийсь порядок.

— Гаразд, для порядку я почекаю. Однаково.

— Зовсім не однаково.

— Наслідок той самий, — сказав Равік. — А тепер вибачте, я піду вип'ю чарку. До побачення.

— До побачення, — вражено відповів Дюран.

Кет Гегстрем усміхалася.

— Чому б вам не поїхати зі мною, Равіку?

Струнка, впевнена, довгонога, вона стояла перед ним, засунувши руки в кишені пальта.

— У Ф'езоле вже, мабуть, розквітли форсиції. Жовте полум'я вздовж садового муру. Камін, книжки і спокій.

Надворі прогуркотіла бруківкою вантажна машина. В невеличкій приймальні клініки забряжчало скло в рамках, що висіли на стінах. То були фотографії Шартрського собору.

— Вночі тиша. І далеко від усього, — повела далі Кет. — Хіба вам це не сподобалося б?

— Сподобалося б. Та, мабуть, я б там не витримав.

— Чому?

— Спокій добрий тільки тоді, коли ти сам спокійний.

— Я ж теж не спокійна.

— Ви знаєте, чого хочете. А це майже те саме.

— А ви не знаєте?

— Я нічого не хочу.

Кет не поспішаючи застібнула пальто.

— То що це, Равіку? Щастя чи розпач?

Він нетерпляче всміхнувся.

— Мабуть, і те, й те. Як майже завжди, і те, й те. Не треба тільки забагато думати про це.

— А що треба?

— Радіти.

Кет глянула на нього.

— Щоб радіти, більше нікого не треба, — сказала вона.

— Для цього завжди треба ще когось.

Він помовчав. Що я базікаю, подумав він. Порожня балачка перед дорогою. Ніяковість перед прощанням, беззубе пасторське патякання.

— Я кажу не про те маленьке щастя, що про нього ви якось згадували, — мовив він.

— Таке щастя квітне скрізь, мов фіалки навколо спаленого дощенту дому. Я маю на увазі інше. Той, хто нічого не чекає, ніколи не розчарується. Це добра життєва засада. Все, що потім настане, вже щось та важить.

— Зовсім не так, — заперечила Кет. — Так буває лише тоді, коли ти лежиш хворий і боїшся про щось мріяти. Та коли ти знов стаєш на ноги, вже думаєш інакше. Втрачаєш здатність бачити щастя в малому. Хочеться чогось більшого.

Промінь світла, відбившись у вікні, впав на її обличчя. Очі залишалися в тіні, тільки рот на тому тлі цвів самотньою квіткою.

— Ви маєте у Флоренції лікаря? — спитав Равік.

— Ні. Хіба мені треба лікаря?

— Хвороба ще може озватися. Десь заболить. Я був би спокійніший, якби знав, що у вас там є лікар.

— Я себе дуже добре почуваю. А часом би щось сталося, я ж можу вернутися сюди.

— Звичайно. Це просто застереження. У Флоренції є добрий лікар, професор Фіола. Може, запам'ятаєте? Фіола.

— Я однаково забуду. Та, мабуть, це не так і важливо, Равіку.

— Я йому напишу. Він навідуватиме вас.

— Але навіщо? В мене нічого не болить.

— Професійна обережність, Кет. І більше нічого. Я напишу, щоб він подзвонив вам.

— Про мене. — Кет узяла торбинку. — Прощайте, Равіку. Я вже йду. Може, з Флоренції я зразу поїду в Канн, а звідти на "Конте ді Савойя" до Нью-Йорка. Якщо ви колись попадете в Америку, то знайдете там у сільському будинку жінку з чоловіком, дітьми, кіньми й собаками. Кет Гегстрем, яку ви знали, я залишаю тут. Її могила в "Шехерезаді". Як буватимете там, випийте інколи за її здоров'я.

— Добре. Горілки?

— Так, горілки.

Вона нерішуче стояла в сутінку кімнати. Стяжка світла тепер падала на одну з фотографій Шартрського собору позад неї. Головний вівтар і розп'яття.

— Дивно, — сказала вона. — Я б мала радіти. А я не радію...

— Так завжди буває, коли прощаєшся, Кет. Навіть якщо прощаєшся з розпачем.

Вона й далі стояла перед ним, і в ній знов лагідно пульсувало життя. Видно, вона

зважилась на щось, але ще вагалася і була трохи сумна.

— Коли прощаєшся з чимось, то найпростіше взяти й піти, — сказав Равік. —
Ходімо, я проведу вас.

— Ходімо.

Повітря було тепле й вологе. Небо нависало над дахами, немов розпечене залізо.

— Я візьму вам таксі, Кет.

— Не треба. Я хочу пройти до рогу. А там спиню машину. Я наче вперше надворі.

— Ну, і як вам?

— Я мов п'яна.

— Може, все-таки взяти таксі?

— Ні. Я пройдуся пішки. — Вона глянула на мокру вулицю й засміялася. — В
якомусь куточку моєї свідомості все ще сидить страх. Чи так і має бути?

— Авжеж. Так і має бути.

— Прощайте, Равіку.

— Прощайте, Кет.

Вона ще мить постояла, ніби хотіла п^ось сказати. Потім обережно спустилася
східцями і пішла вулицею, струнка й досі по-дівочому гнучка, назустріч бузковому
вечору і своїй загибелі. Вона ні разу не озирнулася.

Равік вернувся в клініку. Поминаючи палату, в якій лежала Кет Гегстром, він почув
музику і здивовано зупинився. Він знав, що там ще не було нового пацієнта.

Він обережно відчинив двері й побачив сестру, що стояла навколішки перед
грамофоном. Почувши його ходу, вона здригнулася й схопилась на ноги. Грамофон грав
давню платівку "Le dernier valse" [11]

Дівчина пригладила на собі сукню.

— Міс Гегстром подарувала мені грамофон, — сказала вона. — Американський. Тут
такого не купиш. Хоч увесь Париж обшукай. Більше ні в кого такого немає. Я на
хвилинку спробувала, як він грає. Сам міняє п'ять платівок підряд. Автоматично. —
Вона сяяла з гордоців. — Коштує щонайменше три тисячі франків. А ще стільки
платівок! П'ятдесят шість штук. І ще й приймач є. Ото випало мені щастя!

Щастя, подумав Равік. Знов щастя. Тут воно у вигляді грамофона. Він постояв і
послухав. Над оркестром, наче голуб, здіймалася скрипка, тужлива й сентиментальна.
Це була одна з тих жалісливих пісеньок, що часом дужче хапають за душу, ніж усі
ноктюрни Шопена. Равік озирнувся по палаті. Білизну з ліжка знято, матрац
поставлено сторч. Простирала лежали купою біля дверей. Вікна були відчинені, і в них
глузливо заглядав вечір. Від Кет Гегстром залишився тільки ледь чутний запах
парфумів і останні акорди салонного вальсу.

— Зразу я всього й не заберу, — сказала сестра. — Дуже буде важко. Спершу я
візьму грамофон, а тоді ще раз вернуся по платівки. А може, доведеться й двічі
вертатися. Чудова річ. Із таким грамофоном хоч і кав'ярню відкривай.

— Непогана думка, — сказав Равік. — Тільки будьте обережні, нічого не побийте.

Равік довго не міг прокинутись. Хвилину він ще лежав у якомусь дивному помежіві між сном і дійсністю — сон, невиразний і уривчастий, ще не минувся, і водночас він уже знав, що це сон. Він був у Шварцвальді поблизу німецького кордону, на маленькій залізничній станції. Десь недалеко шумів водоспад, із гір долинав ялиновий запах. Стояло літо, і долина духмяніла живицею і травою. На рейках відбивалося червонясте світло призахідного сонця, наче ними проїхав поїзд, з якого скапувала кров. Що я тут роблю? Тут, у Німеччині? Я ж у Франції, подумав Равік. У Парижі. Він плив на лагідній, мерехтливій хвилі, що й далі огортала його сном. Париж... Ні, Париж уже розтанув, розплився в тумані, потонув. Він був не в Парижі. Він був у Німеччині. Чому він знов повернувся сюди?

Він ішов пероном маленької залізничної станції. Біля газетного кіоска стояв залізничник, середнього віку мизатий чоловік із зовсім білими бровами, й читав "Фолькішер беобахтер".

— Коли приходить найближчий поїзд? — спитав Равік.

Залізничник повільно перевів на нього очі.

— А вам куди треба?

Равіка раптом затопила гаряча хвиля страху. Де він опинився? Що це за містечко? Як зветься станція? Сказати, що йому треба до Фрайбурга? От чорт, чого він опинився сам не знає де! Він перебіг очима по перону. Ніякої таблиці. Ніякої назви. Він усміхнувся.

— Я у відпустці,— сказав він.

— Куди ж ви їдете? — спитав залізничник.

— Просто їду, куди очі бачать. І зійшов тут навмання. Подивився у вікно, й сподобалося. А тепер уже не подобається. Не люблю водоспадів. Хочу їхати далі.

— А куди саме? Повинні ж ви знати, куди збираєтесь їхати.

— Післязавтра мені треба бути у Фрайбурзі. А до того часу я вільний. Мені подобається їхати без мети.

— Ця лінія не на Фрайбург, — сказав залізничник, пильно дивлячись на нього.

Що я ляпаю, подумав Равік. Навіщо я взагалі його питаю? Краще стояв би собі й мовчки чекав. Як я сюди попав?

— Я знаю, — сказав він. — Але ще встигну й до Фрайбурга. Тут можна десь купити вишнівки? Справжньої шварцвальдської вишнівки?

— Он там у буфеті,— сказав залізничник, і далі не зводячи з нього очей.

Равік повільно рушив бетонованим пероном. Його кроки відлунювали під станційним дашком. У чекальні першого й другого класу сиділо двоє чоловіків. Він відчув на спині в себе їхні погляди. Під дах залетіли дві ластівки. Він удав, що дивиться на них, і краєм ока позирнув на залізничника. Той згорнув газету і рушив за ним. Равік зайшов до буфету. Там тхнуло пивом і нікого не було. Він вийшов назад. Залізничник стояв на пероні. Побачивши Равіка, він зайшов до чекальні. Равік додав ходи. Він раптом зрозумів, що викликав підозру. На розі станції він озирнувся. Перон був порожній. Він швидко пройшов між багажним відділенням і віконцем камери схову, де

нікого не було видно, пробрався, прихиливши голову, під вантажною платформою, на якій стояло кілька молочних бідонів, поминув, скрадаючись, вікно, за яким клацав телеграфний апарат, і опинився по той бік станції. Там він обережно озирнувся навколо, швидко перетнув колію і побіг квітчастою лукою до лісу, збиваючи ногами пухнасті голівки кульбаби. Добігши до перших ялин, він знов озирнувся й побачив, що залізничник і двоє чоловіків стоять на пероні. Залізничник показав на нього, і чоловіки кинулись бігти. Він відскочив назад і почав продиратися крізь зарості молодих ялин. Колючі гілки стьобали його по обличчю. Щоб збити чоловіків зі сліду, він зробив велику дугу і спинився. Почувши, як переслідувачі пробираються крізь зарості, він побіг далі, раз по раз стаючи і прислухаючись. Часом він нічого не чув; тоді він стояв і чекав. Коли тріск долинав знову, він пускався далі, тепер уже плазом, щоб не зчиняти такого шурхоту. Прислухаючись, він стискав кулаки й затамовував віддих. Його аж судомило, так йому кортіло схопитися й побігти, але тоді вони почули б, де він. Рухатись можна було тільки одночасно з ними. Він лежав у хащах між синім громашником. *Heratica triloba*, подумав він. *Heratica triloba*, громашник. Лісові, здавалося, не було кінця. Тепер тріщало всюди. Він відчув, як з усіх пор у нього виступив піт, наче з тіла бризнув дощ. І раптом ноги його підігнулися в колінах, наче суглоби зробились зовсім м'які. Він спробував підвестися, проте зразу ж улякнув. Земля під ним хиталася, наче трясовина. Він глянув додолу. Коли ж ні, ґрунт був твердий. То ноги були винні. Вони стали наче гумові. Тепер він почув переслідувачів ближче. Вони йшли просто на нього. Він схопився, але ноги знов підігнулися. Він щипав себе за литки й величезним зусиллям волі плазував далі, чуючи все ближче за собою тріск гілля. Тоді раптом крізь віття заясніло небо, і перед ним відкрилася галявина. Він знав, що загине, якщо не зуміє швидко перебігти її. Безперестанку щипаючи себе за литки, він обернувся й побачив позад себе обличчя, що злісно посміхалося, обличчя Гааке. Він тонує, безборонний, безпорадний, трясовина засмоктувала його, він роздирав руками груди й стогнав...

Він справді стогнав? Де він? Він відчув на шиї свої руки. Вони були мокрі. І шия була мокра. І груди. І обличчя було мокре. Він розплющив очі. Він ще й досі не зовсім усвідомлював, де він, чи в трясовині серед ялинових заростів, чи десь-інде. Париж іще не зринав у його свідомості. Білий місяць, розіпнутий на хресті, висів над невідомим світом. За темним хрестом проступало блякле світло, немов німб замученого святого. Біле, мертвотне світло нечутно кричало в бліде, металевого кольору небо. Повний місяць за дерев'яною хрестовиною вікна в номері паризького готелю "Ентернаціональ". Равік підвівся. Що це було? Поїзд, що бризкав кров'ю, мчав літнього вечора закривавленою колією... Сон, який так часто йому снівся: він знов у Німеччині, оточений, переслідований, зацькований катами кривавого режиму, що ввів у закон убивство... Скільки разів уже це верталось до нього вві сні! Він непорушно дивився на місяць, що гасив своїм відбитим світлом усі барви землі. Сні, сповнені жаху концентраційних таборів, застиглих облич убитих друзів, закам'янілого горя тих, хто лишився живий і вже навіть не мав сліз, щоб плакати, тяжкої муки прощань і такої

самоти, про яку не розкажеш ніякими словами... Удень ще якось щастило спорудити бар'єр, вал, і за ним не видно було минулого... Люди повільно й тяжко рік за роком споруджували той вал, бажання душили цинізмом, спогади безжально розтоптували й ховали в землю, зривали з себе все, аж до імен, а коли на хвилину послаблювали чуйність, з-за того валу все-таки з'являлося бліде обличчя минулого й кликало їх, солодко й примарно. І тоді вони топили його в алкоголі, напиваючись до безтями. Це вдень... Але вночі ти й досі ще кинутий напризволяще, гальма дисципліни слабшають, і на тебе знов наступає жах, він здіймається на обрії твоєї свідомості, встає з могил, все залякле в мертвій судомі оживає, насуваються тіні, кров парує, капає з ран, і над бастіонами й барикадами лютує чорна буря. Забути... Не важко забути, поки все навколо освітлює ліхтар волі, та коли він гасне і стає чутно, як ворухиться черва, як зруйнований світ постає з хвиль, немов затонула Вінета, і знов оживає, тоді людині доводиться зовсім інакше. Можна було так напиватися, щоб усе огортав тяжкий олов'яний туман. Напиватися кожного вечора, це теж розвіювало страшні примари. Можна було обертати ночі в дні і дні в ночі — вдень сниться не те, що вночі, тоді ти не такий пропачий, викинутий із життя. Хіба він не пробував так жити? Скільки разів він повертався в готель, коли вулицями вже закрадалися в місто ранкові сутінки. Або чекав ранку у "катакомбі" і пив з кожним, хто хотів із ним пити. Потім із "Шехерезади" приходив Морозов, і вони пили далі під присохлою пальмою в залі без вікон, де тільки за годинником можна було визначити, чи надворі вже розвидняється, чи ні. Так п'ють у підводному човні. Легко дивитися збоку, хитати головою й дорікати, що ти нерозважно поводишся. Та не так легко бути розважному, хай йому біс! Життя є життя, воно нічого не варте і варте дуже багато, від нього можна відмовитись, це теж легко. Але хіба тим самим ти не відмовився б і від помсти, не відмовився б і від того, що кожного дня й кожної години опльовують, висміюють, паплюжать і що все-таки зветься вірою в людяність і в людство? Хоч життя й порожнє, його не викинеш, як стріляний патрон. Воно все ще придатне для боротьби і знадобиться тобі, коли настане її час. Бо треба допомогти бодай на крок витягти цей світ із крові та бруду — не з особистих міркувань і навіть не задля помсти, хоч би ти її й прагнув кожною своєю кровинкою, не з егоїзму і навіть не з альтруїзму, хоч і який він важливий, — а тільки тому, що треба боротися, просто боротися, поки ти дихаєш, і чекати нагоди стати до боротьби. Але чекання точить душу, може, воно взагалі безнадійне. Та ще й у глибині твого серця живе страх, що коли нарешті та нагода настане, ти будеш уже зламанний, виснажений, зледачілий від чекання, надто безсилий, щоб стати в лави борців. Чи не тому ти витоптував із пам'яті все, що точить нерви, твердо й безжально витравлював його сарказмом, іронією і навіть черствістю, втечею в чужу оболонку, в чуже "я"? І все-таки тебе час від часу знов опановує жорстоке безсилля, віддає тебе на поталу снам і примарам...

Місяць сповз під хрестовину вікна. Він уже не нагадував німба розп'ятого святого — то був ситий, безсоромний підглядач, що кидав оком у чужі кімнати й постелі. Аж тепер Равік остаточно прокинувся. Це був ще не найстрашніший сон. Він бачив і гірші. Але йому давно вже взагалі нічого не снилося. Він спробував згадати, відколи —

мабуть, чи не відтоді, як він перестав спати сам.

Він помацав рукою коло ліжка. Пляшки там не було. Вона вже давненько стояла не там, а на столику в кутку кімнати. Він хвилину повагався. Не конче було пити. Він знав це. Але не конче було й не пити. Він підвівся, босоніж підійшов до столика, знайшов пляшку, відкоркував її і налив чарку. То були рештки старого кальвадосу. Він підніс чарку до вікна. Проти місяця кальвадос мерехтів, наче опал. Горілку не можна ставити на світло, подумав він. Ні на сонячне, ні на місячне. Поранені солдати, що при повному місяці пролежали ніч у полі, були кволіші, ніж після темної ночі. Він похитав головою, випив чарку й налив ще одну. Глянувши на Джоан, він побачив, що вона лежить з розплющеними очима й дивиться на нього. Він завмер. Чи вона справді бачить його?

— Равіку, — сказала вона.

— Що?..

Вона здригнулася, наче аж тепер прокинулася.

— Равіку, — мовила вона зміненим голосом, — що ти там робиш?

— Захотів випити.

— Але чому?.. — Вона підвелася. — Що з тобою? — розгублено спитала вона. — Щось сталося?

— Нічого не сталося.

Джоан відгорнула з чола волосся.

— Боже, я так злякалася, — сказала вона.

— Я не хотів тебе злякати. Думав, що ти не прокинешся.

— Я раптом побачила, що ти стоїш там... у кутку... зовсім інакший...

— Вибач, Джоан, я не думав, що збуджу тебе.

— Я відчула, що тебе вже немає поряд. Стало холодно. Наче вітер подув. Я похолонула з ляку. І бачу — ти стоїш у кутку. Щось сталося?

— Ні, не сталось нічого. Нічогісінько, Джоан. Я прокинувся й захотів чогось випити.

— Дай і мені трошки.

Равік налив чарку й підійшов до ліжка.

— Ти тепер схожа на дитину, — сказав він.

Джоан узяла чарку обома руками й почала пити. Вона пила повільно й дивилася на Равіка через вінця.

— Чого ти прокинувся? — спитала вона.

— Не знаю. Мабуть, місяць мене збудив.

— Я ненавиджу місяць.

— В Антібі ти не будеш його ненавидіти.

Вона відставила чарку.

— Ми справді поїдемо туди?

— Так, поїдемо.

— Геть від цього туману й дощу?

— Так, геть від цього проклятого туману й дощу.

— Налий мені ще чарку.

— Ти не хочеш спати?

— Не хочу. Шкода гаяти час на сон. Стільки життя марнуєш на нього. Дай мені чарку. Це той самий старий кальвадос? Ми ж хотіли взяти його з собою.

— Не треба нічого брати з собою.

Вона глянула на нього.

— Ніколи.

— Ніколи.

Равік підійшов до вікна й засунув завіси. Вони зійшлися тільки до половини. Місячне світло падало в незатулену проїму, наче в колодязь, і розділяло кімнату на дві частини, сповнені сірого мороку.

— Чому ти не лягаєш? — спитала Джоан.

Равік стояв біля канапи, відділений від Джоан, що сиділа на ліжку, смугою місячного світла. Її постать невиразно мріла в сутінку. Коси її, що ледь мерехтіли навіть у темряві, були відгорнуті назад. Вона була гола. Між нею і ним, як між двома темними берегами, струменіло, ніби саме в собі, залишаючись непорушним, холодне світло. Воно струменіло в сповнений теплого запаху сну прямокутник кімнати, пройшовши нескінченний шлях крізь чорний безповітряний простір, заломлене світло, відбите далекою мертвою зіркою, магічно перетворене з теплого сонячного саява в олов'яний холодний потік, струменіло без кінця і все-таки стояло на місці, ніяк не могло заповнити кімнату.

— Чому ти не йдеш до мене? — спитала Джоан.

Равік перейшов через кімнату, через темряву, світло і знов через темряву, якихось кілька кроків, а йому здалося, що він подолав величезну відстань.

— Ти взяв пляшку?

— Взяв.

— Хочеш іще випити? Котра година?

Равік глянув на маленький годинник із світляним циферблатом.

— Скоро п'ята.

— П'ята. А могла бути й третя. Або сьома. Уночі час стоїть. Іде тільки годинник.

— Так. І, незважаючи на це, все відбувається вночі. Або саме тому.

— Що?

— Те, що потім удень стає видно.

— Не лякай мене. По-твоєму, все те, що ми бачимо, відбувається раніше, коли ми спимо?

— Так.

Джоан узяла в нього чарку й випила. Вона була дуже гарна, і він відчував, що кохає її. Не така гарна, як статуя чи картина, а така, як лука, що нею гуляє вітер. У ній билосся життя, те саме життя, що, дивом зіштовхнувши дві клітини в лоні матері, з нічого створило її такою, як вона тепер була. Та сама незбагненна таємниця: в крихітній насініні вже є ціле дерево, закам'яніле, мікроскопічне, але вже є, наперед

визначене, є вже і крона, і плоди, і злива цвіту квітневими ранками... І з однієї ночі кохання виникло обличчя, очі й плечі, саме ці очі й плечі, вони вже існували, загубившись десь у світі серед мільйонів людей, а тоді листопадової ночі на мосту Альма в Парижі підійшли до тебе...

— Чому вночі? — спитала Джоан.

— Тому, — сказав Равік. — Присунься ближче до мене, кохана, врятована з провалля сну, прибудла з місячних лук випадку, присунься, бо ніч і сон підступні. Пам'ятаєш, як ми заснули цієї ночі, одне біля одного, — ми були такі близькі, які тільки можуть бути близькі люди. Наші обличчя, тіла, думки, подих зливалися в одне... А потім між нас повільно почав закрадатися сон, сірий, безбарвний, він повивав нас, як проказа, спершу кілька плямок, потім більше й більше, опанував наші думки, просяк у нашу кров, і з мороку несвідомості крапля за краплею у нас вливалася сліпота... А тоді раптом кожен із нас залишився сам, ми попливли кудись поодиноці темними каналами, віддані на поталу невідомим силам і безликій загрозі. Коли я прокинувся, то побачив тебе. Ти спала. Ти ще була далеко, я ніяк не міг піймати тебе. Ти вже нічого не знала про мене. Ти була десь там. куди я не міг піти з тобою. — Він поцілував її руку. — Хіба може бути кохання довершеним, коли я щонаочі, засинаючи, втрачаю тебе?

— Я лежала, пригорнувшись до тебе. Поряд із тобою. В твоїх обіймах.

— Ти була в якійсь невідомій країні. Ти була поряд зі мною і водночас ніби десь на Сіріусі, або й ще далі. Коли тебе немає вдень, я не боюся, бо про день знаю все. А хто знає хоч щось про ніч?

— Я була з тобою.

— Тебе не було зі мною. Ти тільки лежала біля мене. Хто коли знає, яким він повернеться з країни, що не підлягає контролеві нашої свідомості? Повернеться іншим, сам того не помічаючи.

— І ти теж?

— Так, я теж, — мовив Равік. — А тепер віддай мені чарку. Я базікаю казна-що, а ти собі п'єш.

Вона подала йому чарку.

— Добре, що ти прокинувся, Равіку. Спасибі місяцеві. Без нього ми спали б далі й нічого б не знали одне про одного. Або в комусь із нас проріс би паросток розлуки, поки ми були б безборонні. І ріс би та й ріс, повільно, непомітно, аж поки одного дня пробився б назовні.

Вона тихо засміялася. Равік глянув на неї.

— Ти не дуже віриш у те, що кажеш, правда?

— Не дуже. А ти?

— І я не вірю. Але в цьому щось є. Тому ми й не віримо в нього. В цьому й полягає велич людини.

Вона знов засміялася.

— Я цього не боюся. Я довіряю нашим тілам. Вони краще знають, чого хочуть, аніж голови з їхніми нічними химерами.

Равік допив чарку.

— Добре, — сказав він. — І це правда.

— А що, як ми цієї ночі більше не будемо спати?

Равік підняв пляшку проти сріблястого місячного світла. В ній було ще на третину горілки.

— Небагато залишилось, але спробувати можна.

Він поставив пляшку на столик коло ліжка. Потім обернувся і глянув на Джоан.

— Ти така гарна, як усі мрії чоловіка і ще одна, про яку він досі не знав.

— Добре, — сказала вона. — Давай будемо прокидатися щоночі, Равіку. Ти вночі не такий, як удень.

— Кращий?

— Інакший. Уночі ти несподіваний. Завжди звідкись приходиш, невідомо звідки.

— А вдень ні?

— Не завжди. Але часом і вдень.

— Гарне мені освідчення, — мовив Равік. — Кілька тижнів тому ти б такого не сказала.

— Не сказала б. Але тоді я тебе ще й не знала.

На обличчі в неї не було й тіні нещирості. Вона говорила те, що думала, і вважала це природним. Вона не хотіла ані образити його, ані здивувати чимось особливим.

— Коли так, то біда.

— Чому?

— За кілька тижнів ти визнаєш мене ще краще і в мені для тебе буде ще менше несподіваного.

— Так само, як і в мені для тебе, — засміялася Джоан.

— З тобою зовсім не те.

— Чому?

— На твоєму боці п'ятдесят тисяч років біологічного розвитку. Кохання робить жінку мудрішою, а чоловіка збиває з пантелику.

— А ти мене кохаєш?

— Кохаю.

— Ти надто рідко говориш про це.

Вона потяглася. Як сита кішка, подумав Равік. Як сита кішка, певна, що жертва від неї не втече.

— Часом мені хочеться викинути тебе з вікна, — сказав Равік.

— То чому ж ти не викинеш?

Він глянув на неї.

— А ти міг би викинути мене? — спитала вона.

Він не відповів. Вона відхилилася на подушку.

— Знищити людину тому, що кохаєш її? Убити тому, що надто кохаєш?

Равік сягнув рукою по пляшку.

— Господи, — сказав він, — за що мені ця кара? Прокинутись уночі й отаке

вислухувати!

— А хіба це неправда?

— Правда. Для третьорядних поетів і жінок, яких ніхто не вбиває.

— І для тих, хто вбиває, також.

— Можливо.

— То ти міг би вбити?

— Джоан, — сказав Равік, — перестань плескати язиком. Ця гра в слова не для мене. Я вже вбив надто багато людей. Як аматор і як фахівець. Як солдат і як лікар. Це породжує в людині зневагу, байдужість і пошану до життя. Убивством нічого не досягнеш. Хто часто вбивав, той уже не вбиватиме з кохання. Бо тоді смерть стане чимось смішним і дріб'язковим. А смерть ніколи не смішна й не дріб'язкова. І жінок усе це не стосується. Це чоловіча справа. — Він трохи помовчав. — Найшли ми про що балакати, — сказав він і нахилився над нею. — Хіба ти не моє щастя без коріння? Легеньке, як хмаринка, і яскраве, як промінь прожектора? Дай я тебе поцілую! Ніколи ще життя не було таке коштовне, як сьогодні... коли воно так мало коштує.

XVI

Світло. Нескінченна навала світла. Воно білою піною прилітало з обрію, де глибока синява моря зливалася з блакиттю неба, прилітало напружене й задихане і водночас тихе й спокійне, блискавка і її відбиток, злиті в одне... Просте, первісне щастя — бути таким ясным, так мерехтіти, так невагомо ширяти в повітрі...

Як воно сяє за її головою, подумав Равік. Наче безбарвний німб! Дадеч без перспективи. Як воно обтікає її плечі! Молоко із землі Ханаанської, шовк, зітканий з проміння. В цьому світлі ніхто не голий. Шкіра ловить його і відбиває, як скеля морську хвилю. Світляна піна, прозорий вихор, найтонші шати з найяснішого туману...

— Скільки ми вже тут живемо? — спитала Джоан.

— Вісім днів.

— Вони наче вісім років. Тобі теж так здається?

— Ні,— відповів Равік, — наче вісім годин. Вісім годин і три тисячі років. Там, де ти тепер стоїш, три тисячі років тому так само стояла молода етруска... А з Африки так само віяв вітер і гнав перед собою через море світло.

Джоан сіла навпочіпки біля нього на скелі.

— А коли нам треба вертатися в Париж?

— Це з'ясується сьогодні ввечері в казіно.

— Ми виграли?

— Замало.

— Ти граєш так, наче грав завжди. А може, й грав. Я ж нічого про тебе не знаю. Чому круп'є вітав тебе так, наче ти багатий фабрикант зброї?

— Він сплутав мене з якимось фабрикантом зброї.

— Неправда, ти також упізнав його.

— Я з увічливості вдавав, що впізнав його.

— Коли ти був тут востаннє?

— Не знаю. Багато років тому. Як ти вже засмагла. Тобі личить засмага.

— То мені треба завжди тут жити.

— А ти б хотіла?

— Завжди не хотіла б. Але хотіла б завжди жити так, як живу тут. — Вона відкинула коси назад. — По-твоєму, це дуже легковажно, правда?

— Ні,— сказав Равік.

Вона усміхнулася й обернулася до нього.

— Я знаю, що це легковажно, коханий, але боже мій, у нашому проклятому житті так мало легковажності! Війн, голоду, переворотів ми мали більше ніж досить. А ще революції, інфляції... Але ніколи не мали хоч трохи певності, легковажності, спокою і часу. А тепер ти ще й кажеш, що знов насувається війна. Нашим батькам справді було жити легше, ніж нам, Равіку.

— Так.

— А в нас тільки одне коротке життя, і воно так швидко минає...— Джоан приклала долоні до теплої скелі.— Я таки справді легковажна, Равіку. Живу в історичну добу, і мені до того байдуже. Я хочу бути щасливою. Хочу, щоб життя не було таке тяжке й нестерпне. Більше нічого не хочу.

— Хто цього не хоче, Джоан.

— І ти теж хочеш?

— Звичайно.

Яка блакить, подумав Равік. Майже безбарвна блакить на обрії, де небо тоне в морі, і густа синява глибше в море і вище до зеніту, і навіть у цих очах, що в Парижі ніколи не були такі сині.

— Я хочу, щоб ми могли так жити, — сказала Джоан.

— Ми й живемо так... цієї хвилини.

— Авжеж, цієї хвилини, і житимемо ще кілька днів. А тоді знов повернемося в Париж, у той нічний клуб, де ніколи нічого не міняється. Життя в брудному готелі...

— Ти перебільшуєш. Твій готель не брудний. Мій багато брудніший, навіть мій номер брудніший.

Вона сперлася руками на скелю. Вітер куйовдив їй волосся.

— Морозов каже, що ти чудовий лікар. Шкода, що тобі доводиться працювати нелегально. Ти міг би заробляти силу грошей. Саме як хірург. Професор Дюран...

— Звідки ти його знаєш?

— Він буває в "Шехерезаді". Рене, наш старший офіціант, каже, що менше як за десять тисяч він і пальцем не кивне.

— Рене, бачу, все знає.

— А він часом робить по дві й по три операції на день. У нього чудовий дім, "пакард"...

Дивно, подумав Равік. Вона верзе дурниці, які тисячі років верзуть усі жінки, а обличчя її зовсім не міняється. Воно навіть стало ще принадніше. Наче амазонка з очима кольору морської хвилі, що має інстинкт квочки і проповідує банкірські ідеали.

Та хіба вона не має слухності? Хіба така краса може не мати слухності? І хіба їй не пробачиш усього на світі?

Він помітив, що до берега, лишаючи за собою смугу піни, пливе моторний човен. Він не ворухнувся. Він знав, чого той човен плив.

— Он їдуть твої друзі,— сказав він.

— Друзі? — Джоан давно вже побачила човен. — Чого вони мої друзі? Швидше твої, ніж мої. Вони з тобою раніше познайомилися.

— На десять хвилин.

— Однаково раніше.

Равік засміявся.

— Хай буде по-твоєму, Джоан.

— Я до них не піду. Просто не піду, та й годі.

— Звичайно, не підеш.

Равік простягся на скелі й заплющив очі. Сонце відразу ніби огорнуло його теплим, золотавим покривалом. Він знав, що буде далі.

— Ми не дуже ввічливі,— за хвилю озвалася Джоан.

— Закохані ніколи не бувають увічливі.

— Вони приїхали задля нас. Щоб забрати нас. Якщо ми не хочемо їхати, то хоч піди й скажи їм.

— Гарзд. — Равік ледь розплющив очі.— Зробімо простіше. Піди до них і скажи, що мені треба працювати. І їдь із ними. Так само, як і вчора.

— Працювати... це ж просто смішно. Хто тут працює? Чого б і тобі не поїхати з нами? Ти їм дуже сподобався. Вчора вони були розчаровані, що ти лишився на березі.

— О боже! — Равік зовсім розплющив очі.— Чому всі жінки люблять такі ідіотські розмови? Тобі хочеться покататись, я не маю човна, життя коротке, ми приїхали сюди всього на кілька днів, то нащо мені треба вдавати великодушного й силувати тебе зробити те, що ти однаково зробиш? Тільки для того, щоб у тебе було спокійніше сумління?

— Тобі не треба мене силувати. Я можу й сама поїхати з ними.

Вона глянула на нього. Очі її були такі самі променисті, тільки рот на мить скривився, на таку коротку мить, що Равік аж засумнівавсь, чи він часом не помилився. Але він знав, що не помилився.

Хвиля вдарилась об скелі біля причалу. Бризки знялися вгору, вітер підхопив те блискуче віяло і шпурнув на них. Равік відчув, як по тілу в нього пробіг мороз.

— Це була твоя хвиля, — сказала Джоан. — З тієї казки, що ти мені розповідав у Парижі.

— Ти її запам'ятала?

— Так. Але ти не камінь. Ти бетонна брила.

Вона рушила до причалу, і на її гарних плечах лежало все небо. Здавалося, що вона несе його. Вона по-своєму має слухність, подумав Равік. Вона сяде в білий човен, і її коси розвіватимуться на вітрі. Я ідіот, що не поїхав із нею. Але ця роль іще не для мене.

Та ще й ця дурна гордість минулих часів, це донкіхотство... Та що нам іще залишається, як не воно? Квітучі смокви місячної ночі, філософія Сенеки й Сократа, Шуманів концерт для віолончелі, здатність раніше за інших передбачити втрату.

Знизу долинув голос Джоан, потім глухо загув мотор. Равік підвівся. Вона, мабуть, сидить на кормі. Десь там у морі є острів із монастирем. Часом аж сюди чути, як там співає півень... Яким червоним здається сонце крізь повіки! Лагідні луки дитинства, що їх нетерпляча кров засіяла червоними квітками. Споконвічна колиска моря. Дзвони Віне-ти. Казкове щастя — лежати й ні про що не думати. Він швидко заснув.

Після обіду він вивів із гаража машину. То був "тальбо", якого Морозов винайняв йому в Парижі. На ньому він приїхав сюди з Джоан.

Равік їхав уздовж берега. День був ясний, наче аж занадто яскравий. Він проїхав середньою гірською дорогою до Ніцци й Монте-Карло, а тоді до Віль-Франша. Він любив цю маленьку стару гавань і трохи посидів перед одним із бістро на набережній. Далі походив по парку перед казино в Монте-Карло й по кладовищу самогубців високо над морем. Знайшовши одну могилу, він довго стояв перед нею і всміхався. Тоді вузькими вуличками старої Ніцци й площами з пам'ятниками дістався до нового міста, звідти вернувся в Канн, а з Канна рушив на узбережжя, де починалися червоні скелі й де рибальські селища мали біблійні назви.

Він забув про Джоан. Забув про самого себе. Він просто віддався ясному дневі, цьому тризвуківі із сонця, моря й землі, який обернув узбережжя в квітучий сад, тимчасом як вище в горах дороги ще були засипані снігом. Над Францією нависали хмари, над Європою лютувала буря, а ця вузька стяжка берега, здавалося, ні про що не знала. Про неї начебто забули, в тутешнього життя був ще свій особливий пульс. Країну за горами вже огортав сірий туман біди, передчуття небезпеки, а тут весело світило сонце, і в його промінні збиралася остання піна приреченого на загибель світу.

Жменька метеликів і комарів танцює навколо останнього світла... Жалюгідна забава, як кожен комариний танок... Дурна, як легка музика в тутешніх кав'ярнях... Світ, що пережив себе, ніби метелики в жовтні, яким мороз уже закрився в серце. Отак і тут усе танцює, плеще язиком, фліртує кохає, обдурює і блазнює, поки його не підхопить буря й не скосить коса.

Равік завернув у Сен-Рафаель. Маленька чотирикутна гавань була повна вітрильників і моторних човнів. Кав'ярні на набережній уже виставили барвисті парасолі. Біля столиків сиділи засмаглі жінки. Яке все це знайоме, подумав Равік. Ніжна картина легкого життя. Весела спокуса, безтурботність, гра — яке все знайоме, хоч воно вже й давно відійшло в минуле. Колись і він так жив, пурхав метеликом і думав, що цього досить. Машина вилетіла з крутого повороту на шосе і помчала в полум'яну вечірню заграву.

Він повернувся в готель. Там йому сказали, що дзвонила Джоан. Просила передати, що не вернеться на вечерю. Він спустився до ресторану "Іден Рок". Там було мало людей. Більшість туристів вечеряло в Жюан-ле-Пені або в Канні. Равік сів біля самого парпету на терасі, спорудженій на скелі у вигляді корабельної палуби. Внизу пінився

прибій. Темно-червоні й зеленувато-сині хвилі набігали з охопленої вечірньою загравою далечі, ближче до суходолу вони ставали світлішими, червонясто-золотими або оранжевими, а біля самого берега брали на свої гнучкі спini сутінок і розбивали його об скелі на дрібні барвисті й сірі бризки.

Равік довго сидів на терасі. Він відчував у душі холод і глибоку самоту. Він чітко й тверезо бачив, до чого йдеться. Знав, що може на якийсь час відтягти ще кінець: є багато трюків і шахових ходів. Але знав також, що не скористається ними. Все надто далеко зайшло. До трюків ще можна вдаватися, коли йдеться про якийсь легкий романчик, а тут лишалося одне: вистояти, чесно вистояти, не брехати й не викручуватись.

Равік підняв проти світла чарку з прозорим, легким вином Провансу. Прохолодний вечір, тераса, навколо якої шумить море, небо, де сміється, прощаючись, сонце і передзво-нюють одна з одною далекі зірки... А в мені, думав він, світиться прожектор, його холодний промінь вихоплює з майбутнього замілі місяці, ковзає по них і знов губить їх у темряві, і я знаю все, хоч і не відчуваю ще болю, але знаю також, що біль настане, і моє життя знов прозоре, мов ця чарка, повна чужого вина, яке недовго залишиться в ній, а то воно перестояло б, зробилося б кислим оцтом відшумілої пристрасті.

Однаково це довго не потривало б. У її житті надто багато всього ще тільки починалося, щоб вона могла лишитися з ним. Невинно, ні на що не зважаючи, як рослина до світла, вона тяглася до спокус і до строкатої різноманітності легшого буття. Вона хотіла майбутнього, а він міг їй дати лише крихти жалюгідного теперішнього. Ще нічого не сталося. Але що з того? Все завжди вирішується заздалегідь. Люди тільки не знають цього і гучний мелодраматичний кінець сприймають як вирішальну мить, хоч та мить давно вже, багато місяців тому, тихо й непомітно настала.

Равік допив чарку. Тепер легке вино здавалося не таким на смак, як було спочатку. Він налив ще одну чарку й випив. Вино знов було п'янке й запашне.

Він підвівся й поїхав до Канна в казино.

Равік грав спокійно, на невеликі суми. Він і досі відчував у душі холод і знав, що виграватиме, поки той холод не минеться. Він поставив на останню дванадцятку, на квадрат двадцять сім і окремо на двадцять сім. За годину він виграв три тисячі франків. Він подвоїв суму на квадрат і поставив ще на четвірку.

Він побачив, як до зали ввійшла Джоан. Вона переодяглася — мабуть, повернулася до готелю зразу ж після того, як він пішов. З нею були ті двоє чоловіків, що забрали її на човен, бельгієць ле Клерк і американець Наджент, як вони йому відрекомендувалися. Джоан сьогодні була дуже гарна. Вона надягла білу вечірню сукню у великі сірі квітки. Він купив її перед їхнім від'їздом. Побачивши сукню, Джоан скрикнула й кинулась до неї. "Де ти навчився так розумітись на вечірніх туалетах? — запитала вона. — Ця сукня набагато краща за мою. — Вона ще раз глянула на подарунок. — І дорожча". Пташка, подумав він. Іще сидить на моєму гіллі, але вже розгорнула крила, щоб полетіти.

Круп'є підсунув йому кілька фішок. Квадрат виграв. Равік забрав гроші й поставив знов на таку саму суму. Джоан пішла до столиків, де грали в бакара. Він не знав, чи вона помітила його. Кілька чоловіків, що не брали участі в грі, подивилися їй услід. Джоан, як завжди, йшла, немов проти вітру, наче поспішала звідси кудись-інде. Вона повернула голову й щось сказала Наджентові. Тієї миті Равікові нестримно захотілося кинути фішки, відштовхнути цей зелений стіл, схопитися, забрати Джоан, швидко провести крізь цей натовп, крізь ці двері і сховати на якомусь острові, хоча б на тому, який з Антіба видно на обрії, далеко від усіх, щоб вона належала тільки йому і більше нікому.

Він знов зробив ставку. Випала сімка. Ні, на острові ні від чого не сховаєшся. І тривогу серця нічим не втішиш. Найлегше втратити те, що тримаєш у руках, а не те, що сам залишаєш. Кулька повільно покотилася по столу. Дванадцятка. Він поставив знов.

Підвівши голову, Равік зустрівся очима з Джоан. Вона стояла по той бік столу й дивилася на нього. Він кивнув їй і всміхнувся. Джоан не зводила з нього погляду. Він показав на рулетку й здвигнув плечима. Випало дев'ятнадцять.

Він зробив ставку й підвів очі. Джоан уже не було. Він присилував себе лишитися на місці і взяв сигарету з пачки, що лежала на столі. Один із служників подав йому сірника. То був лисий чоловік із черевцем, одягнений у форму.

— Не ті тепер часи, — сказав служник.

— Не ті, — відповів Равік.

Він не знав цього чоловіка.

— Хіба те було двадцять дев'ятого року...

— Ваша правда...

Равік уже не пам'ятав, чи він двадцять дев'ятого року був у Канні, чи служникові просто захотілося поговорити. Він побачив, що прогавив четвірку, і спробував зосередитись на грі. Раптом йому стало смішно з самого себе. Чи є глузд приходити сюди з кількома франками в кишені й грати, щоб пробути на півдні на якийсь день довше? Навіщо це? Навіщо він сюди взагалі приїхав? Проклята малодушність, та й годі. Ця хвороба повільно, нечутно підточує тебе, і ти аж тоді помічаєш її руйнівну дію, коли хочеш напружитись і звільнитися від неї, а сили вже нема. Морозов правду казав. Найлегший спосіб втратити жінку — показати їй таке життя, яке сам ти можеш запропонувати їй хіба кілька днів, їй тоді закортить пожити так знов, але вже з кимось іншим, у кого вистачить коштів на скільки завгодно. Скажу їй, що нам треба це кінчати, подумав він. І в Парижі розлучуся з нею, поки не пізно.

Равік зважував, чи не пересісти йому до іншого столу й не почати знов гру. Та раптом йому перехотілося грати. Якщо вже тобі раз пощастило по-справжньому, не випробовуй свого щастя в дрібницях. Він озирнувся, але не побачив ніде Джоан. Він зайшов до бару й випив чарку коньяку. Тоді подався на стоянку, щоб узяти машину й з годину поїздити.

Заводячи машину, він побачив Джоан, що швидко йшла до нього. Він виліз з

машини.

— Ти хотів поїхати звідси без мене? — спитала вона.

— Я хотів із годину покататися в горах і вернутись.

— Брешеш! Ти не думав вертатися! Ти хотів залишити мене тут, із цими ідіотами!

— Джоан, — мовив Равік, — ти ще зараз скажеш, що через мене водишся з цими ідіотами.

— Так, через тебе! Я тільки зі злості поїхала з ними. Чому тебе не було в готелі, коли я повернулася?

— Ти ж пообіцяла цим ідіотам, що повечеряєш із ними.

На мить вона збентежилась.

— Я тому й пообіцяла, що не застала тебе вдома, коли повернулася.

— Гарзд, Джоан, — сказав Равік. — Годі про це. Тобі було весело?

— Ні.

Вона стояла перед ним у синій, лагідній темряві, засапана, схвильована, сердита. В косах у неї мерехтіло місячне світло, а темно-червоні губи на блідому, зухвалому обличчі здавалися майже чорними. Тепер лютий 1939 року. В Парижі прийде неминуче — повільно, крадькома, з дріб'язковою брехнею, приниженням і сварками. Він хотів покинути її, перше ніж усе те настане, але поки що вони були тут, і лишилося так мало днів.

— Куди ти хочеш їхати?

— Нікуди. Просто покататися.

— Я поїду з тобою.

— А що подумують твої ідіоти?

— Нічого. Я вже попрощалася з ними. Сказала, що ти чекаєш на мене.

— Непогано, — мовив Равік. — Ти тямуща дитина. Стривай, я підйму верх.

— Не треба. В мене пальто тепле. І їдьмо помаленьку. Повз усі ці кав'ярні, де сидять люди, що нічим не сушать собі голови, — просто втішаються своїм щастям і не шукають ніяких виправдань йому.

Вона пурхнула на сидіння поряд з Равіком і поцілувала його.

— Я вперше на Рів'єрі, Равіку, — сказала вона. — Не будь такий жорстокий! Ми вперше по-справжньому разом, ночі вже не холодні, і я щаслива.

Він виїхав із густого потоку машин і повз готель "Карлтон" завернув у бік Жюан-ле-Пена.

— Уперше, — знов сказала вона. — Вперше, Равіку. Я знаю все, що ти можеш мені сказати, і все це буде не те. — Вона прихилилась до нього й поклала голову йому на плече. — Забудь усе, що сьогодні сталося! І ніколи більше не згадуй про нього! Ти чудово водиш машину, знаєш? Як гарно ти вибрався з тієї лавини. Ті ідіоти теж так кажуть. Вони вчора бачили, на що ти здатен за кермом. Із тобою моторошно. В тебе немає минулого. Я про тебе нічого не знаю. Про життя тих ідіотів мені відомо вже в сто разів більше, ніж про твоє. Як ти гадаєш, тут десь можна дістати чарку кальвадосу? Я сьогодні так перехвилювалася, що хочу випити. З тобою важко жити.

Машина мчала вулицею, наче птах, що летів при самій землі.

— Не надто швидко? — спитав Равік.

— Ні. їдь іще швидше. Так, щоб мене всю пронизувало, як вітер крону дерева. Як свистить у вухах ніч! Кохання геть подірвало мене, через нього я стала така, що можу сама себе прозирнути наскрізь. Я тебе так кохаю, що моє серце розкрилось, як жінка в житті під поглядом чоловіка. Моє серце так би й лягло перед тобою. На квітчастій луці. Або знялося й полетіло б. Воно збожеволіло. Воно кохає тебе, коли ти ведеш машину. Не вертаймося в Париж. Украдьмо валізу з коштовностями й цю машину або пограбуймо банк і не вертаймося назад.

Равік зупинився перед невеличким баром. Гудіння мотора затихло, і зразу ж здалеку долинув лагідний, глибокий подих моря.

— Ходімо, — сказав він. — Тут є твій кальвадос. Скільки ти сьогодні вже випила?

— Забагато. Через тебе. А крім того, не могла більше витримувати балаканини тих ідіотів.

— То чого ж ти не прийшла до мене?

— А я й прийшла до тебе.

— Прийшла, коли подумала, що я тебе лишаю. Ти щось їла?

— Трохи їла. Я голодна. А ти виграв?

— Виграв.

— То поїдьмо в найдорожчий ресторан, замовмо кав'яру й шампанського і будьмо такими, як були наші батьки до всіх цих війн, — безтурботними, сентиментальними, незаяканими, невимушеними, з поганим смаком, зі сльозами, місяцем, олеандрами, скрипками, морем і коханням! Хай я повірю, що в нас є діти, і парк, і дім, що в тебе є паспорт і майбутнє, що я задля тебе відмовилась від блискучої кар'єри, що й через двадцять років ми ще кохаємо і ревнуємо одне одного, що я тобі й далі здаюся гарною і не можу заснути, коли тебе вночі немає вдома, що...

Равік побачив, що по щоках у неї котяться сльози, але вона всміхається.

— Усе це ознака поганого смаку, любий... Геть усе.

— їдьмо, — сказав він. — У гори, в "Шато Мадрид". Там співають російські цигани, і там буде все, що ти хочеш.

Був досвіток. Море внизу лежало сіре й гладеньке. На безбарвному небі не було ні хмаринки. На обрії над водою ясніла вузька срібна смужка. Було так тихо, що вони чули подих одне одного. Вони вийшли з ресторану останні. Цигани перед ними вирушили додому звивистою дорогою на старому "форді". Офіціанти поїхали в "сітроенах". Кухар подався по закупи в шестимісному "делае" випуску 1929 року.

— Ось уже й день, — сказав Равік. — А десь на іншому боці землі ще й досі ніч. Колись з'являться літаки, на яких можна буде доганяти ніч. Вони летітимуть із такою швидкістю, як обертається Земля. І якщо ти мене тоді кохатимеш о четвертій годині ранку, ми зможемо назавжди спинити час на тій годині: просто полетимо навколо Землі разом із часом, і він зупиниться.

Джоан пригорнулася до нього.

— Страх як гарно! Аж серце мліє, так гарно. Смійся з мене...

— Справді гарно, Джоан.

Вона глянула на нього.

— А де ж він, такий літак? Ми постаріємо, коханий, поки його винайдуть. Я не хочу дожити до старості. А ти?

— Я хочу.

— Справді?

— І навіть до глибокої старості.

— Навіщо?

— Хочу побачити, що станеться з нашою планетою.

— А я не хочу постаріти.

— Ти й не постарієш. Життя не зачепить твого обличчя, все залишить на ньому, й воно стане ще краще. Людина старіє тільки тоді, коли вже нічого не відчуває.

— Ні, коли вже не кохає.

Равік промовчав. Кинути, подумав він. Кинути тебе! І як мені могло спасти таке на думку кілька годин тому в Канні?

Джоан ворухнулась у його обіймах.

— Ось і кінець святкові, ми повернемося додому і ляжемо разом спати. Як чудово! Як гарно жити всім серцем, а не тільки його часткою. Коли ти повна по вінця і спокійна, бо в тебе вже ні на що не лишилося місця. їдьмо додому, в наше позичене "додому", в білий готель, схожий на альтанку.

Машина майже без газу котилася звивистою дорогою вниз. Помалу розвиднялося. Земля пахла росою. Равік вимкнув фари. Коли вони виїхали на шосе, назустріч їм почали траплятися підводи з квітками і з городиною, що квапилися в Ніццу. Потім вони випередили кавалерійський загін. Крізь гудіння мотора чути було цокіт копит. На шосе він лунав дзвінко і майже неприродно. Обличчя вершників теміли під бурнусами.

Равік глянув на Джоан. Вона відповіла йому усмішкою. Її обличчя було бліде, стомлене й ще тендітніше, ніж звичайно. І цього чарівного ранку, тихого, притьмареного ранку, що вже зовсім поглинув учорашній день, але ще не був позначений якоюсь певною годиною і безтурботно ширяв над землею поза часом, не знаючи ані страху, ні сумніву, те обличчя, повите ніжним серпанком утоми, здалося Равікові кращим, ніж будь-коли.

Знизу на них великою дугою насувалася Антібська бухта. Над нею дедалі яснішало. З-за бухти вставав блакитний день, але його заступали попелясто-сірі тіні чотирьох військових кораблів: трьох есмінців і одного крейсера. Мабуть, вони припливли вночі. Кораблі стояли низькі, грізні, безмовні, і небо відступало перед ними. Равік глянув на Джоан. Вона заснула в нього на плечі.

XVII

Равік ішов у клініку. Минув уже тиждень, як він повернувся з Рів'єри. Раптом він зупинився. Те, що він побачив перед собою, нагадувало дитячу гру. Недокінчена будова блищала на сонці, наче була складена з іграшкових деталей, а риштування на ній

здавалося на тлі ясного неба тонкою оздобою. Раптом в одному місці воно відстало від будівлі, і брус із людською постаттю почав повільно перехилятися, наче падав сірник, на якому сиділа муха. Брус усе падав і падав, і те падіння здавалося нескінченним. Постать відділилась від нього і тепер скидалася на маленьку ляльку, що з розгорнутими руками незграбно ширяла в повітрі. Весь світ на мить ніби заляк серед мертвої тиші. Все завмерло, навіть вітер затих, ніщо не озивалося жодним звуком. Тільки маленька постать і дерев'яний брус усе падали й падали...

Потім зненацька все загомоніло й заворушилось. Аж тепер Равік відчув, що він затамував подих. Він кинувся бігти.

Потерпілий лежав на бруківці. Ще мить тому вулиця була майже порожня, а тепер кишіла людьми. Вони надходили з усіх боків, наче на сполох. Равік проштовхався крізь натовп. Він побачив, що двоє робітників пробують підвести потерпілого.

— Не підводьте його! Хай лежить! — крикнув він.

Люди навколо нього розступилися.

Робітники тримали потерпілого на руках.

— Повільно опускайте! Обережно. Не поспішайте!

— Хто ви такий? — спитав один робітник. — Лікар?

— Так.

— Добре.

Робітники поклали потерпілого на бруківку. Равік став біля нього навколішки й послухав серце. Потім обережно розстебнув мокру від поту сорочку, помацав тіло й підвівся.

— Що з ним? — спитав той самий робітник. — Він знепритомнів?

Равік похитав головою.

— А що? — спитав робітник.

— Помер, — сказав Равік.

— Помер?

— Так.

— Як це? — розгублено мовив робітник. — Ми ж щойно обідали разом.

— Там є лікар? — гукнув хтось із-за щільного кільця людей, що мовчки обступили загиблого.

— А що таке? — спитав Равік.

— Ви лікар? Ходіть швидше сюди!

— Що сталося?

— Тут жінка...

— Що з нею?

— Стікає кров'ю. Її вдарило брусом.

Равік пропхався крізь натовп. На купі піску біля ями з вапном лежала невеличка жінка в довгому синьому фартусі. Її зморшкувате обличчя було біле, як крейда, а розплющені очі чорніли на ньому, мов вуглинка. З рани на шиї цебеніла кров. Вона, пульсуючи, біла навскіс тоненькою цівкою, наче не кров, а вода з зіпсованого крана.

Чорна калюжка під головою швидко просякала в пісок.

Равік затис артерію і швидко дістав бинта з вузької сумки невідкладної допомоги, яку він за звичкою носив із собою.

— Потримайте, — звелів він чоловікові, що стояв найближче до нього.

Чотири руки одночасно потяглися до сумки. Вона впала на пісок і відкрилася. Равік вихопив з неї ножиці й тампон і розрізав бинта.

Жінка не озивалася, навіть не кліпала очима. Вона лежала непорушно, вся напружена, як струна.

— Усе гаразд, матусю, — сказав Равік. — Усе гаразд.

Брус влучив їй у плече і в шию. Плече було розтрощене, ключиця зламана. Розбитий суглоб ніколи вже не згинатиметься.

— З лівою рукою все ясно, — сказав Равік і почав поволі обмацувати потилицю.

Шкіра на потилиці була здерта, але кістки й хрящі цілі. Далі він оглянув ногу й побачив, що ступня звихнута. Сірі панчохи, латані й перелатані, але не діряві, чорні під'язки під коліньми — скільки разів він усе це бачив! Чорні черевики, теж латані й підбиті на носках, шнурки, зав'язані подвійним зашморгом.

— Хто-небудь викликав "швидку допомогу"? — спитав Равік.

— Здається, поліцей викликав, — нарешті відповів хтось.

Равік підвів голову.

— Поліцей? А де він?

— Там... Біля мертвого...

Равік устав.

— Ну, то добре.

Він хотів був піти, але тієї миті крізь натовп проштовхався поліцей — молодий чоловік із нотатником у руці. Він схвильовано слинив списаного олівця.

— Хвилинку, — сказав він і почав щось записувати.

— Тут усе гаразд, — мовив Равік.

— Хвилинку, пане.

— Я дуже поспішаю. В мене терміновий виклик.

— Хвилинку, пане. Ви лікар?

— Я перев'язав артерію, і все. Тепер вам треба тільки дочекатися "швидкої допомоги".

— Одну секунду, пане! Мені треба записати ваше прізвище. Ви ж бо свідок.

— Я не бачив, як сталося лихо. Надійшов пізніше.

— Однаково я повинен усе записати. Це дуже важкий випадок, пане.

— Бачу, — сказав Равік.

Поліцей спитав жінку, як її прізвище. Жінка не відповіла. Вона дивилася на поліцея непорушним поглядом і, мабуть, нічого не бачила. Той з надмірного запалу нахилився над нею. Равік озирнувся. Юрба оточила його стіною. Пробитися крізь неї було неможливо.

— Послухайте, — звернувся він до поліцея. — Я дуже поспішаю.

— Я чудово розумію вас, пане! Тим більше не треба вам ускладнювати справи. Я повинен усе записати. Ви свідок, а для нас це дуже важливо. Жінка може померти.

— Вона не помре.

— Хтозна. А, крім того, йдеться про відшкодування за каліцтво.

— Ви викликали "швидку допомогу"?

— Мій колега викликав. А тепер не заважайте мені, а то ми ще довше загаємось.

— Жінка помирає, а ви хочете піти, — докірливо сказав Равікові один із робітників.

— Вона й померла б, якби мене тут не виявилось.

— От бачите, — додав робітник без будь-якої логіки. — То ви таки повинні лишитися.

Клацнула засувка фотоапарата. Якийсь чоловік у капелюсі, зсунутому на лоба, усміхнувся.

— Не могли б ви ще раз нахилитися, наче перев'язуєте її? — спитав він Равіка.

— Ні, не міг би.

— Я з газети, — пояснив чоловік. — Ми вмістимо знімок із вашою адресою і повідомленням, що ви врятували цю жінку. Непогана реклама. Прошу, станьте сюди... Тут більше світла.

— Ідіть до біса! — вилаявся Равік. — Жінку треба негайно відвезти в лікарню. Ця пов'язка тимчасова, її довго не можна тримати. Краще подбайте, щоб нарешті приїхала "швидка допомога".

— Усьому свій час, пане, — втрутився поліцей. — Спершу треба скласти протокол.

— А той мертвий уже сказав тобі, як його звати? — спитав поліцей якийсь підліток.

— Та gueule! [12] — гримнув на нього поліцей і плюнув.

— Зробіть іще один знімок звідси, — попросив хтось фоторепортера.

— Навіщо?

— Хай буде видно, що жінка зайшла на загороджену частину тротуару. Вулицею взагалі не можна ходити. Он гляньте... — Чоловік показав на криво прибиту дощечку з написом: "Увага! Прохід заборонений!" — Зніміть так, щоб видно було напис. Нам це потрібно. Про відшкодування за каліцтво не може бути й мови.

— Я фотокореспондент, — заперечив чоловік у капелюсі.— І знімаю тільки те, що вважаю цікавим.

— А це хіба не цікаве? Що ж тоді цікаве? Вийде гарний знімок з написом на задньому плані.

— Напис не цікавий. Цікава подія.

— То запишіть це в протокол. — Чоловік торкнув поліцей за плече.

— А ви хто такий? — сердито спитав той.

— Я представник будівельної фірми.

— Дуже добре, — сказав поліцей. — То ви також залишитесь тут. Як вас звати? Повинні ж ви знати, яке ваше прізвище! — звернувся він до жінки.

Жінка ворухнула губами. Повіки її затремтіли. Як метелики, як смертельно стомлені сірі метелики, подумав Равік. І ще подумав: який же я дурень. Мені треба

якнайшвидше вшитися звідси!

— От чорт, — мовив поліцей. — Може, вона збожеволіла?

Ото буде клопоту І А в мене о третій кінчається чергування.

— Марсель, — мовила жінка.

— Що? Хвилинку! Що ви сказали? — поліцей знов нахилився над нею.

Жінка мовчала.

— Що? — поліцей почекав. — Скажіть ще разі Ну, скажіть!

Жінка не озивалася.

— Хай вам біс із вашою балаканиною! — визвірився поліцей на представника будівельної фірми. — Як тут складеш протокол?

Тієї миті знов клацнула засувка фотоапарата.

— Дякую, — сказав фотокореспондент. — Дуже жива сцена.

— А наша емблема попала в кадр? — спитав представник будівельної фірми, не слухаючи поліцей. — Я зразу замовляю п'ять знімків.

— Не попала, — відповів фотокореспондент. — Я соціаліст. Краще заплатіть їй відшкодування, жалюгідний попихачу мільйонерів!

Завила сирена. "Швидка допомога". Якраз нагода вшитися, подумав Равік. Він обережно ступив крок назад. Та поліцей схопив його за руку.

— Вам доведеться піти з нами в дільницю, пане. Дуже шкода, але мені треба все записати.

Біля нього з'явився другий поліцей. Равік побачив, що нічого не вдіє. Але, може, все обійдеться, подумав він і пішов за поліцеєм.

Черговий службовець у поліційній дільниці мовчки вислухав жандарма й поліцей, що наново склав протокол. Тоді звернувся до Равіка.

— Ви не француз.

Він не питав, а стверджував.

— Ні,— відповів Равік.

— А хто ви?

— Чех.

— Чому ж ви подаєте лікарську допомогу? Як іноземець ви не маєте права практикувати, якщо не прийняли громадянства.

Равік усміхнувся.

— А я й не практикую. Я тут мандрую. Для власного задоволення.

— У вас є з собою паспорт?

— Годі тобі, Фернане, — сказав другий службовець. — Добродій допоміг жінці, ми маємо його адресу. Цього цілком досить. У нас є й інші свідки.

— Мене цікавить, чи у вас є з собою паспорт? Або посвідка особи?

— Звичайно, немає,— відповів Равік. — Хто носить із собою паспорт?

— А де він у вас?

— У консульстві. Я його здав туди тиждень тому. Треба продовжити візу.

Коли він скаже, що паспорт у готелі, його можуть послати туди з поліцеєм, і брехня

відразу ж виявиться, Равік знав це. Крім того, він з обережності назвав не свій готель. Варіант із консульством був надійніший.

— У якому консульстві? — спитав Фернан.

— У чеському. А в якому ж?

Фернан глянув на Равіка.

— Ми можемо подзвонити й перевірити.

— Звичайно.

Фернан хвилинку почекав.

— Добре, — сказав він. — Ми так і зробимо.

Він підвівся й вийшов до сусідньої кімнати. Другий службовець зніяковіло звернувся до Равіка:

— Вибачте, пане. Звичайно, це проста формальність. Зараз усе з'ясується! Ми вам вдячні за допомогу.

З'ясується, подумав Равік. Дістаючи сигарету, він спокійно озирнувся по кімнаті. Біля дверей стояв жандарм. То була випадковість: поки що ніхто по-справжньому його не підозрював. Можна відштовхнути жандарма... Але в кімнаті були ще представник будівельної фірми і двоє робітників. Дарма й пробувати. Не проб'єшся. Та й коло дільниці завжди стовбичать кілька поліцаїв.

Фернан вернувся до кімнати.

— У консульстві немає паспорта на ваше прізвище.

— Можливо, — сказав Равік.

— Як це "можливо"?

— Службовець, що взяв трубку, міг усього й не знати. Такі справи в консульстві залагоджують чоловік п'ять або й шість.

— Цей знав усе, що треба.

Равік промовчав.

— Ви не чех, — сказав Фернан.

— Послухай, Фернане... — почав був другий службовець.

— У вас не чеська вимова, — сказав Фернан.

— Ну то й що?

— Ви німець, — переможно заявив Фернан. — І не маєте паспорта.

— Я не німець, — заперечив Равік. — Я марокканець і маю всі французькі паспорти, які тільки є на світі.

— Добродію! — гримнув Фернан. — Як ви смієте? Ви ображаєте французьку колоніальну державу!

— Merde, — сказав один із робітників.

На обличчі в представника будівельної фірми з'явилась така міна, ніби він хотів віддати честь.

— Та годі тобі, Фернане...

— Ви брешете! Ви не чех! Є у вас паспорт чи немає? Кажіть!

У людині сидить щур, подумав Равік. Сидить щур, якого ніколи не втопиш. Що

цьому ідіотові до того, є в мене паспорт чи немає? Але щур щось винюхав і виповзає з нори.

— Кажіть! — гримнув Фернан.

Клаптик паперу! А як багато важить, маєш ти його чи ні. Покажи клаптик паперу, і це бидло почне вибачатись і кланятись. Байдуже, хто ти. Хоч виріж цілу родину чи пограбууй банк, він буде віддавати тобі честь. А без паспорта сьогодні самого Христа запроторили б до в'язниці. А втім, він і так не дожив би до своїх тридцяти трьох років. Його вбили б раніше.

— Ви залишитесь тут, поки ми все не з'ясуємо, — сказав Фернан. — Я вже про це подбаю.

— Чудово, — мовив Равік.

Фернан, твердо ступаючи, вийшов з кімнати. Другий службовець порпався в паперах.

— Мені дуже прикро, пане, — за хвилю озвався він. — Фернан схибнутий на таких справах.

— Нічого.

— Нам можна йти? — спитав один із робітників.

— Ідіть.

— От і добре. — Робітник обернувся до Равіка. — Після світової революції вам не треба буде вже ніякого паспорта.

— Бачите, пане, — знов озвався службовець, — Фернанів батько загинув у світову війну. Тому він ненавидить німців і так поводитьсь. — Службовець збентежено дивився на Равіка. Видно, він уже здогадався про все. — Мені страшенно прикро, пане. Якби я був сам...

— Нічого. — Равік озирнувся по кімнаті.— Можна мені зателефонувати, поки не вернувся той Фернан?

— Звичайно, можна. Телефон он там на столі. Тільки швидко.

Равік зателефонував Морозову. Він пояснив йому по-німецькому, що сталося, й попросив повідомити Вебера.

— І Джоан теж? — спитав Морозов.

Равік завагався.

— Ні. Поки що не треба. Скажи їй, що мене затримали, але через два-три дні все владнається. Подбай про неї.

— Добре, — відповів Морозов. Чути було, що це доручення не вельми його втішило. — Добре, Воцеку.

Тільки-но Равік поклав телефонну трубку, як зайшов Фернан.

— Якою мовою ви оце говорили? — спитав він, глузливо посміхаючись. — Чеською?

— Есперанто, — відповів Равік.

Вебер прийшов другого дня вранці.

— Яка гидотна нора, — сказав він, озираючись по камері.

— У Франції ще є справжні в'язниці, — відповів Равік, — не заражені слинявим

гуманізмом. Добротне, смердюче вісімнадцяте сторіччя.

— Свинство, — мовив Вебер. — А найбільше свинство, що ви сюди попали.

— Не треба робити людям добра. Бо відразу ж вилізе боком. Мені не слід було чіпати жінку, хай би стікала кров'ю. Ми живемо в залізну добу, Вебере.

— У чавунну. Ці маруди винюхали, що ви перебуваєте в Парижі нелегально?

— Певне.

— І адресу дізналися?

— Звичайно, ні. Не можу ж я підводити свій старенький "Ентернаціональ". Господиню оштрафували б за те, що вона тримає незареєстрованих пожилеців. А потім улаштували б облаву і схопили б з десяток утікачів. Цього разу я назвав готель "Ланкастер". Дорогий, розкішний, невеличкий готель. Я там колись жив у добрі давні часи.

— У вас тепер нове прізвище? Воцек?

— Владимир Воцек. — Равік посміхнувся. — Четверте прізвище.

— От халепа, — сказав Вебер. — Що ж робити, Равіку?

— Не так багато є можливостей щось зробити. Головне, щоб ті типи не довідалися, що я у Франції не вперше. А то дадуть шість місяців в'язниці.

— Хай їм чорт!

— Так, світ з кожним днем стає гуманніший. Живи в небезпеці, казав Ніцше. Емігранти так і роблять — мимоволі.

— А якщо поліція не довідається ні про що?

— То, мабуть, обійдеться двома тижнями. А потім, як завжди, вишлють.

— А далі що?

— Далі я повернуся назад.

— Поки вас знову спіймають?

— Саме так. Цього разу в мене була довга перерва. Два роки. Ціле життя.

— Треба щось робити. Так довше тривати не може.

— Чому ж, може. А що ж ви зробите?

Вебер замислився.

— Дюран! — раптом вигукнув він. — Звичайно! Він людина впливова, має повно знайомих... — Вебер не докінчив своєї думки, бо згадав про інше. — Боже мій, та ви ж самі оперували одного з головних бонз, що відають справами емігрантів! Того, з жовчним міхуром!

— Не я. Дюран...

Вебер засміявся.

— Звичайно, я старому цього не скажу. Але він міг би дещо зробити. Я від нього не відчеплюся.

— Великої користі з того не буде. Я недавно видер у Дюрана дві тисячі франків. Він так швидко цього не забуде.

— Забуде, — сказав Вебер, повеселішавши. — Побойтись, щоб ви нічого не розповіли про його так звані операції. Ви ж оперували за нього десятки разів. Крім того, ви йому

потрібні!

— Він легко знайде собі когось іншого. Біно або якогось хірурга з утікачів. їх є скільки завгодно.

Вебер погладив вуса.

— З такими руками, як у вас, не знайде. В кожному разі, я спробую. Сьогодні ж таки. А тут я можу чимось вам допомогти? Як вас годують?

— Препогано. Але мені щастить дещо купити через наглядачів.

— А як із сигаретами?

— Вистачає. А того, чого мені справді бракує, ви не дістанете: ванни.

Равік пробув у в'язниці два тижні. Разом із ним у камері сиділи єврей-сантехнік, напів'єврей-письменник і поляк. Сантехнік тужив за Берліном, письменник ненавидів те місто, а полякові було до всього байдуже. Равік постачав їм сигарети. Письменник розповідав єврейські анекдоти. Сантехнік виявився незамінним: якби не він, у камері не можна було б дихати від смороду.

Через два тижні Равіка забрали з камери. Спершу його повели до інспектора, і той спитав, чи в нього є гроші.

— Є.

— Добре. То візьміть таксі.

Равік вийшов із в'язниці у супроводі поліцей. Вулиця була досить широка й сонячна. Як добре знов опинитися надворі! Біля брами якийсь старий чоловік торгував повітряними кулями. Равік здивувався: чому саме перед в'язницею? Поліцей підкликав таксі.

— Куди ми поїдемо? — спитав Равік.

— До начальника.

Равік не знав, що то був за начальник. Та й хіба не однаково. Він ладен був їхати куди завгодно, аби тільки не до начальника німецького концтабору. Це було найстрашніше, що могло спіткати людину: опинитися під владою жорстокого терору, не маючи ніякої змоги боронитися. А те, що тут, можна було пережити.

У таксі був приймач. Равік увімкнув його. Передавали повідомлення про ціни на городину, потім останні вісті. Поліцей позіхнув. Равік піймав іншу хвилю. Музика. Модна пісенька. Поліцей пожвавішав.

— Шарль Трене, — сказав він. — "Менільмонтан". Шикарна пісня.

Таксі зупинилось, і Равік розрахувався. Поліцей завів його до приймальні, де, як і в усіх приймальнях на світі, тхнуло очікуванням, потом і порохом.

Він просидів там із півгодини, гортаючи давнє число "Ля ві паріз'єн", яке залишив хтось із відвідувачів. Два тижні він нічого не читав, і газета здалася йому справжньою класикою. Потім його провели до начальника.

Равік не зразу впізнав цього гладкого низенького чоловіка. Оперуючи, він звичайно не приглядався до облич. Вони для нього були все одно, що номери на будинках. Його цікавила тільки та частина тіла, яку треба було оперувати. Але до цього обличчя він був не байдужий. Перед ним сидів Леваль, уже без жовчного міхура, здоровий, знов із

круглим черевцем. Равік забув, що Вебер намірявся вдатись по допомогу до Дюрана, й не сподівався попасти до самого Левалю.

Леваль, не поспішаючи, оглянув його з ніг до голови.

— Вас, звичайно, звати не Воцек, — буркнув він нарешті.

— Ні.

— А як?

— Нойман.

Равік домовився з Вебером, що називатиме себе так, а той попередив Дюрана. Прізвище Воцек звучало надто ексцентрично.

— Ви німець, еге ж?

— Так.

— Утікач?

— Так.

— Не дуже віриться. Ви не схожі на втікача.

— Не всі втікачі євреї, — зауважив Равік.

— Чому ви збрехали в дільниці? Назвали вигадане прізвище?

Равік здвигнув плечима.

— Що вдієш? Ми намагаємось брехати якнайменше. Але доводиться, хоч нам це й не вельми приємно.

Леваль спалахнув.

— А ви думаєте, що нам приємно морочитися з вами?

Тоді він був весь сірий, подумав Равік. Білясто-сіра голова, бруднувато-сині мішки під очима, рот ледь розтулений. Тоді він не базікав. Він тоді був купою драглистого м'яса з надгнилим жовчним міхуром усередині.

— Де ви жили? Адресу ви теж дали вигадану.

— Жив де трапиться. То тут, то там.

— І скільки ви так жили?

— Три тижні. Прибув сюди три тижні тому з Швейцарії. Змушений був перейти кордон. Ви ж самі знаєте, що нелегально, без паперів, ми ніде не маємо права жити... І що більшість із нас ще не можуть зважитись на самогубство. Тому ми й завдаємо вам клопоту.

— То треба було лишитися в Німеччині, — буркнув Леваль. — Не таке там усе страшне. Багато що перебільшують.

Якби я був зробив розтин ледь-ледь інакше, ти б не сидів отут і не молів би таких дурниць, подумав Равік. Хробаки без паперів перейшли б твої кордони. Або ти став би жменькою попелу в аляпуватій урні.

— Де ви тут жили? — знов спитав Леваль.

Аякже, ти хотів би довідатись про це, подумав Равік. Щоб і решту виловити.

— У дорогих готелях, — відповів він. — Під різними прізвищами. По кілька днів у кожному.

— Це неправда.

— То нащо ж ви питаєте, коли знаєте все краще за мене? — мовив Равік, якому вже почала набридати ця балачка.

Леваль сердито лягнув долонею по столі.

— Це нахабство! — сказав він і відразу ж оглянув свою долоню.

— Ви влучили в ножиці,— зауважив Равік.

Леваль сховав руку в кишеню.

— Вам не здається, що ви поводитесь досить зухвало? — раптом спитав він спокійним тоном людини, якій не важко опанувати себе, бо той, із ким він розмовляє, цілком залежить від нього.

Равік здивовано глянув на нього.

— Зухвало? Ви називаєте це зухвальством? Але ж ми з вами тут не в школі і не в закладі для покаяних злочинців! Я змушений боронитися — а ви хочете, щоб я почував себе шахраєм, який благає пом'якшити йому присуд? І це тільки тому, що я не нацист і не маю паперів? Ні, ми й досі не вважаємо себе злочинцями, хоч нас садовили у в'язниці, тягали до поліції, по-всякому принижували, і лише через те, що ми хочемо вижити. Це єдине, що нам не дає зломитися, невже ви цього не розумієте? Це що завгодно, тільки не зухвальство.

Леваль пропустив його слова повз вуха.

— Ви тут практикували? — спитав він.

— Ні.

Рубець тепер став, мабуть, ще менший, подумав Равік. Я добре зашив розтин. І добре намордувався, поки вирізав із тебе сало. Після того ти стільки жер, що знов став як лантух. Жер і жлуктив.

— У цьому й полягає найбільша небезпека, — проголосив Леваль. — Без іспиту, без контролю ви тут робите, що хочете! І хтозна-відколи! Не думайте, що я повірив у ваші три тижні. Невідомо, до чого ви вже встигли докласти рук, до яких темних справ причетні.

До твого черева зі склеротичними судинами, набряклою печінкою і застоєю жовчю, — подумав Равік. І якби я не доклав до нього рук, твій приятель Дюран гуманним, ідіотичним способом убив би тебе й завдяки цьому став би ще славетнішим і дорожчим хірургом.

— Так, найбільша небезпека, — ще раз сказав Леваль. — Ви не маєте права практикувати. Тому, безперечно, й беретесь до всього, що трапиться під руки. Я говорив про це з одним із наших авторитетів, і він такої самісінької думки.

Якщо ви хоч трохи розумієтесь на медицині, то повинні знати його прізвище...

Ні, подумав Равік. Не може такого бути. Він не назве прізвище Дюрана. Життя не позбиткується так наді мною.

— Це професор Дюран, — з гідністю мовив Леваль. — Він мені все пояснив. Санітари, напрактиковані студенти, масажисти, асистенти вдають із себе видатних німецьких лікарів. Як їх проконтролюєш? Недозволені хірургічні втручання, аборти, співробітництво з акушерками, шарлатанство... Бог його знає, що там ще діється! Хоч

би як ми суворо до цього ставились, усе буде замало!

Дюран, подумав Равік. Мститись за дві тисячі франків. Але хто ж тепер за нього оперує? Мабуть, Біно. Певне, помирилися.

Він помітив, що вже не слухає Левалю, і аж як той назвав Вебера, знов насторожився.

— За вас клопотався якийсь доктор Вебер. Ви знаєте його?

— Трохи знаю.

— Він був тут. — Раптом Леваль завмер, втупившись витріщеними очима кудись поперед себе, потім гучно чхнув, витяг хусточку, ретельно висякався в неї, оглянув те, що було на хусточці, склав її і знов сховав до кишені.— Я не можу для вас нічого зробити. Ми повинні діяти суворо. Вас вишлють.

— Я знаю.

— Ви вже були у Франції?

— Добре. То оплатите проїзд до кордону — свій і того поліція, що супроводитиме вас. — Він кивнув головою. — Можете йти.

— Ми повинні повернутися на якийсь певний час? — спитав Равік службовця, що вів його назад.

— Ні, не сказано, на коли. Просто маємо повернутися, коли вас відпустять. А що?

— Я б хотів випити чарку аперитиву.

Службовець глянув на нього.

— Я не втечу, — мовив Равік і, витягнувши з кишені двадцять франків, пом'яв їх у руках.

— Гарзд, кілька хвилин не мають значення.

Вони доїхали на таксі до найближчого бістро. Кілька столиків уже стояли на тротуарі. Було холодно, але світило сонце.

— Що ви питимете? — спитав Равік.

— "Амер Пікон". У цю пору дня я більше нічого не п'ю.

— А я візьму велику чарку коньяку. Без води.

Равік сидів і дихав на повні груди. Повітря! Яке воно може бути приємне! На вітті дерев уздовж тротуару блищали темно-руді бруньки. Пахло свіжим хлібом і молодим вином. Офіціант приніс чарки.

— Де у вас телефон? — спитав Равік.

— Усередині, праворуч біля туалету.

— Стривайте... — почав був службовець.

Равік тицьнув йому в руку двадцять франків.

— Невже ви не розумієте, що я маю зателефонувати дамі? Я не вшиюся. Можете піти зі мною. Ходімо.

Службовець недовго вагався.

— Ну добре, — мовив він і підвівся. — Зрештою, всі ми люди.

— Джоан...

— Равіку! Боже мій! Де ти? Тебе звільнили? Скажи мені, де ти...

— У бістро...

— Не жаргуй. Скажи правду, де ти?

— Я й кажу правду, в бістро.

— Де? Ти не у в'язниці? А де ж ти був весь цей час? Той Морозов...

— Усе так і було, як він тобі розповів.

— Але. він не сказав, куди тебе діли. Я б негайно...

— Тому він тобі й не сказав цього, Джоан. Так краще.

— Чому ти телефонуєш з бістро? Чому не приїдеш сюди?

— Я не можу приїхати. Не маю часу. Насилу вмовив поліцая на хвилину затриматися тут. Джоан, найближчими днями мене вишлють до Швейцарії.— Равік глянув крізь шибку. Службовець, прихилившись до прилавка, з кимось розмовляв. — Я негайно повернуся. — Він трохи почекав. — Джоан...

— Я їду до тебе. Негайно їду. Де ти?

— Ти не встигнеш. До мене їхати півгодини. А я можу ще побути тут лише кілька хвилин.

— Затримай поліцая! Заплати йому! Я можу привезти грошей!

— Нічого не вийде, Джоан, — сказав Равік. — Так буде простіше. І краще.

Він чув у трубці її подих.

— Ти не хочеш мене бачити? — нарешті спитала вона.

Тяжка мить. Не треба було дзвонити, подумав він. Хіба можна щось пояснити на відстані, коли не дивишся одне на одного?

— Я нічого так не хотів би, як побачити тебе, Джоан.

— То приїдь! Приїдь разом із поліцаєм!

— Не можна. Я мушу кінчати. Скажи мені ще швиденько, що ти тепер робиш?

— Що? Я тебе не розумію!

— Як ти одягнена? Де ти?

— У себе в кімнаті. В ліжку. Я вчора пізно повернулася. Але можу миттю одягтися й приїхати до тебе.

Пізно повернулася. Атож! Усе йде своїм плином, навіть коли тебе замкнуть до в'язниці. А ти забув. У ліжку, заспана, коси розсипались по подушці, на стільцях розкидані панчохи, білизна, вечірня сукня... Перед очима в нього все захиталося: запітніла від подиху шибка телефонної будки, безмежно далека голова поліцая, що плавала, ніби в акваріумі. Равік опанував себе.

— Я мушу кінчати, Джоан.

Він почув її стривожений голос:

— Хіба ж так можна? Отак просто підеш, і я зовсім не знатиму, де ти і що з тобою...

Мабуть, схопилася з ліжка, відкинула подушку, в руці телефонна трубка, немов зброя, немов ворог... І її плечі, її очі, потемнілі від хвилювання.

— Я ж не на війну їду. Просто мушу поїхати в Швейцарію. І скоро повернуся. Уяви собі, що я ділова людина й хочу, щоб Ліга націй купила в мене партію кулеметів.

— Коли ти повернешся, знов почнеться те саме. Я вмру зі страху.

— Скажи ці слова ще раз, Джоан.

— Справді вмру! — В голосі її почувся гнів. — Я дізнаюся про все остання! Вебер може тебе відвідувати, а я ні! Морозову ти телефонував, а мені ні! А тепер ти їдеш...

— О боже, — мовив Равік. — Не сварімося, Джоан.

— Я не сварюся. Кажу тільки, як воно було.

— Гаразд. Я мушу кінчати. До побачення, Джоан.

— Равіку! — крикнула вона. — Равіку!

— Що?

— Повертайся! Швидше повертайся! Я пропаду без тебе!

— Я повернуся.

— Повертайся... неодмінно...

— До побачення, Джоан. Я скоро повернуся.

Равік хвилину постояв у задушливій темнуватій будці. Тоді похопився, що й досі не повісив трубки. Він відчинив дверці. Поліцай, добродушно всміхаючись, спитав:

— Побалакали?

— Так.

Вони вернулися до свого столика на тротуарі. Равік випив замовлену чарку. Не треба було телефонувати, подумав він. Досі я був спокійний. А тепер усе в мені перевернулося. Наче не знав, що розмова по телефону нічого іншого й не дасть. Ні мені, ні Джоан. Йому закортіло вернутися, зателефонувати ще раз і сказати їй усе те, що він, власне, й хотів сказати. Пояснити, чому він не міг зустрітися з нею. Не хотів з'явитися їй на очі брудним арештантом. Але він викрутиться, і все знов буде, як було.

— Мабуть, нам пора йти, — сказав поліцай.

— Пора...

Равік підкликав офіціанта.

— Принесіть мені дві малі пляшки коньяку, всі газети, які у вас є, й десять пачок сигарет "Капораль". І рахунок. — Він глянув на поліцаю: — Можна взяти, га?

— Що ж, усі ми люди, — відповів той.

Офіціант приніс пляшки й сигарети.

— Відкоркуйте їх мені, — попросив Равік, старанно розсовуючи сигарети по кишенях.

Потім він позатикав пляшки так, щоб їх легко можна було відкрити без штопора, й теж засунув у спідню кишеню пальта.

— Спритно ви все поховали, — сказав поліцай.

— На жаль, довелося навчитись. В дитинстві я б ніколи не повірив, що на старість знов гратимуся в індіанців.

Поляк і письменник страшенно зраділи, побачивши коньяк. Сантехнік не визнавав ніякої горілки. Він пив тільки пиво й запевняв, що в Берліні воно куди краще. Равік лежав на нарах і читав газети. Поляк не читав, бо не знав жодного слова по-французькому. Зате втішався сигаретами. Вночі сантехнік почав плакати. Равік не спав. Він дослухався до здавленого хлипання сантехніка й дивився у віконце, за яким

мерехтіло блякле небо. Він не міг заснути.

Навіть тоді, коли сантехнік утихомирився. Надто добре він жив раніше, подумав Равік. Надто багато всього втратив, тому й тужить так.

XVIII

Равік ішов з вокзалу. Він був стомлений і брудний. Він пробув тринадцять годин у задушливому вагоні серед людей, від яких тхнуло часником, серед мисливців із собаками й жінок, що тримали на колінах кошики з курми й голубами. А до того три місяці просидів на кордоні...

У присмерку щось мерехтіло. Равік озирнувся. Так мерехтіло, ніби навколо Рон-Пуена хтось розставив дзеркальні піраміди, і вони відбивали сірувате світло травневого вечора.

Він зупинивсь і придивився до них уважніше. То були й справді дзеркальні піраміди. Їх стояв цілий ряд за грядками тюльпанів, моторошно подібних одна до одної.

— Що то таке? — спитав він садівника, який скоротив скопану грядку.

— Дзеркала, — відповів той, не відводячи очей від граблів.

— Я й сам бачу. Коли я був востаннє в Парижі, вони ще тут не стояли.

— А вас довго тут не було?

— Три місяці.

— Три місяці?.. Їх поставили тиждень тому. Для англійського короля. Він приїздить сюди. От і хай дивиться на себе.

— Яка гидота, — сказав Равік.

— Звичайно, — сказав садівник, зовсім не здивувавшись.

Равік пішов далі. Три місяці... три роки... три дні... Що таке час? Нічого і все. Ось уже цвітуть каштани, а тоді на них ще не було й листя. Німеччина знов порушила свої угоди й окупувала всю Чехословаччину, емігрант Йозеф Блюменталь у нападі істеричного сміху застрілився в Женеві перед будинком Ліги націй, у грудях у нього ще відчутно наслідки запалення легень, яке він переніс у Бельфорі, де перебував під прізвищем Гюнтер, а тепер він знов тут, і вечір ніжний, мов жіночі груди, і все це ніби й мало бути. Сприймаєш його, як багато чого іншого, з байдужістю приреченого, єдиною зброєю беспорядності. Небо скрізь однакове, воно скрізь так само напинає своє шатро над убивством і ненавистю, над жертовністю й коханням... Квітки, немов нічого й не сталося, розцвітають щороку, сизуватий присмерк спадає і розтає, і їм байдуже до паспортів, зради, розпачу й надії. Приємно знов опинитися в Парижі. Приємно знов бездумно йти цією вулицею, повитою сріблястим світлом. Приємно переживати ці хвилини, ще сповнені свідомості того, що твій термін відсунуто, лагідні, не розмежовані ще хвилини, в яких далекий смуток і незглибима, тремтлива радість від того, що ти просто живеш, зливаються в одне, як море з небом на обрії... Перші хвилини повернення, коли в тебе ще не влучають ножі і стріли... Ця рідкісна близькість до всього живого, віддих, що далеко сягає і здалеку приходить, ця легенька, мов подмух вітру, ще не відчутна хода дорогою серця повз тьмяні ліхтарі фактів, повз хрести, на яких розіп'ято минуле, і повз колючки майбутнього, цезура, безмовне ширяння,

короткий перепочинок, коли ти відкрився життю і водночас замкнувся в собі, легеньке пульсування вічності, почуте в найшвидкоплиннішому на світі...

Морозов сидів у пальмовій залі готелю "Ентернаціональ". Перед ним стояла карафка вина.

— Здоров, Борисе, здоров, друже, — сказав Равік. — Я, здається, вчасно нагодився. Це "вувре"?

— Атож. Цього разу врожаю тридцять четвертого року. Солодше й густіше. Добре, що ти повернувся... Тебе не було три місяці, еге ж?

— Так, довше, ніж звичайно.

Морозов подзвонив у старомодний дзвоник, схожий на той, яким дзвонять служки в сільських церквах. У "катакомбі" було електричне освітлення, проте електричних дзвоників туди не провели. Не виплачувалось: емігранти рідко зважувались дзвонити.

— Яке тепер у тебе прізвище?

— І далі Равік. Поліції воно невідоме. Я називав себе то Воцеком, то Нойманом, то Гюнтером. Може, це примха, але прізвище Равік мені подобається.

— Поліція не винюхала, що ти мешкав тут?

— Звичайно, ні.

— Певне. А то б вони влаштували облаву. Отже, ти знов можеш оселитися тут. Твоя кімната вільна.

— А господиня знає, що сталося?

— Ні, не знає ніхто. Я сказав, що ти поїхав у Руан. А твої речі забрав до себе в кімнату.

Зайшла офіціантка з тацею.

— Кларисо, принесіть панові Равіку чарку, — попросив Морозов.

— Ох, ви повернулися, пане Равіку! — всміхаючись, мовила дівчина. — Я вже більш як півроку не бачила вас, мсьє.

— Тільки три місяці, Кларисо.

— Не може бути! А мені здалося, що півроку.

Дівчина пішла, човгаючи капцями. Відразу після неї з'явився засмальцьований офіціант із чаркою в руках. Він ніс її без таці, бо працював тут так довго, що дозволяв собі робити так, як йому було зручніше. З виразу обличчя офіціанта Морозов здогадався, що зараз буде, й вирішив випередити його.

— Ану, Жане, скажи, не думаючи, коли ми востаннє бачили тут пана Равіка? Ти добре пам'ятаєш?

— Ще б пак, пане Морозов! Певне, що пам'ятаю! Навіть на один день не помилюся. Це було... — він, як актор, витримав паузу, всміхнувся і сказав: — Рівно чотири з половиною тижні тому.

— Правильно, — мовив Равік, перше ніж Морозов устиг заперечити.

— Правильно, — сказав і собі Морозов.

— Ну, а як же. Я ніколи не помиляюся.

Жан вийшов.

— Я не хотів його розчаровувати, Борисе.

— Я також. Я лише думав показати тобі, що час, який відійшов у минуле, втрачає силу. Поручика Бельського з Преображенського гвардійського полку я стратив з очей тисяча дев'ятсот сімнадцятого року в Москві. Ми з ним приятелювали. Він утік на північ через Фінляндію. А я добирався до Європи через Маньчжурію і Японію. А коли ми через вісім років зустрілися тут, мені здавалося, що я бачив його востаннє дев'ятнадцятого року в Харбіні, а йому — що він бачив мене двадцять першого в Хельсінкі. Різниця два роки... і кілька тисяч кілометрів. — Морозов узяв карафку й налив вина в чарки. — Бачиш, тут тебе все-таки ще впізнають. У тебе не з'явилося такого почуття, ніби ти вернувся на батьківщину?

Равік випив. Вино було слабке й холодне.

— Яюсь я був опинився біля самого німецького кордону, — сказав він. — Мало не на кордоні, недалеко від Базеля. Один бік вулиці був швейцарський, а другий німецький. Я стояв на швейцарському боці і їв вишні, а кісточки випльовував у Німеччину.

— І в тебе тоді теж було таке почуття, ніби ти вернувся на батьківщину?

— Ні. Я ніколи не був так далеко від неї, як тоді.

Морозов посміхнувся.

— Розумію. Як тобі велося цього разу?

— Як звичайно. Тільки важче. Кордон стережуть пильніше. Раз мене спіймали у Швейцарії, а раз у Франції.

— Чому ти жодного разу не давав про себе звістки?

— Не знав, що тут поліції пощастило винюхати. Її часом опановує службова сверблячка. Краще нікого не наражати на небезпеку. Зрештою, всі наші алібі не зовсім бездоганні. Давнє солдатське правило: ляж і принишкни. А ти чекав від мене листів?

— Я ні.

Равік глянув на нього.

— Листи, — за хвилину озвався він. — Що таке листи? Яка з них користь?

— Ніякої.

Равік витяг з кишені пачку сигарет.

— Дивно, як усе міняється, коли тебе немає.

— Не вигадуй, — заперечив Морозов.

— Я не вигадую.

— Коли тебе немає, все здається гарним. А коли повернешся, воно здається тобі інакшим, поки знов стане таким, як було.

— Може, стане. А може, й ні.

— Ти висловлюєшся досить загадково. Але добре, що ти так до всього ставишся. Може, пограємо в шахи? Професор помер. Він був єдиний сильний супротивник. Леві виїхав до Бразилії. Йому там пообіцяли місце офіціанта. Тепер життя мчить сказаними темпами. Не варто ні до чого призвичаюватися.

— Справді, не варто.

Морозов пильно глянув на Равіка.

— Я не те мав на увазі.

— Я також. А може, ми підемо десь із цієї затхлої пальмової могили? Я не був у ній три місяці, а тут, як завжди, смердить кухнею, порохом і страхом. Коли тобі треба йти в "Шехерезаду"?

— Сьогодні я взагалі туди не піду. В мене вільний вечір.

— Я й забув. — Равік ледь усміхнувся. — Вечір елегантності, спогадів про давню Росію і великих келихів.

— Ти підеш зі мною?

— Ні. Сьогодні не піду. Я стомлений. Кілька ночей майже не спав. Принаймні спав не дуже спокійно. Ходімо звідси і ще з годинку десь посидимо. Я вже давно не мав такої змоги.

— "Вувре"? — здивувався Морозов. Вони сиділи за столиком біля кав'ярні "Колізей".
— Чому? Вечір ще тільки почався, голубе. Якраз час пити горілку.

— Так. А однаково я замовлю "вувре". Для мене і його досить.

— Що з тобою? Візьми хоч коньяку.

Равік похитав головою.

— Коли звідкись повертаєшся, то першого вечора треба впитися, щоб аж в очах усе двоїлося, хлопче, — сказав Морозов. — Навіщо цей героїзм — тверезому дивитися в обличчя похмурих тіням минулого?

— Я не дивлюся їм в обличчя, Борисе. Я тихенько втішаюся життям.

Равік бачив, що Морозов йому не вірить. Але не пробував переконати його. Він спокійно сидів біля столика край тротуару, пив вино й дивився на вечірню юрбу, що сунула вулицею. Поки він був не в Парижі, все здавалося йому ясним і чітким. А тепер воно затуманилося, зблякло і водночас стало якимось барвистішим, усе кудись пливло, викликаючи в голові приємне запаморочення, як у людини, що надто швидко спустилася з гір і гамір у долині чує ніби крізь вату.

— Ти зразу прийшов до готелю, чи десь уже був?

— Ні, не був ніде.

— Вебер кілька разів питав про тебе.

— Я йому зателефоную.

— Ти мені не подобаєшся. Кажу, що з тобою було?

— Нічого особливого. Кордон біля Женеви пильно стережуть. Я спершу пробував перейти там, потім біля Базеля. Теж виявилось важко. Та врешті таки перейшов. Тільки застудився. Цілу ніч серед поля, дощ, сніг. Та іншої ради не було. Схопив запалення легень. Один лікар у Бельфорі влаштував мене до лікарні. Тайкома від персоналу. Потім ще десять днів тримав у себе вдома. Треба буде послати йому гроші.

— Ти вже одужав?

— Більш-менш.

— Тому ти й не п'єш горілки?

Равік усміхнувся.

— Навіщо ця балаканина? Я трохи стомлений, а крім того, треба до всього наново звикати. Справді. Дивно, скільки людина всього передумає, коли вона в дорозі. І як мало, коли повертається.

Морозов підняв руку.

— Равіку, — мовив він лагідним тоном, — ти розмовляєш зі своїм батечком Борисом, знавцем людського серця. Не ходи навколо, а питай навпростець, щоб усе швидше лишилося позаду.

— Добре. Де Джоан?

— Не знаю. Кілька тижнів я вже нічого про неї не знаю. Навіть не бачив її.

— А раніше бачив?

— Раніше вона часом питала про тебе. А потім перестала.

— Вона вже не виступає в "Шехерезаді"?

— Ні. Перестала десь тижнів із п'ять тому. Потім іще двічі або тричі заходила й теж перестала.

— Її немає в Парижі?

— Мабуть, немає. Принаймні так мені здається. А то б вона часом таки зайшла до "Шехерезади".

— Ти не знаєш, що вона робить?

— Здається, знімається в якомусь фільмі. Принаймні так вона казала гардеробниці. Ти ж бо знаєш, як воно буває. Завжди знайдеться якась бісова притичина.

— Притичина?

— Атож, — понуро сказав Морозов. — А що ще, Равіку? Ти сподівався чогось іншого?

— Сподівався.

Морозов замовк.

— Сподіватися — це одне, а знати — зовсім інше, — мовив Равік.

— Тільки для нікчемних романтиків. Випий чогось путящого, кинь той лимонад. Хоча б кальвадосу...

— Тільки не кальвадосу. Нехай уже коньяку, якщо це тебе влаштує. Або, про мене, вип'ю й кальвадосу.

— Нарешті,— сказав Морозов.

Вікна. Синюваті обриси дахів. Витерта червона канапа. Ліжко. Равік знав, що доведеться все це витримати. Він сидів на канапі й курив. Морозов приніс йому речі і сказав, де його можна буде знайти.

Равік скинув старий костюм, напустив у ванну гарячої води і довго мився, змививши мало не цілий брусок мила.

Змивав минулі три місяці, ніби зішкрябував їх зі шкіри. Потім поголився, надяг чисту білизну й інший костюм. Він залюбки пішов би ще й до турецької лазні, якби не було так пізно. Поки він усе це робив, йому було гарно на душі. Він був би радий знайти ще якусь роботу, бо, сидячи біля вікна, раптом відчув, як з усіх кутків до нього підповзає самота.

Він налив собі чарку кальвадосу. Серед своїх речей він знайшов і недопиту пляшку. Йому згадалась та ніч, коли він пив цей кальвадос із Джоан, але спогад не схвилював його. Надто це було давно. Він тільки помітив, що кальвадос був добрий, витриманий.

Над дахами поволі сходив місяць. Брудне подвір'я навпроти почало обертатися в палац із тіней і срібла. Дециця уяви всяке лайно може обернути в срібло. Крізь вікно долинали пахощі квіток. Терпкий дух гвоздик. Равік сперся на підвіконня й визирнув униз. На віконному виступі на поверх нижче стояла дерев'яна скринька з квітками. Їх, мабуть, посадив емігрант Візенгоф, якщо він і досі там мешкав. Равік колись промивав йому шлунок. Торік на різдво.

У пляшці нічого не лишилося. Він шпурнув її на ліжко. Пляшка лежала там, немов темний зародок. Равік підвівся. Нічого втуплювати очі в порожнє ліжко. Якщо тобі потрібна жінка, приведи її собі. В Парижі легко знайти жінку.

Він пішов вузькими вулицями до площі Етуаль. Із Єлісейських полів на нього повіяло теплим життям нічного міста. Раптом він обернувся й пішов назад, спершу швидко, потім дедалі повільніше й нарешті опинився перед готелем "Мілан".

— Як справи? — спитав він у порт'є.

— О, це ви, мсьє! — Порт'є підвівся. — Давно ви до нас не заходили.

— Так, давно. Мене не було в Парижі.

Порт'є зм'яв його маленькими, меткими очима.

— Мадам уже не мешкає в нас.

— Знаю. Вона давно від вас вибралася.

Порт'є був досвідченим готельним працівником. Його не треба було ні про що питати, він і так знав, чого від нього хочуть.

— Так, уже цілий місяць, — сказав він. — Вибралася місяць тому.

Равік витяг з коробки сигарету.

— Мадам уже не в Парижі? — спитав порт'є.

— Вона в Канні.

— Он що, в Канні! — Порт'є потер широкою долонею обличчя. — Ви не повірите, пане: вісімнадцять років тому я служив порт'є в готелі "Руль" у Ніцці.

— Чому ж, вірю.

— Ото були часи! Які чайові! Добре жилося після війни. А тепер...

Равік був досвідченим пожилцем. Йому не треба було прозорих натяків, він і так розумів, чого від нього хоче готельна обслуга. Він витяг п'ять франків і поклав на столик.

— Дякую, пане. Бажаю вам веселого вечора. Ви на вигляд помолодшали, пане.

— Я й почуваю себе молодшим. Усього найкращого.

На вулиці Равік постояв. Чого він заходив до готелю? Ще тільки бракує, щоб він подався до "Шехерезади" і впився там.

Він поглянув на всіяне зірками небо. Радів би, що так вийшло. Не доведеться довго з'ясовувати стосунки. Знав же, що так буде, і Джоан знала. Принаймні наприкінці. Вона вибрала найкращий шлях. Саме той, що треба. Жодних пояснень. Пояснення

завжди трохи фальшиві. Почуттям не потрібні пояснення. їм потрібна тільки дія. Хвалити бога, що обійшлося без моралі. Хвалити бога, що Джоан не моралістка. Вона звикла діяти. Годі. Кінець. Без зайвої шарпантини. Він також діяв. То чого ж він тепер тут стоїть? Мабуть, на нього вплинуло так повітря. Лагідний серпанок травня і вечірній Париж... І, звичайно, ніч. Уночі людина інакша, ніж удень.

Равік вернувся до готелю.

— Можна від вас зателефонувати?

— Можна, пане. Тільки в нас немає телефонної будки. Самий оцей апарат.

— Він мене влаштує.

Равік глянув на годинник. Може бути, що Вебер у клініці. Тепер якраз година останнього вечірнього обходу.

— Там є доктор Вебер? — спитав він у сестри. Голос був йому незнайомий. Мабуть, якась нова.

— Доктор Вебер не може підійти до телефону.

— Його немає?

— Є. Але не може підійти до телефону.

— Послухайте. Підіть і скажіть йому, що телефонує Равік. Негайно підіть. Дуже важлива справа. Я почекаю біля телефону.

— Добре, — нерішуче мовила сестра. — Я скажу, але він не підійде до трубки.

— Побачимо. Тільки швидше скажіть. Не забудьте: Равік.

За мить Вебер узяв трубку.

— Равіку! Де ви?

— У Парижі. Сьогодні повернувся. У вас якась операція?

— Так. За двадцять хвилин. Гострий апендицит. Може, потім зустрінемося?

— Я приїду до вас.

— Чудово. Коли?

— Зараз.

— Гаразд. Я чекаю на вас.

— Ось вам добра горілка, — мовив Вебер. — Ось газети й медичні журнали. Влаштовуйтеся якнайзручніше.

— Дайте чарку. А ще дайте халат і рукавиці.

Вебер глянув на Равіка.

— Це звичайний апендицит. Операція не для вас. Я швидко впораюся сам із сестрою. Ви ж, певне, стомлені, та ще й як.

— Зробіть мені таку ласку, Вебере. Віддайте мені цю операцію. Я не стомлений і почуваю себе добре.

Вебер засміявся.

— Кортить якнайшвидше взятися до роботи? Гаразд. Як хочете. Я вас добре розумію.

Равік вимив руки. На нього надягли халат і рукавиці. Операційна. Він глибоко вдихнув запах ефіру. У головах пацієнта стояла Ежені й давала йому наркоз. Друга

сестра, дуже вродлива молоденька дівчина, розклала інструменти.

— Добрий вечір, сестро Ежені,— привітався Равік.

Вона мало не впустила капельницю.

— Добрий вечір, докторе Равіку.

Вебер пирхнув. Це вперше Ежені назвала Равіка доктором. Равік нахилився над пацієнтом. Яскрава лампа заливала стіл білим сліпучим світлом. Воно ніби відгородило його від навколишнього світу, поклато край його думкам. Те світло було ділове, холодне, безжальне й цілюще. Равік узяв скальпель, який йому подала вродлива сестра. Крізь тонку рукавицю він відчув холод криці. Приємно було відчутти його. Приємно було повернутися з хисткої непевності до ясної точності. Він зробив надріз. За скальпелем тоненькою червоною смужкою проступила кров. І все раптом стало простим. Уперше після повернення Равік відчув себе самим собою. Тихе сичання лампи. Я вдома, подумав Равік. Нарешті вдома!

XIX

— Вона тут, — сказав Морозов.

— Хто?

Морозов розгладив на собі ліврею.

— Не прикидайся, ніби ти не знаєш хто. Не дратуй свого батечка Бориса на вулиці серед міста. Гадаєш, я не знаю, чого ти за останні два тижні тричі навідувався до "Шехерезади"? Раз із тобою приходило синьооке диво з чорними косами, а двічі ти був сам. Людина слабка — і в цьому всі її чари.

— Іди під три чорти, старе базікало, — відповів Равік. — Не принижуй мене, я й так уже насилу тримаюся.

— Тобі було б краще, якби я промовчав?

— Звичайно.

Морозов відступив убік, пропускаючи двох американців.

— То вертайся додому. Прийдеш сюди іншим разом, — сказав він.

— Вона сама?

— Саму ми не пустили б сюди навіть княгиню, пора вже знати. Твоє запитання сподобалося б Зігмундові Фрейду.

— Що ти там знаєш про Зігмунда Фрейда! Ти п'яний, і я поскаржуся на тебе розпорядникові клубу капітанові Чеченідзе.

— Хлопче, капітан Чеченідзе служив поручиком у тому полку, де я був підполковником. Він ще й досі пам'ятає про це. Спробуй-но поскаржитись.

— Ну добре. Пропусти мене.

— Равіку! — Морозов поклав йому на плечі свої важкі руки. — Не будь дурнем! Зателефонуй своєму синьоокому дивові і приходь із ним, якщо тобі так припекло. Ось тобі щира порада досвідченої старої людини. Дуже банальний спосіб, зате завжди помагає.

— Ні, Борисе. — Равік глянув йому у вічі.— Хитрощі тут не допоможуть. Та я й не хочу вдаватися до них.

— То вертайся додому, — порадив Морозов.

— До затхлої пальмової зали? Чи до своєї нори?

Морозов лишив Равіка й поквапився назустріч парі, що хотіла таксі. Равік почекав, поки він повернеться.

— Ти розважніший, ніж я сподівався, — сказав Морозов. — А то був би вже всередині.

Він зсунув на потилицю кашкет з галунами і хотів щось додати, але тієї миті у дверях з'явився підпилий молодик у білому смокінгу.

— Пане полковнику! Спортивну машину!

Морозов підкликав перше в черзі таксі й посадив молодика в машину.

— Вам не смішно? — спитав той. — Я ж назвав вас полковником! Дотепно, хіба ні?

— Дуже дотепно. А про спортивну машину ще дотепніше.

Морозов повернувся до Равіка.

— Я добре подумав і бачу, що ти маєш рацію. Заходь. Чхати тобі на всякі церемонії. Я б теж так зробив. Колись же ви маєте зустрітися, то чому не зараз? Поклади цьому край, так чи так. Коли людина перестає робити дурниці, то це означає, що вона постаріла.

— Я також добре подумав і вирішив піти кудись-інде.

Морозов зміряв його лукавим поглядом.

— Гарзд, — нарешті сказав він. — Коли так, то побачимося за півгодини.

— Може, побачимося, а може, й ні.

— То за годину.

Через дві години Равік зайшов у "Клош д'Ор". У залі було ще майже порожньо. Вздовж довгого бару сиділи, мов папуги на жердині, повії і перемовлялися. Там же стовбичило кілька продавців кокаїну, що чигали на туристів. Нагорі дві чи три пари їли цибуляну юшку, а на канапі в кутку навпроти Равіка дві лесбійки пили вишнівку і стиха перешіптувались. Одна з них була в костюмі чоловічого крою, в краватці і з моноклем, а друга, руда й огрядна, у вечірній сукні з глибоким викотом і блискітками.

Яке безглуздя, подумав Равік. Чому я не зайшов у "Шехерезаду"? Чого я боюся? І від чого тікаю? Я знаю, що почуття моє стало сильніше. Ці три місяці не вбили його, а ще дужче зміцнили. Дарма прикидатися. Це чи не єдине, що в мене лишалося, коли я скрадався вуличками, коли ховався у потайних кімнатках, коли чужими темними ночами в мене крапля по краплі вливалася самота. Розлука розпалила моє почуття дужче, ніж його могла розпалити сама Джоан, а тепер...

Його роздуми урвав здавлений крик. Тим часом до зали зайшли ще дві жінки. Одна з них, у капелюшку з квітками, зсуненому на потилицю, схожа на дуже світлу негритянку, була добре підпила. Коли Равік, почувши крик, підвів очі, вона саме шпурнула столовий ніж і не поспішаючи рушила східцями вниз. Ніхто її не затримав. До зали східцями підіймався офіціант. Друга жінка загородила йому шлях.

— Нічого не сталося, — мовила вона. — Все гарзд.

Офіціант здвигнув плечима й вернувся назад. Равік побачив, що руда жінка в кутку

підвелася. Тим часом та, що спиняла офіціанта, кинулася до бару. Руда жінка стояла нерухомо, притискаючи руку до повних грудей. Тоді обережно розсунула два пальці й глянула на груди. Сукня була розрізана на кілька сантиметрів, і в розрізі зяяла відкрита рана. Шкіри не видно було, тільки рана червоніла на тлі зеленого мінливого шовку вечірньої сукні. Руда жінка витріщилась на рану, ніби не могла повірити своїм очам.

Равік несамохіть підвівся. Потім знов сів. Раз уже були вислали, досить із нього. Він побачив, як жінка в костюмі силоміць посадила руду на канапу. Тієї миті з бару вернулася друга жінка з чаркою горілки в руках. Жінка в костюмі стала навколішки, однією рукою затулила рот рудій, а другою швидко відвела її руку від рани. Тоді друга жінка вилила їй на груди горілку з чарки. Примітивний спосіб дезинфекції, подумав Равік. Руда застогнала, запручалась, але друга тримала її міцно, мов у кліщах. Ще якісь дві жінки затулили столик від решти гостей. Все робилося дуже швидко і вправно. Навряд чи хтось із гостей побачив щось. Через хвилину, ніби їх хто вичарував, до зали зайшов цілий гурт лесбіянок і гомосексуалістів. Вони оточили столик у кутку, двоє підняли руду і, підтримуючи, повели до сходів, решта, сміючись і невимушено балакаючи, прикрили їх собою, і всі вийшли з зали, наче ніякого нападу й не було. Більшість гостей майже нічого не помітили.

— Спритно, правда? — сказав хтось за плечима в Равіка.

То був офіціант.

Равік кивнув головою.

— Чого це вони?

— Ревнощі. Ці перевертні страшенно запальні.

— А решта де взялися так швидко? Наче якась телепатія.

— Вони таке нюхом чують, пане, — відповів офіціант.

— Мабуть, котрась із жінок їм зателефонувала. Але збіглися вмент.

— Учули нюхом. Вони тримаються одне одного, як чорт сухої верби. І ніхто нікого не викаже. Аби тільки не втрутилась поліція — це єдине, чого вони хочуть. Усе залагоджують між собою. — Офіціант узяв зі столика в Равіка чарку. — Принести ще одну? Що ви пили?

— Кальвадос.

— Добре. Ще один кальвадос.

Він пішов до бару. Равік підвів голову й за кілька столиків від себе побачив Джоан. Мабуть, вона зайшла, коли він розмовляв з офіціантом. Біля неї сиділо двоє чоловіків. Тієї миті, як Равік побачив її, вона теж підвела очі. Її засмагле обличчя зблідло. Якусь мить вона сиділа нерухомо й не зводила з нього очей. Тоді рвучко відсунула столик, підвелася й рушила до нього. Поки вона йшла, обличчя її змінилося: якимось дивно розпливлося, риси його стерлися, тільки застигли очі стали прозорі, мов кристали. Таких ясних очей Равік ніколи ще в неї не бачив. У них світилася якась гнівна сила.

— Ти повернувся, — тихо, майже не дихаючи, мовила Джоан.

Вона стояла біля самого нього. На мить вона зробила такий порух, наче хотіла

обняти його. Але не обняла. Навіть не подала руки.

— Ти повернувся, — ще раз мовила вона.

Равік промовчав.

— Коли ти повернувся? — так само тихо спитала вона.

— Два тижні тому.

— Два тижні... і я не... ти навіть не...

— Ніхто не знав, де ти. Ні в твоєму готелі... ні в "Шехерезаді".

— В "Шехерезаді"... Але ж я... — вона затнулася. — Чому ти жодного разу не написав мені?

— Не міг.

— Брешеш.

— Ну гаразд, не хотів. Я не знав, чи повернуся сюди.

— Знов ти брешеш. Не через це.

— Саме через це. Я міг вернутися, а міг і не вернутися. Невже ти не розумієш?

— Ні, зате розумію, що ти вже два тижні в Парижі й не зробив ані найменшого зусилля, щоб знайти мене...

— Джоан, — спокійно мовив Равік, — адже не в Парижі твої плечі так засмагли.

Повз них насторожено пройшов офіціант. Він кинув погляд на Джоан і Равіка. В нього перед очима стояла ще попередня сцена, і він, ніби мимохідь, забрав зі столика, вкритого картатою червоно-білою скатертиною, тарілку з двома ножами й двома виделками. Равік помітив, що той робить, і сказав:

— Усе гаразд, не турбуйтеся.

— Що все гаразд? — спитала Джоан.

— Нічого. Тут щось сталося, ще як тебе не було.

Вона пильно дивилася на нього.

— Ти тут чекаєш на якусь жінку?

— Господи, та ні ж! Тут якісь відвідувачі зчинили бійку. Когось поранили. Цього разу я не втручався.

— Не втручався? — Вона раптом усе збагнула. Вираз її обличчя враз змінився. — Що ти тут робиш? Вони знов ув'язнять тебе. Тепер я все знаю. Другого разу тобі дадуть півроку в'язниці. Ти повинен виїхати звідси! Я й гадки не мала, що ти в Парижі. Думала, що ти ніколи не вернешся.

Равік не озивався.

— Я думала, що ти ніколи не вернешся, — знов мовила Джоан.

Равік глянув на неї.

— Джоан...

— Ні! Це все неправда! Все неправда! Все!

— Джоан, — обережно сказав Равік. — Іди до свого столика.

В її очах раптом заблищали сльози.

— Іди до свого столика, — ще раз сказав Равік.

— Ти в усьому винен! — вихопилося в неї. — Ти! Тільки ти!

Вона рвучко обернулася й пішла. Равік відсунув столик і сів. Він помітив чарку з кальвадосом і хотів був допити її, але не допив. Він був цілком спокійний, поки розмовляв з Джоан. А тепер зненацька його охопило хвилювання. М'язи на грудях затремтіли. Він здивувався: чому саме на грудях? Равік узяв чарку й глянув на свою руку. Вона не тремтіла. Він надпив чарку, не дивлячись на Джоан.

— Будь ласка, пачку сигарет, — сказав він офіціантові, що саме проходив повз столик. — "Капораль".

Він запалив сигарету й допив чарку. І знов відчув, що Джоан дивиться на нього. Чого вона сподівається? Що я з розпачу вп'юся у неї перед очима? Він підкликав офіціанта й розрахувався. Коли він підвівся з-за столика, Джоан почала жваву розмову з одним зі своїх кавалерів. Вона не дивилась, як Равік проходив повз їхній столик. Обличчя в неї було суворе, холодне, без ніякого виразу, хоч вона силувано всміхалася.

Равік довго тинявся по місту й несподівано для самого себе знов опинився біля "Шехерезади". Морозов засяяв.

— Ти добре тримаєшся, солдате! А я вже гадав, що тобі каюк. Я радий, що моє пророцтво здійснюється.

— Не радій завчасу.

— Те саме я можу сказати й тобі. Ти спізнився.

— Знаю. Я вже її бачив.

— Де?

— У "Клош д'Ор".

— От тобі й на! — вражено сказав Морозов. — Життя вічно влаштовує нам несподіванки.

— Ти коли звільнишся, Борисе?

— За кілька хвилин. Уже нікого немає. Я тільки переодягнуся. А ти заходь, випий горілки за кошт клубу.

— Не хочу. Я почекаю тут.

Морозов приглянувся до нього.

— Як ти себе відчуваєш?

— Препогано.

— А ти сподівався чогось іншого?

— Так. Людина завжди сподівається чогось іншого. Йди переодягайся.

Равік прихилився до стіни. Біля нього стара квітникарка збирала непродані квітки. Вона не запропонувала йому купити їх. Хоч це було й безглуздо, та Равікові захотілося, щоб вона звернулася до нього. Невже по ньому видно, що йому не потрібні квітки? Равік глянув на будинки вздовж вулиці. В кількох вікнах ще світилося. Поволі проїздили таксі. А чого ж він сподівався? Адже все було відоме наперед. Не сподівався він лише того, що Джоан випередить його. А чому б і ні? Завжди має слухність той, хто нападає перший!

Із "Шехерезади" вийшли офіціанти. Вночі вони були кавказцями в червоних черкесках і чоботях, а тепер стали просто втомленими людьми. Було якось дивно, що

вони йшли додому в звичайних костюмах. Морозов вийшов останній.

— Куди ми підемо? — спитав вік.

— Я сьогодні вже був скрізь.

— То ходімо до готелю й пограємо в шахи.

— Що?

— Пограємо в шахи. В такі дерев'яні фігурки, що розвіюють і водночас змушують зосередитись.

— Добре, — мовив Равік. — А чого й не пограти?

Равік прокинувся і зразу відчув, що в кімнаті є Джоан. Було ще темно, і він її не бачив, але знав, що вона є. Кімната стала інша, вікно стало інше, повітря змінилося, і сам він також.

— Не грайся! — мовив він. — Увімкни світло й ходи сюди.

Джоан не ворухнулася. Не чути було навіть її подиху.

— Слухай, — сказав він, — не граймося в хованки.

— Добре, — тихо відповіла вона.

— То ходи сюди.

— Ти знав, що я прийду?

— Не знав.

— Твої двері були відчинені.

— Вони майже завжди відчинені.

Вона трохи помовчала.

— Я гадала, що ти ще не повернувся, — нарешті мовила вона. — Я тільки хотіла... думала, що ти ще десь сидиш і п'єш.

— Я теж так думав. А натомість сидів і грав у шахи.

— Що?

— Грав у шахи. З Морозовим. Унизу, в кімнаті, схожій на акваріум без води.

— У шахи! — Джоан вийшла зі свого кутка. — В шахи! Як можна грати в шахи, коли...

— Я й сам би не повірив, але виходить, що можна. Навіть добре грати. Одну партію я виграв.

— Ти холодний, мов крига, ти найчерствіший...

— Джоан, — мовив Равік, — не влаштовуй сцен. Я люблю театр, але сьогодні мені не до нього.

— Я не влаштовую ніяких сцен. Я страшенно нещасна.

— Добре. Облишмо це. Сцени доречні, коли людина не дуже нещасна. Я знав одного чоловіка, який від тієї хвилини, коли померла його дружина, й до самого похорону сидів зачинений у своїй кімнаті й розв'язував шахові задачі. Всі вирішили, що він черствий, але я знаю, що він нікого на світі так не любив, як свою дружину. Він просто не знайшов іншої ради. Він дні і ночі розв'язував шахові задачі, щоб не думати про своє горе.

Джоан стояла вже посеред кімнати.

— Тому й ти грав у шахи, Равіку?

— Ні. Я ж тобі казав, що то був інший чоловік. А я спав, коли ти прийшла.

— Так, ти спав! Ти здатен спати!

Равік сперся на лікоть.

— Я знав ще одного чоловіка, що втратив дружину. Він ліг у ліжку й проспав дві доби. Теща не тямилася з обурення. Вона не розуміла, що можна робити найнесподіваніші речі й водночас бути вкрай нещасним. Дивно, що для горя витворено такий примітивний етикет. Якби ти застала мене п'яного, мов колода, все було б так як годиться. А я грав у шахи, потім спав, і це зовсім не свідчить про те, що я бездушний і черствий. Що тут такого складного?

Щось торохнуло й забряжчало. То Джоан схопила вазу й шпурнула нею об підлогу.

— Добре, — мовив Равік. — Та цяцька мені не подобалася. Гляди, не наступи на скло.

Вона відштовхнула вбік скалки і сказала:

— Равіку, чому ти так поводишся?

— Справді, чому? Мабуть, додаю собі відваги. Ти не помітила цього, Джоан?

Вона швидко обернулася до нього.

— Може, й так. Але з тобою ніколи до кінця не збагнеш, чи ти правду кажеш, чи блазнюєш.

Вона обережно переступила скалки й сіла на ліжку. Почало розвиднятися, і він тепер добре розгледів її обличчя. Його вразило, що воно було не стомлене, а молоде, ясне й гладеньке. Джоан була в легкому плащі, якого він раніше не бачив, й не в тій сукні, в якій приходила до "Клош д'Ор".

— Я думала, що ти вже не повернешся, Равіку, — мовила вона.

— Я затримався довше, ніж сподівався. Не міг швидше приїхати.

— Чому ти жодного разу не написав?

— А хіба листи щось змінили б?

Вона відвела очі вбік.

— Усе-таки було б краще.

— Було б краще, якби я зовсім не повернувся. Але я не можу жити в іншій країні і в іншому місті. Швейцарія надто мала, там не згубишся. А в решті країн фашисти.

— А тут поліція...

— У тутешньої поліції ані більше, ані менше шансів спіймати мене, ніж було досі. Того разу мені просто не пощастило. Не треба про це думати.

Він сягнув рукою по сигарети. Вони лежали на столику біля ліжка, невеличкому, зручному столику, де можна було тримати книжки, сигарети й інший дріб'язок. Равік ненавидів нічні столики з різьбленими ніжками й стільницею з підробленого мармуру, які звичайно ставлять коло ліжок майже в усіх готелях.

— Дай і мені сигарету, — попросила Джоан.

— Може, хочеш чогось випити? — спитав він.

— Хочу. Не вставай, я сама принесу.

Вона знайшла пляшку й налила чарки. Одну вона подала Равікові, а другу взяла й відразу випила. Коли вона, п'ючи, відхилилася назад, плащ зсунувся з її плечей, і в ранковому світлі, що з кожною хвилиною яснішало, Равік побачив, що на ній була та сукня, яку він подарував їй, коли їхав з нею в Антіб. Чого вона надягла її? Це була єдина сукня, яку він купив їй. Він про таке ніколи не думав. І тепер не хотів думати.

— Коли я побачила тебе, Равіку... так несподівано... то вже ні про що не могла думати. Всі думки вилітали з голови, — сказала Джоан. — А як ти пішов... я подумала, що більше ніколи тебе не побачу. Подумала не зразу. Спершу я чекала, що ти повернешся до "Клош д'Ор". Сподівалася, що ти неодмінно повернешся. Чому ти не повернувся?

— А чого я мав повертатися?

— Я була б пішла з тобою.

Равік знав, що це неправда. Але не хотів про це думати. Він більше ні про що не хотів думати. Раніше він не повірив би, що йому вистачить її приходу. Він не знав, чого вона прийшла й чого хотіла, але його раптом опанував глибокий, дивний спокій, йому стало досить того, що Джоан тут. Що це таке? Наче ж усе вже минулося, подумав він. Невже я знов втрачаю самовладання? Знов западає темрява, кров стугонить у скронях, уява бере наді мною гору й насувається небезпека?

— Я думала, що ти хотів покинути мене, — мовила Джоан. — Ти й справді хотів цього! Признайся!

Равік мовчав.

Вона дивилася на нього, чекаючи відповіді.

— Я знала це! Знала! — твердо, переконано мовила вона.

— Налий мені ще кальвадосу, — попросив Равік.

— А це кальвадос?

— Так. Ти хіба не помітила?

— Ні.

Наливаючи чарки, вона поклала руку йому на груди, і його ніби пронизала блискавка. Вона взяла свою чарку й випила.

— Так, це кальвадос, — мовила вона. Тоді знов глянула на Равіка й додала: — Добре, що я прийшла. Я знала, що буде добре, як я прийду.

Надворі ще пояснішало. Зарипіли віконниці — то війнув ранковий вітерець.

— Правда ж, добре, що я прийшла?

— Не знаю, Джоан.

Вона схилилася над ним.

— Знаєш. Повинен знати.

Обличчя Джоан було так близько від нього, що її волосся торкалося його плечей. Він охопив її поглядом. Знайома картина, зовсім чужа й водночас рідна, завжди та сама, а проте ніколи не однакова. Він побачив, що шкіра в неї на лобі лушиться, що нафарбувалася вона абияк, що на верхній губі налипли крихти помади, бачив усе на її обличчі, яке нахилилося так низько над ним, що заступило йому весь світ, бачив його й

усвідомлював, що лише уява закоханого, незважаючи ні на що, знаходить у ньому стільки таємничого. Він знав, що є вродливіші обличчя, розумніші й невинніші, але знав і те, що жодне з них не мало над ним такої влади, як це. І ту владу він дав йому сам.

— Так, — нарешті мовив він. — Добре. Чи з того, чи з іншого погляду, а добре.

— Я б не витримала цього, Равіку.

— Чого?

— Якби ти пішов від мене. Назовсім.

— Ти ж думала, що я ніколи не повернуся. Сама казала.

— Це не те саме. Якби ти жив у якійсь іншій країні, це було б не те. Ми були б тільки розлучені. Я могла б колись приїхати до тебе. Або весь час вірила б, що приїду. А так, в одному місті... Невже ти цього не розумієш?

— Чому ж, розумію.

Джоан випросталась і відгорнула назад волосся.

— Ти не можеш залишити мене саму. Ти за мене відповідаєш.

— А ти хіба сама?

— Ти за мене відповідаєш, — знов сказала вона й усміхнулася.

На мить у ньому ворухнулася ненависть до неї, за ту усмішку й за її тон.

— Не верзи дурниць, Джоан.

— Ти справді відповідаєш за мене. Від першої нашої зустрічі. Без тебе...

— Ну добре. Так само я відповідаю і за окупацію Чехословаччини. А тепер годі. Вже розвиднилося. Тобі скоро треба йти.

— Що? — Джоан вражено глянула на нього. — Ти не хочеш, щоб я залишилася тут?

— Не хочу.

— Он як, — мовила вона тихо й раптом дуже сердито. — Он воно що! Ти вже не кохаєш мене!

— Господи боже! — вигукнув Равік. — Ще цього бракувало. Що то за ідіоти, з якими ти провела останні місяці?

— Вони зовсім не ідіоти. А що мені було робити? Сидіти в готелі "Мілан", дивитися на стіну й чекати, поки я збожеволію?

Равік підвівся на ліжку.

— Не треба ніякої сповіді, — сказав він. — Я не хочу нічого чути. Я лише спробував зробити нашу розмову трохи змістовнішою.

Джоан вражено дивилася на нього. Її рот і очі стали зовсім пласкі.

— Чого ти завжди прискіпуєшся до мене? Інші зі мною говорять по-людському. А ти з усього робиш проблему.

— Твоя правда.

Равік надпив із чарки кальвадосу і знов ліг.

— Бо таки правда, — мовила вона. — Ніколи не знаєш напевне, чого від тебе можна сподіватися. Ти змушуєш казати те, чого не хотілося б казати. А потім накидаєшся на людину.

Равік глибоко зітхнув. Чого він тільки був щойно не навігадував! Темний вир кохання, влада уяви — як швидко все це можна спростувати! Люди й спростовують його самі, весь час, ненастанно. Заповзято руйнують свої мрії. Та що вони вдіють? Справді, що вони вдіють — гарні, пропаші, гнані... Десь під землею схований велетенський магніт, а на поверхні метушаться строкаті фігурки, які думають, що мають силу волі й порядкують власною долею... Що вони вдіють? Хіба й він не такий самий? Ще підозріливий, ще тримається за соломинку обережності й дешевого сарказму, але в душі вже знає все, що неодмінно має статися.

Джоан сіла в ногах ліжка. Вона скидалася на гарненьку розлючену пралю і водночас на істоту, що прилинула з місяця й ніяк не може пристосуватися до тутешніх умов. Ранішня заграва, що прийшла на зміну сутінкові, осявала її обличчя. Над брудними подвір'ями й закуреними дахами здалеку линув чистий подих молодого дня й залітав у вікно. В ньому ще вчувався шелест лісу й гомін життя.

— Джоан, — сказав Равік, — чого ти прийшла?

— А чого ти питаєш?

— Справді, чого я питаю?

— Чого ти завжди питаєш? Я тут. Хіба цього не досить?

— Так, Джоан, твоя правда. Цього досить.

Вона підвела голову.

— Нарешті! Але спершу ти неодмінно зіпсуєш усю радість.

Радість! Вона зве це радістю! Гнані силою-силенною чорних пропелерів, охоплені навальним, як ураган, нездоланим бажанням віднайти втрачене... Хіба це радість? Вона он там, надворі, коротка мить радості, — роса під вікнами, десять хвилин тиші, поки день іще не випустив своїх пазурів. Але що це в біса знов за думки? Хіба правда не на її боці? Хіба вона не має слухності, як мають її роса, горобці, вітер і кров? Нащо він питає? Що хоче взнати? Вона тут, швидкий нічний метелик, павине око, бражник бузковий, що бездумно залетів до нього... А він лежить, рахує цятки та прожилки на його крильцях і пильно приглядається до ледь збляклих барв. Вона прийшла, а я, дурень, показую свою перевагу, бо прийшла вона, а не я, подумав Равік. Якби її не було тут, я б лежав, сушив би собі голову непотрібними думками і пробував би героїчно обдурити себе, в душі бажаючи тільки одного: щоб вона прийшла.

Равік відкинув ковдру, спустив ноги й надяг капці.

— Чого ти встав? — вражено спитала Джоан. — Ти хочеш мене вигнати?

— Ні. Хочу поцілувати. Давно треба було б. Я дурний, Джоан. Наговорив стільки нісенітниць. А як же гарно, що ти тут!

Її очі засяяли.

— Ти можеш мене поцілувати й не підводячись, — мовила вона.

За дахами будинків здіймалася ранкова заграва. Небо над нею було ще тільки ледь блакитняве. По ньому пливло кілька хмаринок, схожих на заснулих фламінго.

— Глянь, який день, Джоан! А пам'ятаєш, які були дощі?

— Пам'ятаю, коханий. Лило безперестанку. Сірі дні й Дощі.

— Ще коли я виїздив, ішли дощі. Вони тебе доводили до розпачу. А тепер...

— Так, — мовила вона. — А тепер...

Вона лежала, пригорнувшись до нього.

— Тепер є все, — сказав він. — Навіть. садок. Гвоздики на вікні в емігранта Візенгофа. І пташки на каштані в дзорі.

Він помітив, що Джоан плаче.

— Чому ти мене ні про що не питаєш, Равіку?

— Я й так тебе забагато питав. Ти ж сама жалілася.

— То зовсім не те.

— Мені тебе нема про що питати.

— Про те, що за цей час було.

— За цей час нічого не було.

Вона похитала головою.

— За кого ти мене маєш, Джоан? — мовив Равік. — Краще глянь у вікно. На ті рожеві, золоті й блакитні барви. Хіба вони питають, чи вчора був дощ? Чи в Китаї та в Іспанії іде війна? Чи про те. скільки тисяч людей померло й народилося цієї хвилини? Вони собі полум'яніють, сонце сходить, та й годі. А ти хочеш, щоб я про щось питав? Твої плечі мов бронза в цьому світлі, а я маю тебе про щось питати? Твої очі в цьому червоному відблиску, наче море в Греції, фіалкового й червоного кольору, а я маю питати про те, чого вже немає? Ти зі мною, а я, мов дурень, маю порпатись у зів'ялому листі минулого? За кого ти мене маєш, Джоан?

Вона перестала плакати.

— Давно вже я не чула таких слів, — мовила вона.

— То біля тебе були колоди, а не люди. Жінку треба або обожнювати, або залишати. Середина немає.

Вона спала, міцно пригорнувшись до нього, ніби хотіла навіки затримати його. Спала глибоким сном, він відчував, як рівно й спокійно вона дихала біля його грудей. Сам він не міг заснути. Готель уже прокидався. В кранах шуміла вода, хрюскали двері, знизу крізь вікно долинав кашель емігранта Візенгофа, яким він завжди починав свій день. Равік лежав, обнявши Джоан за плечі, й відчував сонне тепло її шкіри, а коли повертав голову, то бачив її цілком заспокоєне, віддане обличчя, чисте й невинне, як у дитини. Обожнювати або залишати, подумав він. Гучні слова. В кого б стало на це сили? Та й хто б захотів залишити її?

XX

Равік прокинувся. Джоан біля нього не було. Він почув, що у ванній шумить вода, підвівся й відразу зігнав із себе сон. Останніми місяцями він знов навчився цього. Той, хто вміє миттю зганяти з себе сон, ще часом може втекти. Він глянув на годинник. Десята година ранку. Вечірня сукня і плащ Джоан лежали на підлозі серед кімнати, а парчеві черевички стояли біля вікна. Один був перевернений набік.

— Джоан! — гукнув Равік. — Чого ти там товчешся серед ночі?

Вона відчинила двері.

— Вибач, я не хотіла тебе збудити.

— Нічого, я знов можу заснути. Але чого ти вже встала?

Вона була в купальній шапочці. Її мокрі плечі полискували, мов ясна бронза. З рук скапувала вода. Вона скидалася на амазонку в тісному шоломі.

— Я перестала бути поночільницею, Равіку. Я вже не працюю в "Шехерезаді".

— Я знаю.

— Від кого?

— Від Морозова.

Вона насторожено глянула на нього.

— Он як, від Морозова, — мовила вона. — Від того старого базіки. Що він тобі ще розповів?

— Нічого. А хіба ще є що розповідати?

— Нема нічого такого, що б міг розповісти порт'є нічного клубу. Вони пліткарі, як і гардеробниці. Їх робить плітка-рями фах.

— Дай Морозову спокій. Фах робить порт'є песимістами. І лікарів також. Вони живуть за рахунок темних боків життя, але не пліткують. Вони зобов'язані не розголошувати таємниць.

— Темні боки життя, — мовила Джоан. — Кому цікаво щось про них знати?

— Нікому. А проте багато хто мусить із ними стикатися. До речі, Морозов свого часу влаштував тебе в "Шехерезаду".

— То що, мені довіку дякувати йому за це зі сльозами на очах? Йому не довелося за мене соромитися. Я свої гроші відробляла, а то б вони мене не тримали. Крім того, він зробив це для тебе, а не для мене.

Равік сягнув рукою по сигарету.

— А що ти, власне, маєш проти Морозова?

— Нічого. Просто не люблю його. Він до кожного приглядається. Я б йому не довіряла. І тобі не раджу.

— Що?

— Не раджу тобі довіряти йому. Ти ж бо знаєш, що кожен порт'є у Франції — поліційний винюхувач.

— А ще що? — спокійно спитав Равік.

— Ти, звичайно, мені не віриш. У "Шехерезаді" про це кожному відомо. Хтозна, чи...

— Джоан! — Равік відкинув ковдру й підвівся. — Не верзи дурниць! Що з тобою сталося?

— Нічого. Що зі мною могло статися? Я його не люблю, та й годі. Він на тебе погано впливає. А ти вічно водишся з ним.

— Он що, — мовив Равік. — То це тому.

Вона раптом усміхнулася.

— Так, тому.

Проте Равік відчував, що це не все. Була ще якась інша причина.

— Що ти їла б на сніданок? — спитав він.

— Ти розсердився? — замість відповіді спитала вона.

— Ні.

Джоан вийшла з ванної і обняла його за шию. Крізь тонку піжаму він відчув її вологу шкіру. Відчув її тіло і її кров.

— Ти розсердився, що я ревную тебе до твоїх приятелів? — спитала вона.

Він похитав головою. Амазонка в шоломі. Наяда, яка вийшла з океану і гладенька шкіра якої ще пахне водою й молодістю.

— Пустити мене, — сказав він.

Вона нічого не відповіла. Ця лінія обличчя від високих вилиць до підборіддя. Ці уста. Ці важкі повіки. Ці груди, що притиснулись до його тіла там, де піжама була відкрита.

— Пустити мене, а то...

— А то що? — спитала вона.

Перед відчиненим вікном гула бджола. Равік простежив за нею поглядом. Мабуть, її привабили гвоздики емігранта Візенгофа, і вона шукає ще квіток. Бджола залетіла до кімнати й сіла на чарку з-під кальвадосу, що стояла на підвіконні.

— Ти скучив за мною? — спитала Джоан.

— Скучив.

— Дуже?

— Дуже.

Бджола знялася, покружляла над чаркою і вилетіла у вікно, назад до сонця й до гвоздик емігранта Візенгофа.

Равік лежав біля Джоан. Літо, думав він. Літо, росяні луки вранці, волосся, що пахне сіном, і шкіра, духмяна, мов конюшина... Вдячна кров, що нечутно тече, ніби струмок, збирається на силі й неохоче перепливає піщане місце, гладінь, у якій віддзеркалюється обличчя, осяяне усмішкою. Ніде вже немає засохлого, мертвого місця, цілу хвилину його немає, всюди берези й тополі, тиша і ледь чутний гомін, ніби відлуння далекого, втраченого неба стугонить у його жилах.

— Я б хотіла залишитися тут, — мовила Джоан, схилившись йому на плече.

— То залишайся. Поспімо ще. Ми ж мало спали.

— Не можу. Мені треба йти.

— У вечірній сукні ти нікуди не можеш піти.

— Я принесла з собою інше вбрання.

— Як?

— Під плащем. І черевички також. Вони лежать під моїми речами. Я взяла все необхідне.

Вона не сказала, куди їй треба йти. І чого. А Равік не спитав.

Бджола з'явилася знов. Вона полетіла просто до чарки й сіла на вінця. Видно, їй сподобався кальвадос. Або фруктовий цукор.

— Ти була така певна, що залишишся в мене?

— Так, — відповіла Джоан і принишкла.

Роланда принесла тацю з пляшкою і чарками.

— Не треба горілки, — сказав Равік.

— Не хочеш? Це зубрівка.

— Сьогодні не хочу. Дай краще кави. Міцної.

— Добре.

Равік відсунув мікроскоп, закурив сигарету й підійшов до вікна. Платан надворі вбрався в свіже густе листя. Коли він приходив сюди востаннє, гілля було ще голе.

Роланда принесла каву.

— У вас тепер більше дівчат, ніж було, — мовив Равік.

— Ми прийняли двадцять нових.

— Так добре йдуть справи? Тепер, у червні?

Роланда сіла біля нього.

— справи йдуть так добре, що ми самі дивуємося. Люди наче подуріли. Вже серед дня починають приходити. А що робиться ввечері...

— Може, через погоду?

— Погода тут ні до чого. Я знаю, як ми звичайно працюємо в травні і в червні. А це наче якийсь сказ напав на людей. Ти не уявляєш собі, як торгує бар. Ти бачив коли, щоб французи в нас замовляли шампанське?

— Ні, не бачив.

— Якби це чужоземці, то ніхто б не дивувався. Для них ми його й тримаємо. Але французи! Навіть парижани! Замовляють шампанське і платять за нього! Замість "дюбоне", пива чи коньяку. Ти можеш у таке повірити?

— Не повірю, поки не побачу.

Роланда налила йому кави.

— А скільки клієнтів! — повела вона далі. — Аж голова крутиться. Сам побачиш, як спустишся вниз. У цю пору вже повно. І не тільки обережних знавців, що чекають, коли закінчиться медичний огляд. Усяких налізло! Що це сталося з людьми, Равіку?

Він здвигнув плечима.

— Давня казка про пароплав, що йде на дно.

— Але ж ми не йдемо на дно! Наш заклад процвітає.

Відчинилися двері, й зайшла Нінетта, двадцятидворічна, струнка, мов хлопчак, дівчина в коротких штанцях з рожевого шовку. В неї було ангельське личко, і її вважали однією з найкращих повій "Озіріса". Цієї хвилини в руках у неї була таця з хлібом, маслом і двома баночками повидла.

— Мадам почула, що доктор п'є каву, — пояснила вона хрипким басом, — і просить скуштувати повидла, яке вона сама зварила.

Нінетта зненацька посміхнулась, і на ангельському личку з'явилася міна вуличного бешкетника. Вона поставила тацю на стіл і, пританцювуючи, вийшла з кімнати.

— Ось бачиш, — зітхнула Роланда. — Відразу нахабніють! Знають, що вони нам потрібні.

— І добре роблять, — мовив Равік. — Коли ж вони ще зможуть собі таке дозволити?

А що це за повидло?

— Гордощі мадам. Вона його сама варить. У своєму маєтку на Рів'єрі. Справді смачне. Покуштуй.

— Я терпіти не можу повидла. А надто, коли його варила мільйонерка.

Роланда відкрутила скляну накривку, взяла грубий аркуш паперу, поклала на нього кілька ложок повидла, грудку масла і дві скибки підсушеного хліба, загорнула все це й дала Равікові.

— Потім викинеш, — сказала вона. — Зроби їй таку ласку. Вона неодмінно перевірить, чи ти їв повидло. Це останнє, чим може пишатися стара жінка, яка вже не має ніяких ілюзій. Зроби це хоча б із ввічливості.

— Гаразд. — Равік підвівся й відчинив двері.— Ну й гармидер, — мовив він, почувши знизу голоси, музику, сміх і вигуки. — Це все французи?

— Ні. Здебільшого чужоземці.

— Американці?

— Не американці, а майже самі німці. У нас іще ніколи не було стільки німців. Диво дивне.

— Немає нічого дивного.

— Більшість із них добре розмовляють по-французькому. Не так, як ті німці, що приїздили сюди кілька років тому.

— Так я й думав. І, мабуть, приходять багато солдатів? І своїх новобранців, і колоніальних?

— Ці завжди тут товчуться.

Равік кивнув головою.

— А німці сиплять грішми, правда?

Роланда засміялася.

— Таки правда. Пригощають кожного, хто хоче з ними випити.

— Особливо солдатів, еге ж? А в Німеччині ж валютні обмеження, і всі кордони закриті. Виїхати можна тільки з дозволу влади. І ніхто не має права вивезти більше як десять марок. Справді дивно, що тут стільки веселих німців, які розкидаються грошима й добре розмовляють по-французькому.

Роланда здвинула плечима.

— Мені що... Аби тільки їхні гроші не були фальшиві...

Равік повернувся до готелю о восьмій.

— Мені ніхто не дзвонив? — спитав він у портъє.

— Ні.

— І після обіду не дзвонили?

— Ні. За цілий день не було жодного дзвінка.

— І ніхто не приходив, не питав про мене?

Портъє похитав головою.

— Жодна душа.

Равік рушив сходами нагору. На другому поверсі сварилося подружжя Гольдбергів.

На третьому плакала дитина. То був французький громадянин Люсьєн Зільберман. Йому було рік і два місяці. Для своїх батьків, торговця кавою Зігфріда Зільбермана та його дружини Неллі, в дівочтві Леві, із Франкфурта-на-Майні, він був святинею і предметом спекуляції. Дитина народилась у Франції, і вони через це сподівалися на два роки раніше отримати французькі паспорти. Люсьєн, кмітливий, як усі однорічні діти, швидко став домашнім тираном. На четвертому поверсі рипів грамофон: із номера втікача Вольмеєра, колишнього в'язня концтабору в Оранієнбурзі, долинали німецькі народні пісні. В коридорі тхнуло капустою і сутінками.

Равік зайшов до свого номера. Йому хотілося почитати. Колись давно він купив кілька томів всесвітньої історії і тепер знайшов їх серед своїх речей. Те читання не давало великої радості. Тільки якесь дивне гнітюче вдоволення, бо виходило, що в теперішніх подіях немає нічого нового. Усе це вже було десятки разів. Брехня, зрада, вбивства, Варфоломіївські ночі, корупція, викликана жадобою влади, нескінченні війни... Історія людства була написана кров'ю та сльозами, і серед тисячі закривавлених пам'ятників минулого лише зрідка траплявся якийсь осяяний сріблом доброти. Демагоги, зрадники, братовбивці й батьковбивці, розбещені владою самолюбці, фанатичні пророки, що мечем навчали любові до ближнього, завжди те саме, завжди покірні й терплячі народи нацьковували одні на одних, посилали їх на безглузду смерть в ім'я імператорів, віри й божевільних ватажків... І не було цьому кінця.

Равік відсунув книжки вбік. З вікна під ним долинали голоси. Він їх упізнав: розмовляли Візенгоф і Гольдбергова дружина,

— Тепер ні,— сказала Рут Гольдберг. — Він скоро повернеться. За годину.

— Година довго триває.

— Він може повернутися й раніше.

— А куди він пішов?

— До американського посольства. Він ходить туди щовечора. Стане перед будинком і дивиться. Більше нічого. А тоді вертається додому.

Візенгоф щось сказав, але Равік не почув, що саме.

— Ну певне, — сердито відповіла Рут Гольдберг. — Хто тепер не божевільний? А що він старий, я й сама знаю. Відчепися, — за хвилину озвалась вона. — Мені тепер не до того. Не той настрій.

Візенгоф щось заперечив.

— Добре тобі казати, — мовила вона. — Гроші ж у нього. В мене немає жодного сантимата. А ти...

Равік підвівся. Він глянув на телефон і завагався. Була вже майже десята година. Від Джоан не було ніякої звістки, відколи вона вранці пішла від нього. Він тоді не спитав її, чи вона прийде ввечері. Був певен, що прийде. А тепер уже почав сумніватися.

— Тобі все просто. Аби лише мати задоволення, більше тебе нічого не обходить, — сказала Гольдбергова дружина.

Равік пішов до Морозова. Його кімната була замкнена. Він спустився до "катакомби".

— Якщо мені дзвонитимуть, я вниз, — сказав він порт'є.

Морозов був там. Він грав у шахи з якимось рудим чоловіком. По кутках сиділи кілька жінок. Одні щось плели, інші читали, але обличчя в усіх були заклопотані.

Якийсь час Равік стежив за грою. Рудий чоловік був добрий шахіст. Він грав швидко й цілком машинально. Морозов програвав.

— Бачиш, що тут зі мною роблять, га? — мовив Морозов.

Равік нічого не відповів. Рудий чоловік глянув на нього.

— Це пан Фінкельштейн, — сказав Морозов. — Щойно з Німеччини.

Равік кивнув головою.

— Як там тепер? — спитав він, аби щось сказати.

Рудий чоловік тільки здвигнув плечима. Равік і не сподівався нічого іншого. Це тільки перші роки всі гарячково розпитували прибулих, ловили кожну звістку, сподіваючись краху Третьої імперії. Тепер кожен давно вже знав, що до краху може призвести лише війна. І кожен, хто мав хоч трохи глузду в голові, так само знав, що уряд, який розв'язав проблему безробіття розвитком військової промисловості, стоїть перед вибором: війна або внутрішня катастрофа. Отже, війна.

— Мат, — досить байдуже сказав Фінкельштейн. Він підвівся й глянув на Равіка. — Що робити від безсоння? Я тут не можу спати. Засну на хвилину і знов прокидаюся.

— Пийте бургундське, — порадив Морозов. — Якнайбільше бургундського або пива.

— Я не п'ю. Я вже пробував годинами ходити по місту, поки мало не падав з утоми. Та нічого не допомагає. Не можу спати, та й годі.

— Я дам вам таблеток, — сказав Равік. — Ходімо зі мною нагору.

— Повертайся швидше, Равіку! — гукнув йому навздогінці Морозов. — Не залишай мене тут самого, голубе!

Жінки, що сиділи по кутках, підвели на нього очі. Потім знов заходилися плести й читати, ніби від цього залежало їхнє життя. Равік зайшов із Фінкельштейном до своєї кімнати. Коли він відчинив двері, назустріч йому з відчиненого вікна війнуло нічне повітря, мов темна, прохолодна хвиля. Він глибоко вдихнув його, ввімкнув світло й озирнувся по кімнаті. Там нікого не було. Він дав Фінкельштейнові таблетки.

— Дякую, — сказав той, ледь ворухнувши губами, і зник, мов тінь.

Равік раптом зрозумів, що Джоан не прийде. І зрозумів, що знав це ще вранці. Тільки не хотів повірити, що це правда. Він оглянувся, немов почув позад себе чийсь голос. Усе зненацька стало просте й зрозуміле. Вона домоглася свого і тепер не квапиться. А чого він ще сподівався? Що вона задля нього кине все? Що повернеться до нього і все буде, як раніше? Який він дурний! Звичайно, в неї є інший, і не тільки інший коханець, а й цілком інше життя, від якого вона не хоче відмовитись!

Равік знов спустився вниз. Почував він себе досить кепсько.

— Мені хтось дзвонив?

Порт'є, що саме заступив на нічне чергування, похитав головою. Рот у нього був

набитий часниковою ковбасою.

— Я чекаю дзвінка. І поки що буду внизу.

Він повернувся до Морозова.

Вони зіграли партію в шахи. Морозов виграв і самовдоволено оглянувся по залі. Жінок уже не було, вони тихо зникли, наче й не сиділи тут. Він подзвонив у дзвоник.

— Кларисо! Карафку рожевого, — сказав він. — Цей Фінкельштейн грає, як машина. Аж гидко! Математик. Не люблю досконалості. Вона суперечить людській природі.— Він глянув на Равіка. — А чого ти сидиш тут такого вечора?

— Чекаю дзвінка.

— Знов хочеш відправити когось на той світ за всіма правилами науки?

— Вчора я справді вирізав одному хворому шлунок.

Морозов налив чарки.

— То твоя жертва десь там стогне в гарячці, а ти сидиш собі й п'єш. Це теж якось суперечить людській природі. Аби в тебе хоч живіт заболів абощо.

— Твоя правда, Борисе, — відповів Равік. — В тім-то й наша біда, що ми не відчуваємо на собі наслідків своїх вчинків. Але чому ти хочеш почати свою реформу саме з лікарів? Краще почни з політиків і генералів. Тоді на світі настане мир.

Морозов відхилився на спинку стільця і глянув на Равіка.

— Лікарів не слід знати особисто, — заявив він. — Бо тоді втрачаєш до них довіру. Ми з тобою разом бували п'яні, то як би я після цього ліг до тебе під ніж? Навіть якщо мені відомо, що ти кращий хірург за того, якого я не знаю, а однаково я піду до нього. Це чисто по-людському, хлопче — довіряти тому, кого ти не знаєш! Лікарі повинні жити при лікарнях і ніколи не з'являтися на люди. Ваші попередники, відьми й чарівники, добре знали це. Якщо я вже лягаю під ніж, то нехай мене оперує незвичайна людина.

— Я б тебе й не взявся оперувати, Борисе.

— Чому?

— Нема такого лікаря, що захотів би оперувати свого брата.

— Я тобі й не дам такого задоволення. Помру вві сні від розриву серця. Я роблю для цього все, що можу. — Морозов зміряв Равіка веселим, по-дитячому ясним поглядом і підвівся. — Мені пора йти. Відчиняти двері в осередку культури на Монмартрі. І навіщо тільки людина живе на світі?

— На те, щоб думати про це. Будуть іще якісь запитання?

— Будуть. Чому, надумавшись про це вдосталь і набравшись розуму, людина враз помирає?

— Багато людей помирає, так і не набравшись розуму.

— Не ухиляйся від відповіді. І не розповідай мені казок про переселення душ.

— Я спершу спитаю тебе ось що: леви поїдають антилоп, павуки — мух, лисиці — курей... А хто, єдиний із земних істот, ненастанно підкорює, мордує і вбиває таких, як він сам?

— Це дитяче запитання. Звичайно ж, людина, вінець творіння, істота, що вигадала

такі слова, як любов, добро і милосердя.

— Так. А хто, єдиний із земних істот, здатен заподіяти собі смерть і заподіює її?

— Теж людина, що вигадала вічність, бога і воскресіння.

— Чудово, — мовив Равік. — Тепер ти бачиш, скільки в нас закладено суперечностей. А ти ще й допитуєшся, чому ми помираємо.

Морозов здивовано глянув на нього, тоді хильнув із чарки вина.

— А ти, виходить, софіст, — мовив він. — Усе викручуєшся.

Равік підвів на нього очі. Джоан, тужно подумав він. Якби вона зараз зайшла в ці брудні засклені двері!

— Наше лихо, Борисе, в тому, що ми почали думати, — сказав він. — Якби ми були вдовольнилися тим щастям, що його дає хіть і обжирання, всього цього не сталося б. Хтось експериментує над нами, але, видно, остаточних наслідків і досі не домігся. Не треба нарікати. І піддослідні тварини повинні мати свою фахову гордість.

— Так кажуть різники, але не воли. Вчені, але не морські свинки. Лікарі, але не білі миші.

— Слушно... Слава законові логіки про достатнє обґрунтування! Випиймо, Борисе, за красу... За вічні чари миті! Знаєш, що ще притаманне тільки людині? Сміятися й плакати.

— І впиватися. Горілкою, вином, філософією, жінками, надією і розпачем. А знаєш, що тільки їй єдиній відомо? Що вона має померти. А як протиотруту їй подаровано уяву. Камінь реальний. Рослина також. І тварина реальна. Вони доцільні. Вони не знають, що мають померти. А людина знає. Здіймися вгору, душе! Лети! Не скигли, легалізований убивцю! Хіба ми щойно не проспівали гімн людству? — Морозов труснув сіру пальму так, що з неї посипалась пилука. — Прощай, пальмо, відважний, зворушливий символе півдня, улюбленице господині французького готелю! Прощай і ти, людино без батьківщини, витка рослино без коріння, злодійчуку, що залазить у кишеню смерті! Пишайся тим, що ти романтик!

Він усміхнувся Равікові. Але той не відповів йому усмішкою. Він дивився на двері. Вони саме відчинилися, в них зайшов порт'є і звернув до їхнього столика. Телефонний дзвінок, подумав Равік. Нарешті! Все-таки подзвонила. Він не підводився. Чекав, відчуваючи, як у нього напружилися м'язи на руках.

— Ось ваші сигарети, пане Морозов, — сказав порт'є.— Хлопець щойно приніс їх.

— Дякую. — Морозов сховав до кишені пачку російських сигарет. — Прощай, Равіку. Ми ще сьогодні побачимось?

— Можливо. Прощай, Борисе.

Чоловік із вирізаним шлунком пильно дивився на Равіка. Його нудило, але він не блював. Не було чим. Так після ампутації ноги людина відчуває біль у ступні.

Хворий неспокійно борсався, і Равік зробив йому укол. Надія, що він виживе, була дуже мала. Не вельми здорове серце, і в одній легені повно інкапсульованих каверн. Він прожив на світі тридцять п'ять років і майже весь час хворів. Хронічна виразка шлунка, залікований туберкульоз і тепер рак. З історії хвороби відомо, що він чотири

роки був одружений, що дружина померла під час пологів, а дитина через три роки після неї від туберкульозу. Більше ніяких родичів не було. І ось цей чоловік лежав тут, дивився на Равіка й не хотів помирати. Він був терплячий, мужній і не знав, що тепер йому доведеться харчуватися через трубку й що він ніколи більше не зможе дозволити собі однієї з небагатьох своїх утіх — попоїсти вареної яловичини з гірчицею та огірком. Він лежав, геть порізаний, від його рани негарно тхнуло, а в очах у нього світилося те, що ми звемо душею. Пишайся тим, що ти романтик! Співай гімн людству.

Равік повісив на місце табличку з показниками температури й кров'яного тиску. Сестра підвелася, чекаючи вказівок. Вона поклала на стілець недоплетений светр, ввіткнувши в нього шпиці. Клубок вовни лежав на підлозі. Тоненька вовняна нитка, що звисала зі светра до клубка, скидалася на цівку крові. Ніби то светр стікав кров'ю.

Ось він лежить, подумав Равік, і навіть після уколу його жде жахлива ніч — біль, непорушне лежання, задишка, марення, а я чекаю на жінку, і мені здається, що коли вона не прийде, в мене теж буде жахлива ніч. Я знаю, які сміховинні мої страждання в порівнянні з муками цього страдника, що стоїть однією ногою в могилі, або з муками Гастона Пер'є в сусідній палаті, якому розтрощило руку, в порівнянні з муками тисяч інших людей, у порівнянні з усім тим, що сьогодні вночі станеться на світі, а проте від цього мені не легше. Нітрохи не легше. Я знаю про всі ті муки, але це мені не допомагає. І нічого не міняє. Як сказав Морозов? Аби в тебе хоч заболів живіт або що. Так, аби хоч заболів живіт.

— Зателефонуйте мені, коли щось станеться, — сказав він сестрі.

Це була та сама дівчина, якій Кет Гегстрем подарувала грамофон.

— Він уже цілком упокорився, — мовила вона.

— Що зробив? — здивовано спитав Равік.

— Упокорився. Легкий пацієнт.

Равік озирнувся навколо. В палаті не було нічого, що б сестрі могло дістатися в подарунок. Упокорився... Чого тільки не вигідає лікарняна сестра! Той сердега змагається зі смертю кожною краплиною своєї крові і кожною нервовою клітиною... Він зовсім не упокорився.

Равік повернувся до готелю. Біля входу він зустрів Гольдберга, сивобородого старого чоловіка з важким золотим ланцюжком від годинника на жилеті.

— Гарний вечір, — сказав той.

— Гарний. — Равік згадав його дружину в номері Візенгофа. — Ви не хочете ще трохи прогулятися?

— Я вже нагулявся. Пройшовся до площі Згоди й назад.

До площі Згоди. Там було американське посольство. Білий будинок під зор'яним прапором, тихий і спорожнілий, наче Ноїв ковчеїуде можна отримати візу. Недосяжна мрія. Тому Гольдберг стояв на тротуарі біля готелю "Крійон" і дивився на двері й темні вікна посольства так, наче перед ним була картина Рембрандта чи діамант "Кохінор".

— А може, ще трохи пройдемося? До Тріумфальної арки й назад, — сказав Равік, а сам подумав: "Якщо я врятую ту пару, то застану Джоан у себе в кімнаті або вона

прийде пізніше".

Гольдберг похитав головою.

— Ні, я йду додому. Дружина вже напевне чекає на мене. Я й так гуляв більше як дві години.

Равік глянув на годинник. Пів на першу. Нікого не треба було рятувати. Рут давно вже в своєму номері. Він провів поглядом Гольдберга, що поволі підіймався сходами. Тоді підійшов до порт'є.

— Мені ніхто не дзвонив?

— Ні.

В номері горіло світло. Равік згадав, що сам не погасив його. На столі білів аркуш паперу, наче раптом серед весни на нього сипнуло снігу. То була записка, яку він залишив для Джоан, виходячи з дому. Попереджав її, що повернеться за півгодини. Він порвав записку й пошукав чогось випити. В номері нічого не було. Равік знову спустився вниз. У порт'є кальвадосу не було, лише коньяк і вино. Він узяв пляшку "енесі" та пляшку "вувре" і трохи погомонів з порт'є. Той усе доводив, що найбільше шансів на перемогу в майбутніх перегонах дворічних верхових коней у Сен-Клу має кобила Лулу-друга. Пройшов, ледь накульгуючи, іспанець Альварес. Равік купив ще газету й повернувся в номер. Який може бути довгий вечір. Коли ти закоханий і не віриш у дива, тобі клямка, сказав йому 1933 року в Берліні адвокат Аренсен. А через три тижні він уже сидів у концтаборі — його виказала коханка. Равік відкоркував пляшку "вувре" і взяв зі столу томик Платона. Та через кілька хвилин відклав книжку й примостився біля вікна.

Він не зводив очей з телефону. Проклятуший чорний апарат. Зателефонувати Джоан він не міг, бо не знав її нового номера. Не знав навіть, де вона мешкає. Він її нічого не питав, а сама вона не казала. Мабуть, навмисне промовчала: потім завжди можна буде звернути на нього.

Він випив чарку легкого вина. Безглуздя, та й годі, подумав він. Я чекаю на жінку, яка щойно вранці була тут. Я не бачив тієї жінки три з половиною місяці й жодного разу не прагнув її так, як цього вечора, коли ми не бачилися тільки від ранку. Найкраще було б, якби вона зовсім не приходила. Я вже був звик, що її не буде. А тепер...

Він підвівся. Ні, річ не в тім, що він її прагнув. Його просто мучила непевність. Недовіра, що з кожною годиною дедалі глибше закрадалася в його серце.

Він підійшов до дверей. Він знав, що двері незамкнені, але хотів іще раз перевірити. Потім почав читати газету, проте бачив літери ніби крізь серпанок. Події в Польщі. Неминучі сутички. Претензії на Данцігський коридор. Союз Англії і Франції з Польщею. Війна, що неухильно насувалася. Равік опустив газету додолу й вимкнув світло. Лежачи в темряві, він і далі очікував. Не міг заснути. Він знов увімкнув світло. Йому впала в око непочата пляшка "енесі" на столі. Але він не відкорковував її, а встав і підійшов до вікна. Ніч була прохолодна, небо ясне й зоряне. На подвір'ях верещали коти. В будинку навпроти на балконі стояв чоловік у підштанках і чухався. Потім голосно позіхнув і

вернувся до своєї кімнати, в якій горіло світло. Равік глянув на ліжку. Він знав, що не засне. Читати теж не було глузду. Він майже не пам'ятав того, що сьогодні прочитав. Найкраще кудись піти. Але куди? Ніде йому не буде легше. Та й іти не хотілося. Йому хотілося щось знати. От чорт... Він узяв пляшку коньяку, потримав у руці й поставив назад. Потім дістав із сумки дві снодійні таблетки. Такі самі, як він давав рудому Фінкельштейнові. Той тепер уже спить. Равік проковтнув таблетки. Навряд чи сам він засне. Равік проковтнув ще одну. Якщо Джоан прийде, він однаково прокинеться.

Джоан не прийшла. Ні тієї ночі, ні наступної.

XXI

Ежені просунула голову до палати, де лежав чоловік із вирізаним шлунком.

— Вас до телефону, пане Равіку.

— А хто просить?

— Не знаю. Я не питала. Телефоністка сказала мені надворі.

Равік не зразу впізнав голос Джоан. Він був приглушений і дуже далекий.

— Джоан, де ти? — спитав Равік.

Здавалося, що вона телефонувала не з Парижа. Він був майже певен, що вона назве якийсь курорт на Рів'ері. Раніше Джоан ніколи не телефонувала йому в клініку.

— Я в себе вдома, — відповіла вона.

— У Парижі?

— Звичайно. А де ж іще?

— Ти хвора?

— Ні. Чого б це я була хвора?

— Бо ти дзвониш у клініку.

— Я вже дзвонила в готель. Але не застала тебе. Тому й подзвонила в клініку.

— Щось сталося?

— Ні. Що могло статися? Я хотіла спитати, як тобі живеться.

Тепер її голос був виразніший. Равік дістав сигарети й картонку з сірниками. Притиснувши її ліктем до столу, він відірвав сірника й запалив його.

— Це клініка, Джоан, — сказав він. — І тут завжди думаєш про нещасні випадки й хвороби.

— Я не хвора. Я в ліжку, але не хвора.

— Ну, то добре.

Равік водив картонкою з сірниками по застеленому білою цератою столі. Чекав, що буде далі. Джоан також чекала. Він чув її віддих. Вона хотіла, щоб почав Равік. Для неї так було легше.

— Джоан, — мовив Равік, — я не можу довго стояти біля телефону. Я почав перев'язувати хворого і мушу йти до нього.

Вона помовчала.

— Чому ти не озиваєшся? — нарешті спитала вона.

— Не озиваюся, бо не знаю ні номера твого телефону, ні твоєї адреси.

— Я ж тобі сказала і те, й те.

— Не сказала, Джоан.

— Чого ж ні, як сказала. — Тепер вона вже почувала себе впевненіше. — Я добре пам'ятаю. Ти тільки забув, як завжди.

— Гаразд, хай буде так. Скажи ще раз. Я запишу, тут є олівець.

Джоан дала йому адресу й номер телефону.

— Я певна, що давала їх тобі, Равіку. Цілком певна.

— Добре, Джоан. Я мушу йти. Може, сьогодні повечеряємо разом?

Вона трохи помовчала.

— А чого ти не хочеш прийти до мене? — нарешті мовила вона.

— Добре. Можу й прийти. Сьогодні ввечері. О восьмій.

— А чому не зараз?

— Зараз у мене робота.

— А коли ти звільнишся?

— Десь за годину.

— То приходь, як звільнишся.

Он що, ввечері ти не маєш часу, подумав Равік і спитав:

— А чому не ввечері?

— Равіку, — сказала вона, — часом ти не розумієш найпростіших речей. Мені кортить, щоб ти прийшов негайно. Не хочу чекати до вечора. А то чого б я телефонувала тобі вдень до клініки?

— Добре, Джоан. Я прийду, коли звільнюся.

Він задумливо згорнув папірець з адресою і повернувся до палати.

Джоан мешкала в будинку на розі вулиці Паскаля, на верхньому поверсі. Відчинивши двері, вона сказала:

— Заходь. Добре, що ти прийшов. Заходь сюди.

На ній був простий чорний халат чоловічого крою. Равікові подобалося, що вона любила одягатися найпростіше й ніколи не носила пишних суконь із шовку й мережив. Вона була блідіша, ніж звичайно, і трохи схвильована.

— Заходь, — знов мовила вона. — Я чекала на тебе. Треба ж тобі побачити, як я живу.

Вона пішла поперед нього. Равік усміхнувся. Спритна. Хоче запобігти будь-яким розпитуванням. Він дивився на її гарні рівні плечі, на коси, що блищали в яскравому світлі. На мить йому перехопило подих, так він кохав її тієї хвилини.

Джоан завела його до великої, залитої сонцем кімнати, схожої на майстерню художника. Високе й широке вікно виходило на парк між авеню Рафаеля й авеню Прудона. Праворуч видно було Порт-де-ла-Мюет, а далі в золотавій імлі зеленів Булонський ліс.

Той, хто обладнував кімнату, йшов за сучасними смаками, але спинився на півдорозі. Широка канапа, оббита синьою матерією, кілька крісел, на вигляд зручніших, ніж вони були насправді, надто низенькі столики, фікус, американський грамофон і в кутку одна з валізок Джоан. У кімнаті ніщо не муляло ока, проте Равікові

вона не сподобалась. Він визнавав тільки або щось дуже добре, або зовсім погане, а ні се ні те не зачіпало його почуттів. До того ж він не зносив фікусів.

Равік помітив, що Джоан стежить за ним. У неї вистачило сміливості запросити його сюди, але вона не знала, як він до всього цього поставиться.

— Гарно, — мовив Равік. — Просторо й затишно.

Він відкрив грамофон. То був добрий апарат, із механізмом, що автоматично міняв платівки. Вони купую лежали на столику поряд. Джоан узяла кілька й поставила їх на диск.

— Ти знаєш, як він працює?

— Ні, не знаю, — відповів Равік, хоч насправді знав.

Джоан повернула вмикач.

— Чудова річ. Можна грати годинами. Не треба підводитись, міняти платівки й перевертати їх. Лежи собі, слухай, дивись, як надворі сутеніє, і мрій.

Грамофон і справді був чудовий. Равік знав цю марку й знав, що він коштує тисяч двадцять франків. Кімнату лагідними хвилями залила музика — сентиментальні паризькі пісні. "J'attendrai"... [13]

Джоан стояла, ледь подавшись уперед, і слухала.

— Подобається? — спитала вона.

Равік кивнув головою. Він дивився не на грамофон, а на Джоан. На обличчі в неї малювалося захоплення, вона вся віддалася музиці. Як легко вона захоплюється! І як він любив у ній цю здатність захоплюватись, якої сам не мав! Минулося, подумав він без смутку, ніби той, хто покидає Італію й повертається на повиту туманами північ.

Джоан випросталась і всміхнулася.

— Ходи... Ти ще не бачив спальні.

— А мені треба її бачити?

Вона пильно глянула на нього.

— Ти не хочеш подивитися на неї? Чому?

— Ай справді, чому? — сказав він. — Звичайно, погляну.

Вона погладила його по щоці й поцілувала, і він знав, чому саме.

— Ходи, — сказала вона й узяла його за руку.

Спальня була обладнана по-французькому. Широке ліжко в стилі Людовіка XVI, підробка під старовину, довгастий, з одного боку ввігнутий, туалетний столик в такому самому стилі, дзеркало під барокко, сучасний обюссонський килим, стільці й крісла — все наче в дешевому фільмі. Крім того, гарна, розмальована флорентійська скриня шістнадцятого сторіччя, що зовсім не пасувала до решти меблів і здавалася принцесою серед дітей розбагатілих портъе. Скриня була засунена в куток. На її коштовному вікові лежав капелюшок з фіалками і стояла пара сріблястих черевичків.

Ліжко було розстелене й неприбране. На ньому ще видно було, де саме лежала Джоан. На туалетному столику стояло кілька пляшечок парфумів, одна шафа, вбудована в стіну, була відчинена, і в ній висіли сукні. Більше, ніж їх було раніше в Джоан. Не відпускаючи Равікової руки, вона притулилася до нього і спитала:

— Подобається?

— Так. Все це дуже тобі личить.

Джоан кивнула головою. Він відчув біля себе її руку й груди і, не думаючи ні про що, пригорнув її до себе. Вона не опиралася. Вони стояли плече в плече. Обличчя в Джоан було спокійне, на ньому не лишилося й сліду легенького хвилювання, яке він помітив спочатку. Воно було впевнене, ясне, на ньому тепер, здалося Равікові, проступало не тільки таємне задоволення, а навіть ледь помітна тінь триумфу.

Дивно, якою гарною вона може бути й у підлоті, подумав Равік. Мало того, що вона хоче зробити з мене запасного коханця, але ще й з наївною безсоромністю показує мені житло, яке їй улаштував головний коханець, і все це з таким виглядом, наче вона Ніка Самофракійська.

— Шкода, що в тебе немає такого помешкання, — мовила вона. — В ньому почуваш себе людиною. Не те що в жалюгідних готельних номерах.

— Правда, Джоан. Мені було приємно все це оглянути. Ну, а тепер я йду...

— Ти хочеш іти? Уже? Але ж ти щойно прийшов!

Равік узяв її за руки.

— Я йду. Назавжди, Джоан. Ти живеш із кимось іншим. А я не ділю з іншими жінок, яких кохаю.

Вона висмикнула руки.

— Що? Що це ти кажеш? Я... Хто тобі такого набалакав? Яка підлота! — Вона в'їдалася в нього поглядом. — Уявляю собі, хто. Звичайно, Морозов, той...

— Ніякий не Морозов! Не треба нікому нічого набалакувати. Усе й так видно.

Її обличчя раптом побіліло з люті. Вона вже була впевнена, що перемогла, і раптом усе завалилося.

— Зрозуміло! Коли я оселилась у такому помешканні і вже не працюю в "Шехерезаді", то мене має хтось утримувати! Аякже! Інакше й бути не може!

— Я не сказав, що тебе хтось утримує.

— Однаково! Тепер я все розумію! Спершу ти влаштуєш мене в ту гидотну "Шехерезаду", тоді залишаєш саму, а коли я звернулася до когось по допомогу чи хтось потурбувався про мене, це відразу означає, що я стала утриманкою! А що ж інше може сказати той нічний попихач, коли в нього самий бруд на думці! Де тому лакузі збагнути, що жінка й сама чогось варта, що вона може працювати й дечого домогтися! І ти, саме ти мені цим дорікаєш! Як тобі не соромно!

Равік рвучко обернув її, підхопив під лікті, підняв і кинув на ліжку.

— Отак! — мовив він. — І перестать верзти дурниці!

Джоан була така приголомшена, що так і лишилась лежати.

— Може, ти ще й наб'єш мене? — нарешті мовила вона.

— Ні. Хочу тільки припинити цю дурну балачку.

— Чого я дивуюся, — тихим, здавленим голосом сказала Джоан. — Ніби я могла сподіватися чогось іншого. — Вона й далі непорушно лежала на ліжку. Обличчя її було бліде й згасле, губи безкровні, очі мертвотно полискували, як скло. Груди до половини

відкрилися, гола нога звисала через край ліжка. — Я тобі телефоную, не сподіваюся ніякої халепи, радію, що ми будемо разом... А ти приходиш і таке влаштовуєш! Таке влаштовуєш! — зневажливо повела вона далі.— А я думала, що ти інакший!

Равік стояв у дверях спальні. Він бачив кімнату з підробленими під старовину меблями, бачив на ліжку Джоан і бачив, що вона й ті меблі дуже пасують одне до одного. Він був сердитий на себе, що завів цю розмову. Йому треба було мовчки піти, та й годі. Але тоді б вона прийшла до нього, і знов почалося б те саме.

— Так, від тебе я цього не сподівалася, — знов сказала вона. — Я думала, що ти інакший.

Він нічого не відповів. Усе це було таке дешеве, просто нестерпне. Йому раптом стало дивно з себе: як він міг три дні підряд думати, що ніколи вже не засне, якщо вона не прийде? Яке йому до неї діло? Він дістав сигарету й закурив. У роті в нього пересохло. Він почув, що грамофон і досі ще грає, знов ту саму пісню, з якої починав: "J'attendrai"... Він пішов до вітальні й вимкнув грамофон.

Коли він повернувся, Джоан так само лежала на ліжку. Здавалося, що вона за цей час навіть не поворухнулася. А проте халат її був розкритий ледь ширше, ніж раніше.

— Джоан, — мовив Равік, — що менше ми говоритимемо про це, то краще...

— Я цієї розмови не починала.

Йому закортіло шпурнути їй у голову пляшечку з парфумами.

— Знаю, — мовив він. — Я її почав, тому тепер і закінчую.

Він обернувся й пішов до дверей. Та не встиг перейти кімнату, як Джоан опинилася біля порога. Вона зачинила двері й загородила їх руками.

— Он як! — мовила вона. — Ти закінчуєш! Закінчуєш і йдеш! Як усе просто, правда? Але я ще хочу тобі щось сказати! Багато чого ще хочу сказати! Ти ж мене бачив у "Клош д'Ор", бачив, що я не сама, а коли я вночі прийшла до тебе, тобі було все байдуже, ти спав зі мною, і вранці тобі теж було байдуже, тобі ще було мало, і ти знов спав зі мною, і я кохала тебе, і ти був такий гарний, не хотів нічого знати, і я за це кохала тебе, як ніколи досі. Я знала: ти й повинен бути таким, я плакала, коли ти спав, цілувала тебе й була щаслива, і коли йшла додому, то обожнювала тебе... А тепер? Тепер ти прийшов і дорікаєш мені тим, на що тоді, коли хотів поспати зі мною, так великодушно заплющив очі! Тепер ти все це згадав, ставиш мені на карб, корчиш із себе ображену невинність і влаштовуєш мені сцену, як ревнивий чоловік своїй дружині! Чого ти хочеш від мене? Яке ти маєш на мене право?

— Ніякого, — відповів Равік.

— Ото ж бо! Добре, що ти хоч це розумієш. Чого ти прийшов і кинув мені все це в обличчя? Чому ти цього не зробив, коли я прийшла до тебе вночі? Звичайно, тоді...

— Джоан, — перебив її Равік.

Вона замовкла, важко дихаючи й не зводячи з нього очей.

— Джоан, — мовив він, — тієї ночі, коли ти прийшла, я гадав, що ти повернулася до мене. Цього було досить. Але я помилився. Ти не повернулася.

— Я не повернулася? А хто ж до тебе приходив? Якийсь дух, чи що?

— Ти приходила. Але не повернулася.

— Це для мене щось надто складне. Хотіла б я знати, яка в цьому є різниця.

— Ти добре знаєш, яка, а я тоді ще не знав. Тепер уже знаю. Ти живеш із кимось іншим.

— Ну от, живу з кимось іншим. Знов ти своєї! Якщо в мене є кілька друзів, то, по-твоєму, я живу з кимось іншим! То що ж мені, по-твоєму, цілими днями сидіти зачинею, нікого не бачити й ні з ким не розмовляти, аби тільки про мене не казали, що я живу з кимось іншим?

— Джоан, — мовив Равік, — не виставляй себе на сміх.

— На сміх? Це ти виставляєш себе на сміх, а не я.

— Нехай і так. То мені силоміць відтягти тебе від дверей чи як?

Вона не рушила з місця.

— Навіть якби я з кимось жила, то яке твоє діло? Ти ж сам сказав, що нічого не хочеш про це знати.

— Так, я справді нічого не хотів про це знати. Думав, що це вже скінчилося. А до того, що минуло, мені байдуже. Але я помилився, хоча й тоді мав би про все здогадатися. Може, я просто хотів себе обдурити. Слабкодухість. Але від цього ніщо не міняється.

— Як це не міняється? Коли ти сам бачиш, що не маєш слушності...

— Річ не в тім, хто має слушність, а хто ні. Ти не тільки жила з кимось, а й тепер живеш. І хочеш жити далі. Тоді я цього не знав.

— Не бреш! — перебила вона його. Голос у неї зненацька став цілком спокійний.

— Ти знав це весь час. І тоді також. — Вона дивилася йому просто у вічі.

— Добре, — сказав він, — даймо, що знав. Але тоді я не хотів цього знати. Знав і не вірив. Ти цього не зрозумієш. З жінкою такого не буває. А, крім того, річ не в цьому.

На її обличчі раптом майнув дикий, розпачливий страх.

— Не можу ж я просто прогнати людину, яка мені не заподіяла ніякої кривди, тільки тому, що ти раптом вернувся. Невже ти цього не розумієш?

— Розумію, — сказав Равік.

Вона стояла, мов загнана в куток кішка, що раптом втратила під собою опору.

— Розумієш? — вражено перепитала вона. В очах у неї зникло напруження, плечі опустилися. — То навіщо ж ти мучиш мене, якщо розумієш? — стомлено додала вона.

— Відійди від дверей. — Равік сів у крісло, що й справді лише здавалося зручним. Джоан іще вагалася. — Відійди. Я не втечу.

Джоан поволі відступила від дверей і впала на канапу. Вона прикидалася геть виснаженою, та Равік бачив, що це неправда.

— Дай мені чогось випити, — мовила вона.

Равік розумів, що вона хоче виграти час. Та йому стало байдуже.

— Де в тебе пляшки?

— Там, у шафі.

Він відчинив низеньку шафу. Там стояло кілька пляшок м'ятного лікеру. Він

гідливо глянув на них і відсунув їх убік. У кутку він помітив недопиту пляшку "мартеля" й повну кальвадосу. Він лишив кальвадос і взяв коньяк.

— Ти тепер п'єш м'ятний лікер? — спитав він Джоан через плече.

— Ні,— відповіла вона з канапи.

— Ну, то добре. Я беру коньяк.

— Там є кальвадос, — мовила вона. — Відкоркуй його.

— Досить і коньяку.

— Відкоркуй кальвадос.

— Іншим разом.

— Я не хочу коньяку. Дай мені кальвадосу. Будь ласка, відкоркуй пляшку.

Равік знов зазирнув до шафи. Праворуч білий м'ятний лікер для того другого, а ліворуч кальвадос для нього, всьому своє місце, як у доброї господині. Це майже зворушило його. Він узяв пляшку кальвадосу й відкоркував її. Зрештою, чому й не випити? Прекрасна символіка їхнього улюбленого напою, споганена безглуздою, сентиментальною сценою прощання. Він узяв дві чарки й вернувся до столу. Джоан дивилася, як він наливав кальвадос.

За вікном буяв золотий день. Скільки світла, скільки барв, яке ясне небо! Равік глянув на годинник. Початок на четверту. Йому здалося, що секундна стрілка зупинилась. Коли ж ні, вона, мов золотий дзюбик, відмірювала далі позначки на циферблаті. Виходить, він справді пробув тут лише півгодини. М'ятний лікер. Що за смак у того чоловіка!

Джоан сиділа на синій канапі, підібгавши під себе ноги.

— Равіку, — обережно почала вона лагідним стомленим голосом. — Ти знов хитруєш чи справді все розумієш?

— Я не хитрую, а справді все розумію.

— Розумієш?

— Авжеж.

— Я так і знала, — вона всміхнулася. — Я так і знала, Равіку.

— Хіба це так важко зрозуміти?

Вона кивнула головою.

— Треба трохи почекати. Я зразу не можу. Він мені не зробив нічого поганого. Я ж бо не знала, чи ти взагалі колись повернешся. Не можу ж я йому сказати це зразу.

Равік одним духом випив свою чарку.

— Навіщо ці подробиці?

— Ти повинен усе знати. Повинен усе зрозуміти. Річ у тім, що... Треба почекати. Він... я не знаю, що він робитиме. Він мене кохає. Я йому потрібна. Він же не винен.

— Звичайно, не винен. Не поспішай. У тебе часу скільки завгодно, Джоан.

— Ні. Це недовго потриває. Але зразу я не можу. — Вона відхилилася на подушку канапи. — А це помешкання, Равіку... воно мені дісталось не так, як ти, може, подумав. Я сама заробляю гроші. Більше, ніж раніше. Він мені допоміг. Він актор. Я знімаюсь у кіно в невеличких ролях. Він мене туди влаштував.

— Я так і гадав.

Джоан не звернула уваги на його слова.

— У мене не бозна-який хист, — повела вона далі. — Я себе не переоцінюю. А мені дуже хотілося піти з того нічного клубу. Там не можна чогось домогтися. А тут можна. Навіть без особливого хисту. Я хочу бути незалежною. Я тобі здаюся смішною?

— Ні,— відповів Равік, — здаєшся розважною.

Джоан недовіжливо глянула на нього.

— Хіба ти не тому приїхала в Париж? — спитав він.

— Тому.

Ось ти сидиш тут, подумав Равік, покірنا й скорботна невинність, з якою доля і я повелися так жорстоко. Ти спокійна: перша буря минула, ти мені пробачиш, і якщо я зараз не піду, ще й розкажеш з усіма подробицями, що було з тобою за ці останні місяці. Крицева орхідея. Я прийшов до тебе, щоб покласти всьому край, а ти вже домоглася того, що мені доводиться тебе визнати майже невинною.

— Добре, Джоан, — мовив він. — Ти вже багато досягла. І досягнеш іще більше.

Вона подалася вперед.

— Ти так гадаєш?

— Звичайно.

— Справді, Равіку?

Він підвівся. Ще три хвилини, і вона залучить його до фахової розмови про кіно. З ними не слід заходити в дискусії. Бо завжди програєш. У їхніх руках логіка — як мотузка, крути нею, як хочеш. Треба не балакати, а діяти.

— Я мав на думці не твою роботу. Про неї ти краще спитай свого фахівця.

— Ти вже хочеш іти? — спитала вона.

— Мушу.

— А може, трохи посидиш?

— Мені треба вернутися в клініку.

Вона взяла його за руку.

— По телефону ти сказав, що прийдеш, як зовсім звільнишся в клініці.

Він подумав, чи не сказати їй, що він уже ніколи не приїде. Але на сьогодні було досить. І для неї, і для нього самого. Вона не дала йому покласти всьому край. Але до цього дійде само собою.

— Залишся, Равіку.

— Не можу.

Вона встала і пригорнулася до нього. Ще й це, подумав він. Давній спосіб. Дешевий і випробуваний. Вона не забула вдатися ще й до нього. Та хто вимагатиме від кішки, щоб вона їла траву? Равік звільнився з її обіймів.

— Мені треба йти. У клініці помирає людина.

— У лікарів завжди знаходяться поважні причини, — поволі проказала вона.

— І в жінок також, Джоан. Ми порядкуємо смертю, а вони — коханням. На цьому стоїть світ.

Вона нічого не відповіла.

— До того ж у нас добрі шлунки, — повів далі Равік. — Нам вони необхідні. А то ми не витримали б. Те, від чого інші мліють, ми перетравлюємо. Прощай, Джоан.

— Ти ще прийдеш, Равіку?

— Не думай про це. Не поспішай. Мине якийсь час, і ти сама з'ясуєш, що й до чого.

Не озираючись, він швидко пішов до дверей. Джоан не провела його. Але він знав, що вона дивиться йому вслід. Він відчував якусь дивну глухоту, наче йшов під водою.

XXII

З вікна Гольдбергів долинув крик. Равік прислухався. Невже старий Гольдберг чимось торохнув дружину по голові або ще по чомусь? Крик урвався, хтось пробіг коридором, хряснули двері, і з кімнати Візенгофа почулися схвильовані голоси.

Відразу після цього в Равікові двері постукали, й до кімнати вскочила господиня.

— Швидше, швидше... мсьє Гольдберг...

— Що сталося?

— Повісився. На вікні. Швидше...

Равік кинув книжку.

— Поліція прийшла?

— Певне, що ні. А то б я вас не кликала. Вони його щойно побачили.

Равік побіг разом із нею вниз.

— Його вже зняли?

— Ще ні. Але тримають...

У присмерку біля вікна темніла купка людей. Рут Гольдберг, Візенгоф і ще хтось. Равік увімкнув світло. Візенгоф і Рут Гольдберг тримали старого попід руки, немов ляльку, а третій чоловік гарячково відв'язував від дужки вікна кінець краватки.

— Переріжте її...

— Нема ножа! — крикнула Рут Гольдберг.

Равік витяг із сумки ножиці. Краватка була з цупкого, гладенького шовку, і минуло кілька секунд, поки він перерізав її. Просто перед собою він бачив Гольдбергове обличчя. Витріщені очі, роззявлений рот із висолопленим язиком, ріденька сива борідка, темно-зелена краватка в білу цятку, що глибоко врізалась у зморщену набряклу шию... Тіло гойдалося на руках у Візенгофа й Рут Гольдберг, ніби вони заколисували старого, що безмовно й моторошно посміхався заляканими губами.

Мокре від сліз обличчя Рут Гольдберг почервоніло з натуги, у Візенгофа по щоках котився піт: тіло небіжчика раптом стало важче, ніж було за життя. Внизу біля вікна стогнали двоє спітнілих, переляканих людей, а над ними поволі хиталась на всі боки голова і усміхалася потойбічному світові. Коли Равік перерізав краватку, голова саме схилилася в бік Рут. Та, зойкнувши, відскочила, і тіло з безсило звислими руками подалося за нею, ніби наздоганяючи її якимось безглуздим блазенським стрибком.

Равік підхопив старого і з допомогою Візенгофа поклав на підлогу. Він зняв краватку й почав огляд.

— У кіно, — торохтіла Рут Гольдберг, — він послав мене в кіно. Золотко, сказав він,

у тебе так мало розваг, чом би тобі не піти в кіно? У "Курселі" йде "Королева Крістіна" з Гретою Гарбо. Чом би тобі не подивитися той фільм? Візьми квиток на гарне місце, в партері або в ложі, й подивися, хоч на дві години забудеш наші злидні. І говорив спокійно, ласкаво, погладив мене по щоці... А потім, каже, з їси шоколадного або ванільного морозива в кондитерській біля парку Монсо, дозволь собі раз таку розкіш, золотко. І я пішла, а коли повернулася, то...

Равік підвівся. Рут замовкла.

— Видно, це сталося зразу, як ви пішли, — мовив він.

Рут стиснула кулаки й піднесла їх до рота.

— То він...

— Ми ще спробуємо щось зробити. Найперше штучне дихання. Ви вмієте робити штучне дихання? — спитав він Візенгофа.

— Ні. Не дуже вмію... Трохи.

— Дивіться.

Равік підняв Гольдбергові руки, відвів їх назад аж до підлоги, тоді притиснув до грудей і знов відвів назад. У горлі в старого захрипіло.

— Він живий! — крикнула Рут.

— Ні. Це в легені зайшло повітря.

Равік ще кілька разів зробив ті самі рухи, потім сказав Візенгофові:

— Ну, а тепер спробуйте ви.

Той нерішуче став навколішки біля Гольдберга.

— Ну, беріться, — нетерпляче мовив Равік. — Тримайте руки за зап'ястки або, ще краще, біля ліктів.

Візенгоф відразу спітнів.

— Дужче, — сказав Равік. — Витискайте з легень усе повітря.

Тим часом до кімнати набилося повно людей. Равік обернувся до господині й кивнув їй, щоб вона вийшла з ним.

— Гольдберг мертвий, — сказав він їй у коридорі.— Штучне дихання вже не допоможе. Це просто ритуал, якого треба дотриматись, та й годі. Було б диво, якби воно дало якісь наслідки.

— Що ж нам робити?

— Те, що належить у таких випадках.

— Викликати "швидку допомогу"? Тоді через десять хвилин з'явиться поліція.

— Так чи так, а поліцію треба викликати. У Гольдбергів були документи?

— Були. Справжні. Паспорт і посвідчення особи.

— А у Візенгофа?

— Дозвіл на проживання й продовжена віза.

— Чудово. Отже, все гаразд. Скажіть їм, хай не згадують, що я тут був. Просто вона прийшла додому, знайшла старого, зчинила крик, а Візенгоф відчепив його й заходився робити штучне дихання, поки приїхала "швидка допомога". Можете їм так сказати?

Господиня глянула на нього своїми пташиними очима.

— Звичайно. Я однаково буду присутня, коли з'явиться поліція. То вже й догляну за всім.

— Добре.

Господиня повернулася в номер. Візенгоф, схилившись над Гольдбергом, і далі тягав його за руки. На мить Равікові здалося, що вони виконують вільні вправи. Господиня зупинилася на порозі.

— Медам і месє,— мовила вона. — Я мушу викликати "швидку допомогу". Той санітар чи лікар, що приїде, відразу повідомить поліцію. І щонайбільше за півгодини вона вже буде тут. А тому всі, хто не має документів, нехай краще якнайшвидше спакують свої речі, принаймні те, що лежить на видноті, спуститься з ними в "катакомбу" й залишиться там. Може, поліція захоче потім заглянути в номери, щоб пошукати свідків.

Кімната відразу спорожніла. Господиня показала на мигах Равікові, що сама поговорить з Рут Гольдберг і Візенгофом. Він узяв сумку й ножиці, що лежали долі біля розрізаної краватки. На ній видно було марку фірми: "С. Фер-дер. Берлін". Краватка коштувала щонайменше десять марок, Гольдберг купив її ще в часи свого добробуту. Равік знав ту фірму. Сам купував там краватки. Він спакував свої речі у дві валізи й відніс їх до кімнати Морозова. Про всяк випадок. Поліція, мабуть, нікуди не заглядатиме. Але так буде краще — надто ще ятрила його згадка про Фернана з поліційної дільниці. Віднісши речі, Равік спустився в "катакомбу".

Там неспокійно сновигало з кутка в куток кілька людей. То були безпаспортні втікачі, "нелегальна бригада", як їх тут називали. Клариса й Жан, офіціанти готелю, допомагали ховати валізи в комірчину біля "катакомби". Вони саме готували залу до вечері: столи були вже накриті, й на них стояв у кошиках хліб. Із кухні тхнуло смаженою рибою.

— Не поспішайте, ще є час, — заспокоював Жан знервованих утікачів. — Поліція так швидко не приходить.

Проте втікачі не покладалися на щасливий випадок. Доля була до них не вельми ласкава. Вони квапливо заносили свої пожитки в льох. Серед них був також іспанець Альварес. Господиня попередила всіх пожитківців, що має з'явитися поліція. Побачивши Равіка, Альварес невідомо чому винувато всміхнувся.

До комірчини неквапом підійшов худий чоловік. То був доктор філології і філософії Ернст Зейденбаум.

— Маневри, — сказав він Равікові.— Генеральна проба. Ви залишитесь у "катакомбі"?

— Ні.

Зейденбаум, ветеран "Ентернаціоналя", що прожив у ньому шість років, здвигнув плечима.

— А я залишусь. Не хочу тікати. Навряд чи поліція, склавши протокол, ще щось робитиме. Кого там цікавить старий мертвий єврей, що втік з Німеччини?

— Він нікого не цікавить. А от живі безпаспортні втікачі декого цікавлять.

Зейденбаум поправив пенсне.

— А мені байдуже. Знаєте, що я зробив, коли була остання облава, понад два роки тому? Якийсь сержант зазирнув у "катакомбу". То я надяг одну з білих Жанових курток і почав разом із ним обслуговувати столики. Подавав поліцаям горілку.

— Непогана вигадка.

Зейденбаум кивнув головою.

— Настає такий час, коли вже набридає тікати.

І він спокійно подався до кухні спитати, що буде на вечерю.

Равік вийшов чорним ходом із "катакомби" на подвір'я. З-під ніг у нього шмигнув кіт. Попереду йшли інші втікачі. На вулиці вони швидко розходилися в різні боки. Альварес ледь накульгував. Може, ще одна операція допомогла б йому, машинально подумав Равік.

Він сидів у кав'ярні на площі Терн і зненацька відчув, що цієї ночі прийде Джоан. Він не міг би сказати, звідки взялося це почуття, — просто він раптом став певний цього.

Розрахувавшись за вечерю, він поволі пішов назад до готелю. Був теплий вечір, і в тісних вуличках уже яскрили червоні таблиці невеличких готелів де наймають кімнати на кілька годин. Із-за завіс пробивалися смужки світла. Купка матросів пройшла за кількома пов'язями. Молоді й галасливі, розпалені вином і літом, вони зникли в одному з таких готелів. Звідкись долинули звуки гармонії. Зненацька в голові Равіка наче шугнула вгору світляна ракета і, розпадаючись на окремі бризки, вихопила з темряви чарівну картину: в готелі на нього чекає Джоан, хоче сказати йому, що вона кинула все й повернулася до нього, і його захопить, понесе з собою хвиля безмежного щастя...

Равік зупинився. Зі мною казна-що діється, подумав він. Чому я стою і ловлю руками повітря, ніби то її шия, її хвилясті коси? Надто пізно. Не можна нічого повернути. Ніхто не вертається назад. Так само, як не вертається прожита хвилина.

Він рушив далі, перетнув подвір'я і чорним ходом зайшов до "катакомби". В залі він побачив кількох людей і серед них Зейденбаума. Той був не в куртці офіціанта, а сидів біля столика. Видно, небезпека минула. Равік подався нагору.

Морозов був у своїй кімнаті.

— А я вже налаштувався йти, — сказав він. — Коли я побачив твої валізи, то подумав, що тебе знов вислали до Швейцарії.

— Тут усе гаразд?

— Так. Поліція більше не прийде. Навіть залишила тіло Гольдберга. Самогубство, нема ніякого сумніву. Він лежить нагорі. Уже майже опоряджений.

— Добре. То я можу перебиратися назад до своєї кімнати.

— Аби ти був побачив Зейденбаума, — засміявся Морозов. — Він весь час крутився в кімнаті Гольдбергів із течкою, з якимись паперами і в своєму пенсне. Вдавав із себе адвоката і представника страхової компанії. Зухвало розмовляв з поліцаями. Забрав у них Гольдбергів паспорт. Сказав, що він йому потрібен, а поліція, мовляв, має право лишити в себе тільки посвідчення особи. І все йому вдалося. В нього самого є хоч якісь

папери?

— Ніякісіньких.

— Добре, — втішився Морозов. — Тому паспортів ціни немає. Він ще дійсний цілий рік. Хтось може ним скористатися. Не конче в Парижі, якщо він буде не такий нахабний, як Зейденбаум. Фотографію можна легко замінити. Дату народження також, якщо новий Арон Гольдберг виявиться надто молодим. На це є фахівці, навіть недорого беруть. Сучасний спосіб переселення душ — один паспорт на кілька життів.

— То Зейденбаум став тепер Гольдбергом?

— Ні. Відмовився. Це нижче його гідності. Він — Дон Кіхот нелегальних громадян світу. Фаталіст, який хоче побачити, що буде з такими, як він, і воліє не ховатися за фальшивим паспортом. А що, якби ти ним скористався?

Равік похитав головою.

— Ні. Я цілком згоден із Зейденбаумом.

Він забрав валізи й рушив сходами нагору. На поверсі, де мешкали Гольдберги, його випередив старий єврей у чорному сюртуку, бородатий, з пейсами і з обличчям біблійного патріарха, блідим і похмурим. Старий нечутно ступав гумовими підошвами, і в темряві здавалося, ніби він пливе коридором. Він відчинив двері до кімнати Гольдбергів. Коридор на мить осяяло червонясте світло, наче від свічок, і до Равіка долинуло дивне, нестямне, але приглушене, сумне, монотонне голосіння. Плакальниці, подумав він. Невже вони ще й досі є? Чи, може, то голосить Рут Гольдберг?

Равік відчинив двері й побачив Джоан, що сиділа біля вікна. Вона стрепенулася.

— Нарешті! Що сталося? Чого ти з валізами? Тобі знов треба виїздити?

Равік поставив валізи коло ліжка.

— Нічого не сталося. Це я про всяк випадок. Тут помер один чоловік, і мала прийти поліція. Тепер уже все гаразд.

— Я до тебе телефонувала. Хтось узяв трубку і сказав, що ти тут уже не живеш.

— Це наша господиня. Як завжди, розумна й обережна.

— Я відразу прибігла. Кімната відчинена й порожня. Твоїх речей немає. Я подумала... Равіку! — Голос у неї тремтів.

Равік стомлено усміхнувся.

— От бачиш, який я ненадійний. На мене краще не покладатися.

У двері постукали. На порозі з'явився Морозов із двома пляшками в руках.

— Равіку, ти забув своє спорядження...

Він побачив Джоан у темряві, але вдавав, що не помітив її. Равік навіть не був певен, що він її взагалі впізнав. Не заходячи до кімнати, він віддав пляшки й попрощався.

Равік поставив їх на стіл — кальвадос і "вувре". З відчиненого вікна долинали ті самі звуки, що він чув у коридорі: голосіння по мертвому. Вони то дужчали, то стихали, ніби накочувалися хвилями. Ніч була тепла, і в Гольдбергів вікна, мабуть, теж стояли відчинені. Задубіле тіло старого Аро-на лежало в кімнаті, обставленій меблями з червоного дерева, і поволі починало розкладатися.

— Равіку, — сказала Джоан. — На мене налягає така туга. Сама не знаю, чому.

Цілий день. Дозволь мені залишитися в тебе.

Він був захоплений зненацька й відповів не зразу. Він чекав, що вона діятиме інакше. Не так навпростець.

— Надовго? — спитав він.

— До ранку.

— Оце й усе?

Вона сіла на ліжку.

— Хіба не можна про все забути?

— Ні, Джоан.

— Я нічого не хочу. Тільки заснути поряд із тобою. Або ляжу на канапі.

— Не можна. Мені ще треба піти з дому. В клініку.

— Нічого. Я почекаю. Я ж тебе вже стільки разів чекала.

Равік промовчав. Він дивувався, що став такий спокійний.

Гарячка і хвилювання, які він відчував на вулиці, тепер зовсім минули.

— Та й у клініку тобі не треба йти.

Равік мовчав. Він розумів, що пропаде, коли пробуде з нею ніч. Це те саме, що підписати вексель, за який уже нема чим платити. Джоан приходиме знов і знов, користатиметься тим, що вже досягла, і кожного разу вимагатиме чогось, сама нічим не поступаючись, поки цілком заволодіє ним, а тоді, знудившись, кине його, безвольного, зламаного, готового й далі продаватися, жертву своєї слабості і своєї жаги. Поки що, звичайно, вона цього не хоче, навіть не думає про таке, але станеться саме так. Здавалося б, чого тут мудрувати: яка різниця, чи на одну ніч більше, чи менше. Та кожна така ніч на крихту зменшує твій опір і те, чим ніколи не можна торгувати. Гріхи проти духа — ось як, обережно, з дивним острахом, називає це католицька релігія і, всупереч усьому своєму вченню, натякає, що такого гріха господь не простить ні тут, ні на тому світі.

— Ти вгадала, — мовив він. — Мені не треба йти в клініку. Але я не хочу, щоб ти тут залишалася.

Равік сподівався вибуху. Та Джоан тільки спокійно спитала:

— Чому не хочеш?

Може, пояснити їй? Та хіба можна це пояснити?

— Твоє місце тепер не тут, — відповів він.

— Моє місце тут.

— Ні.

— Чому?

Равік мовчав. Яка ж хитра, подумав він. Простими запитаннями змушує його давати пояснення. А той, хто щось пояснює, вже виправдується.

— Ти сама знаєш, — мовив він. — Нащо такі безглузді запитання?

— Ти більше не хочеш мене?

— Ні,— відповів він і несамохіть додав — Не зовсім так.

Крізь вікно долинали одноманітне голосіння з кімнати Гольдбергів. Плач за

померлим. Скорбота пастухів з гір ліванських в одному з паризьких завулків.

— Равіку, — мовила Джоан, — ти повинен мені допомогти.

— Я тобі найкраще допоможу тим, що залишу тебе. І ти мене також залиш.

Вона ніби не почула його відповіді.

— Ти повинен мені допомогти. Я могла б і далі брехати, але більше не хочу. Так, у мене хтось є. Але це зовсім не те, що в нас із тобою. Якби це було те саме, я б не прийшла сюди.

Равік дістав з кишені сигарету й відчув у пальцях сухий папір. Он воно що. Тепер він уже знає все. Це як розтин холодним ножом. Болю не чути. Болить тільки до того й після того.

— Це ніколи не буває тим самим, — сказав він. — І завжди воно те саме.

Навіщо я верзу ці дешеві банальності, подумав він. Газетні парадокси. Якою жалюгідною може здатися правда, коли її вимовити вголос.

Джоан випросталася.

— Равіку, це неправда, що можна кохати тільки когось одного, ти й сам знаєш. Звичайно, є однолюби. Це щасливі люди. Та є й інші, яких кидає від одного до другого. Ти знаєш і це.

Равік закурив. Він не дивився на Джоан, але знав, яка вона тепер. Бліда, з потемнілими очима, тиха й зосереджена, жаліслива, беззахисна, а проте незламна. Така сама вона була й того дня, коли він приходив до її помешкання, — ніби ангел-провісник, сповнений високої віри і впевненості. Той ангел удавав, що несе мені порятунок, а насправді намагався непомітно прибити до хреста, щоб я від нього не втік.

— Знаю, — сказав він. — Ми всі так виправдуємось.

— Я не виправдуюсь. Такі люди нещасні. Ними кидає, і вони не можуть нічого з собою вдіяти. Щось темне, якийсь клубок, судома... Щось невідворотне, від чого не можна втекти. Воно тебе однаково наздожене і спіймає. Ти не хочеш його, але воно сильніше за тебе.

— Навіщо стільки про це думати? Скорися невідворотному, якщо воно сильніше за тебе.

— Я так і роблю. Знаю, що іншої ради немає. Але... — Голос її змінився. — Равіку, я не хочу тебе втратити.

Равік мовчав. Він курив, проте не відчував смаку сигарети. Отже, ти не хочеш мене втратити, подумав він. І того другого також. Он воно що. І ти можеш так жити! Тому я й повинен піти від тебе. Річ навіть не в тому, що ти живеш з іншим, — це можна було б швидко забути. Ти знайдеш для цього скільки завгодно виправдань. Але це життя тебе так захопило, що ти не можеш покласти йому край, ось що головне. Ти підеш від того чоловіка. Але знайдеться інший. І так раз по раз. Це в тебе в крові. Раніше і я так міг. А з тобою не можу. Тому я й повинен піти від тебе. Тепер я ще здатен на це. А другого разу...

— Тобі здається, що в нас якась особлива ситуація, — мовив він. — А вона звичайнісінька, таке на світі трапляється поспіль: чоловік і коханець.

— Неправда!

— Ні, правда. Вона має багато варіантів. І один із них— твій.

— Не кажи такого! — Джоан зірвалася на ноги. — Ти хто завгодно, тільки не чоловік. Ти ніколи ним не був і не будеш. Швидше вже той другий... — Вона затнулася. — Ні, він теж не такий. Я не можу тобі цього пояснити.

— Можна сказати простіше: надійність з одного боку й романтика з другого. Так краще звучить. Хоч це те саме. Тобі хочеться мати одного й не відпустити другого.

Джоан похитала головою.

— Равіку, — мовила вона з темряви таким голосом, що серце в нього тьохнуло. — Для всього можна знайти і гарні, й погані слова. Та це нічого не міняє. Я тебе кохаю і кохатиму довіку. Я твердо знаю це. Ти мій обрй, і всі мої думки кінчаються на тобі. Нехай буде, що буде, однаково весь мій світ у тобі. Я не дурю тебе. Ти нічого не втрачаєш. Тому я весь час приходжу сюди, тому ні в чому не розкаююсь і ні в чому не почуваю себе винною.

— Людина не винна, що вона кохає, Джоан. Як тобі могло таке спасти на думку?

— Я багато думала, Равіку. Дуже багато. Про себе й про тебе. Ти ніколи не хотів, щоб я була вся твоя. Може, ти й сам цього не усвідомлюєш. Завжди в тобі була якась стіна, крізь яку я ніколи не могла до кінця пробитися. А хотіла. Ох, як хотіла! В мене було таке почуття, що ти кожної хвилини можеш піти від мене. Я ніколи не знала, що мене чекає. Так, тебе вислала поліція, ти змушений був виїхати. Та могло статися й інше... Одного чудового дня ти сам пішов би... Тебе просто вже не було б, ти пішов би невідомо куди...

Равік дивився на обличчя Джоан, що невиразно мріло в темряві. В тому, що вона казала, була частка правди.

— І так було весь час, — повела вона далі.— Весь час. А потім з'явився чоловік, який захотів, щоб я належала йому і більше нікому, тільки йому, цілковито й назавжди, просто, без жодних ускладнень. Я сміялася, не хотіла цього, гралася, мені та гра не здавалася небезпечною, я вірила, що будь-коли її можна буде припинити... Та раптом вона стала не тільки грою, вона почала й самій мені подобатись і переросла в почуття, я боронилася від нього, але вже нічого не допомагало. Те почуття не заповонило мене, я не вся віддалась йому, тільки якась частка в мені, але щось мене тягло, ніби повільний зсув, коли ти спершу смієшся, а тоді зненацька втрачаєш опору під ногами і вже нема за що триматися і немає сили боронитись. Але моє місце не там, Равіку. Я твоя.

Равік викинув сигарету у вікно. Вона полетіла вниз на подвір'я, немов світлячок.

— Що вже сталося, Джоан, те сталося. Його не можна змінити.

— А я й не хочу нічого міняти. Воно минеться. Я твоя. А то чого б я приходила сюди? Чого б стояла під твоїми дверима? Чого б чекала тут на тебе? Ти мене проганяєш, а я знов повертаюся. Я знаю, ти мені не віриш, думаєш, що я повертаюся з якихось інших причин. Але які можуть бути ще причини? Коли б той другий був для мене всім, то я б не приходила. Я б забула тебе. Ти кажеш, що в тебе я шукаю тільки

надійності. Це неправда. Я шукаю кохання!

Слова, подумав Равік. Солодкі слова. Ніжний, облудний бальзам. Допоможи мені, кохай мене, будь зі мною, я повернуся — все це тільки слова, солодкі слова, та й годі. Скільки їх вигадано для цього простого, шаленого, жорстокого потягу одне до одного двох тіл! Якою яскравою веселкою здіймаються над ними фантазія, облуда, почуття й самообман! Ось він стоїть цієї прощальної ночі, спокійно стоїть у темряві, а на нього ллється дощ солодких слів, які нічого не означають, крім розлуки і ще раз розлуки. Бо коли про кохання говорять, то воно вже скінчилося. У бога кохання чоло скроплене кров'ю. Він не визнає ніяких слів.

— А тепер іди, Джоан.

Вона підвелася.

— Я хочу побути з тобою. Дозволь мені залишитися. Тільки на одну ніч.

Равік похитав головою.

— За кого ти мене маєш? Я ж не автомат.

Джоан пригорнулася до нього. Він відчув, що вона тремтить.

— Мені однаково. Тільки дозволь залишитися в тебе.

Він обережно відхилив її від себе.

— Не починай саме зі мною ошукувати того другого. Він і так ще вдосталь намучиться.

— Я тепер не можу йти додому сама.

— Тобі не доведеться довго бути самій.

— Ні, я сама. Вже кілька днів. Він поїхав. Його немає в Парижі.

— Он що... — спокійно сказав Равік. — Принаймні ти відверта. З тобою завжди знаєш, на чому стоїш.

— Я прийшла не тому.

— Звичайно.

— Я ж могла тобі цього не казати.

— Так, могла.

— Я не хочу йти додому сама, Равіку.

— То я проведу тебе.

Джоан поволі відступила на крок.

— Ти вже мене не кохаєш... — сказала вона тихо, майже з погрозою.

— Ти прийшла сюди для того, щоб дізнатися про це?

— Так... для цього теж. Не тільки... але й для цього.

— О господи, — нетерпляче мовив Равік. — У такому разі, Джоан, ти щойно почула найвідвертіше освідчення в коханні.

Вона мовчала, тільки не зводила з нього погляду.

— Якби я тебе не кохав, то, думаєш, так довго вагався б, лишити тебе тут чи ні, хоч ти й живеш із іншим? — додав він.

На обличчі в неї поволі проступила усмішка. Власне, не усмішка, а якесь сяйво, що випромінювалося з неї, помалу здіймаючись до очей, ніби хтось засвітив у ній ліхтар.

— Дякую, Равіку, — сказала вона. Потім обережно додала, все ще дивлячись на нього: — Ти не кинеш мене?

— Навіщо ти питаєш це?

— Ти чекатимеш? Не залишиш мене?

— Думаю, що для тебе це не буде великим горем. Так мені підказує наш із тобою досвід.

— Дякую.

Джоан стала цілком інакша. Як вона швидко втішається, подумав Равік. Та чому їй не втішатися? їй здається, що вона досягла того, чого хотіла, навіть якщо й не залишиться тут.

Джоан поцілувала його.

— Я знала, що ти будеш такий, Равіку. Ти повинен бути такий. Тепер я піду. Не проводи мене. Я можу тепер дійти й сама.

Вона вже стояла на порозі.

— Не приходь більше, — сказав Равік. — І нічим не журися. Ти не пропадеш.

— Не буду. На добраніч, Равіку.

— На добраніч, Джоан.

Він увімкнув світло. "Ти повинен бути такий". Равік ледь здригнувся. Всі вони зіплені з глини й золота, подумав він. Із брехні і зворушення. З шахрайства і безсоромної правди. Він сів біля вікна. Знизу й досі долинали тихе монотонне голосіння. Жінка, що зраджувала свого чоловіка, як він був живий, оплакує його, бо він помер. А може, вона голосить тільки тому, що цього вимагає її релігія? Равік здивувався, що не почуває себе нещаснішим, ніж був досі.

XXIII

— От я й повернулася, Равіку, — мовила Кет Гегстрем.

Вона сиділа в номері готелю "Ланкастер". За цей час вона схудла. Щоки запалися, ніби хтось тоненьким скальпелем вишкрябав з-під них м'язи. Риси обличчя загострилися, а шкіра стала мов шовк, що от-от порветься.

— Я думав, що ви ще у Флоренції... Або в Канні... Або вже в Америці,— сказав Равік.

— Я весь цей час жила у Флоренції. У Ф'езоле. Аж поки стало несила. Пригадуєте, як я вмовляла вас поїхати зі мною? Зваблювала книжками, вечорами біля каміна, тишею і спокоєм. Книжки були, і вогонь у каміні був... А от тиші... Навіть місто Франціска Ассізького стало крикливим. Крикливим і неспокійним, як і вся Італія. Там, де він проповідував птахам любов, тепер крокують колони людей в уніформі, заражених гучними фразами, опанованих манією величності та безпідставною ненавистю.

— Так завжди було, Кет.

— Ні, так не було. Ще два роки тому мій управитель був привітним чоловіком у вельветових штанах і в личаках.

А тепер він герой у чоботях, чорній сорочці, обвішаний позолоченими кинджалами. Він виступає з доповідями, в яких проголошує, що Середземне море повинне стати італійським, Англію треба знищити, а Ніццу, Корсіку й Савою повернути Італії. Равіку,

цей ласкавий народ, що давно вже не вигравав жодної війни, наче збожеволів після того, як йому дали змогу перемогти в Абіссинії та Іспанії. Мої друзі ще три роки тому були розважними людьми, а тепер щиро вірять, що Англію можна перемогти місяців за три. Вся Італія вирує. Що сталося? Я втекла з Відня від сказу коричневих сорочок, а тепер залишила Італію, рятуючись від шалу чорних... Кажуть, десь уже носять зелені сорочки, а в Америці, звичайно, будуть сріблясті... Невже весь світ опанувала манія сорочок?

— Мабуть, що так. Але скоро все зміниться. Єдиним кольором стане червоний.

— Червоний?

— Авжеж. Червоний, як кров.

Кет визирнула на подвір'я. Просіваючись крізь листя каштанів, лагідне світло надвечірнього сонця ставало зеленим.

— Аж не віриться. Дві війни за двадцять років... Таки забагато. Ми ще надто втомлені від першої.

— Втомлені тільки переможці. А не переможені. Перемога робить людей безтурботними й необережними.

— Може, й так. — Кет глянула на нього. — І скоро це станеться?

— Боюся, що скоро.

— Як ви думаєте, я доживу до того часу?

— А чому ж ні?

Равік уважно подивився на Кет. Вона витримала його погляд.

— Ви бачили професора Фіолу? — спитав він.

— Так. Двічі чи тричі. Він один із небагатьох не заражений чорною чумою.

Равік мовчав, чекаючи, що вона ще скаже.

Кет узяла зі столу разок перлів і почала бавитися ними. В її тонких довгих пальцях ті перли скидалися на коштовні чотки.

— Я ніби Вічний Жид, — мовила вона. — Шукаю спокою. Але, мабуть, вибрала не той час. Спокою немає вже ніде. Ще хіба тут... і то мало.

Равік дивився на перли. Вони утворилися в незграбних сірих молюсках, подразнених чужим тілом, якоюсь піщинкою, що попала між стулки, абощо. Випадкове подразнення породило таку мерехтливо-ніжну красу. Яке це диво, подумав він.

— Ви ж хотіли виїхати до Америки, — сказав він. — Кожен, хто може залишити Європу, повинен виїхати звідси, Кет. Для багатьох уже пізно про це й думати.

— Ви хочете спекатися мене?

— Боронь боже. Але останнього разу ви самі казали, що хотіли владнати тут свої справи й повернутися до Америки.

— Хотіла. А тепер уже не хочу. Ще не хочу. Побуду трохи тут.

— Улітку в Парижі гаряче й не дуже приємно.

Кет відклала перли.

— Приємно, якщо це останнє літо, Равіку.

— Як останнє?

— Так. Останнє перед від'їздом.

Равік замовк. Що вона знає? Що їй сказав Фіола?

— Як там "Шехерезада"? — спитала Кет.

— Я давно туди не заходив. Морозов каже, що кожного вечора там нема де ногою ступити. Як і в усіх інших нічних клубах.

— Серед літа?

— Авжеж, серед літа, коли більшість таких закладів звичайно стоять зачинені. Дивно, правда?

— Ні. Кожен хоче ще взяти від життя все, що може, поки настане кінець.

— Так, — погодився Равік.

— Візьмете мене колись туди?

— Звичайно, Кет. Коли захочете. Я думав, що вона вже вам набридла.

— Я теж так думала. Але змінила свою думку. І я хочу взяти від життя все, що можу.

Равік знов пильно глянув на неї.

— Добре, — сказав він. — Коли захочете, тоді й підемо.

Він підвівся. Кет провела його до дверей. Вона прихилилася до одвірка, тоненька, з такою шовковистою, сухою шкірою, що здавалося — торкнись до неї, і вона зашелестить. Очі в неї були ясні, аж прозорі, й ще більші, ніж раніше. Вона подала йому руку. Рука була гаряча й теж суха.

— Чому ви мені не сказали, що зі мною? — спитала вона, ніби між іншим, наче йшлося про погоду.

Він знов пильно глянув на неї, але нічого не сказав.

— Я б витримала, — мовила вона, і на її обличчі майнула легенька іронічна посмішка, в якій не було й натяку на докір. — До побачення, Равіку.

Чоловік без шлунка помер. Останні три дні він безперестанку стогнав. Морфій уже мало допомагав. Равік і Вебер знали, що він помре. Вони б могли звільнити його від цієї триденної муки, але не звільнили, бо є релігія, що проповідує любов до ближнього й забороняє скорочувати йому муки. І є закон, який захищає цю релігію.

— Ви послали телеграми родичам? — спитав Равік.

— В нього їх немає, — відповів Вебер.

— А якимось знайомим?

— І знайомих немає.

— Нікого?

— Нікого. Приходила лише консьєржка з того будинку, де він мешкав. Він ніколи не отримував листів, самі каталоги універсальних крамниць та медичні брошури про алкоголізм, туберкульоз, венеричні хвороби тощо. І ніхто його не відвідував. За операцію і за чотири тижні перебування в клініці він заплатив наперед. Два тижні не долежав. Консьєржка сказала, начебто він заповів їй усе, що має, бо вона піклувалася про нього. Хотіла, щоб їй вернули гроші за невикористані два тижні, бо вона була для нього як мати. Аби ви були побачили ту матір. Вона каже, що багато витратила на

нього. Заплатила замість нього за помешкання. Я їй сказав, що коли він за клініку заплатив наперед, то за житло й поготів мав би заплатити. Зрештою, все з'ясує поліція. У відповідь вона мене добре вилаяла.

— Гроші,— мовив Равік. — Чого тільки люди не вигадують задля них.

Вебер засміявся.

— Повідомимо поліцію. Нехай подбає про все. І про похорон також.

Равік іще раз глянув на чоловіка без рідні й без шлунка. За ці хвилини його обличчя змінилося дужче, ніж за всі тридцять п'ять років його життя. Кризь застиглу передсмертну судому поволі проступало лице смерті. Все випадкове щезало, ознаки смерті стиралися, і на скривленому болем звичайному обличчі тихо проступала маска вічності. За якусь годину на ньому тільки вона й лишиться.

Равік вийшов з палати. В коридорі йому трапилася нічна сестра. Вона саме прийшла на чергування.

— Пацієнт із дванадцятої палати помер, — сказав він. — Півгодини тому. Вам уже не треба буде сидіти біля нього. — Побачивши розчарування на її обличчі, Равік спитав: — Він вам щось залишив?

Сестра завагалася.

— Ні. Він був дуже непривітний. А останніми днями майже зовсім не озивався.

— Так, йому було не до розмов.

Сестра хазяйновитим оком глянула на Равіка.

— У нього був чудовий несесер, усе срібне. Аж надто вишуканий для чоловіка. Він більше личив би дамі.

— Ви йому сказали про це?

— Ми якось про це балакали. Вночі проти вівторка, коли йому трохи полегшало. Та він сказав, що срібло личить і чоловікові. І що щітки дуже добрі. Таких, мовляв, тепер уже не роблять. А загалом він був маломовний.

— Те срібло тепер забере поліція. В нього не було ніяких родичів.

Сестра кивнула головою: мовляв, усе розумію.

— Шкода! Срібло почорніє. І щітки зіпсуються, коли ними не користуватися. А перед тим їх треба було б вимити.

— Так, шкода, — погодився Равік. — Хай би краще дісталися вам. Хоч комусь була б із них радість.

Сестра вдячно всміхнулася.

— Нічого. Я й не сподівалася ні на який подарунок від нього. Смертельно хворі рідко щось дарують. Не так, як ті, що одужують. Вони не хочуть повірити, що помирають. Тому й нічого не дарують. А часом не дарують з люті. Ви не уявляєте, пане докторе, які вони жахливі! Скільки всього тобі накажуть, поки підуть на той світ!

Її рум'яне, як у дитини, обличчя було ясне й відверте. Їй було байдуже до всього навколишнього, якщо воно не стосувалося її маленького світу. Смертельно хворі для неї були як неслухняні чи безпорадні діти. Вона їх доглядала, поки вони вмирили, тоді з'являлися нові. Одні одужували й віддячувалися їй, другі нічого не дарували, а треті,

знову ж таки, помирали. Так уже ведеться на світі. То чого хвилюватися? Багато важливіше для неї було інше: чи в універсальній крамниці "Бомарше" на розпродажі товарів знизять ціну на двадцять п'ять відсотків або чи кузен Жан одружиться з Анною Кутюр'є.

І це й справді важливіше, подумав Равік. Маленький світ, що захищає людину від навколишнього хаосу. А то що б із нами сталося?

Равік сидів перед кав'ярнею "Тріумф". Вечір був теплий і ясний, хоч і находили хмари. Десь далеко шугали нечутні блискавки. Людей на тротуарах побільшало. До Равіка підсіла жінка в блакитному атласному капелюшку.

— Пригостиш вермутом? — спитала вона.

— Пригощ. Тільки лиши мене. Я на когось чекаю.

— Можна чекати й разом.

— Краще не треба. Я чекаю на боксерку з Палацу спорту.

Жінка всміхнулася. Вона так нафарбувалася й напудрилась, що усмішка майнула тільки на губах, а решта обличчя скидалося на білу маску.

— Ходи зі мною, — мовила вона. — В мене гарненьке помешкання. І сама я непогана.

Равік похитав головою і поклав на столик п'ять франків.

— Ось на, і бувай здорова.

Жінка взяла банкноту, згорнула її й засунула за підв'язку.

— Нудимо світом? — спитала вона.

— Ні.

— Я вмю розвіяти тугу. В мене є одна гарненька приятелька... Молода, — за хвилину додала вона. — Груді мов Ейфелева вежа.

— Хай іншим разом.

— Як знаєш.

Жінка підвелася й сіла за кілька столиків далі. Вона ще кілька разів позирнула в його бік, тоді купила спортивну газету й почала читати повідомлення про наслідки останніх змагань.

Равік вдивлявся в обличчя людей, що пливли повз столики. Оркестр у кав'ярні грав віденські вальси. Блискавки почали спалахувати ближче. До сусіднього столика сів гурт кокетливих галасливих, мов папуги, молодих гомосексуалістів. Усі з бакенами за останньою модою, піджаки в усіх заширокі в плечах і завузькі в талії.

Якась дівчина спинилася перед Равіком і глянула на нього. Обличчя її здалося йому знайомим, але скільки тих знайомих було на світі. Вона скидалася на несміливу повію, з тих, що грають беззахисних.

— Ви не впізнали мене? — спитала дівчина.

— Аякже, впізнав, — відповів Равік, хоч насправді не мав уявлення, хто вона така. — Як вам живеться?

— Добре. Але ви таки не впізнали мене.

— Я погано запам'ятовую імена. Але вас, звичайно, знаю. Просто ми дуже давно не

бачилися.

— Так, давно. Ви тоді добряче налякали Бобо. — Дівчина всміхнулася. — Ви врятували мені життя, а тепер уже й не впізнаєте мене.

Бобо. Врятував життя. Акушерка. Нарешті Равік усе згадав.

— Ви Люсьєна, — сказав він. — Звичайно. Але тоді були хворі, а тепер здорові. Тому я вас зразу й не впізнав.

Люсьєна засяяла.

— Справді впізнали! Широ дякую вам за ті сто франків, які ви відібрали в акушерки.

— Ет, що там згадувати... — Зазнавши поразки в мадам Буше, він послав дівчині свої сто франків. — На жаль, не пощастило забрати всі.

— І так добре. Я взагалі ні на що вже не сподівалася.

— Ну, то гаразд. Вип'єте чогось?

Люсьєна кивнула головою і обережно сіла біля нього.

— "Чінзано" із зельтерською водою.

— То як вам живеться, Люсьєно?

— Дуже добре.

— Ви й далі з Бобо?

— Авжеж. Але він тепер змінився. Став кращий.

— Я радий за вас.

Багато розпитувати не було про що. З маленької швачки вона стала маленькою повією. Ось для чого він її вилікував. А про решту подбав Бобо. їй більше не треба було боятися вагітності. Ще одна підстава продавати себе. Вона ще тільки починала і не встигла остаточно втратити дитинність, яку так люблять літні бувальці — порцелянова статуетка, ще не витерта довгим вжитком. Люсьєна пила обережно, мов пташка, але очі її вже бігали навкруги. Не вельми веселе явище, зле й дуже співчувати немає чого. Просто клаптик життя з того потоку, що пливе повз тебе.

— Ти задоволена? — спитав Равік.

Вона кивнула головою. Равік бачив, що вона справді задоволена. Для неї це була звичайна річ, а не якась трагедія.

— Ви самі? — спитала вона.

— Так, Люсьєно.

— Такого гарного вечора?

— Авжеж.

Люсьєна несміливо глянула на нього й усміхнулася.

— Я не поспішаю, — сказала вона.

Що зі мною сталося, подумав Равік. Невже в мене такий голодний вигляд, що кожна повія ладна запропонувати мені крихту свого продажного кохання?

— До тебе дуже далеко їхати, Люсьєно. А я не маю часу,

— До мене ми однаково не могли б поїхати. Бобо не повинен нічого знати.

Равік пильно глянув на неї.

— То Бобо нічого не знає про це?

— Чому ж. Про інших знає. Ще й як стежить за мною. — Вона всміхнулася. — Він ще хлопчак. Боїться, щоб я часом не почала приховувати від нього грошей. А з вас я грошей не візьму.

— Тому Бобо й не повинен нічого знати?

— Не тільки тому. Він приревнує. І тоді осатаніє.

— Він тебе до всіх ревнує?

Люсьєна вражено підвела на нього очі.

— Та що ви! З іншими це просто заробіток.

— То він ревнує тільки тоді, коли ти не береш грошей?

Люсьєна почервоніла й не зразу відповіла.

— Не завжди. Тільки як думає, що я віддаюся не лише за гроші.— Вона знов трохи помовчала. — А що я й щось відчуваю.

Вона сиділа, не підводячи очей. Равік узяв її за руку, що сиротою лежала на столі.

— Люсьєно, — сказав він. — Дуже приємно, що ти не забула мене й що захотіла піти зі мною. Ти вродлива дівчина й подобаєшся мені. Але я не можу спати з жінкою, яку сам оперував. Розумієш?

Вона підвела довгі темні вії і швидко кивнула головою.

— Розумію. — Тоді підвелася. — То я піду.

— Прощай, Люсьєно. Всього найкращого. Тільки гляди не захворій.

— Добре.

Равік написав щось на папірці.

— Купи собі оце, якщо його в тебе ще немає. Це найкращий засіб. І не віддавай усі гроші Бобо.

Вона всміхнулася й похитала головою. Обоє вони знали, що вона як віддавала, так і віддаватиме йому гроші. Равік провів її очима, аж поки вона згубилася в натовпі. Тоді підкликав офіціанта.

Повз нього пройшла жінка в блакитному капелюшку. Вона бачила всю сцену. Обмахуючись складеною вдвічі газетою, вона посміхнулася, показавши вставні щелепи.

— Ти, голубе, або імпотент, або педераст, — приязно мовила вона, не зупиняючись. — Бажаю тобі успіху й щиро дякую.

Равік пішов навмання вулицею. Вечір був по-літньому теплий. Над дахами спалахували блискавки. Повітря ніби застигло. Вхід до Лувру був яскраво освітлений. Двері стояли відчинені навстіж. Він зайшов до музею.

Це був один із тих днів, коли Лувр працював до пізнього вечора. Деякі зали були освітлені. Равік пройшов залами давньоєгипетського мистецтва, що скидалися на велетенські освітлені гробниці. Тут стояли в різних позах закам'янілі фараони, що жили три тисячі років тому, й дивилися гранітними очима на купки студентів, які тинялися по залах, на жінок у старомодних капелюшках і на літніх знуджених чоловіків. Тут тхнуло порохом, застоїним повітрям і безсмертям.

У давньогрецькому відділі перед Венерою Мілоською перешіптувалося кілька дівчат, зовсім не схожих на неї. Равік зупинився. Після граніту й зеленого сієніту

египтян мрамур здавався м'яким і якимось декадентським. Лагідна тілиста Венера чимось нагадувала задоволену хатню господиню в купелі. Вона була гарна й бездумна. Аполлон, переможець Пітона, мав вигляд гомосексуаліста, якому не завадило б більше часу віддавати гімнастичним вправам. Але ці скульптури стояли в закритих залах, які їх убивали. Єгиптянам це не шкодило. Їх створено для гробниць і храмів. А грекам треба було сонця, повітря, колонад, осяяних золотим світлом Афін.

Равік пішов далі. В просторому залі назустріч йому здіймалися холодні сходи. І зненацька, високо над усім, знялася Ніка Самофракійська.

Він давно вже не бачив її. Коли він востаннє приходив сюди, день був сірий, мрамур здавався дешевим і непривабливим, і богиня перемоги в бруднуватому зимовому світлі ніби зіщулилася з холоду. Тепер вона у світлі прожекторів здіймалася над сходами на уламку мрамурового корабля, у прилиплих до тіла шатах, які з неї зривав зустрічний вітер, з широко розгорненими крилами, осяйна, готова знятися й полетіти. Здавалося, що позад неї шумить червонясте, мов вино, море Саламіна, а над ним темним оксамитом напнулося сповнене очікування небо.

Ніка Самофракійська нічого не знала про мораль. Її не мучили ніякі проблеми. Вона ніколи не відчувала темної бурі в крові. Вона знала тільки перемогу й поразку і не бачила між ними великої різниці. Вона не спокушала, а здіймалась у височінь. Не вабила, а безжурно ширяла. В неї не було ніяких таємниць, а проте вона хвилювала дужче, ніж

Венера, що затуляла свій сором і тим самим привертала до нього увагу. Вона була споріднена з птаством і кораблями, з вітром, хвилею і обрієм. У неї не було батьківщини.

Не було батьківщини, подумав Равік. Але їй і не треба було ніякої батьківщини. На кожному кораблі вона почувала себе як удома. Її стихією була відвага, боротьба і навіть поразка, бо вона не знала відчаю. Ніка Самофракійська не тільки богиня перемоги, але й богиня всіх шукачів пригод та емігрантів, поки вони не складуть зброї.

Равік оглянувся довкола. В залі вже нікого не лишилося. Студенти й відвідувачі з бедекерами розійшлися по домівках. По домівках... Для того, для кого весь світ — чужина, домівкою на короткий час може стати тільки схвильоване серце іншої людини. Чи не тому кохання, пробившись у серця бездомних вигнанців, так вражало й заповнювало їх? Адже, крім кохання, вони нічого більше не мали. Чи не тому й він намагався зійти йому з дороги? Чи не тому кохання кинулося за ним, спіймало й повалило додолу? На слизькій кризі чужини важче знов стати на ноги, ніж на рідній землі.

Щось привернуло його увагу. Маленьке, мерехтливе, біле. Метелик, що, мабуть, залетів сюди крізь відчинені двері десь із теплих грядок Тюльрійського саду, де він спав, сп'янівши від пахощів троянд. Може, його наполохала якась закохана пара, потім засліпили ліхтарі — багато невідомих сонць, що збивали з пантелику, і він утік від них у відчинені двері, за якими сподівався знайти рятівний сутінок. І ось він тепер з відчайдушною мужністю кружляє по великій залі, де йому доведеться загинути...

Притомившись, він засне десь на підмурку, на підвіконні або на плечі в осяйної богині там угорі. Вранці метелик полетить шукати квіток, життя, золотого нектару, та не знайде нічого і знов десь засне на тисячолітньому мармурі, вже кволіший, поки його тендітні, чіпкі лапки не ослабнуть і він не спаде додолу, зів'ялий листочок передчасної осені.

Яка сентиментальність, подумав Равік. Богиня перемоги й метелик-утікач. Дешевий символ. Але в житті ніщо так не зворушує, як дешеві речі, дешеві символи, дешеві почуття, дешева сентиментальність. То що ж їх зробило такими дешевими? їхня безперечна правдивість? Коли тебе хапають за горло, від снобізму не лишається й сліду. Метелик зник у сутінку під склепінням. Равік вийшов з музею. Назустріч йому війнуло тепле, як вода у ванні, повітря. Він зупинився. Дешеві почуття! А хіба він сам не став жертвою найдешевшого з них? Равік озирнувся по широкому подвір'ї музею, де принишкли тіні сторіч, і раптом його охопило таке почуття, ніби на нього хтось накинувся з кулаками. Він насилу встояв на ногах. Йому й досі ввижалася біла, крилата Ніка, але за нею з мороку впливало інше обличчя, дешеве й неоціненне, і його уява заплуталася в ньому, як індійська шаль у колючому трояндовому кущі. Він смикає шаль, проте колючки міцно вчепилися в неї, всотуються в шовкові й золоті ниточки, так сплітаються з ними, що на око вже не видно, де колючки, а де мерехтлива тканина.

Обличчя! Обличчя! Хто там питає, дешеве воно чи неоціненне, неповторне чи таке, як у тисячі інших людей! Про все це можна питати раніше, та коли вже воно зачарувало тебе, ти не хочеш ні про що більше знати. Тебе піймало в свої тенета кохання, а не якась людина, що випадково отримала його наймення. Хіба може комусь складати ціну той, хто засліплений полум'ям уяви? Кохання не знає ні міри, ні ціни.

Небо нависло нижче. Нечутні блискавки на мить вихоплювали з нічної пільми сірчаного кольору хмари. Невидима задуха тисячами сліпих очей вдивлялася в дахи будинків. Равік ішов вулицею Ріволі. Під склепистими аркадами світилися вітрини. Повз них плив людський потік. Автомашини скидалися на довгий ланцюг миготливих відблисків. Ось я йду вулицею, думав Равік, один із тисяч таких самих, як я, поволі поминаю ці вітрини, повні іскристого непотребу й коштовних речей. Я наче просто гуляю, засунувши руки в кишені, а насправді в мені стугонить кров, а в сірих і білих звивинах двох пригорщів драглистої маси, що зветься мозком, точиться невидима битва, і через неї реальне здається мені нереальним, а нереальне реальним. Мене штовхають ліктями й плечима, я відчуваю на собі чужі погляди, чую гуркіт і гудки машин, чую голоси, бачу, як навколо мене вирує буденне життя, я сам перебуваю серед того життя, а проте нас розділяє відстань більша, ніж від місяця до землі... Я на якійсь невідомій планеті, по той бік логіки й фактів, і щось у мені ненастанно волає, називає одне й те саме ім'я, знає, що річ не в імені, та однаково волає, а у відповідь— мовчання, яке годі пробити, яке вже поглинуло багато волянь і на жодне з них не дало відповіді. Проте голос у мені не змовкає. Це волає ніч кохання і ніч смерті, волає захват і свідомість, що зазнала краху, волають джунглі й пустеля. І хоч я знаю тисячі відповідей, але тієї, що мені треба, не визнаю, бо вона поза мною і я її ніколи не досягну.

Кохання! Що тільки не ховається за його найменням! Від найніжніших пестошів тіла до найвеличніших поривань духа, від звичайнісінького бажання завести родину до струсу, викликаного чиєюсь смертю, від шаленої хіті до двобою Якова з ангелом. Ось я йду собі, думав Равік, чоловік, якому вже понад сорок, який багато чого навчився в багатьох школах, який падав під ударами і знов спинався на ноги, який має знання і досвід, пропущені крізь фільтр років, став загар-тованіший, скептичніший і холодніший... Я не хотів кохання, не вірив у нього, не сподівався, що воно знов колись прийде... А воно прийшло, і весь мій досвід виявився марним, а всі знання тільки роблять його ще палкішим... Бо що краще горить на вогні почуттів за сухий цинізм і наскладаний про запас хмиз критичних років?

Равік ішов містом. Ніч була неозора й лунка. Він бездумно йшов усе далі, не знаючи, чи минули хвилини, чи цілі години, і не дуже й здивувався, коли побачив, що опинився в парку за авеню Рафаеля.

Будинок на вулиці Паскаля. Тьмяно білють поверхи, один над одним, у деяких вікнах світиться. Він знайшов поглядом вікна Джоан. У них світилося. Вона була вдома. А може, просто залишила світло в кімнаті. Вона не любила повертатися до темного помешкання. Так само, як і він. Равік підійшов ближче. Перед будинком стояло кілька машин, серед них жовтий "родстер", звичайна машина, обладнана під спортивну. "Родстер" міг належати тому другому. Якраз машина для актора. Червоні шкіряні сидіння, панель із приладами, як у літаку, з багатьма непотрібними деталями. Напевне його машина. Равік здивувався: чи він часом не ревнує? Ревнує до випадкового чоловіка, за якого вхопилася Джоан? Ревнує до того, хто його зовсім не обходить? Можна ревнувати до самого кохання, яке відвернулося від тебе, але не до того, на що те кохання спрямоване.

Він повернувся в парк. З темряви напливали солодкі пахощі квіток, змішані з духом землі і схололого листа. Все духмяніло гостріше, як перед бурею. Він знайшов лавку й сів. Цей підтоптаний коханець, що сидить на лавці перед будинком жінки, яка його покинула, й дивиться на її вікна, — не я, подумав він. Цей чоловік, що тремтить від бажання, яке він здатен докладно анатомувати, але не здатен приборкати, — не я. Цей йолоп, що ладен віддати кілька років життя, аби лише повернути час назад і знов мати біля себе русяве ніщо, яке нашіптувало мені на вухо всілякі нісенітниці, — не я. Це не я... Годі. На біса я викручуюсь? Це я сиджу тут, ревливий, зломлений, нещасний, це мені кортить підпалити ту жовту машину!

Він пошукав сигарету. Тихе жевріння. Невидимий дим. Маленькою кометою летить додолу сірник. Чому б йому не зайти до Джоан? Що тут такого? Ще не пізно. В неї ще світиться. На місці буде видно, як краще поведеться. Може, витягти її з дому? Він же тепер усе знає. Витягти, забрати до себе і більше ніколи не відпускати?

Равік втупився в темряву перед собою. І що б це допомогло? Чим би скінчилося? Того другого не викинеш із її життя. Нічого й нікого не можна викинути з чужого серця. Хіба він не міг її забрати, коли вона приходила? То чому ж не забрав?

Він викинув сигарету. Цього було б замало. Тому й не забрав. Він хотів більшого.

Було б замало, навіть якби вона прийшла, якби навіть приходила знов і знов і все забулося, кануло в безвість. За якимось дивним, страшним законом цього вже довіку було б замало. Щось зламалося. Промінь уяви вже не міг потрапити в дзеркало, яке його вбирало і, розпикши, відкидало назад. Тепер той промінь ковзав повз нього в сліпу порожнечу, і ніщо вже не могло його повернути, ніяке дзеркало, навіть тисяча дзеркал. Вони ще могли спіймати якусь частку променя, але не здатні були відкинути його назад. Він давно блукає по спорожнілому небі кохання, наповнює його ще розпливим мерехтливим туманом, але ніколи вже не засяє німбом навколо голови в коханої. Магічне коло розімкнулося, надії розбилися вщент, залишилися тільки нарікання.

З будинку хтось вийшов. Якийсь чоловік. Равік випростався. Потім з'явилася жінка. Обое сміялися. Ні, то не Джоан. Вони сіли в машину й поїхали. Равік знов закурив. Хіба він зміг би її затримати? Затримати, коли б усе склалося інакше? І що взагалі можна затримати? Тільки ілюзію, більше нічого. Та хіба не досить і самої ілюзії? Хіба можна досягти чогось більшого? Хто що знає про темний безіменний вир життя, що клекотить у глибині нашої свідомості, яка той клекіт обертає в уявлення? Стіл, лампа, батьківщина, ти, кохання... Лише нечіткий здогад у моторошному присмерку. Та хіба цього замало?

Так, замало. Не замало тільки тоді, коли віриш у нього. Та якщо кристал розколовся під важким молотом сумніву, його можна хіба що зліпити, не більше. Зліпити, брехати й дивитися, як він заломляє світло замість спалахувати сліпучим блиском! Ніщо не повертається. Ніщо не набирає колишньої форми. Ніщо. Навіть якби Джоан вернулася до нього, між ними вже не було б того що раніше. Зліплений кристал. Прогавлений час. І ніщо його не поверне.

Равік відчув гострий, нестерпний біль. Щось рвало, роздирало його серце. Боже мій, подумав він, невже я здатен так страждати? Страждати від кохання! Я дивлюся на себе збоку, але нічого не можу з собою вдіяти. Я знаю, що якби вона й вернулася, то знов піде від мене, та моє бажання від цього не меншає. Я препарую своє почуття, немов труп на столі у морзі, а воно стає в тисячу разів болючіше. Я знаю, що колись біль минеться, але це знання не допомагає мені. Равік невидючими очима дивився на вікно Джоан і відчував себе страшенно смішним, та від цього теж ніщо не мінялося.

Над містом раптом важко прогуркотів грім. У куцах зашелестіли краплі дощу. Равік підвівся. Він бачив, як на бруківці затанцювали бризки чорного срібла. Дощ аж співав, великі теплі краплі періщили йому в обличчя. І зненацька він перестав усвідомлювати, смішний він чи нещасний, страждає він чи ні, знав тільки, що він живе. Живе! Він знов відчував життя, воно повернулося до нього, сколихнуло його, він перестав бути глядачем, стороннім спостерігачем. Прекрасне, непідвладне розумові почуття причетності до цього світу застугоніло в його жилах, мов полум'я в доменній печі. Йому стало майже однаково, щасливий він чи нещасний. Він жив, відчував повняву життя, і цього йому цілком вистачало!

Равік стояв на дощі, що шмагав його, мов кулеметний вогонь із неба. Стояв і сам був дощем, бурею, водою, землею, в ньому схрещувалися блискавки, що шугали з хмар,

він був просто істотою, часткою стихії. Ніщо вже не мало назви, що вирізняла його, все злилося в одне — кохання, шалена злива, бляклі спалахи над дахами, розмокла, ніби набубнявіла, земля. Стерлися межі, він злився з усім цим, а щастя й нещастя були тепер ніби вистріляні гільзи, які відкинуло вбік могутнє бажання жити й відчувати, що ти живеш.

— Гей ти, там нагорі! — звернувся Равік до освітленого вікна, не помічаючи, що сміється. — Маленький вогнику, фата моргано, обличчя, що здобуло наді мною таку дивну силу на цій планеті, де живуть сотні тисяч інших, кращих, вродливіших, розумніших, добріших, вірніших і розважніших... Ти, яку випадок підкинув мені вночі на дорозі і яка ввірвалася в моє життя бурхливим, безоглядним, владним почуттям, вві сні закралася мені під шкіру, ти, яка майже нічого не знала про мене, крім того, що я опираюся, і тому накидалася мені, поки я не перестав опиратись, а тоді відразу захотіла помчати далі,— вітаю тебе! Я стою тут, хоч ніколи не повірив би, що знов колись так стоятиму. Дощ ллється крізь сорочку, він тепліший, приємніший і лагідніший, ніж твої руки й твоя шкіра. Я стою тут, нещасний, жалюгідний, і кігті ревнощів роздирають мені груди, я прагну і зневажаю тебе, захоплююсь тобою, молюся на тебе, бо ти метнула блискавку, що запалила моє серце, блискавку, яка живе в кожному лоні, іскру життя, чорне полум'я. Я стою тут, уже не як мрець у відпустці з дріб'язковим цинізмом, убогим сарказмом і крихтою відваги, вже не холодний, а знов живий, хоч і стражденний, але знов відкритий усім бурям життя, знов відданий під його жорстоку владу! Будь благословенна, мадонно із зрадливим серцем, Ніко з румунським акцентом! Мріє і облудо, розбите дзеркало якогось темного бога, яке не має ніякого уявлення про те, що воно відбиває, дякую тобі! Я ніколи не скажу тобі цього, бо ти відразу безжально скористалася б моїм визнанням, але ти повернула мені те, чого не могли повернути ні Платон, ні хризантеми, ні втеча, ні воля, ні вся поезія світу, ні співчуття, ні розпач, ні найбільша, найтерп-лячіша надія, — ти повернула мені просте, повнокровне, нескаламучене життя, що здавалося мені злочином у ці часи між двсма катастрофами! Вітаю тебе! Дякую тобі! Треба було втратити тебе, щоб усе це зрозуміти! Вітаю тебе!

Дощ навис над містом мерехтливою срібною завісою. Задухмяніли кущі. Земля теж гостро, вдячно запахла. Хтось вискочив з будинку навпроти й підняв верх жовтого "родстера". Равікові було байдуже. Тепер йому до всього було байдуже. Навколо панувала ніч, вона струшувала з зірок дощ і проливала його на землю. Потoki води падали на кам'яне місто з вулицями й парками і таємниче запліднювали його. Мільйони квіток розкривали назустріч дощеві свої барвисті лона й приймали його, він кидався з обійми мільйонів перистих гілок, просякав у землю, щоб у темряві спаруватися з мільйонами коренів, які чекали на нього. Дощ, ніч, природа й уся рослинність — вони просто існували, їм було байдуже до розпаду, смерті, злочинців, фальшивих пророків, перемог і поразок, вони існували, як і кожного року, і цієї ночі Равік також належав до них, ніби розкололася шкаралуца, і з неї проклюнулося життя. Життя, бажане і благословенне!

Равік, не озираючись, швидко йшов вулицями й парками. Йшов далі й далі, і Булонський ліс зустрів його, мов велетенський розбурханий вулик. По гіллі дерев тарабанив дощ, воно колихалося й шелестіло, і Равікові здалося, що він знов молодий і вперше в житті йде до жінки.

XXIV

— Що ви бажаєте? — спитав офіціант Равіка.

— Принесіть мені...

— Чого?

Равік не відповів.

— Я вас не зрозумів, пане, — мовив офіціант.

— Чого-небудь. Принесіть чого-небудь.

— Чарку "перно"?

— Добре...

Равік заплющив очі. Тоді поволі розплющив їх. Той чоловік і далі сидів на місці. Цього разу не могло бути помилки.

Біля столика неподалік дверей сидів Гааке. Сидів сам і вечеряв. Перед ним була срібна таця з лангустом і шампанське у відерці з кригою. Поряд стояв офіціант і готував салат з помідорами. Равік бачив усю цю картину так виразно, ніби вона восковим рельєфом відкладалася на дні його очей. Гааке сягнув рукою по пляшку, і він помітив на його пальці перстень з печаткою — герб на червоному камені. Той перстень і ту білу, м'ясисту руку він бачив, коли був жертвою божевільної, методичної жорстокості, коли його, зомлілого після тортур, приводили до пам'яті під сліпучим світлом голих ламп. Гааке стояв перед ним, завбачливо відступивши на крок назад, щоб на його старанно випрасувану форму не бризнула вода, якою відливали Равіка. Показуючи на нього м'ясистою, неприродно білою рукою, Гааке скрадливим голосом казав:

— Це був тільки початок. Ще ніякий не допит. Може, тепер назвете прізвища? Чи нам доведеться знов братися до вас? У нас є ще багато можливостей. Як я бачу, ваші нігті ще цілі.

Гааке підвів голову і глянув Равікові просто у вічі. Равік величезним зусиллям волі змусив себе не схопитися з місця. Він узяв чарку, ковтнув вина й поволі перевів погляд на миску з салатом, ніби зацікавився, як офіціант його готував. Він не був певен, чи Гааке впізнав його. Потилиця в нього миттю змокріла від поту.

За хвилину Равік знов ковзнув поглядом по столику. Гааке їв лангуста, схилившись над тарілкою. Світло з люстри відбивалося на його лисині. Равік оглянувся навколо. В залі було повно людей. Неможливо було щось зробити. Він не має із собою зброї, а якби накинувся на Гааке голіруч, за мить із десятків рук розборонили б їх, а хвилини через дві з'явилася б поліція. Залишалось одне: чекати, піти назирці за Гааке й довідатися, де він зупинився.

Равік присилував себе запалити сигарету й знов подивився на Гааке аж тоді, коли викурих її до кінця. Не поспішаючи, він озирнувся по залі, ніби когось шукав. Гааке

саме впорався з лангустом і витирав губи. Він тримав серветку не однією рукою, а двома і, ледь натягнувши її, притуляв до губ, спершу до однієї, тоді до другої, як жінка, що стирає помаду. І дивився просто на Равіка.

Равік перевів погляд на другий столик, відчуваючи, що Гааке й досі дивиться на нього. Підкликавши офіціанта, він замовив другу чарку "перно". До столика Гааке теж підійшов офіціант. Він забрав те, що лишилося від лангуста, наповнив порожній келих, потім приніс тацю з сиром. Гааке вибрав тягучий брі, що лежав на солом'яній підстилці.

Равік закурив нову сигарету. Трохи згодом він краєчком ока позирнув на Гааке й пересвідчився, що той знов дивиться на нього. Це вже було не випадково. По спині в нього пробіг мороз. Якщо Гааке впізнав його... Він зупинив офіціанта, що проходив повз столик.

— Ви б не винесли мою чарку надвір? Я б хотів посидіти на терасі. Там прохолодніше.

Офіціант завагався.

— Краще, якби ви розраховалися тут. Терасу обслуговує інший офіціант. Тоді я перенесу вам чарку туди.

Равік кивнув головою і дістав гроші.

— То я доп'ю її тут, а надворі замовлю іншу. Щоб не було ніяких непорозумінь.

— Як ваша ласка, пане. Дякую.

Равік не поспішаючи допив вино. Звичайно, Гааке все чув. Він навіть перестав їсти, коли Равік розмовляв з офіціантом. Тепер він знов узявся до їжі. Равік ще трохи посидів на місці. Якщо Гааке впізнав його, лишалося тільки одне: вдати, що він не впізнав Гааке, і крадькома стежити за ним далі.

За кілька хвилин Равік підвівся й неквапом вийшов на терасу. Там майже не було вільних столиків. Він трохи постояв, поки знайшов місце, з якого видно було край столика

Гааке. Самого Гааке він не бачив, але неодмінно побачив би, якби той підвівся й пішов до дверей. Равік замовив чарку "перно" й відразу розрахувався, щоб бути готовому будь-коли рушити назирці за Гааке.

— Равіку... — мовив хтось біля нього.

Він здригнувся, ніби від удару. То була Джоан. Він розгублено втупив у неї очі.

— Равіку, — знов мовила вона, — ти не впізнаєш мене?

— Звичайно, впізнаю.

Він дивився на столик Гааке: офіціант приніс туди каву. Равік полегшено відітхнув. Іще є час.

— Джоан, — насилу спитав він, — як ти тут опинилася?

— Дивне запитання. До "Фуке" ходить весь Париж.

— Ти сама?

— Сама.

Равік захопився, що Джоан стоїть, а він сидить. Він підвівся й став так, щоб видно

було столик Гааке.

— У мене тут є одне діло, Джоан, — швидко сказав він, не дивлячись на неї.— Я не можу тобі пояснити, яке. Але ти мені заважаєш. Залиш мене самого.

— Я почекаю. — Джоан сіла. — Хочу побачити, яка вона.

— Хто? — нічого не розуміючи, спитав Равік.

— Та жінка, на яку ти чекаєш.

— Я не чекаю ні на яку жінку.

— А на кого?

Равік неухважно глянув на неї.

— Спершу ти мене не впізнаєш, — повела вона далі.— Потім хочеш спекатися мене. І сам схвильований... Я знаю, що тут хтось є. І хочу поглянути, хто.

П'ять хвилин, прикинув Равік. Хоч каву можна пити й десять або навіть п'ятнадцять. Гааке ще викурить сигарету. Мабуть, одну. До того часу треба позбутися Джоан.

— Добре, чекай, — мовив він. — Я тобі не можу заборонити. Але сядь десь-інде.

Джоан нічого не відповіла. Очі її стали ясніші, а обличчя напружене.

— Це не жінка, — сказав Равік. — А якби була й жінка, то яке твоє в біса діло? Не виставляй себе на сміх. Сама тягаєшся з тим актором, а мене ревнуєш.

Джоан промовчала. Вона глянула в тому напрямку, що й він, намагаючись з'ясувати, на кого він дивиться.

— Нащо це? — мовив Равік.

— Вона сидить з іншим чоловіком?

Зненацька Равік опустився на стілець. Гааке чув, що він захотів перебратися на терасу. Якщо він його впізнав, то насторожився й тепер стежить за ним. А коли так, що природніше й безпечніше сидіти на терасі з жінкою, а не самому.

— Гарзд, — сказав він. — Лишайся тут. Те, що ти собі надумала, — безглуздя. Я скоро встану й вийду. Ти проведеш мене до таксі, але не поїдеш зі мною. Згодна?

— Навіщо така таємничість?

— Ніяка це не таємничість. Тут сидить чоловік, якого я давно не бачив. Я хочу довідатися, де він мешкає. Оце й усе.

— То не жінка?

— Ні, чоловік. Більше я тобі нічого не можу сказати.

Біля столика зупинився офіціант.

— Що ти питимеш? — спитав Равік Джоан.

— Кальвадос.

— Один кальвадос, — сказав він офіціантові.

Той пішов виконувати замовлення.

— А ти не питимеш кальвадосу?

— Ні, я п'ю "перно".

Джоан пильно подивилася на нього.

— Ти не уявляєш, як я часом ненавиджу тебе.

— Буває.

Равік не спускав з ока столика Гааке. Скло, подумав він. Тремтливе, текуче, мерехтливе скло. Вулиця, столики, люди — все потонуло в драглях із хисткого скла.

— Який ти холодний, егоїстичний...

— Джоан, — мовив Равік, — поговоримо про це іншим разом.

Вона помовчала, поки офіціант ставив на стіл чарку. Равік відразу розрахувався за кальвадос.

— Ти мене призвів до цього, — з викликом сказала вона, коли офіціант пішов.

— Я знаю...

Над столиком, за яким сидів Гааке, з'явилася його біла, м'ясиста рука. Він брав цукор.

— Ти! Більше ніхто! Ти мене ніколи не кохав, тільки грався мною. Ти бачив, що я тебе кохаю, а сам був байдужісінький.

— Це правда.

— Так?

— Це правда, — мовив Равік, не дивлячись на неї.— Але потім було вже інакше.

— Аякже, потім, потім! Коли все пішло шкереберть! І було вже надто пізно. Це все через тебе.

— Я знаю.

— Не говори так зі мною! — Вона була бліда й сердита. — Ти навіть не слухаєш мене.

— Як це не слухаю? — Він повернув до неї голову. Треба говорити, неодмінно говорити, байдуже що. — Ти посварилася зі своїм актором?

— Так.

— Нічого, помиритесь.

Синій димок над столиком у кутку. Офіціант налив іще кави. Видно, Гааке не поспішав.

— Я могла б тобі не признатися, — мовила Джоан. — Могла б сказати, що зайшла сюди випадково. Але це була б брехня. Я шукала тебе. Я хочу залишити його.

— Так завжди буває. Хтось хоче когось залишити.

— Я боюся його. Він мені погрожує. Хоче застрілити мене.

— Що? — Равік глянув на неї.— Що таке?

— Він погрожує, що застрілить мене.

— Хто? — Равік слухав її краєм вуха і аж тепер раптом усе збагнув. — Он що! Ти ж, думаю, не віриш у це?

— Він страшенно запальний.

— Дурниці! Хто нахваляється вбити, той ніколи не вб'є. А надто актор.

Що я балакаю, подумав він. Що все це означає? Чого я тут шукаю? Чийсь голос, чийсь обличчя. Шумить у вухах. Яке мені до цього діло?

— Навіщо ти мені розповідаєш про це? — спитав він.

— Я хочу його залишити. Хочу повернутися до тебе.

Коли Гааке візьме таксі, мине щонайменше кілька секунд, поки я зупиню інше, міркував Равік. А поки рушу за ним слідом, може бути вже запізно. Він підвівся.

— Почекай на мене тут. Я зараз вернуся.

— Що ти хочеш...

Равік навіть не дослухав її. Він швидко зійшов з тераси й зупинив таксі.

— Ось вам десять франків. Можете почекати на мене кілька хвилин? У мене є ще справа в ресторані.

Водій глянув на банкноту, потім на Равіка. Той підморгнув йому. Водій у відповідь теж підморгнув і злегка помахав банкнотою.

— Це крім того, що нарахує лічильник, — сказав Равік. — Ви розумієте, чому...

— Розумію, — посміхнувся водій. — Добре, я почекаю.

— Поставте машину так, щоб можна було відразу рушити.

— Добре, пане начальнику.

Равік квапливо пробрався назад крізь людський потіх. Йому раптом перехопило дух. Гааке стояв біля дверей. Равік не чув, що йому казала Джоан.

— Стривай! — мовив він їй. — Я зараз! Почекай хвилинку!

— Ні! — Вона підвелася. — Ти ще пожалкуєш!

Вона мало не плакала.

Равік присилував себе всміхнутися. Він схопив Джоан за руку. Гааке й досі стояв біля дверей.

— Сядь, — сказав він. — На хвилинку!

— Ні!

Вона спробувала вирватись, і Равік відпустив її. Аби тільки не привернути нічиєї уваги. Джоан швидко пішла між столиками майже повз самого Гааке. Той подивився їй услід. Тоді поволі перевів погляд на Равіка і знов позирнув у той бік, куди пішла Джоан. Равік присилував себе сісти. Кров раптом загула у нього в скронях. Він витяг гаманця і вдавав, ніби щось шукає в ньому. Він помітив, що Гааке поволі пішов поміж столиками, і з байдужою міною відвернув голову, щоб не зустрітися з ним очима.

Він чекав. Час немов зупинився. Раптом його охопила паніка. А що, як Гааке вернувся назад? Він швидко глянув у той бік. Гааке в ресторані не було. Вже не було. На мить перед очима в нього все закрутилося.

— Дозвольте? — спитав хтось позад нього.

Равік не почув. Він дивився на двері. Гааке не повернувся в ресторан. Не можна гаяти ні секунди, подумав він. Треба побігти за ним і спробувати ще догнати його. За спиною в нього знов почувся голос. Равік обернувся й завмер. Гааке підійшов до нього ззаду й тепер стояв поряд, показуючи на стілець, де щойно сиділа Джоан.

— Дозвольте? Тут ніде більше немає вільних столиків.

Равік кивнув головою. Він не міг вимовити жодного слова. Кров відринула від голови. Вона спадала все нижче й нижче, ніби стікала під стілець. Тіло обм'якло, мов порожній мішок. Він міцно притиснувся хребтом до спинки стільця. На столику ще стояло вино. Білувата, наче рідке молоко, рідина. Він узяв чарку й випив. Вино не

ковталоя. Він глянув на чарку. Рука не тремтіла. Тремтіли всі нерви всередині.

Гааке замовив коньяк. Витриманий "шампань". По-французькому він говорив із дуже помітним німецьким акцентом. Равік підкликав хлопця з газетами.

— "Парі суар".

Хлопець позирнув на двері. Там стояла з газетами стара жінка — це було її постійне місце. Хлопець ніби випадково тицьнув Равікові згорнену газету, схопив монету й швидко зник.

Мабуть, Гааке таки впізнав мене, подумав Равік. А то чого б він прийшов? Равік не врахував, що може статися й таке. Тепер лишилося одне: сидіти й чекати, поки Гааке покаже, чого він хоче. А вже тоді відповідно до обставин діяти.

Він розгорнув газету, перебіг очима заголовки і знов поклав її на столик. Гааке подивився на нього.

— Гарний вечір, — сказав він по-німецькому.

Равік кивнув головою.

Гааке всміхнувся.

— Я маю добре око, еге ж?

— Можливо.

— Я помітив вас іще в залі.

Равік знов кивнув головою, ввічливо й байдуже. Його нерви були напружені до краю. Він не міг собі уявити, що має на думці Гааке. Навряд чи йому відомо, що він, Равік, живе у Франції нелегально. А може, гестапо знало й це? Та однаково ще можна виграти час.

— Я вас відразу впізнав, — сказав Гааке.

Равік подивився на нього.

— По шрамові, — мовив Гааке, показуючи на Равіків лоб. — Такі шрами бувають тільки в корпорантів. Отже, ви або німець, або вчилися в Німеччині.

Він засміявся. Равік усе ще дивився на нього. Це щось неймовірно! Надто кумедний збіг, щоб його можна було передбачити! Він глибоко відітхнув, відчувши раптове полегшення. Виходить, Гааке й гадки не мав, хто він. Шрам на лобі він сприйняв як наслідок студентського поединку. Равік і собі засміявся. Тепер вони сміялися обоє. Равікові довелося стиснути кулаки так, аж нігті вп'ялися в долоні, щоб перестати сміятись.

— Угадав? — спитав Гааке, пишаючись своєю спостережливістю.

— Наче у воду дивилися.

Шрам на лобі. Йому розбили голову в катівні гестапо на очах у Гааке. Кров заливала йому очі й рот. А тепер Гааке вважає, що цей шрам лишився після невинного студентського поединку, та ще й пишається, що вгадав.

Офіціант приніс коньяк. Гааке з виглядом знавця понюхав його.

— Коньяк у них добрий, — сказав він. — Дуже добрий! А решта... — Він підморгнув Равікові. — Все загнилося. Народ-рантьє. Хоче тільки безпеки й спокійного життя. Де їм із нами змагатися.

Равікові здавалось, що йому краще не озиватися. Бо якщо він скаже хоч слово, то не втримається, розіб'є об столик чарку й сипне скалками Гааке в очі. Він зробив над собою зусилля, обережно взяв чарку, випив і спокійно поставив на столик.

— Що це у вас? — спитав Гааке.

— "Перно". Замінник абсента.

— Ага, знаю. Це той напій, від якого французи стають імпотентами? — Гааке посміхнувся. — Вибачте. Я мав на думці не вас особисто.

— Абсент справді заборонений, — мовив Равік. — А це його нешкідливий замінник. Абсент викликає неплідність, а не імпотентність. Тому його й заборонили. А це анісова горілка. На смак схожа на солодцеву.

Виходить, я можу говорити, подумав він. Навіть не дуже видно, що я схвильований. Відповідаю легко, гладенькими фразами. Десь глибоко в мені шаленіє чорний вихор, а на поверхні спокійно.

— Ви тут живете? — спитав Гааке.

— Так.

— Віддавна?

— Весь час.

— Розумію, — сказав Гааке. — Тутешній німець. Ви тут народилися?

Равік кивнув головою.

Гааке випив коньяк.

— Дехто з наших найкращих людей також народився не в Німеччині. Заступник фюрера — в Єгипті. Розенберг — у Росії. Дарре походить із Аргентини. Все залежить від світогляду, правда?

— Тільки від нього, — відповів Равік.

— Я так і думав, що ви погодитесь зі мною. — На обличчі в Гааке світилося задоволення. Він ледь нахилився вперед і, здавалося, клацнув під столиком підборами.

— Між іншим, дозвольте відрекомендуватися — фон Гааке.

— Горн, — так само церемонно відповів Равік.

Це був один із його попередніх псевдонімів.

— Фон Горн? — перепитав Гааке.

— Авжеж.

Гааке кивнув головою. Він перейнявся ще більшою довірою до Равіка, побачивши в ньому гідного себе однодумця.

— Ви, мабуть, добре знаєте Париж, правда ж?

— Більш-менш.

— Звичайно, я питаю не про музеї.— Гааке посміхнувся з виглядом бувальця.

— Я все чудово розумію.

Цей арійський претендент на надлюдину, видно, хоче погуляти, але не знає, куди йому поткнутися, міркував Равік. Якби його затягти десь у глухий закуток, у відлюдну пивницю, в якийсь забутий бордель, майнула в нього думка. Кудись, де б ніхто не перешкодив...

— У вас тут є де розважитись, еге ж? — спитав Гааке.

— Ви недавно в Парижі?

— Через кожні два тижні я навідуюся сюди днів на два або на три. Своєрідний контроль. Дуже важливе завдання. За останній рік ми тут багато встигли зробити. Неймовірні успіхи. Я не можу говорити про це, але... — Гааке посміхнувся. — Тут можна купити мало не кожного. Продажна наволоч. Ми дізналися майже все, що хотіли. І без ніякої розвідки. Вони самі нас інформують. Зрада батьківщини як різновид патріотизму. Наслідок багатопартійної системи. Кожна партія продає інші, а водночас і батьківщину. Аби тільки самій мати зиск. А нам цього й треба, в нас тут повно однодумців. У впливових колах. — Він підняв чарку, побачив, що вона порожня, і знов поставив її на столик. — Вони зовсім не озброюються. Гадають, що, коли будуть беззбройні, ми від них нічого не вимагатимем. Аби ви знали, скільки в них літаків і танків... Зі сміху вмерти можна. Кандидати на самогубців, та й годі.

Равік уважно слухав. Він був зосереджений до краю, а проте навколо нього все пливло, ніби він спав і от-от мав прокинутися. Столики, офіціанти, приємна вечірня метушня, машини, що проїздили вулицею, місяць над дахами, яскраві світляні реклами на фронтонах будинків... А навпроти нього — балакучий убивця, який має на своєму рахунку сотні жертв і який зруйнував йому життя.

Повз їхній столик пройшли дві жінки в елегантних вузьких костюмах і всміхнулися до Равіка. То були Іветта й Марта з "Озіріса". Сьогодні вони мали вільний вечір.

— Шикарні, бісові душі! — сказав Гааке.

Заманити в якусь бічну вуличку, думав Равік. У безлюдну вузьку вуличку. Або в Булонський ліс.

— Ці дами заробляють на життя коханням, — сказав він.

Гааке подивився їм услід.

— А непогані. Ви, мабуть, добре розумієтесь на цьому, га? — Гааке замовив ще чарку коньяку. — Дозвольте пригостити вас?

— Дякую. З мене досить "перно".

— Кажуть, що в Парижі є фантастичні борделі. Такі, що збожеволіти можна. З демонстрацією і так далі.

Очі в Гааке блищали. Так самісінько, як тоді, кілька років тому, в залитій яскравим світлом катівні гестапо.

Я не повинен про це згадувати, думав Равік. Тепер не повинен.

— А ви хіба ніколи не були в жодному з таких місць? — спитав він.

— У деяких був. З пізнавальною метою, звичайно. Хотів побачити, як може занепасти народ. Але то були напевне не найцікавіші з них. А крім того, в таких місцях треба бути дуже обережним. Щось не так — і ти вже скомпрометований.

Равік похитав головою.

— Цього можна не боятися. Є такі місця, куди не заходить жоден турист.

— І ви їх знаєте?

— Звичайно. Навіть добре знаю.

Гааке випив другу чарку коньяку. Він ставав дедалі відвертіший. Те, що в Німеччині його стримувало б, тут відпало. Равік відчував, що Гааке нічого не підозрює.

— Сьогодні я саме намірявся трохи розважитись, — сказав він Гааке.

— Справді?

— Так. Інколи я собі дозволяю це. Треба ж зазнати в житті всього, що можна.

— І добре робите! Дуже добре!

Якусь мить Гааке незмигненно дивився на нього. Впоїти, подумав Равік. Впоїти, коли інакше не вийде, і кудись затагти.

Вираз обличчя в Гааке змінився. Він не був п'яний, тільки обмірковував, що йому робити.

— Шкода, — сказав він нарешті.— Я б залюбки пішов з вами.

Равік нічого не відповів. Краще не поспішати, щоб не викликати в Гааке підозри.

— Я сьогодні мушу вертатися в Берлін. — Гааке глянув на годинник. — За півтори години.

Равік і оком не змигнув. Треба піти з ним, подумав він. Гааке напевне зупинився в готелі, а не в приватному будинку. Зайти з ним до кімнати й там порішити його.

— Я тут чекаю на двох знайомих, — повів далі Гааке. — Вони мають зараз надійти. Ми разом ідемо. Мої речі вже на вокзалі. Ми звідси підемо просто до поїзда.

Усе пропало, подумав Равік. Чому я не ношу з собою зброї? Чому я, дурний, останнім часом переконував себе, що тоді мені Гааке привидівся? Я б міг застрілити його десь на вулиці й спробувати втекти в метро.

— Шкода, — сказав Гааке. — Та, може, ми могли б зустрітися другого разу? Через два тижні я знов буду тут.

Равік відітхнув з полегкістю.

— Добре, — сказав він.

— Де ви мешкаєте? Я міг би вам зателефонувати.

— У готелі "Принц Уельський". На сусідній вулиці.

Гааке витяг нотатника й записав адресу. Равік дивився на елегантну книжечку в червоних палітурках із м'якої шкіри. Олівчик був тоненький, позолочений. Що там записано? Мабуть, інформація, що накличе на когось тортури і смерть, подумав Равік. Гааке сховав нотатника.

— Шикарна жінка. Та, з якою ви щойно розмовляли, — мовив він.

Равік не відразу збагнув, про кого йдеться.

— А, ця... Так, непогана.

— Кіноактриса?

— Щось таке.

— Близька знайома?

— Саме так.

Гааке задумливо втупив погляд у порожнечу поперед себе.

— Тут мені не так легко познайомитися з якоюсь гарненькою дамою. Мало часу, та й не знаєш надійних місць...

— Це можна влаштувати, — сказав Равік.

— Справді? А ви самі не зацікавлені?

— У чому?

Гааке ніяково всміхнувся.

— Наприклад, у тій дамі, з якою ви щойно розмовляли,

— Нітрохи.

— Чорт, це було б непогано! Вона французенка?

— Здається, італійка. З домішкою ще кількох рас.

Гааке посміхнувся.

— Непогано. Звичайну вдома я цього робити не можу. Але тут я перебуваю, так би мовити, інкогніто.

— Справді? — спитав Равік.

Це питання на мить спантеличило Гааке, та потім він усміхнувся.

— Розумію! Звичайно, для своїх ні... Та взагалі це сувора таємниця. Між іншим, мені спало на думку... Ви не маєте знайомих серед утікачів?

— Майже не маю, — насторожено відповів Равік.

— Шкода! Нас цікавить... Розумієте, відомості про декого... Ми навіть платимо за це... — Гааке підняв руку. — Вам я, звичайно, плати не пропоную, про це не може бути й мови. Але навіть найдрібніші відомості...

Равік відчув на собі очікувальний погляд Гааке.

— Можливо, — відповів Равік. — Ніколи зарані не знаєш... Часом щось може й трапитись.

Гааке присунувся ближче.

— Бачите, це теж одне з моїх завдань. Налагоджування зв'язків у чужій країні. Часом буває важко підступитися до когось. Але в нас тут уже працюють надійні люди. — Він значуще звів брови. — У нас із вами, звичайно, інші мотиви. Для нас це справа честі. І, зрештою, інтереси батьківщини.

— Певне.

Гааке глянув на двері.

— А ось і мої знайомі.— Підрахувавши суму, він поклав кілька банкнот на порцелянову тарілку. — Зручно, що ціни вказані просто на тарілках. Варто було б і в нас таке завести. — Він підвівся й простяг Равікові руку. — До побачення, пане фон Горне. Я дуже радий, що познайомився з вами. За два тижні я вам зателефоную. — Він усміхнувся. — Все це, звичайно, між нами.

— Безумовно. Не забудьте зателефонувати.

— Я нічого не забуваю. Жодного обличчя й жодної зустрічі. Не можу собі цього дозволити. Такий у мене фах.

Равік теж підвівся. Йому здавалося, ніби він мав зараз пробити рукою бетонну стіну. Потім він відчув у своїй долоні руку Гааке. Вона виявилась мала й несподівано м'яка.

Він з хвилину нерішуче постояв, дивлячись услід Гааке, потім знову сів. Раптом він

відчув, що весь тремтить. Ще трохи посидівши, він розрахувався з офіціантом, вийшов з ресторану і рушив у тому самому напрямку, що й Гааке. Тоді згадав, що бачив, як Гааке зі своїми знайомими сідав у таксі. Не було ніякого глузду вистежувати його. З готелю він уже вибрався. Коли Гааке випадково ще десь побачить його, то щонайменше насторожиться. Равік повернувся й пішов до готелю "Ентернаціональ".

— Ти поводився розважно, — сказав Морозов.

Вони сиділи перед кав'ярнею на Рон-Пуен.

Равік глянув на свою праву руку. Він кілька разів витирив її спиртом. Сам розумів, що це смішно, але не міг інакше. Тепер шкіра на руці була суха, мов пергамент.

— Треба бути божевільним, щоб у такому становищі стріляти, — сказав Морозов. — Добре, що в тебе не було зброї.

— Добре, — не дуже впевнено мовив Равік.

Морозов глянув на нього.

— Невже ти такий ідіот, що захотів би потрапити під суд за вбивство чи за спробу вбивства?

Равік промовчав.

— Равіку... — Морозов стукнув пляшкою по столику. — Не давай волі своїй уяві.

— Я й не даю. Але зрозумій мене, я аж тіпаюсь, коли подумаю, що прогавив таку нагоду. На дві години раніше я б затяг його кудись... Або зробив би щось інше...

Морозов налив чарки.

— Випий горілки! Ти його ще спопадеш.

— Спопаду або ні.

— Не бійся. Він приїде знов. Такі типи повертаються, ти йому закинув добрий гачок. Будьмо!

Равік випив чарку.

— Я б ще встиг на Північний вокзал. І побачив би, чи він поїхав.

— Авжеж. Навіть міг би спробувати вколошкати його там. І дістав би щонайменше двадцять років каторги. В тебе ще є такі блискучі ідеї?

— Є. Я міг би простежити, чи він справді поїхав.

— Щоб потрапити йому на очі і все зіпсувати.

— Треба було хоч спитати, в якому готелі він зупиняється.

— І насторожити його. — Морозов знов налив чарки. — Послухай, Равіку. Я знаю, ти сидиш і думаєш, що все робив не так як слід. Прожени ці думки! Розбий щось, якщо це тобі допоможе. Щось велике й дешеве. Хоча б горщик із пальмою в "Ентернаціоналі".

— Нічого не допоможе.

— То виговорись. Говори, поки стане сили. Поки врешті заспокоїшся. Ти не росіянин, а то б відразу зрозумів мене.

Равік випростався.

— Борисе, — сказав він. — Я знаю одне: щурів треба нищити, а не чекати, вкусять вони чи ні. Але говорити про це я не можу. Я думатиму. Обмірковуватиму, як найкраще вбити його. Готуватиму вбивство, як операцію. Якщо взагалі щось можна підготувати. Я

повинен звикнути до того, що мене чекає. В мене є на це два тижні. Це добре. Хтозна- як добре. Я за цей час привчу себе бути спокійним. Ти маєш слухність. Можна виговоритися, щоб стати спокійним і розважним. Але того самого можна досягти й роздумами. Холодно обмірковуючи все, я ненависть оберну в цілеспрямованість. Я подумки вбиватиму його стільки разів, що набуду звичку, поки він приїде. Всоте вбиваєш розважніше і спокійніше, ніж уперше. А тепер поговорімо. Але про щось інше. Наприклад, он про ті білі троянди. Глянь на них! Такої задушливої ночі, як сьогодні, вони ніби сніг. Ніби піна на бурхливому прибої ночі. Ти задоволений?

— Ні,— відповів Морозов.

— Добре. Глянь на це літо. Літо тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року. Воно тхне порохом. Троянди вже тепер здаються снігом, який узимку покриє братські могили. Зате ми всі веселі, правда? Хай живе сторіччя невтручання! Сторіччя закам'янілих людських душ! Цієї ночі багатьох уб'ють, Борисе. І кожної ночі вбивають. Багатьох. Горять міста, десь голосять євреї, чехи гинуть по лісах, китайці горять, облиті японським газоліном, у концентраційних таборах шаленіє смерть, то невже ми будемо по-жіночому проливати сльози, коли треба знищити вбивцю? Ми до нього доберемося, відправимо його на той світ, раз — і каюк, як нам часто доводилось робити з невинними людьми, що відрізнялися від нас тільки іншим військовим мундиром...

— Добре, — сказав Морозов. — Принаймні краще, ніж досі. Ти ніколи не вчився орудувати ножем? Ніхто б нічого не почув.

— Дай мені спокій, на сьогодні досить. Колись же мені треба виспатись. Біс його знає, чи пощастить заснути, хоч я й удаю такого спокійного. Розумієш?

— Ще б пак.

— Цієї ночі я буду без кінця вбивати. За два тижні я повинен стати безвідмовним автоматом. Тепер головне витримати ці два тижні. До того часу, коли я нарешті зможу спокійно заснути. Хміль мені не допоможе. Снодійне також. Я виснажуся так, що врешті засну. Тоді другого дня буду знов добре себе почувати. Розумієш?

Морозов помовчав.

— Знайди собі жінку, — нарешті сказав він.

— Що це мені дасть?

— Щось та дасть. Спати з жінкою завжди добре. Подзвони Джоан. Вона приїде.

Джоан. А й справді. Вона перед тим була в ресторані. Щось казала. Він забув, що саме.

— Я не росіянин, — сказав Равік. — Що ти ще мені порадиш? Тільки щось просте. Найпростіше.

— Господи боже! Не ускладнюй життя! Найпростіший спосіб звільнитися від кохання до жінки — час від часу спати з нею. Не давай волі уяві. Нащо драматизувати цілком природний акт?

— Так, — мовив Равік. — Нащо?

— То давай я подзвоню Джоан. Щось наверзу їй. Недарма ж я працюю швейцаром.

— Сиди. І так усе гаразд. Краще пиймо й дивімося на троянди. Такі білі бувають

обличчя мертвих у місячному світлі, після кулеметного обстрілу з повітря. Я колись бачив у Іспанії. Робітник-металург Пабло Нонас сказав тоді, що небо вигадали фашисти. Він залишився з однією ногою. І був трохи сердитий на мене за те, що я не заспіртував йому відрізану ногу. Вважав, що так він уже на четвертину похований. Він не знав, що ту ногу вкрали собаки і зжерли...

XXV

До палати, де Равік перев'язував хворого, зайшов Вебер і викликав його в коридор.

— Телефонуйте Дюран. Просить, щоб ви негайно приїхали. Якийсь винятковий випадок і незвичайні обставини.

Равік глянув на Вебера.

— Тобто Дюран спартачив операцію і тепер хоче накинути її мені, так?

— Не думаю. Він наляканий. Мабуть, не знає, що робити.

Равік похитав головою. Вебер мовчав.

— А звідки він взагалі знає, що я повернувся? — спитав Равік.

Вебер здвигнув плечима.

— Не уявляю собі. Мабуть, від котроїсь із сестер.

— Чому він не покличе Біно? То дуже добрий хірург.

— Я й сам йому радив звернутися до Біно. А він сказав, що це особливо складний випадок. Із вашої царини.

— Дурниці. З кожної царини в Парижі є дуже добрі лікарі. Чому він не звернеться до Мартеля, одного з найкращих хірургів світу?

— Хіба ви самі не можете здогадатися, чому?

— Звичайно, можу. Не хоче соромитися перед колегою. Інша річ безпаспортний лікар-утікач. Він триматиме язика на припоні.

Вебер глянув на нього.

— То ви поїдете? Дорога кожна хвилина.

Равік розв'язав шворки халата.

— Звичайно, поїду, — сердито сказав він. — А що ж мені робити? Але тільки з однією умовою — що ви теж поїдете зі мною.

— Добре. Візьмемо мою машину.

Вони зійшли сходами вниз. Перед клінікою блищала на сонці Веберова машина.

— Я працюватиму лише у вашій присутності, — сказав Равік. — Бо хтозна, чи той тип не підкладе мені свиню.

— По-моєму, тепер йому не до того.

Машина рушила.

— Я ще й не таке бачив, — повів далі Равік. — У Берліні я був знайомий з одним молодим асистентом, який мав усе для того, щоб стати добрим хірургом. Якось його професор оперував п'яний, зробив неправильно розріз і, нічого не сказавши, звелів асистентові робити далі за нього операцію. Той нічого не помітив, а через півгодини професор зчинив бучу і все звернув на нього. Пацієнт помер під час операції, а молодий асистент другого дня. Наклав на себе руки. Професор же й далі оперував і пив.

На авеню Марсо вони зупинилися: вулицею Галілея проїздила колона вантажних машин. Крізь скло припікало сонце. Вебер натиснув кнопку на щитку, і дах машини поволі відсунувся назад. Він гордо позирнув на Равіка.

— Недавно поставив. Електричний пристрій. Чудово! Чого тільки люди не вигадують.

Крізь відкритий дах завівав вітерець. Равік кивнув головою.

— Так, чудово. Найновіший винахід — магнітні міни й торпеди. Вчора десь читав. Коли така торпеда пролетить повз ціль, то сама дугою повернеться назад і таки влучить. Ми дивовижно винахідлива раса.

Вебер повернув до нього рум'яне обличчя. На ньому сяяла добродушна усмішка.

— Ви знов про свою війну, Равіку! Від нас до неї далі, ніж до місяця. Всі ті балачки про війну — тільки спосіб політичного тиску, повірте мені!

Шкіра хворої мінилася блакитнявим перламутром. Обличчя було сіре, мов попіл. Над ним у сліпучому світлі операційної лампи палало буйне золотаве волосся. Те жовте полум'я навколо сірого, мов попіл, обличчя було таке неймовірно яскраве, що здавалося майже непристойним. Немов життя вже цілком згасло в цьому тілі, і тільки волосся ще жило, іскрилося життям і криком кричало, благаючи допомоги.

Молода жінка на операційному столі була дуже вродлива. Струнка, висока, з обличчям, яке не могла спотворити навіть густа тінь глибокої непритомності. Ця жінка була створена для розкошів і кохання.

Кровотеча була мала, аж занадто мала.

— Ви відкрили матку? — спитав Равік Дюрана.

— Так.

— І що?

Дюран не відповів. Равік підвів на нього очі. Дюран дивився на нього безтямним поглядом.

— Ну добре, — мовив Равік. — Сестер нам поки що не треба. Досить і нас, трьох лікарів.

Дюран кивнув головою. Сестри й асистент вийшли.

— І що? — знов спитав Равік.

— Ви ж самі бачите.

— Не бачу.

Равік бачив, що зробив Дюран, але хотів, щоб той сам признався у всьому в присутності Вебера. Так було надійніше.

— Третій місяць вагітності. Кровотечі. Довелося чистити. Ложкою. Мабуть, зачеплена внутрішня стінка.

— І що? — знов спитав Равік.

Він дивився просто у вічі Дюранові. В того на обличчі застиг вираз безсилої люті. Він мене зненавидить навіки, подумав Равік. Хоч би тому, що все це чує Вебер.

— Перфорація, — сказав Дюран.

— Ложкою?

— Звичайно, — не зразу відповів Дюран. — А чим же ще?

Кровотеча цілком припинилася. Равік мовчки оглядав хвору далі. Потім випростався і сказав:

— Ви пробили матку й не помітили цього. Далі втягли в отвір кільце кишки й не зрозуміли, що то. Мабуть, подумали, що то оболонка плоду. Почали її шкребти й пошкодили кишку. Так чи ні?

Лоб у Дюрана раптом геть спітнів. Борідка під маскою заворушилася, ніби він розжовував щось тверде.

— Може, й так.

— Скільки часу триває операція?

— До того, як ви прийшли, три чверті години.

— Внутрішня кровотеча. Пошкодження тонкої кишки. Гостра загроза сепсису. Кишку треба захити. Матку вирізати. Негайно.

— Що? — спитав Дюран.

— Ви самі все добре розумієте, — мовив Равік.

У Дюрана забігали очі.

— Так, розумію. Але я вас запросив не для цього.

— Це все, що я можу вам сказати. Кличте своїх помічників і оперуйте далі. Я вам раджу поквапитись.

Дюран знов заворушив щелепами.

— Я надто схвильований. Ви б не зробили операцію замість мене?

— Ні. Як ви знаєте, я перебуваю у Фракції нелегально й не маю права оперувати.

— Ви... — почав Дюран і затнувся.

Санітари, напрактиковані студенти, масажисти, асистенти вдають із себе видатних німецьких лікарів... Равік не забув, що Дюран сказав Левалеві.

— Мсьє Леваль дав мені деякі пояснення щодо цього, — мовив він. — Перше ніж вислати мене з Франції.

Він побачив, що Вебер насторожився. Дюран нічого не сказав.

— Операцію замість вас може зробити доктор Вебер, — сказав Равік.

— Але ж ви досить часто оперували за мене. Якщо йдеться про гонорар...

— Гонорар не має ніякого значення. Я не оперую, відколи повернувся назад. А надто пацієнтів, які не дали заздалегідь своєї згоди на таку операцію.

Дюран розгублено втупив очі в Равіка.

— Не можна ж тепер припинити наркоз і спитати пацієнтку, чи вона згодна.

— Чому ж, можна. Але є ризик, що почнеться сепсис.

Обличчя в Дюрана змокрило від поту. Вебер глянув на Равіка. Той кивнув головою.

— На ваших сестер можна покластися? — спитав Вебер Дюрана.

— Можна...

— Ми обійдемося без асистента, — сказав Вебер Равікові. — Нас троє лікарів і дві сестри.

— Равіку... — почав був Дюран і замовк.

— Вам треба було покликати Біно, — мовив Равік. — Або Малона чи Мартеля. Вони першокласні хірурги.

Дюран промовчав.

— Ви згодні визнати в присутності Вебера, що зробили перфорацію матки й пошкодили тонку кишку, вважаючи її за оболонку плоду?

Дюран хвилину вагався.

— Так, — хрипко сказав він нарешті.

— Ви згодні визнати, що попросили Вебера разом зі мною, випадковим асистентом, зробити гістеректомію, резекцію тонкої кишки й анастомоз?

— Так.

— Ви згодні взяти на себе цілковиту відповідальність за операцію та її наслідки, а також за те, що пацієнтка нічого не знає і не дала своєї згоди?

— Так. Звичайно, згоден, — прохрипів Дюран.

— Добре. Кличте сестер. Асистент нам не потрібний. Поясніть йому, що ви дозволили доктору Веберові й мені допомагати вам, оскільки випадок особливо складний. Скажіть, що домовились так раніше абоощо. Наркоз далі будете давати самі. Сестрам потрібна повторна стерилізація?

— Ні, на них можна покластися. Вони ні до чого не доторкалися.

— Тим краще.

Черевна порожнина була відкрита. Равік надзвичайно обережно почав витягати петлю кишки з розрізу в матці, обмотуючи її стерильними серветками, щоб запобігти сепсисові, поки знайшов пошкоджене місце. Потім обклав серветками й усю матку.

— Позаматкова вагітність, — промурмотів він, звертаючись до Вебера. — Гляньте — половина плоду в матці, а половина в трубі. Власне, його провина не така вже й велика. Дуже рідкісний випадок. А проте...

— Що? — спитав Дюран з-за екрана операційного столу. — Що ви кажете?

— Нічого.

Равік затиснув клемами кишку й зробив резекцію. Тоді швидко зшив відкриті кінці й зробив боковий анастомоз.

Операція захопила його. Про Дюрана він зовсім забув. Перев'язавши трубу й судини, які її живили, він відрізав її. Потім почав видаляти матку. Чому так мало крові? Чому ця частка тіла не кривавить дужче, ніж серце? Адже я видаляю диво життя, здатне продовжувати його, думав він.

Прекрасна жінка, що лежить на столі, мертва. Вона зможе жити далі, але сама вже мертва. Засохла гілочка на дереві поколінь. Квітуча, але позбавлена таємниці плодоносіння. У заростях папороті велетенські людиноподібні мавпи протягом тисяч поколінь проходили складну еволюцію. Єгиптяни будували храми, розквітала Еллада. Кров долала свій таємничий шлях, досягаючи все вищих і вищих вершин, поки з'явилася ця жінка, що тепер стала безплідна, мов порожній колос, нездатна передати далі свою кров, втілившись у сина чи дочку. Незграбна Дюранова рука урвала прадавній ланцюг спадковості. Та хіба й сам Дюран не наслідок праці тисяч поколінь,

хіба Еллада й епоха Ренесансу не цвіла й для нього, для його плюгавої борідки?

— Яка гидота, — сказав Равік.

— Що? — спитав Вебер.

— Нічого, це я так собі.

Равік випростався.

— Все.

Він глянув на бліде вродливе обличчя, обрамлене полум'яним золотавим волоссям. Потім на відро, де лежав закривавлений клаптик тіла, що надав цій жінці такої вроди. Тоді перевів очі на Дюрана.

— Все, — сказав він ще раз.

Дюран припинив наркоз. Він не дивився на Равіка. Почекавши, поки сестри вивезуть візок із хворою, він мовчки вийшов слідом за ними.

— Завтра Дюран заправить за операцію додатково п'ять тисяч франків, — сказав Равік Веберові. — Та ще й похилиться, що врятував їй життя.

— Поки що не схоже на це.

— Доба — чималий термін. А каяття минає швидко. Особливо ж, якщо воно може дати зиск.

Равік мив руки. Крізь вікно біля самого вмивальника він бачив будинок навпроти. Там на одному підвіконні квітли червоні калачики, а під ними дрімав сірий кіт.

О першій годині ночі Равік подзвонив із "Шехерезади" до клініки Дюрана. Чергова сестра сказала, що хвора спить. Дві години тому вона дуже кидалася. Але навідався Вебер і дав їй заспокійливі ліки. Тепер начебто все гаразд.

Равік відчинив дверці телефонної будки. Назустріч йому війнуло гострим запахом парфумів. Якась жінка з жовтим фарбованим волоссям, прошелестівши сукнею, гордо, з викликом пройшла до туалету. Коси тієї жінки, що лежала в клініці, були природного кольору. Ясні, ледь рудаві, вони полум'яніли золотом. Равік закурив сигарету й вернувся до зали. Незмінний російський хор співав незмінні "Очі чорні", співав по всьому світі ось уже двадцять років. Трагедія, що затяглася на двадцять років, ризикує обернутись у комедію, подумав Равік. Трагедія повинна бути коротка.

— Вибачте, — сказав він Кет Гегстрем. — Мені конче треба було зателефонувати.

— Там усе гаразд?

— Поки що гаразд.

Чого вона питає? У неї ж самої напевне не все гаразд, збентежено подумав він.

— Вам тут подобається? Це те, що ви хотіли? — спитав він, показуючи на карафку з горілкою.

— Ні, не подобається.

— Ні?

Кет похитала головою.

— Тепер літо. Влітку треба сидіти десь на терасі, а не нидіти в нічному клубі. Щоб поблизу було хоч якесь поганеньке деревце, навіть якщо воно оточене залізними ґратками.

Равік підняв голову й зустрівся поглядом із Джоан. Вона, мабуть, зайшла, коли він телефонував, бо раніше її тут не було. Вона сиділа в протилежному кутку.

— То, може, підемо в якесь інше місце? — спитав він Кет Гегстрем.

Вона знов похитала головою.

— Ні, лишаймося тут. Чи ви, може, теж захотіли під якесь поганеньке деревце?

— Не хочу, бо там і горілка здебільшого поганенька. А тут добра.

Хор перестав співати, й залунала музика. Оркестр загравав якийсь блюз. Джоан підвелася й пішла на танцювальний майданчик. Равік добре не бачив її. Не міг також роздивитися, з ким вона танцювала. Тільки як блакитняве світло прожектора ковзало по майданчику, вона на мить зринала в ньому і знов зникала в сутінку.

— Ви сьогодні оперували?

— Так...

— І як після операції відчуваєте себе в нічному клубі? Вам не здається, що ви повернулися з фронту в місто чи одужали після тяжкої хвороби?

— Не завжди. Інколи просто відчуваєш себе спустошеним.

В яскравому світлі прожектора очі Джоан здавалися цілком прозорими. Вона глянула на нього. Це не серце в мене заболіло, подумав Равік, а щось усередині. Удар під груди. Про це написано тисячі віршів. І удару завдаєш мені не ти, вродлива, ледь спітніла від танцю істота, а щось невідоме з темних закамарків мого мозку. Випадково уривається якийсь контакт, і я відчуваю це дужче, коли смуга світла вихоплює тебе з темряви там, на танцювальному майданчику.

— Це не та жінка, що колись тут співала? — спитала Кет Гегстрем.

— Та.

— Вона вже тут не співає?

— Здається, ні.

— Гарна жінка.

— Ви так вважаєте?

— Авжеж. Навіть більше, ніж гарна. З її обличчя відверто прозирає життя.

— Можливо.

Кет глянула на Равіка примруженими очима. Вона всміхалася. То була усмішка, що могла скінчитися сльозами.

— Налийте мені ще чарку, і ходімо звідси, — сказала вона.

Підвівшись, Равік відчув, що Джоан дивиться на нього.

Він узяв Кет під руку. В цьому не було потреби, Кет могла йти й сама. Та йому здавалося, що Джоан не зашкодить побачити його під руку з іншою жінкою.

— Ви б не зробили мені одну послугу? — спитала Кет, коли вони прийшли до неї в готель.

— Звичайно, зроблю. Якщо тільки зможу.

— Підіть зі мною на бенкет до Монфорів.

— А що це таке? Я ніколи про нього не чув.

Кет сиділа в кріслі, завеликому для неї. Вона в ньому здавалася крихкою й

тендітною, мов статуетка китайської танцівниці. Шкіра на лобі в неї напиналася ще дужче, ніж раніше.

— Бенкет у Монфорів — велика подія літнього сезону в Парижі,— сказала вона. — Відбудеться він другої п'ятниці в домі і в парку Луї Монфора. Вам це прізвище нічого не каже?

— Ні.

— Ви туди підете зі мною?

— Але ж мене ніхто не запрошував.

— Я дістану вам запрошення.

Равік глянув на неї.

— Навіщо, Кет?

— Я б хотіла туди піти. Але не сама.

— Хіба вам нема з ким піти?

— Я б хотіла з вами. З кимось зі своїх колишніх знайомих я не піду. Я тепер їх не зношу. Розумієте?

— Розумію.

— Це прекрасний бенкет у парку, останній у Парижі. За ці чотири роки я не пропустила жодного з них. Зробіте мені таку ласку?

Равік знав, чому Кет хоче піти з ним. Так вона почуватиме себе певніше. Він не міг відмовити їй.

— Добре, Кет, — сказав він. — Вам не треба діставати окремого запрошення для мене. Повідомте господарів, що будете не самі. Я думаю, цього досить.

Вона кивнула головою.

— Звичайно, досить, Равіку. Дякую. Я негайно ж зателефоную Софі Монфор.

Равік підвівся.

— То я в п'ятницю заїду до вас. А в що ви одягнетесь?

Кет глянула на нього з-під лоба. На її гладенько зачесаних косах, мов на чомусь твердому, відбивалося світло. Голівка ящірки, подумав Равік. Гнучка, суха, жорстка грація позбавленої плоті довершеності. У здорових такої не буває.

— Якраз про це я вам і не сказала, — повагавшись, мовила вона. — То буде костюмований бенкет, Равіку. Бенкет у парку при дворі Людовіка Чотирнадцятого.

— О господи! — Равік знову сів.

Кет засміялася. Сміх її був несподівано щирий, нестримний, мов у дитини.

— Он там своїть пляшка доброго старого коньяку, — мовила вона. — Вип'єте?

Равік похитав головою.

— Чого тільки люди не видумують!

— Вони щороку влаштовують щось таке.

— То мені доведеться...

— Я сама подбаю про ваш костюм, — квапливо перебила його Кет. — Вам не треба ні про що турбуватися. Я дістану вам щось просте. Вам не доведеться навіть приміряти його. Дайте мені тільки свої розміри.

— Мабуть, чарка коньяку мені таки не завадить, — мовив Равік.

Кет присунула йому пляшку.

— Тільки не відмовтесь тепер.

Равік випив чарку. Через два тижні, подумав він, Гааке знов буде в Парижі. Два тижні якось треба перебути. Що ті два тижні, порівнюючи з життям, а проте далі за них його думка не сягала. Два тижні — а за ними зяло провалля. Хіба не однаково, як він згає цей час? Костюмований бенкет... Хоч би що сталося за ці примарні два тижні — хіба воно може здатися химерним?

— Гарзд, Кет.

Равік ще раз зайшов до клініки Дюрана. Жінка з золотавим волоссям спала. На лобі в неї виступили великі краплі поту. Обличчя її порожевіло, уста були ледь розтулені.

— Яка температура? — спитав він у сестри.

— Тридцять сім і вісім.

— Добре.

Равік нахилився над вологим обличчям хворої. Запаху ефіру вже не було чути. Її віддих став свіжий і запашний, мов чебрець. Чебрець, згадав Равік. Гірська лука у Шварцвальді. Хапаючи ротом повітря, він плазує під палючим сонцем, а десь ізнизу долинає крик переслідувачів... І п'янкий запах чебрецю. Дивно, що все забувається, крім запахів. Чебрець... Навіть через двадцять років цей запах воскресатиме картину його втечі у Шварцвальді, із закамарків пам'яті впливуть усі подробиці, ніби це відбулося вчора. Не через двадцять років, подумав він. Через два тижні...

Він повернувся до готелю близько третьої години. Ніч була тиха й тепла. Він піднявся сходами нагору. Під дверима його номера білів конверт. Равік підняв його. На конверті стояло його прізвище, але не було ні марки, ні поштового штемпеля. Мабуть, від Джоан, вирішив він і розпечатав конверт. Звідти випав чек. Отже, від Дюрана. Равік байдуже глянув на цифру. Потім придивився уважніше. Він не повірив своїм очам: то були не двісті франків, як звичайно, а дві тисячі. Мабуть, неабияк налякався, подумав він. Дюран, що добровільно віддає дві тисячі франків! Просто-таки восьме диво світу!

Сховавши чек у записник, Равік узяв кілька книжок і поклав їх стосиком на столик коло ліжка. Він купив ці книжки два дні тому, щоб читати в безсонні ночі. Книжки несподівано почали посідати в його житті все більше й більше місця. Всього вони не могли йому замінити, але досягали в його душі туди, куди вже ніщо більше не могло досягти. Равік згадав, що в перші роки на чужині не брав до рук жодної книжки. Все в них було бліде проти того, що з ним трапилося. А тепер книжки стали для нього немов оборонним валом і якщо навіть не захищали його, то принаймні на них можна було спертися. Жити вони не дуже допомагали, проте в цю добу, коли світ котився в непроглядну темряву, рятували від найгіршого розпачу. І цього було досить. Десь колись зродилися думки, які тепер зневажають і висміюють, але ті думки вже передумані, залишаться назавжди, і цього було досить.

Равік не встиг розгорнути книжку, як задзвонив телефон. Він не взяв трубки. Хтось дзвонив довго. Через кілька хвилин після того, як дзвінки стихли, Равік зняв трубку і

спитав портъє, хто дзвонив.

— Вона не назвала свого імені,— відповів той.

Равік чув, що портъє щось жував.

— То була жінка?

— Так.

— Вона говорила з акцентом?

— Я не звернув уваги, — сказав портъє, не перестаючи жувати.

Равік зателефонував до клініки Вебера. Звідти його не викликали. Від Дюрана теж йому ніхто не телефонував. Він набрав номер готелю "Ланкастер". Телефоністка відповіла, що звідти його номер ніхто не набирав. Отже, то була Джоан. Мабуть, телефонувала ще з "Шехерезади".

За годину телефон задзвонив знов. Равік відклав книжку, встав і підійшов до вікна. Спершись ліктями на підвіконня, він почав чекати. Легенький вітерець доносив до нього знизу запах лілей. Емігрант Візенгоф замінив ними відквітлі гвоздики. Коли ночі були теплі, в кімнаті пахло, наче в цвинтарній каплиці або в монастирському саду. Равік не знав, чи Візенгоф посадив лілеї на пам'ять про старого Гольдберга, чи тому, що в дерев'яних ящиках вони гарно росли. Телефон мовчав. Може, цієї ночі я засну, подумав Равік і знов ліг.

Джоан прийшла, коли він спав. Вона відразу ввімкнула верхнє світло й зупинилася в дверях. Равік розплющив очі.

— Ти сам? — спитала вона.

— Ні. Вимкни світло і йди собі.

На мить вона завагалася. Тоді перейшла кімнату й відчинила двері до ванної.

— Брехня, — сказала вона й усміхнулася.

— Іди під три чорти. Я стомився.

— Стомився? Від чого?

— Стомився, та й годі. На добраніч.

Вона підійшла ближче.

— Ти щойно повернувся. Я тобі дзвонила кожні десять хвилин.

Джоан стежила за виразом його обличчя. Він не сказав їй, що вона бреше. Встигла переодягтися, подумав він. Переспала зі своїм коханцем, відіслала його додому, а сама прийшла сюди, певна, що застукає мене з Кет Гегстрем і покаже, який я мерзенний розпусник: щоночі приводжу іншу жінку. Таких треба обминати десятою дорогою. Він мимоволі всміхнувся. Дивно, але його завжди захоплював кожний хитро задуманий підступ, навіть якщо він був спрямований проти нього самого.

— Чого ти смієшся? — сердито спитала Джоан.

— Сміюся, та й годі. Вимкни світло. Ти при світлі як опудало. І йди собі.

Джоан пропустила його слова повз вуха.

— Хто та повія, з якою я тебе сьогодні бачила?

Равік ледь підвівся на ліжку.

— Геть звідси, а то я шпурну тобі щось у голову!

— Он як... — Вона пильно глянула на нього. — Он як! Уже так далеко зайшло!

Равік схопив сигарету.

— Не виставляй себе на сміх. Сама живеш з іншим, а мені влаштовуєш сцени ревнощів. Іди до свого актора й дай мені спокій.

— Там зовсім інше, — сказала вона.

— Ну певне!

— Звичайно, там інше! — Джоан раптом вибухнула — Ти добре знаєш, що там інше! Я з тим нічого не можу вдіяти. Сама не рада. Не знаю, як воно на мене найшло...

— У таких випадках завжди не знають, як воно найшло.

Джоан не зводила з нього очей.

— А ти... ти завжди був такий упевнений! Такий упевнений, що здуріти можна! Як стіна, яку нічим не проб'єш!

Я ненавиділа твою перевагу! Ох, як, бувало, ненавиділа! Мені треба, щоб мною захоплювалися! Щоб хтось шаленів через мене! Щоб жити без мене не міг! А ти можеш! Завжди міг! Я тобі не потрібна. Ти холодний! Порожній! Ти не знаєш, що таке кохання! Ти ніколи не цінував мене! Я тоді збрехала тобі, коли сказала, що так вийшло, бо тебе два місяці не було. Однаково так вийшло б, якби ти й був тут! Не смійся! Я бачу різницю між тобою і ним, усе бачу, знаю, що той інший не дуже розумний і зовсім не такий, як ти, але задля мене він готовий на все. Для нього, крім мене, не існує нічого на світі, він тільки про мене й думає, тільки мене й хоче, тільки мене й знає, а це саме те, чого мені треба!

Джоан, важко дихаючи, стояла біля його ліжка. Равік дістав пляшку кальвадосу.

— То чого ж ти прийшла сюди? — спитав він.

Джоан відповіла не зразу.

— Ти сам знаєш, чого, — нарешті тихо мовила вона. — Навіщо питати?

Він налив чарку й подав їй.

— Я не хочу пити, — мовила вона. — Що то була за жінка?

— Моя пацієнтка. — Равікові не хотілося брехати. — Дуже хвора жінка.

— Неправда. Хоч би щось краще вигадав. Хворій жінці місце в лікарні, а не в нічному клубі.

Равік поставив чарку на столик. Правда часто здається неймовірною, подумав він.

— Це правда, — сказав він.

— Ти її кохаєш?

— Яке тобі діло?

— Ти її кохаєш?

— Справді, яке тобі до цього діло, Джоан?

— Мені до всього є діло! Поки ти нікого не кохаєш... — вона затнулася.

— Ти ж щойно назвала ту жінку повією. То про яке ж кохання може бути мова?

— Я тільки сказала так. Я зразу побачила, що вона не повія. Тому й сказала. Через повію я б не прийшла сюди. Ти кохаєш її?

— Вимкни світло і йди собі.

Джоан підступила ще ближче.

— Я так і знала. Бачила.

— Іди під три чорти, — сказав Равік. — Я стомлений. Іди під три чорти зі своєю дешевою шарадою, хоч вона здається тобі чимось небувалим. Один тобі потрібен для насолоди, для бурхливого кохання чи кар'єри, другому ти кажеш, що кохаєш його інакше, глибше, він для тебе — тиха гавань про всяк випадок, якщо тільки він погодиться бути ослом. Іди під три чорти. Надто в тебе багато всіляких різновидів кохання.

— Це неправда. Все не так, як ти кажеш. Зовсім інакше. Те, що ти набалакав, — неправда. Я хочу повернутися до тебе. І я повернуся до тебе.

Равік знов налив чарку.

— Може, ти й хочеш повернутися. Але тільки дуриш себе. Ти, на жаль, лише вроїла собі таку думку, щоб кинути того другого. А насправді ти ніколи не повернешся.

— Повернуся!

— Ні, не повернешся. А якби й повернулася, то лише на короткий час. Тоді з'явився б хтось інший, що нічого не хотів би, крім тебе, що жив би тільки тобою, і ти знов пішла б. Чудове майбутнє для мене.

— Ні, ні! Я залишуся з тобою.

Равік засміявся.

— Люба моя, — майже ніжно мовив він, — ти не залишишся зі мною. Не можна замкнути вітер. І воду не можна. Коли її замкнеш, вона засмердиться. А замкнений вітер стає застоєм повітрям. Ти не створена для того, щоб лишатися з кимось одним.

— Ти також не створений для цього.

— Я?

Равік випив чарку. Вранці та жінка з золотавим волоссям, подумав він, потім Кет Гегстрем зі смертю в животі й тоненькою, ламкою шовковистою шкірою, а тепер ця, безоглядна, сповнена жадоби життя, ще невідома сама собі, а проте так поглинута собою, що чоловікові цього не збагнути, наївна і палка, по-своєму вірна й невірна, як і її мати-природа, переслідувачка й переслідувана, та, що хоче втримати й покидає...

— Я? — ще раз мовив Равік. — Що ти знаєш про мене? Що ти знаєш про людину, в життя якої, і так уже непевне, вривається кохання? Що проти цього твоя дешева насолода? Коли після ненастанного падіння людина раптом знаходить опору, коли нескінченне "чому" нарешті обертається в "ти", коли, ніби міраж над пустелею мовчання, спалахує і набирає потуги почуття, коли воно, всупереч безсилій фантазмагорії крові, виливається в краєвид, проти якого всі мрії здаються блідими й поміщанському дріб'язковими?

Краєвид зі срібла, місто з філіграні й рожевого кварцу, що виблискує, ніби зігріте зсередини гарячою кров'ю... Що ти знаєш про все це? Думаєш, що про це можна так просто розповісти? Що хтось меткий на язик може відразу вбгати все це в готові штампи слів і почуттів? Що ти знаєш про те, як відкриваються могили і ти, охоплений страхом, стоїш перед вибляклими ночами минулого?.. Та ось могили відкрилися, і ти

бачиш, що в них уже немає кістяків, сама земля. Земля, плодючі паростки і перша зелень. Що ти про це знаєш? — Тобі потрібен хміль кохання, перемога над чужим "я", що хотіло б розчинитися в тобі, проте ніколи не розчиниться, тобі подобається облудний шал крові, але серце твоє лишається порожнє, бо людина зберігає тільки те, що проростає в ній самій. А на буремному вітрі мало що може прорости. Щось проростає лише в порожні ночі самоти, якщо ти не впав у розпуку. Що ти знаєш про це?

Равік говорив поволі, не дивлячись на Джоан, ніби забув про неї. Нарешті він підвів на неї очі.

— Що я торочу? — мовив він. — Дурні, заяложені слова. Забагато випив сьогодні. На, випий і ти, а тоді йди собі.

Джоан сіла до нього на ліжку і взяла чарку.

— Я все зрозуміла, — сказала вона.

Обличчя її змінилося. Мов дзеркало, подумав Равік. Скрізь і завжди відбиває те, що перед ним поставиш. Тепер те обличчя було зосереджене й гарне.

— Я все зрозуміла. А часом навіть і сама таке відчувала. Але ти, Равіку, за своїм коханням до кохання й до життя часто забував мене. Я була тільки приводом... Ти гуляв собі по, своїх срібних містах і майже не помічав мене.

Равік довго дивився на неї.

— Можливо, — нарешті сказав він.

— Ти був такий заповнений собою, скільки всього відкривав у собі, що я залишалася десь на узбіччі твого життя.

— Можливо. Та хіба можна побудувати щось разом із тобою, Джоан? Ти сама знаєш, що не можна.

— А ти пробував?

— Ні,— подумавши, відповів Равік. Потім усміхнувся. — Коли ти втікач, позбавлений будь-якої твердої опори, то часом опиняєшся в дивному становищі. І дивно поводишся. Звичайно, я цього не хотів. Та коли в людини майже нічого немає, вона з невеликого хоче зробити все.

Ніч зненацька наповнилася спокоєм. Стала знов однією з тих безмежно далеких ночей, коли біля нього лежала Джоан. Місто відступило кудись далеко, чутно було тільки приємний гомін на обрії, ланцюг годин урвався, і час плинув так тихо, ніби стояв на місці. Знов відбувалося найпростіше і найнезбагненніше на світі: двоє людей розмовляли одне з одним, але кожне з них говорило для себе, і все-таки звуки, що їх називають словами, створювали в драглистій масі під черепними кістками однакові образи й почуття, і з безладного коливання голосових зв'язок та нез'ясовних реакцій на них із глибини сірих звивин мозку раптом знов виникало небо, в якому віддзеркалювалися хмари, струмки, минуле, цвітіння, пригасання і здобутий досвід.

— Ти кохаєш мене, Равіку... — чи то питаючи, чи то стверджуючи, мовила Джоан.

— Так. Але я роблю все, щоб звільнитися від тебе, — промовив він тихо й спокійно, ніби це стосувалося не їх.

Вона не звернула уваги на його слова.

— Я не можу собі уявити, що ми колись розлучимося. На якийсь час — так. Але не назавжди. Не назавжди, — проказала вона ще раз, і по тілі в неї пробіг мороз. — Назавжди... Яке це страшне слово, Равіку. Я не можу собі уявити, що ми ніколи більше не будемо разом.

Равік нічого не відповів.

— Дозволь мені залишитися в тебе, — мовила Джоан. — Я не повернусь назад. Ніколи.

— Вранці повернешся. Сама знаєш.

— Коли я тут, то не можу собі уявити, що не залишуся з тобою.

— Знов ти дуриш себе й сама це знаєш.

Порожнеча серед плину часу. Тісний, освітлений чотирикутний кімнати, такий самий, як раніше, знов та сама людина, яку ти кохав, вона тут і якимось дивом її вже немає, простягни руку і ти її торкнешся, а проте вона знов недосяжна.

Равік поставив чарку на столик.

— Ти сама знаєш, що знов підеш — завтра, післязавтра, колись... — сказав він.

Джоан похилила голову.

— Знаю.

— І якщо повернешся, то знатимеш, що йтимеш знов і знов.

— Так. — Вона підвела голову. Обличчя її було залите сльозами. — Що це таке, Равіку? Що це?

— Сам не знаю. — Він ледь усміхнувся. — Не велика людині радість від кохання, правда?

— Правда. — Вона дивилася на нього. — Що з нами діється, Равіку?

Він здвигнув плечима.

— Не знаю, Джоан. Може, нам просто нема більше за що триматися. Раніше ми мали багато чого: впевненість у сьогоднішньому дні, якісь підвалини, віру, мету — все це добрі опори, за які можна було триматися, коли на тебе спадало кохання. А тепер маємо щонайбільше крихту відчаю, крихту відваги і почуття внутрішньої і зовнішньої відчуженості від усього. Тому, коли приходить кохання, воно пожирає тебе, мов вогонь суху соломку. Крім кохання, в нас нічого нема, тому воно шаленіше, більше важить для нас і дужче нас руйнує. — Він налив чарку. — Не треба про це надто багато думати. Нам тепер не до роздумів. Вони тільки виснажують нас. А ми ж не хочемо загинути, правда?

Джоан кивнула головою.

— Не хочемо. Що то була за жінка, Равіку?

— Моя пацієнтка. Я вже колись був із нею в "Шехерезаді". Ще тоді, як ти там співала. Сто років тому. Ти тепер щось робиш?

— Отримую в кіно невеличкі ролі. Мабуть, хисту в мене немає. Але я заробляю досить, щоб бути незалежною. І можу кожної хвилини піти звідти. Я не шаноблива.

Очі в неї вже висохли. Вона випила чарку кальвадосу й підвелася. Видно було, що вона стомлена.

— Чому в одній людині стільки всього сплуталося, Равіку? Чому? Повинна ж бути якась причина. А то чого б ми її так дошукувалися?

Він сумно всміхнувся.

— Це запитання людство ставить собі з найдавніших часів, Джоан. Досі об нього розбивалася вся логіка, філософія й наука.

Вона пішла. Пішла. Вже біля дверей. У ньому щось тьохнуло. Вона пішла. Пішла. Равік випростався. Раптом йому все стало нестерпним. Ні, він не витримає. Хоч би ще одну ніч, однісіньку ніч, ще один раз побачити в себе на плечі її сонне обличчя. Завтра можна буде знов боротися. Ще раз почути біля себе її подих, ще раз зазнати солодкої ілюзії падіння, п'яної облуди. Не йди, не йди, ми вмираємо в муках і живемо в муках, не йди, не йди, бо що тоді в мене залишиться? Навіщо мені моя гола мужність? Куди нас жене? Тільки ти — дійсність! Найясніший сон! Ох, де ті луки забуття, зарослі асфоделями? Ще раз, тільки один раз! Ще одну іскорку вічності! Для кого я бережу себе? Для якої сумної долі? Для якого темного майбутнього? Я похований живцем, пропавший, мені лишилося жити ще дванадцять днів, дванадцять днів, а за ними порожнеча, дванадцять днів і ця ніч, ця гладенька шкіра... Чого ти прийшла саме цієї ночі, безмежно далекої від зірок, запнутої хмарами й давніми снами, чому прорвала мої вали й огорожі саме цієї ночі, в якій не живе ніхто, крім нас? І знову здійснюється хвиля, вона ось-ось залле мене...

— Джоан, — покликав він.

Вона обернулася. Її обличчя враз спалахнуло якимось раптовим, шаленим полум'ям. Зірвавши з себе одяг, вона кинулась до нього.

XXVI

Машина зупинилася на розі вулиці Вожіар.

— Що сталося? — спитав Равік.

— Демонстрація, — відповів водій, не обертаючись. — Цього разу комуністи.

Равік глянув на Кет. Вона сиділа в кутку, тонка, тендітна, в костюмі двірської дами часів Людовіка XVI. Обличчя її вкривав густий шар пудри, та однаково видно було, яке воно бліде і як загострилося.

— Чудно, — сказав Равік. — Маємо липень тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року, п'ять хвилин тому тут пройшла демонстрація фашистської організації "Вогненні хрести"... Тепер ідуть комуністи... А ми з вами одяглися в костюми великого сімнадцятого сторіччя. Чудно, Кет.

— Яке це має значення, — всміхнулася вона.

Равік глянув на свої черевики з пряжкою. Іронія долі. Опинитися в такому становищі! Вже не кажучи про те, що кожен поліцай міг ще й ув'язнити його.

— Може, поїдемо іншою вулицею? — спитав водій.

— Ви вже не розвернетесь, — мовив Равік. — Надто багато за нами зібралося машин.

Демонстранти поволі йшли поперечною вулицею. Вони несли прапори й транспаранти. Ніхто не співав. Колону супроводжувало чимало поліцаїв. На розі вулиці

Вожіар, намагаючись не привертати до себе уваги, стояв іще гурт поліцаїв із велосипедами. Один із них патрулював вулицю. Він зазирнув у машину Кет Гегстрем і, не змигнувши оком, пішов далі.

Кет перехопила Равіків погляд.

— Для нього це не дивина, — пояснила вона. — Він здогадався, в чім річ. Поліція знає все. Бенкет у Монфорів — найважливіша подія літнього сезону. Будинок і весь парк оточений поліцією.

— Це мене надзвичайно заспокоює.

Кет усміхнулася. Вона не знала, що Равік живе у Франції нелегально.

— Не скоро можна буде побачити в Парижі заразом стільки коштовностей. Справжні історичні костюми, справжні діаманти. В таких випадках поліція не захоче ризикувати. Серед гостей напевне будуть і детективи.

— У костюмах?

— Мабуть. А що?

— Добре, що ви мене попередили. А то я хотів був поцупити ротшільдівські смарагди.

Кет ледь спустила шибку.

— Вам нудно, я знаю. Та однаково я вас сьогодні не відпущу.

— Зовсім не нудно. Навпаки. Я б не знав, де дітися, якби не цей бенкет. Там буде що випити?

— Має бути. А як ні, то я кивну старшому дворецькому. Я його добре знаю.

Крізь спущену шибку долинав тупіт сотень ніг по бруківці. Демонстранти йшли не в ногу, а як хто хотів. Наче стомлена череда.

— В якому сторіччі ви хотіли б жити, якби могли вибирати?

— У нашому. А то я був би вже мертвий і якийсь йолоп пішов би в моєму костюмі на цей бенкет.

— Я не це мала на думці. В якому сторіччі ви хотіли б ще раз прожити своє життя?

Равік глянув на оксамитовий рукав свого костюма.

— Знову ж таки в нашому. Хоч це наймерзенніше, найкривавіше, найпродажніше, найсіріше, найбоягузливіше і найбрудніше сторіччя, а однаково в ньому.

— А я ні.— Кет притиснула руки до грудей, ніби її морозило. М'яка парча спадала на її тонкі зап'ястки. — В нашому не хотіла б. Краще вже в сімнадцятому або ще раніше. В будь-якому, тільки не в нашому. Я дійшла до такого висновку кілька місяців тому. Раніше ніколи не думала про це. — Вона опустила шибку до самого низу. — Як тепло! І парко! Вони скоро перейдуть?

— Скоро. Вже видно кінець.

З боку вулиці Камброн почувся постріл. Поліцаї миттю скочили на велосипеди. Крикнула якась жінка. Натовп погрозово загомонів. Кілька чоловік кинулось бігти. Натискаючи на педалі й вимахуючи кийками, поліцаї ввігналися в ряди демонстрантів.

— Що сталося? — злякано спитала Кет.

— Нічого. Лопнула автомобільна шина.

Водій обернувся. Обличчя його почервоніло з люті.

— Падлюки, вони...

— Уже можна їхати, — перебив його Равік. — Рушайте.

Перехрестя було порожнє, ніби людей із нього змела буря.

— Рушайте! — ще раз наказав Равік.

З вулиці Камброн долинав крик. Знов пролунав постріл. Машина рушила з місця.

Вони стояли на терасі, що виходила в парк. Там уже було повно гостей у мальовничих костюмах. У затінку розлогих дерев квітли троянди. Свічки в лампіонах кидали навкруги миготливе, тепле світло. В одній з альтанок невеличкий оркестр грав менует. Ніби якимись чарами ожила картина Ватто.

— Гарно? — спитала Кет.

— Гарно.

— Вам справді подобається?

— Подобається, Кет. Принаймні, як дивитися здалеку.

— Ходімо погуляємо в парку.

Під старими високими деревами відкривалося неймовірне видовище. Хистке світло безлічі свічок мерехтіло на срібній і золотій парчі, на коштовних блакитних, рожевих і зеленаних оксамитах, м'яко відбивалося на перуках і голих напудрених плечах, лунали ніжні звуки скрипок, на стежках парами й гуртами спроквола походжали гості, блищали руків'я шпаг, жебонів водограй, підстрижені самшитові живоплоти в глибині створювали відповідне тло.

Равік помітив, що навіть слуги були у старовинних костюмах. Коли так, то, мабуть, детективи теж перебрані, подумав Равік. Ото буде гарно, як підійде Мольєр чи Расін і заарештує тебе. Або якийсь двірський карлик.

На руку йому впала важка тепла крапля. Він підвів очі. Червонясте небо вкрили темні хмари.

— Зараз піде дощ, Кет, — сказав він.

— Не може такого бути. Тоді в парку...

— Може. Швидко тікаймо звідси!

Він узяв її під руку й повів на терасу. Не встигли вони піднятись туди, як линув дощ. Небо немов прорвалося, свічки погасли, за кілька секунд декорації обернулись у вилиняле шмаття. Почалася паніка. Маркізи, герцогині і двірські дами, підібгавши парчеві спідниці, мчали на терасу, графи, їхні вельможності і фельдмаршали намагалися врятувати свої перуки й збились під тентом, немов зграйка наляканих строкатих курей. Вода лилася на перуки, стікала на коміри й декольте, змиваючи пудру та рум'яна. Спалахнула блискавка, парк осяяло білим, примарним світлом, потім важко загуркотів грім.

Кет Гегстрем непорушно стояла під тентом, притулившись до Равіка.

— Такого ще ніколи не траплялося, — розгублено мовила вона. — Я часто бувала на цих бенкетах. І ще ніколи не йшов дощ. Жодного року.

— Якраз нагода красти смарагди.

— Справді. Боже, як не пощастило...

У парку сновигали служники з парасолями і в дощовиках. Шовкові черевики з пряжками, що виглядали з-під сучасних плащів, справляли кумедне враження. Служники привели на терасу останніх заблуканих, змоклих до рубця двірських дам і пішли шукати загублені пелерини та інші речі. Один із них приніс пару вишуканих золотих черевичків, обережно тримаючи їх у своїй великій руці. Дощ лив на порожні столики, тарабанив по напнутому тенті, ніби саме небо невідомо чому вистукувало в барабан кришталевиими паличками вранішню зорю.

— Ходімо всередину, — сказала Кет.

Місця в будинку було замало для стількох гостей. Мабуть, ніхто не враховував, що погода може зіпсуватися. В кімнатах ще стояла важка задуха літнього дня, а тіснява і шттовханина тільки збільшили її. Широкі сукні дам геть пом'ялися. Тріщали шовкові шлейфи — на них раз по раз хтось наступав. Майже не можна було поворухнутися.

Равік із Кет стояли біля дверей. Поряд відсапувалася в мокрій, злиплій перуці якась титулована "маркіза Монтеспан". На її пористій шиї мерехтів разок діамантів, кожен у формі груші. Тепер вона була як змокла перекупка на карнавалі. Біля неї кашляв лисий чоловік без підборіддя. Равік упізнав його. То був Бланше, службовець міністерства закордонних справ, перебраний у костюм Кольбера. Поряд стояли дві вродливі, стрункі фрейліни, у профіль схожі на собак-гончаків. Гладкий і галасливий єврейський барон у капелюсі, оздобленому самоцвітами, хтиво гладив їхні плечі. Кілька південноамериканців, перебраних на пажів, пильно, вражено спостерігали за ним. Між ними стояла обвішана рубінами графиня Беллен у костюмі мадемуазель Лавальєр, з обличчям грішного ангела. Равік пам'ятав її: рік тому він вирізав їй яєчники. Діагноз поставив Дюран. Взагалі тут було багато Дюранових пацієнтів. За кілька кроків далі він упізнав молоду, дуже багату баронесу Ремплар, одружену з якимось англійцем. Равік вирізав їй матку за хибним діагнозом Дюрана. Той узяв за операцію п'ятдесят тисяч франків. Равікові сказала про це під секретом Дюранова секретарка. Равік отримав двісті франків, а баронеса втратила десять років життя і можливість мати дітей.

Запах дощу, застоєне, гаряче повітря, змішане з запахом парфумів, поту й мокрого волосся. Обличчя, з яких дощ позмивав грим, здавалися під перуками якимись оголенішими, ніж звичайно, без маскарадних костюмів. Равік озирнувся навколо. Тут було багато краси, духовності і скептичної мудрості. Та Равікове око навчилося помічати найменші ознаки хвороби, і його не міг ввести в оману навіть найбездоганніший зовнішній вигляд. Він знав, що певні кола суспільства в кожному сторіччі, велике воно чи нічим не помітне, не міняють своїх звичок і своїх поглядів, але знав також, що таке хвороба й розпад, і знав їхні симптоми: мляве статеве життя, поблажливість до своїх вад, спорт, що не дає здоров'я, духовність без морального гальма, дотепність задля дотепності, втомлена кров, яку марнують на іронію, на любовні пригоди, дріб'язкову жадібність, на вишуканий фаталізм і нудне існування без будь-якої мети. З цього боку людству нема чого сподіватися порятунку. То з якого ж?

Равік глянув на Кет.

— Ви тут нічого не вип'єте, — мовила вона. — Служники сюди не протовпляться.

— Не велике горе.

Поволі їх випхали до другої кімнати. Незабаром туди внесли столи з шампанським і швидко розставили їх попід стіною.

Десь світилося кілька світильників. Час від часу їхнє лагідне світло пронизували спалахи блискавки надворі, і обличчя людей на мить ставали примарно-бліді й ніби мертві. Потім гуркотів грім, його владний, грізний голос глушив усі інші, тоді знов поверталось лагідне світло, а з ним життя й задуха.

Равік показав на столи з шампанським.

— Принести вам щось звідти?

— Не треба. Надто парко. — Кет глянула на нього. — От я й повеселилася.

— Може, дощ скоро перестане.

— Ні, не перестане. А якби й перестав, то однаково свято зіпсоване. Знаєте що? їдьмо звідси.

— Добре. Я хотів вам запропонувати те саме. Тут наче напередодні Французької революції. Так і чекаєш, що зараз ускочать санкюлоти.

Їм довелося довго пробиратися до виходу. Сукня Кет мала такий вигляд, ніби вона кілька годин спала в ній. Надворі дощ лив як з відра. Обриси будинків навпроти розпливалися, наче вони дивилися на них крізь залиту водою вітрину квіткової крамниці.

Під'їхала машина.

— Куди ми поїдемо? Назад до готелю? — спитав Равік.

— До готелю ще рано. Але в такому вбранні ми не можемо більше нікуди піти. Давайте просто поїздимо по місту.

— Давайте.

Машина поволі їхала вечірнім Парижем. Дощ тарабанив по ній зверху й забивав майже всі інші звуки. Із срібного плину з'явилася сіра Тріумфальна арка і зникла знов. Вони проїхали повз освітлені вітрини крамниць на Єлісейських полях. З Рон-Пуена війнуло пахощами кущів і квіток — барвіста хвиля серед одноманітної сірості. Широка, як море, населена тритонами й морськими страхіттями, мріла в сутінках площа Згоди. Немов відблиск Венеції, пропливла вулиця Ріволі з освітленими аркадами, тоді виринув Лувр, сірий і вічний, з нескінченним подвір'ям і яскравими вікнами. Далі пішли набережні, обриси мостів, хисткі й нереальні над тихою водою. Баржі, буксир із тьмяним ліхтарем — світло його було тепле і втішливе, ніби в ньому знайшли притулок утікачі з тисячі країн. Сена. Гомінкі бульвари з омнібусами, людьми й крамницями. Залізні ґрати Люксембурзького палацу, а за ним парк, наче вірш Рільке. Кладовище Монпарнас, мовчазне, занедбане. Вузькі старі вулиці, тісно зсунуті одна до одної, будинки, тихі майдани, що зненацька відкриваються за ними, дерева, перехняблені фасади, церкви, викришені часом пам'ятники, ліхтарі, що мигтять крізь дощ, пісуари, що стирчать із землі, наче маленькі фортеці, завулки з невеличкими готелями, де наймають кімнати на годину, і між ними вулички минулого з усміхненими фасадами

будинків: чисте рококо й барокко, потемнілі брами, як у романах Пруста...

Кет сиділа в кутку й мовчала. Равік кури́в. Він бачив, як жевріє на кінці сигарета, але не відчував диму, ніби в темній машині сигарета втратила свою матеріальність. Поволі все почало здаватися йому нереальним — ця їзда, ця тиха машина на дощі, вулиці, що пропливали повз вікна, притихла жінка в кутку, відблиски ліхтарів на її старовинній сукні, руки, вже позначені смертю, що так непорушно лежали на парчі, ніби їм ніколи більше не судилось піднятися. То була примарна їзда по примарному Парижі, якимось дивно пронизана глибоким розумінням усього цього й невисловленим, безпричинним усвідомленням того, що ти прощаєшся з ним.

Равік думав про Гааке. Він намагався обміркувати, що саме треба зробити. Але нічого не виходило: думки ніби розпливалися на дощі. Він згадав жінку з золотавим волоссям, якій зробив операцію, згадав один дощовий вечір у Ротенбурзі на Таубері, проведений із жінкою, яку він давно вже забув, готель "Айзенгут" і голос скрипки, що долинав із чийогось вікна. Згадав Ромберга, вбитого 1917 року під час бурі на засіяному маком полі у Фландрії. Гуркіт грому якимось моторошно зливався з ураганим вогнем, наче бог стомився вже від людей і почав обстрілювати землю. Згадав гармонію, на якій незугарно грав у Готгольсті солдат із батальйону морської піхоти, — її жалібні звуки викликали нестерпну тугу... Потім у пам'яті його зринув мокрий від дощу Рим і мокре шосе в Руані... Концтабір, нескінченний листопадовий дощ тарабанить по дахах бараків... Згадалися вбиті іспанські селяни — в їхніх роззявлених ротах стояла дощова вода... Мокре ясне обличчя Клер, дорога до Гейдельберзького університету і важкий запах бузку, яким вона обсаджена... *Laterba magica* [14] пережитого... Нескінченна плетениця образів минулого, що пропливали мимо, як вулиці за вікном машини... Отрута і розрада...

Равік погасив сигарету й випростався. Годі. Той, хто надто часто озирається назад, може легко спіткнутися об щось і впасти.

Машина спиналася вузькими вуличками на Монмартр. Дощ перестав. По небу швидко пливли хмари, важкі, посріблені по краях, вагітні матері, що квапилися швидше народити серпик місяця. Кет попросила водія зупинитися. Вони вилізли з машини, пройшли кілька кварталів нагору й звернули за ріг.

Раптом унизу перед ними відкрився весь Париж. Великий, мерехтливий, мокрий Париж. Із вулицями, площами, ніччю, з хмарами й місяцем. Париж. Кільце бульварів, білясті схили пагорбів, вени, дахи, темрява, що змагалася зі світлом. Париж. Вітер, що налітав з обрію, іскриста рівнина, мости, ніби споруджені зі світла й тіні, омахи дощу десь далеко над Сеною, незчисленні фари машин. Париж, що вистояв у двобої з ніччю, велетенський вулик, повний гомінкого життя, побудований над мільйонами каналізаційних тунелів, світляна квітка, що виросла на вгноєній нечистотами землі, хвора Кет, Мона Ліза... Париж.

— Хвилинку, Кет, — мовив Равік. — Я зараз щось принесу.

Він зайшов до найближчої пивниці. Назустріч йому війнуло теплим запахом кров'яної та ліверної ковбаси. Ніхто не звернув уваги на його костюм. Він попросив

пляшку коньяку й дві чарки. Господар витяг корок і знов легенько заткнув пляшку.

Кет стояла там, де він її залишив. Стояла в своєму старовинному уборі така тоненька на тлі захмареного неба, наче була не американка шведського походження, що народилася в Бостоні, а якась прибузда з іншого сторіччя, забута тут на дорозі.

— Натє, Кет, це найкращий засіб від застуди, дощу й тривоги, викликаної занадто великою тишею. Випиймо за місто, що лежить там унизу.

— Випиймо. — Кет узяла чарку. — Добре, що ми сюди приїхали, Равіку. Це краще за всі бенкети світу.

Вона випила чарку. Місячне світло падало на її плечі, на сукню й на обличчя.

— Коньяк, — мовила вона. — І навіть добрий.

— Справді. І якщо ви це відчуваєте, то все гаразд.

— Налийте мені ще одну чарку. Потім спустимося вниз, я переодягнуся, ви також, і підемо в "Шехерезаду". Хочу впасти там у сентиментальність, впоїтися жалістю до самої себе й попроситися з усією цією чудовою легковажністю. А від завтрашнього дня почну читати філософів, складати духівницю і взагалі жити так, як вимагає моє становище.

На сходах готелю Равік зустрів господиню. Вона зупинила його.

— Вас можна на хвилинку?

— Звичайно.

Господиня повела його на третій поверх і запасним ключем відімкнула одну з кімнат. Равік помітив, що вона ще не звільнена.

— Що це означає? — спитав він. — Чого ви мене сюди привели?

— Тут мешкає Розенфельд, — відповіла господиня. — Він хоче вибратися.

— Я не збираюся міняти свою нору.

— Він хоче вибратися, не заплативши мені за останні три місяці.

— Але ж тут іще є його речі. Ви можете їх забрати.

Господиня зневажливо штовхнула ногою обшарпану відкриту валізку, що стояла коло ліжка.

— А що мені дадуть за цей мотлох? Нічого. Картонна валіза. Подерті сорочки. Костюм самі бачите який. Їх у нього два. За все й сотні франків не візьмеш.

Равік здвигнув плечима.

— А він сказав, що хоче вибратися?

— Ні. Але я сама здогадалася і сьогодні спитала його навпростець. І він признався. Я йому сказала, щоб він заплатив мені по завтрашній день. Не можу ж я весь час тримати пожильців, що не платять за кімнати.

— Ну гаразд. Але до чого тут я?

— Тут ще є картини. Теж його добро. Він якось сказав мені, що вони дорогі. Мовляв, коштують багато більше, ніж він заборгував за кімнату. От я й хочу, щоб ви поглянули на них.

Досі Равік не звертав уваги на стіни. Тепер він підвів очі й побачив над ліжком просто перед собою краєвид з околиць Арля — ван Гог у розквіті свого таланту. Равік

підступив на крок ближче. Безсумнівно картина була справжня.

— Страхіття, правда? — мовила господиня. — І ці кривулі мають означати дерева! А гляньте лишень сюди!

Над умивальником висів Гоген. Гола дівчина-таїтянка на тлі тропічного пейзажу.

— Які ноги! — повела далі господиня. — Кісточки наче в слона. І придуркувате обличчя. А стоїть як! А он там є ще одна, то та навіть не домальована до кінця.

Недомальованою до кінця картиною виявився "Портрет пані Сезанн" пензля Сезанна.

— Гляньте, як вона скривила рот! А на щоках нема фарби. І він хоче обдурити мене цією гидотою! Ви бачили мої картини. Ото є на що подивитися! Намальовані з натури і як живі. Сніговий пейзаж з оленями в їдальні. А ця ляпанина... Може, він сам їх і намалював? Як вам здається?

— Може, й так.

— Оце я й хотіла знати. Ви людина освічена і розумієтесь на цьому. Навіть рам нема!

Усі три картини висіли без рам. На брудних шпалерах вони світилися, немов вікна в якийсь інший світ.

— Аби хоч були в порядних позолочених рамах! То за них щось би таки дали. А так... Бачу вже, що доведеться мені забрати цю погань. Знов я пошилася в дурні. Отака винагорода за мою добрість!

— Я б не радив вам брати ці картини, — сказав Равік.

— А що ж мені робити?

— Розенфельд роздобуде гроші й заплатить вам.

— Як він їх роздобуде? — господиня швидко глянула на Равіка. Вираз обличчя в неї змінився. — Може, вони щось варті? Буває, саме такі речі й мають ціну. — Було видно, як гарячково працює в неї думка. — Одну то я маю цілковите право забрати, хоча б за останній місяць! Як ви вважаєте, котру? Може, ту велику над ліжком?

— Не беріть жодної. Почекайте, поки вернеться Розенфельд. Я певен, що він принесе гроші.

— А я не певна. Я господиня готелю.

— То чого ж ви стільки чекали? Звичайно ви зразу правите гроші.

— Та все через балачки! Чого він мені тільки не казав! Самі знаєте, вони на таке мастаки.

Раптом у дверях з'явився Розенфельд, мовчазний, спокійний, невисокий чоловік. Не встигла господиня й рота розтулити, як він витяг з кишені гроші.

— Натє. А це мій рахунок. Видайте, будь ласка, квитанцію.

Господиня вражено подивилася на банкноти. Тоді перевела погляд на картини і знов на гроші. Вона хотіла ще щось сказати, але не знаходила слів.

— Тут більше, ніж ви заборгували, — нарешті мовила вона.

— Я знаю. Дасте мені здачу?

— Певне, що дам. Але не маю з собою грошей. Каса внизу. Зараз піду й розміню.

Вона вийшла з такою міною, наче її хтось тяжко образив. Розенфельд запитально глянув на Равіка.

— Вибачте, — сказав Равік. — Стара затягла мене сюди. Я не мав уявлення, що вона собі надумала. Вона хотіла довідатися, скільки коштують ці картини.

— І ви їй сказали?

— Ні.

— Добре. — Розенфельд якимось дивно всміхнувся.

— Як ви могли повісити їх тут? — спитав Равік. — Вони застраховані?

— Ні. Картин не крадуть. Хіба що раз на двадцять років з якогось музею.

— А якби ця халабуда загорілася?

Розенфельд стиснув плечима.

— Доводиться ризикувати. На страхування в мене нема грошей.

Равік глянув на пейзаж Ван Гога. Він коштував щонайменше мільйон франків. Розенфельд простежив за його поглядом.

— Я знаю, що ви думаєте. Хто має такі картини, повинен мати й гроші, щоб їх застрахувати. Але я таких грошей не маю. Я живу на картини. Помалу продаю одна за одною, хоч не хотів би їх продавати.

Під Сезанном стояла на столику спиртівка. Біля неї бляшанка з кавою, хліб, баночка з маслом і кілька паперових торбинок. Кімната була вбога й тісна. Але зі стін сяяв прекрасний світ мистецтва.

— Розумію, — сказав Равік.

— Я сподівався якимось викрутитись, — повів далі Розенфельд. — Уже за все розрахувався. Маю квиток на поїзд і на пароплав, не сплатив тільки рахунку в готелі за останні три місяці. Я майже нічого не їв, але дарма. Дуже довго не було візи. Сьогодні ввечері довелося продати Моне. Пейзаж під Ветейлем... Я думав, що пощастить і його взяти з собою.

— А хіба десь-інде вам не довелося б його продати?

— Довелося б. Але за долари. Я б отримав удвічі більше.

— Ви їдете до Америки?

Розенфельд кивнув головою.

— Пора вшиватися звідси.

Равік допитливо глянув на нього.

— Щури вже тікають з корабля.

— Які щури?

— Ну, Щур. Ви хіба не знаєте?.. Маркус Маєр. Ми його прозвали Щуром. Він відчуває, коли треба тікати.

— Маєр? — перепитав Равік. — Не той низенький, лисий чоловік, що інколи грає в "катакомбі" на фортепіано?

— Той. Його прозвали Щуром, відколи німці захопили Прагу.

— Нічого собі прізвисько.

— У нього дивовижний нюх. За два місяці до приходу Гітлера він утік з Німеччини.

За три місяці до приєднання Австрії залишив Відень. За шість тижнів до окупації Чехословаччини виїхав з Праги. Я дивлюся, що він робить. Завжди. Він не помиляється. Так я врятував свої картини. Вивезти з Німеччини гроші було неможливо — валютний бар'єр. Я мав півтора мільйона капіталовкладень. Спробував обернути все в готівку, та було вже пізно — прийшли нацисти. Маєр був розумніший. Частину маєтку вивіз нелегально. А в мене для цього були надто слабкі нерви. Тепер він виїздить до Америки. Я також. Шкода тільки, що без Моне.

— Ви можете взяти з собою решту отриманих за нього грошей. Адже у Франції немає валютного бар'єра.

— Можу. Але якби я продав його там за долари, то довше на них прожив би. А тепер, мабуть, скоро доведеться пожертвувати Гогеном. — Розенфельд почав запалювати сигаретку. — Це останні,— сказав він. — Лишилися ще тільки ці три. Більше мені немає на що жити. На роботу я не розраховую. Дива на світі не буває. Менше на одну картину, і життя залишиться менше. — Він стояв перед своєю валізкою, худий і жалюгідний. — У Відні я прожив п'ять років. Тоді ще не було такої дорожнечі, я витрачав небагато. Але й так Відень коштував мені двох Ренуарів і однієї пастелі Дега... У Празі я проїв одного Сіслея і п'ять малюнків: двох Дега, малюнок крейдою Ренуара і дві сепії Делакруа. Малюнки я віддав за безцінь, ніхто не хотів їх купувати. В Америці я прожив би за них на рік довше. А тепер, — сумно додав він, — у мене лишилися тільки три картини. Вчора їх було ще чотири. Віза коштувала мені щонайменше два роки життя. Якщо не всі три!

— У багатьох людей узагалі немає картин, за які вони могли б жити.

Розенфельд стиснув худими плечима.

— Від цього мені не легше.

— Це правда, — погодився Равік.

— Я мушу на них перебути війну. А війна буде довга.

Равік промовчав.

— Так каже Щур, — повів далі Розенфельд. — І він не певен, чи й в Америці буде безпечно залишатися.

— А куди ж він поїде? — спитав Равік. — Вибір не дуже великий.

— Він ще й сам добре не знає. Думає, чи не поїхати на Гаїті. Вважає, що та негритянська республіка навряд чи встряне у війну. — Розенфельд говорив цілком поважно. — А може, в Гондурас — невеличку південноамериканську республіку. Або в Сан-Сальвадор. Або й у Нову Зеландію.

— У Нову Зеландію? Далеко ж він зібрався, вам не здається?

— Далеко? — мовив Розенфельд і похмуро всміхнувся. — Від чого?

XXVII

Море. Море гримучої пітьми, що гупає в барабанні перетинки. Потім пронизливий дзвінок у всіх переходах корабля, що його море, лютуючи, затягає на дно. Знов дзвінок... і ніч. Крізь дедалі тоншу павутину сну вимальовується бліде, знайоме вікно. Дзвінок не вгаває... Телефон.

Равік зняв трубку.

— Слухаю!..

— Равіку...

— Що сталося? Хто це?

— Я. Ти мене не впізнав?

— Тепер упізнав. Що сталося?

— Ти повинен приїхати! Швидко! Негайно!

— Що сталося?

— Приїдь, Равіку! Таке щось сталося...

— Що саме?

— Ой, таке... Я боюся! Приїдь! Негайно! Допоможи мені, Равіку! Приїдь!

У трубці клацнуло. Равік почекав. Почувся гудок. Джоан повісила трубку. Равік також поклав трубку й довго дивився в сірувату темряву ночі. Увечері він ковтнув таблетку, щоб заснути, і тепер голова була важка й затуманена. Спершу Равік подумав, що телефонує Гааке, і, аж побачивши вікно, похопився, що він в "Ентернаціоналі", а не в "Принці Уельському". Він глянув на годинник. Світляні стрілки показували двадцять хвилин на п'яту. Раптом він схопився з ліжка. Коли він тоді зустрів у ресторані Гааке, Джоан щось казала йому про небезпеку, про страх... А що як... Може статися що завгодно. Він уже всякого набачився в житті. Равік похапцем зібрав усе необхідне й одягся.

На найближчому розі він спіймав таксі. У водія на плечах сидів маленький пінчер, ніби хутряний комір. Коли машина погойдувалася, пінчер також погойдувався, і це дратувало Равіка. Йому так і кортіло скинути собаку на сидіння. Але він знав паризьких таксистів.

Гуркіт машини пронизував теплу липневу ніч. Вітерець доносив несміливий подих свіжого листя. Десь відцвітали липи. Гра тіней, зоряне небо, ніби все в квітках жасмину, а між ними — літак із зеленим і червоним сигнальним світлом, наче важкий грізний жук, що залетів у рій світлячків. Пустельні вулиці, лунка порожнеча, двоє п'яних, що горлають пісню, звуки акордеона з якоїсь пивнички... Раптом йому перехопило дух зі страху, і він гарячково заквапився. Може, вже запізно...

Будинок. Тепла сонна темрява. Ліфт сповзав униз, немов повільна блискуча комаха. Равік був уже на другому поверсі, коли похопивсь і вернувся. Ліфт усе-таки прудкіший за нього, хоч як поволі він сунеться.

Ох, цей іграшковий паризький ліфт! Тьмяно освітлена тюремна камера, що, порипуючи і крекчучи, повзе від поверху до поверху, відкрита згори і з усіх боків, сама лише підлога, обгороджена залізним поруччям, одна лампа ледь жевріє, а друга, нещільно вкручена, то блискає, то гасне... Нарешті останній поверх. Равік відсунув ґрати, вийшов і подзвонив.

Джоан відчинила двері. Равік пильно придивився до неї. Крові немає, обличчя спокійне.

— Що сталося? — спитав він. — Де...

— Равіку! Ти приїхав!

— Де... Ти щось накоїла?

Джоан відступила від дверей. Він зайшов до кімнати й озирнувся. Нема нікого.

— Де? У спальні?

— Що де? — спитала вона.

— У спальні хтось є? Взагалі в помешканні хтось є?

— Нема нікого. Чого б це тут хтось був?

Равік запитально дивився на неї.

— Хіба б я запросила тебе, якби тут хтось був? — мовила вона.

Він не зводив із неї очей. Вона стояла ціла-цілісінька й усміхалася.

— Як тобі могло таке спасти на думку? — Джоан усміхнулася ще веселіше. — Равіку, — мовила вона, і йому здалося, ніби в обличчя йому пороснув град: вона думає, що він ревнує, втішається цим.

Сумка з інструментами, яку він тримав у руці, раптом стала така тяжка, наче в ній було півсотні кілограмів ваги. Він поклав її на стілець.

— Кляте стерво! — вилаявся він.

— Що Що таке?

— Кляте стерво, — ще раз сказав він. — А я, йолоп, купився.

Равік узяв сумку й рушив до дверей. Джоан відразу кинулась до нього.

— Що ти надумав? Не йди! Не лишай мене саму! Я не знаю, що станеться, коли ти лишиш мене саму!

— Брехухо, — сказав він. — Нікчемна брехухо! Ну бреши вже, дідько з тобою, але ж не так дешево! Аж гидко. Такими речами не граються!

Джоан відштовхнула його від дверей.

— Та глянь же, що тут робиться! Не бачиш хіба? Подивися, як він шаленів! І я боюся, що він знов прийде! Ти не знаєш, на що він здатен.

Перекинений стілець, лампа, розбите скло.

— Надягай черевики, як ходитимеш по кімнаті, щоб не порізала собі ноги. Це все, що я можу тобі порадити.

Серед побитого скла лежала фотографія. Равік відсунув його ногою й підняв фотографію.

— Ось на. — Равік кинув фотографію на стіл. — І дай мені нарешті спокій.

Джоан стояла перед ним і дивилася на нього. Вираз обличчя в неї змінився.

— Равіку, — мовила вона тихим, здавленим голосом. — Мені байдуже, як ти мене називатимеш. Я часто брехала. І далі брехатиму. Ви ж цього хочете. — Джоан скинула фотографію зі столу. Вона впала зображенням догори, і Равік побачив, що то був не той чоловік, з яким Джоан приходила колись у "Клош д'Ор". — Усі цього хочуть, — зневажливо повела вона далі. — Не бреши, не бреши! Кажі тільки правду! А скажи вам правду, і ви не можете її витримати. Жоден із вас! Але тобі я не часто брехала. Тобі не брехала. Тебе я не хотіла дурити...

— Гарзд, — перебив її Равік, — не будемо сперечатися про це.

Якимось дивом її слова зворушили його. Щось у ньому защеміло. Він розсердився на себе. Не хотів більше ятрити рану.

— Ні, тебе мені не треба було дурити, — сказала вона, майже благально дивлячись на нього.

— Джоан...

— Я й тепер не дурю тебе, Равіку. Зовсім не дурю. Я подзвонила тобі, бо справді боялася. Добре, що мені пощастило виштовхнути його за двері й замкнутися. І мені найперше спало на думку подзвонити тобі. Хіба це так погано?

— Ти була спокійнісінька й зовсім не налякана, коли я приїхав.

— Це тому, що його вже не було. І я подумала, що ти зараз прийдеш і допоможеш мені.

— Ну добре. Тепер уже все гаразд, і я можу собі йти.

— Він повернеться. Він погрожував, що повернеться. Тепер він десь сидить і п'є. Я знаю. А як прийде п'яний, то не буде такий, як ти... Він не вміє пити.

— Годі! — сказав Равік. — Перестань. Надто це дурні балачки. Двері міцні. І більше не викидай таких коників.

Джоан і далі стояла перед ним.

— То що ж мені робити? — раптом спитала вона.

— Нічого.

— Я тобі дзвоню... три, чотири рази... ти не відповідаєш. А якщо й береш трубку, то кажеш, щоб я дала тобі спокій. Що це означає?

— Саме це й означає: щоб ти дала мені спокій.

— Дала спокій? Як це? Хіба ми автомати, які можна ввімкнути й вимкнути? Ми провели разом ніч, нам так гарно, наші серця сповнені кохання, і раптом...

Побачивши вираз його обличчя, Джоан замовкла.

— Я знав, що так буде, — тихо мовив він. — Знав, що ти спробуєш і цим скористатися! Це якраз по-твоєму! Ти знала, що то була наша остання ніч і що на цьому треба спинитися. Ти прийшла до мене, і нам було тоді так гарно тому, що ми сходилися востаннє. Ми тоді прощалися, були по вінця сповнені одне одним, і все це таким би й залишилося в пам'яті. А ти не могла вигадати нічого кращого, як спекулювати на цьому, мов перекупка. Ти знов чогось вимагаєш, хочеш із неповторного, з того, що буває тільки раз у житті, зробити жалюгідне продовження. Я на таке не погоджувався, і ти влаштувала цей огидний трюк. А тепер доводиться наново переживати те, про що соромно навіть згадувати.

— Я...

— Ти це знала, — перебив він її.— Нащо знов брехати? Я не хочу повторювати те, що ти тоді сказала. Просто не можу ще. Ми дійшли тоді згоди. Ти пообіцяла більше ніколи не приходити.

— А я й не прийшла!

Равік пильно подивився на неї. Він насилу стримувався.

— Не прийшла, то подзвонила.

— Я подзвонила тому, що злякалася!

— О господи! — мовив Равік. — Це ж справжній ідіотизм! Я здаюся.

На її обличчі повільно проступила усмішка.

— Я також здаюся. Я хочу тільки одного: щоб ти залишився. Хіба ти не бачиш?

— А я саме цього не хочу.

— Чому? — спитала вона, все ще всміхаючись.

Равік відчув себе переможеним. Вона просто відмовлялася розуміти його, і якщо знов удатися в пояснення, невідомо, чим це скінчиться.

— Яка ж ти зіпсована, — нарешті сказав він. — І сама цього не розумієш.

— Чому ж, — спроквола відповіла Джоан. — Може, й розумію. Але хіба минулого тижня я була інакша?

— Була така сама.

Вона мовчки дивилася на нього.

— Мені байдуже, якою ти мене назвеш.

Він нічого не сказав, відчуваючи її перевагу.

— Равіку, — почала вона, підступивши ближче. — Так, я тоді сказала, що це кінець, сказала, що ти про мене більше ніколи нічого не почувеш. Сказала тому, що ти цього хотів. І коли я все-таки не дотримала свого слова, то невже ти не можеш цього зрозуміти?

Вона очікувально дивилася на нього.

— Ні,— сердито відповів Равік. — Я розумію тільки одне: що ти хочеш спати з двома чоловіками.

Джоан навіть не поворухнулася.

— Це неправда, — нарешті сказала вона. — А якби була й правда, то яке твоє діло?

Він вражено втупив у неї очі.

— Дійсно, яке твоє діло? Я тебе кохаю. Хіба цього не досить?

— Ні.

— Нема тобі чого ревнувати. Якраз тобі нема чого. Але ти ніколи й не ревнував...

— Он як?

— Не ревнував. Ти взагалі не знаєш, що таке ревності.

— Ну певне. Я не влаштовував тобі таких комедій, як твій актор...

Джоан усміхнулася.

— Равіку, ревнують навіть до повітря, яким дихає кохана людина.

Він промовчав. Вона стояла перед ним, дивилася на нього й також мовчала. Повітря, вузький коридор, тьмяне світло — все раптом сповнилося нею, сповнилось напруженим, холодним чеканням. Вона нестримно вабила його до себе, як вабить земля, коли ти стоїш на вежі, перехилившись через поруччя: в тебе крутиться голова, і так кортить стрибнути вниз.

Равік усвідомлював це й не хотів спійматися знов. Він уже не думав про те, щоб просто піти звідси. Якщо він піде, то його й далі тягтиме сюди. А він цього не хотів. Хотів раз і назавжди скінчити з цим. Завтра йому треба мати ясну голову.

— У тебе є щось випити? — спитав він.

— Є. Чого ти хочеш? Кальвадосу?

— Коньяку, якщо знайдеться. Або хай буде кальвадос. Байдуже.

Джоан пішла до низенької шафки. Равік дивився їй услід. Ясне повітря, пронизане невидимими променями спокуси. Все ніби волає: побудуймо тут свою домівку!.. Прадавня, незмінна облуда... Наче кров може заспокоїтись надовше, ніж на одну ніч!

Ревнощі? Хіба він їх не знає? Та хіба він не знає й іншого— яке ненадійне кохання? Хіба це не давніший і не пекучіший біль за маленьке особисте горе, яке зветься ревнощами? Хіба ревнощі не починаються вже з усвідомлення того, що хтось має померти перший?

Джоан усе-таки принесла не кальвадос, а пляшку коньяку. Добре, подумав Равік. Інколи й вона щось розуміє. Він відсунув убік фотографію, щоб поставити чарку. Потім знов присунув її. Найпростіший спосіб вирватися з тенет давнього почуття — поглянути на того, хто зайняв твоє місце.

— Дивно, яка в мене погана пам'ять, — сказав він. — Мені здавалося, що твій актор зовсім не такий на вигляд.

Джоан поставила пляшку на стіл.

— Це ж не він.

— Он що... вже інший?

— Так... Через нього й знялася буча.

Равік ковтнув коньяку.

— Невже ти не розумієш, що не слід виставляти фотографій чоловіків, коли приходиться попередній коханець? І взагалі — нащо виставляти фотографії? Це несмак.

— Вона не була виставлена. Він її знайшов. Перекидав усе і знайшов. А фотографії треба мати. Ти цього не розумієш. Жінка зрозуміла б. Я не хотіла, щоб він її побачив.

— От і догралася. Ти залежиш від нього?

— Ні. Я маю контракт. На два роки.

— Це він його тобі влаштував?

— То що, як він? — Джоан була щиро здивована. — Що тут такого?

— Нічого. Але є люди, яких прикро вражає така невдячність.

Джоан стиснула плечима, і цей порух збудив у ньому спогади й тугу. Плечі, які він бачив колись поряд із собою — Джоан спала, і вони тихо й рівно здіймалися від кожного подиху. Невже все це пролетіло, як зграйка осяяних сонцем пташок на тлі червонястого вечірнього неба? Невже все минуло? Коли? Кажі, невидимий обліковцю почуттів! Чи воно тільки сховане глибше, чи це справді останні, ледь помітні відблиски? Але хто це може знати?

Вікна були відчинені навстіж. Знадвору, тріпаючись, залетів ніби темний листочок. То був метелик. Він невпевнено покружляв по кімнаті й сів на абажур лампи, розгорнувши крильця, що враз обернулись у візерунок пурпурового, блакитного і брунатного кольорів. На шовковому абажурі, ніби орден ночі, висів барвистий нічний метелик, павине око. Оксамитові крильця підіймалися і опадали в лад подихові, як

груди жінки перед ним під тоненькою сукнею... Чи йому мариться, чи колись таке вже було, в сиву давнину, сто років тому?..

Лувр, Ніка. Ні, багато раніше. Треба сягнути в прадавній присмерк із пороху й золота. Здіймається дим на вітарі з топаза. Дужче гуркочуть вулкани, темнішає завіса, зіткана з тіні, хіті і крові, ще зовсім маленький човник пізнання, бурхливіший вир, блискучіша лава, що розпускає чорні язики по узбіччях, засипаючи й пожираючи все живе... А над усім тим вічна посмішка Медузи на кількох хистких ієрогліфах у піску часу: дух.

Метелик ворухнувся, залетів під абажур і почав битися крильцями об гарячу електричну лампочку. Посипався фіалковий пилок. Равік спіймав метелика, відніс до вікна й випустив у темряву.

— Він знов прилетить, — сказала Джоан.

— А може, й ні.

— Вони прилітають щоночі. З парків. Завжди ті самі. Два тижні тому були зеленаво-жовті, а тепер он такі.

— Так. Завжди ті самі. І завжди інакші. Завжди інакші й завжди ті самі.

Що це він каже? Щось промовляло позад нього, відгомін, луна, що докочувалася здалека, з-за останньої надії. А чого ж він сподівався? Що в цю хвилину безсилля раптом так приголомшило його, болісно ризонуло, ніби скальпелем, по тому місцю, яке він вважав уже давно загоєним? Невже його надія десь заховалася, обернулася в лялечку, в личинку, впала в зимову сплячку, але була жива? Невже він, обдурюючи самого себе, й далі на щось чекав? Він узяв зі столу фотографію.

Обличчя. Чиєсь обличчя. Одне з безлічі інших.

— Ти відколи з ним?

— Недавно. Ми працюємо разом. Кілька днів тому познайомилися. Після того, як ти в ресторані "Фуке"...

Равік підняв руку.

— Добре, добре! Все зрозуміло! Ти хочеш сказати, що якби я тоді... Сама знаєш, що це неправда.

— Ні... правда... — невпевнено заперечила Джоан.

— Знаєш, що неправда! Не бреш! Те, що для людини важливе, так швидко не йде в непам'ять.

Що він хоче почути? Навіщо ця балачка? Чи він, бува, не чекає від неї милосердної брехні?

— Це правда і неправда, Равіку, — мовила Джоан. — Я нічого не можу з собою вдіяти. Мене ніби щось підштовхує. Таке почуття, наче я щось прогавлюю. Я женуся за чимось, неодмінно хочу його спіймати і лишаюся з порожніми руками. Тоді я женуся за чимось новим. Я наперед знаю, що все скінчиться так, як уже кінчалося, та не можу нічого вдіяти. Щось жене мене, кидає кудись, на якийсь час захоплює, а тоді залишає, я знов роблюся порожня, наче голодна, і все починається наново.

Я її втратив, подумав Равік. Тепер справді й остаточно втратив. Більше нема надії,

що вона помилилася, заплуталась, що вона може отямитися й повернутись. Добре знати це, часом би випари уяви знов почали затуманювати чисту лінзу свідомості.

Лагідна, невблаганна, безрадісна хімія! Серце, що колись було злилося з іншим, вдруге вже не відчує цього з такою силою. Джоан і досі чіпляється за нього, час від часу тягнеться до нього лише тому, що їй не пощастило ще проникнути в якийсь закуток його душі. А коли б вона дісталася туди, то відразу ж покинула б його назавжди. Хто б захотів чекати на це? Кому б це дало задоволення? Хто задля цього пожертвував би собою?

— Хотіла б я бути такою сильною, як ти, Равіку.

Він засміявся. Ще цього бракувало.

— Ти багато сильніша за мене.

— Неправда. Ти ж бачиш, як я бігаю за тобою.

— Ото ж то й є. Ти собі можеш таке дозволити. А я ні.

Джоан пильно подивилася на нього. Обличчя її на мить проясніло, але відразу ж згасло.

— Ти не вмієш кохати, — мовила вона. — Ти ніколи не кидаєшся у вир.

— Зате ти завжди кидаєшся. Тому тебе й завжди хтось рятує.

— Ти не можеш розмовляти зі мною поважно?

— Я й розмовляю поважно.

— Якщо мене завжди хтось рятує, то чому ж я не можу кинути тебе?

— Чого ж, ти кинула мене.

— Дай спокій! Ти знаєш, що це не те. Якби я могла тебе кинути, то ке бігала б за тобою. Інших я забувала. А тебе не можу. Чому?

Равік ковтнув коньяку.

— Мабуть, тому, що не цілком прибрала мене до рук.

Вона спантеличено глянула на нього. Тоді похитала головою.

— Я не всіх прибирала до рук, як ти кажеш. Декого й не пробувала. І однаково забувала їх. Я була нещасна, але забувала їх.

— Ти й мене забудеш.

— Ні. Ти мене хвилюєш. Тебе я не забуду. Ніколи.

— Важко повірити, скільки всього людина може забути, — мовив Равік. — Це велика втіха і страшне лихо.

— Ти ще мені не сказав, чого в нас так усе виходить.

— Цього ми обоє не можемо пояснити. Ми скільки говоримо про це, а розуміємо все менше й менше. Є речі, які не можна пояснити. І є речі, які не можна зрозуміти. Хвалити бога, що в кожному з нас є ще клаптик джунглів. А тепер я піду.

Джоан швидко підвелася.

— Не залишай мене саму.

— Ти хочеш зі мною переспати?

Вона глянула на нього, але промовчала.

— Сподіваюся, що ні? — додав він.

— Чого ти питаєш?

— Щоб розважитися. Лягай спати. Вже білий день. У таку пору не влаштовують трагедій.

— Ти не хочеш залишитися?

— Ні. І ніколи більше не прийду.

Джоан якось дивно притихла.

— Ніколи?

— Ніколи. І ти ніколи не приходи.

Вона поволі похитала головою. Тоді показала на стіл:

— Через нього?

— Ні.

— Я тебе не розумію. Адже ми могли б...

— Ні,— швидко сказав він. — Не треба ще й цього. Залишитися друзями? Закласти невеличку грядку на лаві охололих почуттів? Ні, на це ми не здатні. Це не для нас. Так буває тільки після невеличких романів. Та й то виходить фальшиво. Кохання не заплямовують дружбою. Кінець і є кінець.

— Але чому саме тепер?

— Твоя правда. Це мало статися раніше. Коли я повернувся зі Швейцарії. Але ніхто всього не знає. А інколи й не хоче знати всього. Адже то було... — він замовк.

— Що було?

Вона стояла перед ним, ніби чогось не розуміла, а конче хотіла зрозуміти. Обличчя в неї зблідло, очі стали цілком прозорі.

— Що було, Равіку? — пошепки перепитала вона.

Тьмяно освітлений коридор за її головою коливався, ніби тунель у шахту, де мріла обіцянка, звеличена багатьма поколіннями, звеличувана все новими надіями.

— Кохання, — сказав він.

— Кохання?

— Так, кохання. Тому тепер усьому кінець.

Равік зачинив за собою двері. Ліфт. Він натиснув кнопку, але не дочекався, поки він підійметься, — боявся, що Джоан вийде за ним. Він швидко рушив униз сходами, дивуючись, що не чує, як відчиняються двері. Через два марші він зупинився й прислухався. Всюди було тихо. Ніхто його не наздоганяв.

Таксі й досі стояло перед будинком. Равік забув про нього. Водій приклав до кашкета пальці й по-змовницькому всміхнувся.

— Скільки? — спитав Равік.

— Сімнадцять п'ятдесят.

Равік розраховувався.

— А ви хіба назад не поїдете? — здивувався водій.

— Ні. Піду пішки.

— Далекувато, пане.

— Знаю.

— То навіщо ж би звеліли мені чекати? Дарма викинули одинадцять франків.

— Нічого.

Водій спробував запалити рудий недокурок, що прилип йому до верхньої губи.

— Може, хоч недарма згаяли час?

— Ще б пак! — відповів Равік.

У парк заповзав холодний світанок. Повітря було тепле, але світло здавалося холодним. Сірі від пороху кущі бузку. Лавки. На одній із них спав якийсь чоловік, прикривши обличчя номером "Парі суар". Це була та сама лавка, де Равік сидів тієї грозової ночі.

Равік подивився на сонного. Від його подиху газета здіймалася й опускалась, наче то був не аркуш брудного паперу, а щось живе, якийсь метелик, що зараз пурхне вгору й рознесе по світі останні вісті. Легенько ворухився набраний великими літерами заголовок: "Гітлер заявляє, що, крім Данцігського коридора, не має більше ніяких територіальних претензій", а нижче другий: "Праля вбиває чоловіка розпеченою праскою". На Равіка дивилася з фотографії огрядна жінка у святковій сукні. Поряд здіймався і опускався ще один знімок: "Чемберлен вважає, що мир ще можна зберегти". На знімку був зображений схожий на банківського клерка чоловік із парасолькою, що своїм обличчям нагадував самовдоволеного барана. В нього під ногами загубився заголовок, набраний дрібним шрифтом: "На кордоні вбито сотні євреїв".

Чоловік, що вкрився газетою від нічної роси й ранкового світла, спав міцно й спокійно. На ньому були старі стоптани брезентові черевики, руді вовняні штани і порваний піджак. Події на світі його не хвилювали. Він так занепав, що його вже ніщо не хвилювало, як глибинну рибину не хвилюють шторми на поверхні океану.

Равік повернувся в "Ентернаціональ". На душі в нього було ясно й спокійно. Його вже ніщо ні з ким не зв'язує. І добре. Тепер йому не треба нічого такого, що б виводило його з рівноваги. Він сьогодні ж таки перебереться до готелю "Принц Уельський". На два дні раніше. Але краще поквапитись, ніж прогавити Гааке.

XXVIII

Равік спустився у вестибюль готелю "Принц Уельський". Там було порожньо. Біля конторки порт'є тихо грало радіо. В кутку поралосся дві прибиральниці. Равік швидко пройшов вестибюль, не привертаючи до себе уваги. Виходячи, він глянув на годинник навпроти дверей. Була п'ята година ранку.

Він піднявся по авеню Георга П'ятого й підійшов до ресторану "Фуке". Ніде ні душі — ресторан давно зачинений. Равік зупинив таксі й поїхав у "Шехерезаду".

Морозов стояв біля входу.

— Нема, — сказав Равік.

— Я так і думав. Учора дарма було й сподіватися.

— Чому? Вчора якраз минуло чотирнадцять днів.

— Не можна розраховувати все до одного дня. Ти весь час сидів у "Принці Уельському"?

— Так. Від самого ранку й досі.

— Він подзвонить завтра, — сказав Морозов. — Сьогодні він міг залагоджувати якісь справи або виїхав на день пізніше.

— Завтра в мене операція.

— Вранці він не буде дзвонити.

Равік нічого не сказав. Він дивився на таксі, з якого виліз найманий танцюрист у білому смокінгу. За ним з'явилася бліда жінка з великими зубами. Морозов відчинив перед ними двері. Вся вулиця раптом запахла парфумами "Шанель". Жінка ледь припадала на ногу. Танцюрист розрахувався з таксистом і поплентався за нею. Жінка чекала на нього біля дверей. При світлі ліхтаря її очі здавалися зеленими, а зіниці обернулися в темні цятки.

— Так рано він напевне не подзвонить, — ще раз сказав Морозов, вернувшись від дверей.

Равік промовчав.

— Якщо ти залишиш мені ключа, я можу о восьмій піти туди, — повів далі Морозов. — І посидіти, поки ти повернешся.

— Тобі ж треба виспатися.

— Дурниці. Я можу лягти на твоє ліжко, коли захочу. Ніхто не буде дзвонити, але я посиджу, якщо це тебе заспокоїть.

— Я буду на операції до одинадцятої.

— Добре. Давай ключа. Я не хочу, щоб ти від хвилювання пришив якійсь дамі з вищих кіл яечник до живота.

Тоді вона через дев'ять місяців скине дитину. У тебе з собою ключ?

— Так. На.

Морозов сховав ключа до кишені. Потім витяг коробочку з м'ятними пастилками й запропонував Равікові. Той похитав головою. Морозов узяв кілька й укинув у рот. Вони зникли в його бороді, ніби маленькі білі пташки в густому лісі.

— Відсвіжують, — сказав він.

— Тобі колись доводилося сидіти цілий день у кімнаті з плюшевими меблями й чекати? — спитав Равік.

— Доводилося сидіти й довше. А тобі ні?

— Доводилось і мені, але тоді я не на таке чекав.

— Ти не взяв ніякої книжки читати?

— Узяв, і не одну. Але не прочитав жодного рядка. Тобі ще скільки тут стояти?

Морозов відчинив дверці таксі, яким приїхало кілька американців. Потім відчинив перед ними двері.

— Години дві, не менше, — сказав він, вернувшись до Равіка. — Бачиш, що тут робиться. Я не пам'ятаю ще такого божевільного літа. До речі, Джоан теж тут.

— Он як?

— Тут. І вже з іншим, якщо це тебе цікавить.

— Нітрохи не цікавить. Отже, після одинадцятої побачимося, — сказав Равік і

пішов.

— Стривай! — гукнув Морозов.

Равік обернувся.

— Як же ти потрапиш до своєї кімнати в "Принці Уельському"? — сказав Морозов, витягаючи з кишені ключа. — Я ж побачу тебе аж після одинадцятої. На! А коли виходитимеш, лиши двері незамкнені.

— Я посплю в "Ентернаціоналі", — сказав Равік, беручи ключа. — Краще буде, коли мене якнайменше бачитимуть у "Принці Уельському".

— Але приходь туди хоч ночувати. В готелі не зупиняються, якщо в ньому не ночують. Це було б підозріло, часом би поліція почала розпитувати про тебе.

— Може, й так. Але якщо вона зацікавиться мною, то краще, коли можна буде довести, що я весь час жив у "Ентернаціоналі". А в "Принці Уельському" я зробив усе що треба. Розкуйовдив ліжку, а вмивальник, ванну, рушники і все інше довів до такого вигляду, щоб здавалося, ніби я просто дуже рано вийшов з номера.

— Чудово. То віддай мені назад ключа.

Равік похитав головою.

— Я вирішив, що тобі краще там не показуватися.

— Мені можна.

— Не можна, Борисе. Не будьмо йолопами. Твоя борода кожному впадає в око. До того ж ти правду казав: я повинен жити й поводитися так, наче нічого особливого не сталося. Якщо Гааке справді подзвонить дуже рано й не застане мене, то неодмінно озветься ще раз після обіду. Мені треба на це розраховувати, а то я за добу стану психопатом.

— Куди ти тепер ідеш?

— Спати. Він не подзвонить так рано.

— Коли хочеш, ми можемо потім десь зустрітися.

— Ні, Борисе. Поки ти звільнишся, я вже, мабуть, засну. А о восьмій у мене операція.

Морозов недовірко глянув на нього.

— Ну, то я загляну до тебе в "Принці Уельський" надвечір. А часом би сталося щось раніше, подзвони мені до готелю.

— Добре.

Вулиці. Місто. Червонясте небо. Осяяні ліхтарями червононі, білі та блакитні будинки під ним. Вітерець вихоплюється з-за рогу бістро, ніби грається, як лагідне кошеня. Люди, свіже повітря, таке приємне після цілодобового чекання в задушливому готельному номері. Равік ішов по авеню за "Шехерезадою". Дерева за залізними ґратами несміливо посилали у свинцеву ніч згадку про зелень і ліс. Равік раптом відчув себе таким стомленим і спустошеним, що мало не впав. А що якби махнути на все це рукою, переконував його якийсь внутрішній голос, забути, скинути з себе, як гадюка скидає шкіру? Нащо мені ця мелодрама з минулого, майже цілком забутого? Нащо мені той чоловік, те сліпе знаряддя чужої волі, маленький гвинтик у страшному механізмі

варварства, що сонячним затемненням нависло над Середньою Європою?

Нащо воно йому? Якась повія спробувала заманити його на темне подвір'я. Вона розгорнула сукню, пошиту так, що, коли відстібнути пояс, поли розчахуються, ніби в халаті. Тіло, що невиразно біліє в темряві, чорні панчохи, чорне лоно, чорні очні ями, з яких не видно очей... В'яле тіло, що вже почало розпадатися, вже ніби фосфорисціювало...

Сутенер із прилиплою до верхньої губи сигаретою стояв, прихилившись до дерева, й стежив за ним. Проїхало дві підводи з городиною. Коні кивали головами й напружували м'язи під шкірою. Міцний дух петрушки й кучерявої капусти. Її головки у віночку зеленого листя скидалися на закам'янілий мозок. Червоні помідори, кошики з стручками квасолі, з цибулею, черешнями й селерою.

Нащо воно йому? На одного більше, на одного менше. Більше чи менше на одного з сотень тисяч таких самих убивць або й ще гірших. На одного менше... Равік раптово зупинився. Саме так! У голові зненацька проясніло. Саме так! Вони тому й розперезалися, що люди стомились, хотіли забути, що кожен думав: "Нащо воно мені?" Саме так! На одного менше! Так, на одного менше — це ніщо, але це й усе! Все! Равік поволі витяг з кишені сигарету й так само поволі закурив. І враз, коли жовте світло сірника освітило його складені долоні, немов печеру з проваллями й розколинами, він усвідомив, що немає такої сили, яка б утримала його від наміру вбити Гааке. Якимось дивом це раптом стало для нього головним, набагато важливішим, ніж особиста помста. Йому здалося, що коли він не зробить цього, то спричиниться до якогось страхітливого злочину, що світ назавжди втратить щось, коли він залишиться бездіяльним. Водночас він добре знав, що це неправда, а однаково всупереч усякому глуздові й логіці в його крові пульсувало зловісне переконання, що він повинен це зробити, ніби від цього вчинку розходитимуться колами невидимі хвилі, які потім викличуть багато більшої міри події. Він знав, що Гааке лише дрібний клерк в імперії жаху, що значення його дуже невелике, але й зненацька усвідомив, що було безмежно важливо вбити його.

Світло в печері зі складених долонь погасло. Равік викинув сірника. У вітті дерев іще висів сутінок. Срібна павутина, підтримувана піччикато зграї горобців, які щойно прокинулися. Равік здивовано озирнувся довкола. В ньому сталася якась зміна. Відбувся невидимий суд, і винесемо вирок. Він раптом чітко, як на долоні, побачив дерева, жовті мури будинку, сірі залізні ґрати поряд із собою, вулицю в блакитній ранковій імлі. В нього було таке почуття, що він ніколи не забуде цієї картини. Аж цієї хвилини він остаточно впевнився, що вб'є Гааке й що це не тільки його особиста, дрібна справа, а щось далеко більше — початок.

Він саме поминав двері "Озїріса". Звідти, хитаючись, вийшло кілька п'яних з осклілими очима й червоними обличчями. Таксі ніде не було видно. Вони постояли хвилину, перекидаючись сороміцькими словами, тоді пішли, важко гупаючи по бруку. Говорили вони по-німецькому.

Равік хотів піти до свого готелю, але тепер передумав. Він згадав, як Роланда

казала, що в останні місяці до них занадилися німецькі туристи, і зайшов до "Озіріса".

Роланда, як завжди, в чорній скромній сукні, стояла за прилавком бару, холодна й спостережлива. Оркестріон гримів па весь голос, і його звуки відбивалися від стін, розмальованих у єгипетському стилі.

— Роландо! — покликав Равік.

Вона обернулася.

— Равік! Давно тебе тут не було. Добре, що ти прийшов.

— А що таке?

Равік підійшов до прилавка й оглянув залу. Вона була майже порожня. Лише подекуди біля столиків сиділи сонні клієнти.

— Я тут кінчаю роботу, — сказала Роланда. — За тиждень їду.

— Назовсім?

Вона кивнула головою й витягла з-за викота сукні телеграму.

— Ось дивися.

Равік розгорнув телеграму, прочитав і віддав назад.

— Твоя тітка нарешті померла?

— Так. Я вертаюся додому. Я вже сказала мадам. Вона лютує, але розуміє мене. Тут мене замінить Жанетта. Їй ще тільки треба з усім познайомитися. — Роланда засміялася. — Бідолашна мадам. Так хотіла цього року похизуватися в Канні. В її віллі вже повно гостей, адже вона торік стала графінею — вийшла заміж за якогось підупалого аристократа з Тулузи. Платить йому по п'ять тисяч франків на місяць, аби тільки він не вилазив зі свого маєтку. А тепер їй доведеться сидіти тут.

— Ти відкриєш власну кав'ярню?

— Так. Я вже бігаю по місту цілими днями й замовляю все що треба. В Парижі воно коштує дешевше. Вже купила завіси. Як тобі цей малюнок?

Вона витягла з-за викота сукні зім'ятий клапоть матерії. Квітки на жовтому тлі.

— Чудовий, — сказав Равік.

— Я купила їх зі знижкою на сімдесят відсотків. Залежалися з минулого року. — Роланда радісно й ніжно дивилася на клапоть. — Заощадила триста сімдесят франків. Правда, непогано?

— Дивовижно. Ти вийдеш заміж?

— Авжеж.

— А чого тобі квапитись? Чому не почекати й не влаштувати все так, як тобі хотілося б?

Роланда засміялася.

— Ти нічого не тямиш у цьому, Равіку. Без чоловіка не можна. Що то за кав'ярня без чоловіка? Я знаю, що роблю.

Вона була здорова, спокійна, впевнена. Вона все обміркувала. Що то за кав'ярня без чоловіка.

— Хоч не переводь зразу на нього гроші,— сказав Равік. — Почекай, побачиш, як у вас складеться життя.

Роланда знов засміялася.

— Я знаю, як воно складеться. Ми розважні люди, потрібні одне одному, щоб провадити наше діло. Чоловік — не чоловік, якщо всі гроші в руках у жінки. Мені не потрібен якийсь скиглій. Я хочу поважати свого чоловіка. А як я його поважатиму, коли він на кожную дрібницю проситиме в мене грошей? Невже ти цього не розумієш?

— Розумію, — сказав Равік, хоч насправді не розумів її.

— Ну й добре, — задоволено кивнула головою Роланда. — Вип'єш чогось?

— Ні. Мені треба йти. Я проходив повз вас і заглянув просто так. У мене вранці робота.

Вона глянула на нього.

— Ти цілком тверезий. Може, хочеш дівчину?

— Ні.

Легеньким помахом руки Роланда наказала двом дівчатам підійти до гостя, що сидючи заснув на канапі. Решта не мали що робити. Кілька з них ще сиділи на м'яких дзигликах, поставлених у два ряди посеред зали. А решта каталися на слизькому паркеті в коридорі, як діти взимку на ковзанці. Одна присідала навпочіпки, а дві бігли підскоком і тягли її за собою довгим коридором. Маяли коси, здригалися груди, білили плечі, здіймалися вгору коротенькі шовкові спіднички. Дівчата верещали з задоволення. "Озіріс" раптом обернувся в ідилічну сцену райської невинності.

— Нічого не вдієш, літо, — мовила Роланда. — Доводиться вранці давати їм трохи волі.— Вона обернулася до Равіка. — У четвер мій прощальний вечір. Мадам влаштовує бенкет на мою честь. Ти прийдеш?

— У четвер?

— Так.

У четвер, подумав Равік. За сім днів. Сім днів, наче сім років. У четвер... Тоді вже давно буде по всьому. В четвер... Хто може задумувати щось за такий довгий час?

— Звичайно, прийду, — відповів він. — А де він буде?

— Тут. О шостій годині.

— Добре. Я прийду. На добраніч, Роландо.

— На добраніч, Равіку.

Це сталося, коли він уводив стягувач. Раптом його ніби залила гаряча, навальна хвиля. Він на мить затримався. Відкрита червона рана, легенька пара, що здіймалася з теплих вологих серветок, на яких лежали відсунуті вгору кишки, кров, що проступала з дрібніших судин навколо жил, затиснутих клемами... У яскравому світлі ламп він раптом побачив Ежені, що запитально дивилася на нього, побачив кожную пору й кожен волосок на великому Веберовому обличчі... За мить він опанував себе і знов спокійно взявся до роботи.

Він почав зашивати рану. Руки орудували машинально. Рана поступово закривалася. Він відчув, як із ямок під пахвами по руках і по тілу в нього тече піт.

— Ви б не докінчили за мене шов? — спитав він Вебера.

— Добре. Щось сталося?

— Ні. Просто парко. Я сьогодні не виспався.

Вебер перехопив погляд Ежені.

— Буває, Ежені,— сказав він. — Навіть із праведниками.

На мить операційна захиталася в нього перед очима.

Страшна втома. Вебер зашивав далі. Равік машинально допомагав йому. Язик у нього спух. Піднебіння стало як ватяне. Він дихав дуже повільно. Мак, подумав наче хтось чужий у ньому. Мак у Фландрії. Розпанаханий червоний живіт. Червона розквітла квітка маку, безсоромна таємниця життя — під самою рукою з ножем. Судом, що пробігла від плечей до пальців, магнітний контакт. Це смерть десь здалеку давала йому знак. Я не повинен більше оперувати, поки все те не скінчиться, подумав він.

Вебер змастив йодом закінчений шов.

— Усе.

Ежені пересунула оперованого на візок і тихо викотила з кімнати.

— Дати вам сигарету? — спитав Вебер,

— Ні. Мені треба йти. Є справи. Я вам більше не потрібен?

— Ні.— Вебер вражено подивився на нього. — Чого ви так поспішаєте? Випийте вермуту з содовою водою або чогось прохолодного.

— Не можу. Мені справді треба йти! Я не думав, що вже так пізно. До побачення, Вебере.

Він швидко вийшов. Таксі, подумав він надворі. Якнайшвидше спіймати таксі. Побачивши якийсь "сітроен", він зупинив його.

— До готелю "Принц Уельський"! Швидко!

Треба сказати Веберові, хай кілька днів обходиться без мене, подумав Равік. Це не робота. Я шаленію, коли раптом під час операції подумаю, що саме тепер може зателефонувати Гааке.

Равік розрахувався з водієм і зайшов до вестибюля. Йому здавалося, що ліфт ніколи не прийде. Піднявшись врешті на свій поверх, він перейшов широкий коридор і квапливо відімкнув номер. Швидше до телефону. Він підняв трубку так, ніби то була важка гиря.

— Говорить фон Горн. До мене ніхто не дзвонив?

— Хвилиночку, пане.

Равік почекав. Знов почувся голос телефоністки.

— Ні. Не дзвонив ніхто.

— Дякую.

Морозов прийшов надвечір.

— Ти обідав? — спитав він.

— Ні. Чекав на тебе. Ми можемо попоїсти разом тут.

— Не вигадуй. Це впаде в око. У Парижі ніхто не обідає в номері. Хіба що хтось хворий. Іди попоїж. А я побуду тут. У цей час ніхто не подзвонить. Всі обідають. Священний звичай. А часом би він усе-таки подзвонив, я назвуся твоїм служником, візьму в нього номер телефону і скажу, що ти повернешся за півгодини.

Равік завагався.

— Ну, добре, — нарешті погодився він. — Я повернуся за двадцять хвилин.

— Не поспішай. Ти й так довго чекав. Тепер тобі не можна нервуватися. Ти підеш до "Фуке"?

— Так.

— Замов собі "вувре" врожаю тридцять сьомого року. Я саме звідти. Чудове вино.

— Добре.

Равік спустився ліфтом донизу, швидко перетнув вулицю і пройшов терасу ресторану. Тоді покрутився по залі. Гааке ніде не було. Равік сів за вільний столик з боку авеню Георга П'ятого й замовив яловичу печеню, салат, козячий сир і карафку "вувре".

Обідаючи, він стежив за собою. Присилував себе розкуштувати вино. Воно було не міцне й ледь іскристе. Він їв поволі, озирався навколо, зводив очі на небо, що блакитним шовковим прапором повисло над Тріумфальною аркою. Тоді замовив ще одну карафку вина й відчув його терпкуватий смак. Поволі викурив сигарету. Він не хотів поспішати, тому ще трохи посидів, роздивляючись на перехожих. Потім устав, перетнув вулицю й пішов назад до готелю "Принц Уельський". За цей час він про все забув.

— Ну, яке "вувре"? — спитав Морозов.

— Добре.

Морозов витяг кишенькові шахи.

— Зіграємо партію?

— Давай.

Вони розставили фігури, повтикавши їх у дірочки на шахівниці. Морозов сів у крісло, а Равік на канапу.

— Мабуть, без паспорта я тут не проживу більше як три дні,— сказав він.

— Тебе вже питали про нього?

— Ще ні. Часом вони вимагають паспорт з візою, коли ти вселяєшся. Тому я й перебрався сюди вночі. Черговий не дуже розпитував мене. Я сказав йому, що наймаю номер на п'ять днів.

— У дорогих готелях на це не звертають особливої уваги.

— Та коли вони все-таки попросять, щоб я показав паспорт, буде важко залишитися.

— Поки що ніхто тебе не чіпає. Я дізнавався в "Георгові П'ятому" і в "Ріці", там теж не вимагають паспорта. Ти записався американцем?

— Ні. Голландцем із Утрехта. Трохи не пасувало німецьке прізвище. Тому про всяк випадок я його ледь змінив — ван Горн, а не фон Горн. Гааке не почує різниці, коли питає про мене.

— Добре. Думаю, що все буде гаразд. Ти ж найняв не якийсь там дешевий номер, тому тобою ніхто не зацікавиться.

— Я теж так думаю.

— Шкода, що ти назвав себе Горном. Я міг би тобі дістати бездоганне посвідчення особи, дійсне ще цілий рік. Одного мого приятеля, що помер сім місяців тому. Коли поліція оглядала тіло, ми сказали, що то був безпаспортний німецький утікач. І так урятували посвідчення. Хіба не однаково, що його десь поховали як Йозефа Вайса. А тут з його паперами жило вже двоє емігрантів. Звати його було Іван Ключе. Як бачиш, не російське прізвище. Зблякла фотографія в профіль, без печатки, її легко замінити.

— Краще хай буде так, як є,— сказав Равік. — Коли я звідси виберуся, прізвище Горн мені вже не буде потрібне й папери також.

— З посвідченням я б не боявся поліції. Зрештою, вона й не прийде. Поліція не цікавиться готелями, де за номер платять більше як сто франків на добу. Я знаю одного втікача, що вже п'ять років живе в "Ріці" без паперів. І тільки нічний порт'є знає про це. А ти подумав, що зробиш, якщо ті типи все-таки з'являться?

— Звичайно. Скажу, що віддав паспорт в аргентинське посольство, щоб отримати візу. Пообіцяю другого дня принести. Залишу свою валізку і вшиюся. Думаю, що встигну. Запит надійде спершу від дирекції, а не від поліції. Я на це розраховую. Тільки що тоді вже не зможу сюди вернутися.

— Все буде гаразд.

Вони грали в шахи до пів на дев'яту.

— Тепер іди повечеряй, — сказав Морозов. — А я ще трохи посиджу тут, тоді подамся в "Шехерезаду".

— Я пізніше повечеряю тут.

— Дурниці. Іди й добре попоїж. Коли той жевжик усе-таки озветься, тобі, мабуть, спершу доведеться з ним випити. А пити краще на ситий шлунок. Ти вже знаєш, куди підеш із ним?

— Знаю.

— Тобто, коли він захоче розважитись або випити?

— Так. Я знаю чимало місць, де ніхто ніким не цікавиться.

— То йди вечеряти. Нічого не пий. І замов щось поживне й масне.

— Добре.

Равік знов пішов до "Фуке". Все йому здавалося нереальним, наче він читав якусь книжку, чи дивився мелодраматичний фільм, чи спав і бачив сон. Він знов обійшов ресторан з усіх боків. Тераси були повні-повнісінькі. Він перевіряв кожен столик. Гааке ніде не було.

Равік сів до маленького столика поблизу дверей, звідки можна було стежити за входом і вулицею. Поряд із ним дві жінки говорили про крамниці "Ск'япареллі" і "Менбоше". Чоловік із ріденькою борідкою, що сидів біля них, мовчав. Із другого боку кілька французів розмовляли про політику. Один був за "Вогненні хрести", другий — за комуністів, а решта з обох сміялися. І всі вони час від часу поглядали на двох вродливих, самовпевнених американок, що неподалік пили вермут.

Вечеряючи, Равік стежив за вулицею. Він був не такий дурний, щоб не вірити у випадок. Його не буває тільки в добрій літературі, а в житті скільки завгодно. Дня не

минає, щоб когось не перестрів випадок, часом найбезглуздіший. У ресторані він просидів півгодини. Тепер йому було не так важко, як в обід. Потім він ще раз обійшов терасу з боку Єлісейських полів і повернувся до готелю.

— Ось ключ від твоєї машини, — сказав Морозов. — Я її поміняв. Узяв синій "тальбо" зі шкіряними сидіннями. А на тій були з матерії. Шкіру легше відмити. Це кабріолет — можеш їхати з піднятим верхом, а можеш з опущеним. Але завжди тримай віконця відчинені. Якщо доведеться стріляти в машині, гляди, щоб куля не залишила на ній сліду. Я найняв "тальбо" на два тижні. Нізащо не відгонь його відразу в гараж. Нехай трохи постоїть десь на бічній вулиці, де повно машин. І провітри салон. Тепер вона стоїть на вулиці Беррі навпроти готелю "Ланкастер".

— Добре, — мовив Равік. Він поклав ключа біля телефону.

— А ось папери на машину. Прав мені не пощастило дістати. Не хотілося, щоб до цієї справи були причетні надто багато людей.

— Прав мені не треба. В Антібі я весь час їздив без них.

Равік поклав папери поряд із ключем.

— Цієї ночі постав машину на іншій вулиці, — сказав Морозов.

Мелодрама, подумав Равік. Дешева мелодрама.

— Я так і зроблю, Борисе. Дякую.

— Шкода, що я не можу поїхати з тобою.

— А я й не хотів би, щоб ти їхав зі мною. Таке треба робити самому.

— Правда. Тільки не ризикуй дарма, але не прогав нагоди. Вбий його, і все.

Равік усміхнувся.

— Ти мені вже казав це разів сто.

— Хоч скільки кажи, не зашкодить. У вирішальну хвилину людині може спасти на думку чортзна-що. Так було з Волковським тисяча дев'ятсот п'ятнадцятого року в Москві. Він раптом схибнувся на почутті честі. Як, буває, мисливець не здатен підняти руку на безборонну здобич. Мовляв, не можна байдуже вбивати людей і таке інше. От його й застрілив один поганець. У тебе є сигарети?

— Ціла сотня. Крім того, тут можна що завгодно замовити по телефону.

— Зайди в готель і збуди мене, якщо я вже піду з "Шахерезади".

— Зайду так чи так. Навіть якщо нічого не станеться.

— Добре. Бувай, Равіку.

— Бувай, Борисе.

Равік зачинив за ним двері. В кімнаті раптом стало дуже тихо. Він сів у куток канапи й почав роздивлятися на шпалери з синьої матерії з каймою. За два дні він їх краще вивчив, ніж шпалери в кімнатах, де мешкав роками. Вивчив він і дзеркало, і сірий велюровий килим на підлозі з темною плямою біля вікна, і кожну лінію столу, ліжка, чохли на кріслах — все було вже таке знайоме, що його аж нудило, як він дивився на нього. Тільки телефон здавався чимось невідомим і таємничим.

XXIX

"Тальбо" стояв на вулиці Бассано між "рено" й "мерседес-бенцом". "Мерседес" був

новий і мав італійський номер. Равік почав виводити машину. Він так нетерпеливився, що не розрахував відстань, заднім бампером зачепив ліве крило "мерседеса" й залишив на ньому подряпину. Не звернувши на це ніякої уваги, він швидко поїхав у напрямку бульвару Осман.

Їхав він дуже швидко. Приємно було сидіти за кермом. Це трохи розвіювало тяжке почуття розчарування, що ніби цементом забило йому груди.

Була четверта година ночі. Може, треба було ще почекати? Та раптом йому все здалося безглуздим. Гааке, мабуть, давно забув про їхню випадкову зустріч. Або взагалі не приїхав до Парижа. В них там повно інших справ.

Морозов стояв біля входу до "Шехерезади". Равік поставив машину за найближчим рогом і вернувся до нього. Морозов здалеку помітив його.

— Тобі передали, що я дзвонив?

— Ні. А що таке?

— Я дзвонив тобі хвилин п'ять тому. В нас сидить кілька німців. Один із них схожий на...

— Де?

— Біля оркестру. Єдиний столик, де сидять самі чоловіки. Тобі його буде видно від дверей.

— Добре.

— Сядь до маленького столика біля входу. Я попросив тримати його для тебе.

— Добре, Борисе, добре.

Равік зупинився в дверях. У залі було темно. Промінь прожектора падав на танцювальний майданчик, освітлюючи співачку в сріблястій сукні. Вузкий конус світла був такий потужний, що за ним нічого не було видно. Равік дивився на столик біля оркестру й не бачив його, все затуляла біла миготлива смуга світла.

Він сів до столика біля дверей. Офіціант приніс йому карафку з горілкою. Оркестр ніби знемагав. Повільно, мов слимак, повз солодкавий туман мелодії. "J'attendrai... J'attendrai".

Співачка вклонилася, залунали оплески. Равік подався вперед. Він напружено чекав, коли згасне прожектор. Співачка обернулася до оркестру. Циган кивнув їй і приклав скрипку до підборіддя. Цимбали підкинули вгору кілька приглушених пасажів. Іще одна пісенька — "La chapelle au clair de la lune" [15]. Равік заплющив очі. Чекати було невимовно тяжко.

Він сидів рівно, напружений, як струна. Минула ціла вічність, поки пісня скінчилася. Прожектор погас. Під скляними столиками засвітилося світло. Першої миті він нічого не побачив, самі лише невиразні обриси. Надто довго він дивився на сліпучий прожектор. Він ще раз заплющив очі, тоді розплющив їх і відразу побачив той столик.

Равік поволі відхилився назад. Серед тих, що там сиділи, Гааке не було. Він довго сидів, не рухаючись. Його раптом охопила страшна втома. Повіки важко опадали на очі. Все навколо погойдувалось і нерівними хвилями напливало на нього. Музика,

голоси, то гучніші, то знов тихіші, приглушений гамір одурманювали його після тиші готельного номера й цього нового розчарування. Це був ніби калейдоскоп снів, легкий гіпноз, що огортав змучені думками й чеканням клітини мозку.

Серед тих, що танцювали в тьмяному кружалі світла, він помітив Джоан. Її відкрите, спрагле обличчя було відхилене назад, голова майже торкалася плеча партнера. В душі Равіка ніщо не озвалося. Ніхто не може стати чужішим, як той, кого ти колись кохав, стомлено подумав він. Рветься таємнича пуповина, що пов'язує його з твоєю уявою. Від одного до одного ще, може, й пробіжить блискавка, немов бліде сяйво далекої, примарної зірки, та це мертве світло. Воно збуджує, але вже не запалює: між вами урвався невидимий струм почуттів. Равік відхилив голову на спинку канапи. Вузький місток інтимності, перекинутий над проваллям. Скільки вигадано чарівних назв для темного потягу двох статей. Зоряні квітки над поверхнею моря, в якому тонеш, коли хочеш їх зірвати.

Равік випростався. Треба йти, поки остаточно не здолав сон. Він підкликав офіціанта.

— Скільки з мене?

— Ніскільки, — відповів той.

— Як це?

— Ви нічого не пили.

— Ай правда.

Він дав офіціантові на чай і вийшов.

— Не він? — спитав Морозов надворі.

— Ні,— відповів Равік.

Морозов співчутливо глянув на нього.

— З мене досить, — сказав Равік. — Це якась безглузда гра в хованки, хай їй біс. Я вже чекаю п'ять днів. Гааке сказав мені, що ніколи не затримується в Парижі більше, як два-три дні. Виходить, він уже поїхав, коли взагалі приїздив.

— Іди спати, — порадив Морозов.

— У мене безсоння. Я зараз поїду в "Принц Уельський", заберу валізу і здам номер.

— Добре, — сказав Морозов. — То побачимося завтра в обід.

— Де?

— У "Принці Уельському".

Равік глянув на нього.

— Так, твоя правда. Я верзу казна-що. А може, й ні. Може, я маю слухність.

— Почекай ще до завтрашнього вечора.

— Добре. Побачу. На добраніч, Борисе.

— На добраніч, Равіку.

Равік проїхав повз "Озіріс" і залишив машину за рогом. Йому було страшно повертатися до своєї кімнати в "Ентернаціоналі". Може, поспати годину або дві тут? Сьогодні понеділок, спокійний день для борделя, подумав він. Швейцара біля входу не видно. Мабуть, нікого з гостей уже немає.

Роланда стояла недалеко від дверей. Звідти їй було видно всю залу. Вона була майже порожня, і через те оркестріон, здавалося, гримів дужче, ніж звичайно.

— Сьогодні, бачу, у вас не дуже завізно? — спитав Равік.

— Нікого немає. Он тільки той зануда ще сидить. Хтивий, як цап, а нагору ніяк не йде. Бувають такі. Кортить, але боїться. Теж німець. Ну, та за вино він заплатив, а ми однаково скоро зачиняємо.

Равік байдуже глянув на столик. Гість сидів до нього спиною. З ним було дві дівчини. Коли він нахилився до однієї з них і взяв у жмені її голі груди, Равік побачив його обличчя. То був Гааке.

Роландин голос долинав до нього, ніби крізь гупання барабана. Равік не розумів, що вона казала. Тільки похопився, що відійшов назад і тепер стояв у дверях, щоб бачити край столика і щоб самого його не було видно.

— Хочеш чарку коньяку? — долинув нарешті крізь барабанний стукіт голос Роланди.

Пронизливий вереск оркестріона. Равік усе ще похитувався, груди йому судомило. Він стискав кулаки, впиваючись нігтями в долоні. Аби тільки Гааке не побачив його тут. І аби Роланда не помітила, що він його знає.

— Ні,— почув він власний голос. — Я сьогодні й так забагато випив. Кажеш, німець? Ти його знаєш?

Роланда здвигнула плечима.

— Не маю уявлення, хто він такий. Вони всі на один копил. Цей начебто ще ніколи не був у нас. А може, все-таки щось вип'єш?

— Ні. Я заглянув тільки на хвилинку. — Він відчув, що Роланда дивиться на нього, і зусиллям волі вдає спокійного. — Просто хотів перепитати, коли твій вечір, — мовив він. — У четвер чи в п'ятницю?

— У четвер, Равіку. Ти ж приїдеш?

— Неодмінно. Забув лише, в який саме день.

— У четвер о шостій.

— Добре. Я не спізнюся. Оце я тільки й хотів дізнатися. А тепер мені треба йти. На добраніч, Роландо.

— На добраніч, Равіку.

Біла ніч зненацька завирувала. Не стало будинків, саме нагромадження каменів, джунглі вікон. Знову війна, патрулі скрадаються вздовж порожніх вулиць. Машина стоїть у сховку, мотор тихо гуде, треба вистежити супротивника.

Застрілити його, коли він вийде? Равік оглянув вулицю. Кілька машин. Жовте світло. Коти... Під одним ліхтарем віддалік хтось стоїть, наче поліцай. Номер на машині, гуркіт пострілу. Роланда щойно розмовляла з ним... Як казав Морозов? Тільки не ризикуй дарма, воно цього не варте.

Портє біля дверей не було. І жодного таксі. Добре! В понеділок так пізно сюди мало хто їздить. Не встиг Равік подумати про це, як заторохтів "сітроен" і зупинився перед входом. Водій закурив сигарету й голосно позіхнув. Равік відчув, як по шкірі в

нього побігли мурашки, але не зрушив з місця.

А може, вилізти й сказати водієві, що в "Озірісі" вже нікого немає? Ні, не можна. Чи відіслати його, заплативши наперед, з якимось дорученням? Наприклад, до Морозова. Равік вирвав з нотатника аркушик, написав на ньому записку, тоді порвав її і написав другу. Хай Морозов не чекає його в "Шехерезаді". Підписався він ім'ям, що перше спало йому на думку.

Раптом водій таксі ввімкнув мотор і рушив з місця. Равік визирнув з машини, але нічого не побачив. Невже Гааке сів туди, поки він писав записку? Він миттю ввімкнув першу швидкість, повернув за ріг і помчав за таксі. Крізь заднє скло не видно було нікого. Але Гааке міг сидіти в кутку. Нарешті він перегнав таксі. В темній кібіні нічого не можна було роздивитися. Він знову відстав, тоді наблизився до таксі майже впритул. Водій обернувся й вилаявся:

— Гей ти, дурню! Хочеш мене притиснути до тротуару?

— У твоїй машині їде мій приятель.

— П'яна пико! — крикнув той. — Не бачиш, що машина порожня?

Тієї миті Равік і сам помітив, що лічильник таксі не ввімкнений. Він рвучко обернув "тальбо" й помчав назад.

Гааке стояв край тротуару й махав рукою:

— Алло, таксі!

Равік під'їхав до нього й загальмував.

— Таксі? — спитав Гааке.

— Ні.— Равік висунувся з вікна й гукнув — Привіт!

Гааке, прищуливши очі, приглядався до нього.

— Що таке?

— Ми, здається, знайомі,— відповів Равік по-німецькому.

Гааке нахилився ближче, і з його обличчя зник вираз настороженості.

— Боже... пан фон... фон...

— Горн.

— Так! Справді! Пан фон Горн! Ну звичайно! Ото несподіванка! Де ви весь час були?

— У Парижі, а де ж. Сідайте. Я не знав, що ви приїхали.

— Я вам дзвонив кілька разів. Ви перебралися в інший готель?

— Ні. І далі мешкаю в "Принці Уельському". — Равік відчинив дверці.— Сідайте, я вас підвезу. О цій порі не так легко знайти таксі.

Гааке поставив ногу на приступку. Равік відчув його подих. Побачив червоне, розпашіле обличчя.

— "Принц Уельський"! — вигукнув Гааке. — Он воно що! "Принц Уельський"! А я водно дзвонив у готель "Георг П'ятий", хай йому біс. — Він голосно засміявся. — Там вас ніхто не знає. Тепер усе зрозуміло! Звичайно, "Принц Уельський"! Я переплутав. Не взяв із собою старого нотатника. Думав, що й так пам'ятатиму.

Равік не спускав з ока вхід до "Озіріса". Ще якусь хвилину звідти ніхто не з'явиться.

Дівчатам треба спершу переодягтися. Та однаково краще якомога швидше затягти Гааке в машину.

— Ви хотіли заскочити сюди? — по-приятельському спитав Гааке.

— Та думав. Але вже запізно.

Гааке гучно зітхнув.

— Правда, голубе. Я вийшов останній. Вони сказали, що закривають.

— Нічого. Однаково там у них нудно. Можна податися кудись-інде. Сідайте!

— А хіба ще десь відчинено?

— Аякже. У справжніх публічних домах тільки тепер і починається життя. А такі, як цей, — лише для туристів.

— Та невже? А я гадав... Цей наче теж непоганий.

— Та що ви! Є багато кращі. А це звичайнісінький бордель.

Равік кілька разів натиснув на педаль газу. Мотор то починав ревіти, то затихав. Равік добре розрахував: Гааке врешті заліз у машину і зручно вмовився на сидінні поряд із ним.

— Я дуже радий, що зустрів вас, — сказав він. — Справді радий.

Равік сягнув рукою понад ним і зачинив дверці.

— Я також радий.

— А все-таки тут цікаво! Повно голих дівчат. І як та поліція дозволяє таке! Мабуть, більшість із них хворі, еге ж?

— Можливо. В таких місцях, звичайно, ніколи немає певності.

Равік рушив з місця.

— А хіба є місця, де можна мати цілковиту певність? — Гааке відкусив кінчик сигари. — Не дуже хочеться вернутись додому з трипером. А з другого боку — живеш на світі лише один раз...

— Так, — погодився Равік і подав Гааке електричну запальничку.

— Куди ми їдемо?

— Може, почнемо з "Maison de rendez-vous"? [16]

— А що це таке?

— Дім, де дами з вищих кіл шукають пригод.

— Як? Справжні дами з вищих кіл?

— Авжеж. Жінки, в яких надто старі чоловіки. Жінки, в яких чоловіки нудні. Жінки, в яких чоловіки заробляють надто мало грошей.

— Але дозвольте... Не можуть же вони так просто... Як вони це влаштовують?

— Жінки приїзять туди на годину або на кілька годин. На коктейль чи на чашку чаю. Декоких викликають по телефону. Звичайно, це не дім розпусти, як тут на Монмартрі. Я знаю одну чудову віллу, просто в Булонському лісі. У господині такий вигляд і такі манери, що хоч би й герцогині. Все надзвичайно вишукане, пристойне й елегантне.

Равік говорив поволі й спокійно, стримуючи подих. Він сам чув, що збився на тон гіда, та однаково силував себе говорити далі, щоб заспокоїтися. В руках у нього

тремтіла кожна жилка, і він міцно стискав кермо машини, щоб угамувати те тремтіння.

— Ви здивуетесь, коли побачите вже саме приміщення. Всі меблі одного стилю, килими й гобелени старовинні, вина вишукані, обслуговування прекрасне, ну й, звичайно, цілковита певність щодо жінок.

Гааке випустив за спущену шибку хмарку диму й обернувся до Равіка.

— Те, що ви кажете, хоч кого звабить, любий пане фон Горне. Одне тільки хочеться запитати: це ж, мабуть, недешево коштує?

— Уявіть собі, що зовсім дешево.

Гааке вдоволено й трохи збентежено захихотів.

— Залежно, що для кого дешево, а що дорого! Для нас, німців, із нашою дрібкою валюти...

Равік похитав головою.

— Я близько знайомий з господинею вілли, яка мені дечим зобов'язана. Вона прийме нас як почесних гостей. Ви приїдете туди як мій приятель, тому з вас, може, взагалі не візьмуть ніяких грошей. Хіба невеликі чайові — а це буде менше, ніж ви платили в "Озірісі" за пляшку вина.

— Справді?

— Самі побачите.

Гааке вмовився зручніше.

— Чудово! Виходить, мені з біса пощастило. — Він усміхнувся до Равіка на весь рот. — А ви, бачу, великий знавець у цих справах. Мабуть, добру послугу зробили тій господині, що вона така до вас ласкава?

Равік обернувся і глянув йому просто у вічі.

— У тих, хто тримає такі будинки, часом бувають неприємності з владою. Невеличкі спроби шантажу. Ви розумієте, що я маю на увазі?

— Ще б пак! — Гааке на мить задумався. — То ви тут маєте такий великий вплив?

— Не дуже великий. Маю кілька приятелів у впливових колах.

— Це вже немало! Вони й нам би пригодилися. Може, побалакаємо колись про це?

— А чого ж, побалакаємо. Ви довго будете в Парижі?

Гааке засміявся.

— На лихо, я вас завжди зустрічаю тоді, коли мені вже треба їхати. Мій поїзд відходить о сьомій тридцять ранку. — Він глянув на годинник, вмонтований у панель машини. — За дві з половиною години. Я саме хотів вам сказати це. На той час я вже мушу бути на Північному вокзалі. Встигнемо?

— Цілком. Вам ще треба заїхати до готелю?

— Ні. Мої речі вже на вокзалі. За номер я розрахувався після обіду, щоб не платити ще за добу. Бо з нашими валютними запасами... — Він знов засміявся.

Равік раптом захопився, що й собі сміється. Він стиснув кермо. Не може бути, подумав він. Не може бути! Щось неодмінно трапиться, стане на заваді. Щоб усе так добре складалося... Ні, не може бути.

Від свіжого повітря Гааке зовсім розморило. Він почав трохи затинатися. Потім

відсунувся в куток і задрімав.

Спідня щелепа в нього відвисла, очі заплющились. Тим часом машина пірнула в безгомінну темряву Булонського лісу.

Світло фар, немов німа примара, летіло поперед машини, вихоплюючи з пільми химерні обриси дерев. Крізь відчинене вікно напливав запах акації. Тихий, безперервний шурхіт шин по асфальті, якому, здавалося, не буде кінця. Низьку нечутне, рівне гудіння мотора у вологому нічному повітрі. Блиснув невеликий ставок, майнули обриси верб, ясніші за стіну темних буків позад них. Голі галявини, притрушені перламутровою росою. Мадрідське шосе, дорога на Порт Сен-Джеймс, дорога на Неї. Якийсь заснулий будинок. Запах води. Сена.

Равік їхав бульваром Сени, На освітленій місяцем во^і пливли на чималій відстані одна від одної Дві темні баржі. На тій, що була далі, гавкав собака. По воді котилися голоси. На носі ближчої баржі світилося світло. Равік не зупинявся. Він їхав уздовж Сени, не міняючи швидкості, щоб не збудити Гааке. Добре було б стати і впоратися з Гааке тут, але він не зважувався. Баржі пливли надто близько від берега. Равік звернув на вулицю де ла Фем і поїхав геть від річки, назад до алеї де Лоншан. Він перетнув алею Королеви Маргарити, тоді звернув на вужчу вуличку.

Глянувши на Гааке, він побачив, що той сидить з розплющеними очима й дивиться на нього. В тьмяному світлі лампочок контрольних приладів очі його блищали, мов сині скляні кульки, і це подіяло на Равіка, як електричний удар.

— Прокинулися? — спитав він.

Гааке не відповів, лише й далі дивився на Равіка. Він сидів нерухомо, навіть очі в нього ніби застигли.

— Де ми? — нарешті спитав Гааке.

— У Булонському лісі. Недалеко від ресторану "Каскад".

— Скільки ми вже їдемо?

— Десять хвилин.

— Ні, довше.

— Навряд.

— Засинаючи, я глянув на циферблат. Ми їдемо вже більше як півгодини.

— Справді? — мовив Равік. — А я думав, що менше. Ми скоро будемо на місці.

Гааке не зводив із нього очей.

— Де?

— В "Maison de rendez-vous".

Гааке ворухнувся.

— Їдьте назад, — сказав він.

— Зараз?

— Так.

Хміль вивітрився з Гааке. Він був тверезий і насторожений. Обличчя його змінилося, з нього зник веселий, добродушний вираз. Аж тепер Равік побачив того Гааке, якого він знав, який навіки закарбувався йому в пам'яті в гестапівській катівні.

Досі його весь час бентежило почуття, що він хоче вбити невідому людину, до якої, власне, йому нема ніякого діла. У машині в нього сидів добродушний чоловік, що любив випити й розважитись, і, дивлячись на його обличчя, він надаремне дошукувався, чому ж його треба вбити, наче причина була не в цій людині, а в його власній уяві, і її доводилося все наново й наново обгрунтовувати. І ось раптом це почуття зникло. Перед ним були ті самі очі, що дивилися на нього, коли він, скорчений з болю, вкотре вже опритомнював у катівні. Ті самі холодні очі й той самий холодний, тихий, наполегливий голос.

Щось зненацька перевернулося в ньому, ніби електричний струм змінив свій напрямок. Напруга лишилася та сама, але все те, що спалахувало й пригасало, поривалось і знов зупинялося, кидалось у всі боки, тепер злилося в рівний потік, який мав тільки одну мету, і поза нею нічого більше не існувало. Загата з останніх років розсипалась на попіл, перед очима в нього знов з'явилася кімната з сірими стінами, сліпучими лампами без абажурів, з запахом крові, шкіри, поту, мук і страху...

— Чому? — спитав Равік.

— Мені треба вернутися. На мене чекають у готелі.

— Але ж ви сказали, що ваші речі вже на вокзалі.

— Так, речі на вокзалі. Та в мене є ще одна справа. Я зовсім забув про неї. Їдьте назад.

— Добре.

Минулого тижня Равік десятки разів об'їздив Булонський ліс удень і вночі й тепер знав, де саме перебуває. Аби ще протягти кілька хвилин. Він завернув у вузьку алею ліворуч.

— Ми їдемо назад?

— Так.

Важкий запах вологої землі під віттям дерев, крізь яке навіть удень не проглядає сонце. Дедалі густіша темрява. Яскравіше світло фар. Равік побачив у дзеркальце, як ліва рука Гааке поволі сповзла з поруччя і обережно потяглася до кишені. Кермо з правого боку, подумав він. Хвалити бога, що в цьому "тальбо" кермо з правого боку! Равік здолав поворот, тримаючи кермо лівою рукою і вдаючи, ніби його гойднуло вбік, тоді дав повний газ і помчав по рівній алеї. Через кілька секунд він з усієї сили загальмував.

Гальма заскреготали, "тальбо" з розгону підскочив задом і став. Равік упирався однією ногою в педаль, а другою в передок і втримав рівновагу. Гааке, не маючи такої опори й не сподіваючись поштовху, подався головою вперед. Він не встиг витягти руку з кишені, тому вдарився лобом об край панелі з приладами. Тієї миті Равік вихопив з правої кишені важкого розсувного ключа і вдарив ним Гааке по потилиці, в те місце, де кінчався череп.

Гааке вже не випростався. Він почав боком сповзати вниз, аж поки вперся правим плечем у панель.

Равік зразу ж дав газ і поїхав далі. В кінці алеї він прислонив фари. Їдучи, він

сторожко озирався, чи, бува, не почув хтось скреготу гальм. Може, краще витягти Гааке з машини й сховати в кущах, поки ніхто не з'явився? Врешті він зупинився біля перехрестя, вимкнув світло й мотор, вийшов з машини, підняв капот і відчинив дверці з того боку, де був Гааке. Звідси було добре видно й чути, що робиться навколо. Часом хтось з'явиться, він устигне відтягти Гааке під кущ і вдати, ніби лагодить щось у моторі.

Тиша здавалася гучною. Вона була така раптова й дивовижна, що від неї шуміло у вухах. Равік до болю стиснув кулаки. Він знав, що це стугонить кров. Він намагався дихати глибоко й повільно.

Шум поступово перейшов у шелест. Зненацька крізь той шелест почулося сюрчання, що лунало дедалі дужче. Равік напружено прислухався. Звук став якийсь металевий, і враз Равік похопився, що це сюрчать коники. Шелест поволі вщух. Лише коники сюрчанням вітали ранок на вузькій галявинці навскоси від нього.

Над галявинкою був уже майже білий день. Равік зачинив капот. Треба поспішати, щоб з усім упоратися, поки зовсім розвидниться. Равік озирнувся навколо. Місце було невдале. Взагалі в Булонському лісі доброго місця не знайдеш. І в Сену його також не кинеш — надто вже видно надворі. Равік не врахував того, що все може статися так пізно. Раптом він здригнувся. Почувся якийсь шурхіт, шкрябання, а тоді стогін. Одна рука Гааке висунулася з відчинених дверця і дряпала приступку. Равік помітив, що й досі тримає в руках розсувного ключа. Він схопив Гааке за комір, підтяг так, щоб голова опинилася за дверцятами, і двічі вдарив його ключем по потилиці. Стогін затих.

Щось заторохтіло. Равік завмер. Потім побачив, що то револьвер упав із сидіння на приступку. Мабуть, Гааке вже тримав його в руці, коли він загальмував. Равік укинув револьвер назад у машину.

Він знов прислухався. Сюрчання коників. Галявинка. Небо світлішає і відступає далі. Скоро на ньому з'явиться сонце. Равік відчинив дверцята навстіж, витяг Гааке й спробував упхати його між передне й задне сидіння. Але нічого не вийшло. Проміжок між сидіннями був надто вузький. Равік оббіг машину й відчинив багажник. Швидко спорожнивши його, він витяг Гааке з машини й поволік до багажника. Гааке був ще живий і дуже важкий. Піт заливав Равікові очі. Йому пощастило впхати тіло в багажник, підсунувши коліна до підборіддя. Тепер Гааке лежав, як зародок у материнській утробі.

Равік позбирав інструменти, лопату й домкрат і поклав усе спереду в машину. Поряд на дереві заспівала пташка. Равік здригнувся. Йому здалося, що він нічого гучнішого в житті не чув. Він кинув погляд на галявинку. Стало ще ясніше.

Нічим не можна ризикувати. Равік повернувся до багажника й відчинив його. Тоді став лівою ногою на бампер і підпер накривку коліном, щоб під неї можна було просунути руки. Коли хтось і надійде, то подумає, що він там щось умощує, а накривку можна буде негайно опустити. їхати доведеться далеко. Але спершу треба вбити Гааке.

Голова Гааке впиралась у правий куток багажника. Равікові було її видно. На ситій шії ще пульсували артерії. Равік обхопив руками горло й щосили здавив його.

Здавалося, він давив те горло цілу вічність. Та ось голова Гааке сіпнулася. Трішки,

ледь помітно. Тіло спробувало випростатись, ніби хотіло звільнитися від одягу. Рот роззявився. Тієї миті знов пронизливо защебетала пташка. Висолопився язик, грубий, жовтий, обкладений. Раптом у Гааке розплющилося одне око. Воно ніби вилазило з очниці, стало видючим, нарешті відокремилося від голови й попливло просто на Равіка... Потім тіло обм'якло. Равік ще якусь мить не відпускав горла. Кінець.

Накривка багажника опала вниз. Равік ступив кілька кроків і, відчувши, що коліна в нього тремтять, схопився рукою за стовбур дерева. Його занудило, й він почав блювати. Блював так, що йому здавалося, ніби в нього зараз вивернуться всі кишки. Він намагався стриматись, але не зміг.

Підвівши нарешті очі, Равік побачив, що галявинкою іде якийсь чоловік і дивиться в його бік. Равік не рушив з місця. Чоловік наближався до нього. Хода його була повільна, байдужа. Садівник або якийсь робітник, видно було з одягу. Він і далі дивився на Равіка. Равік сплюнув, дістав пачку сигарет, витяг одну, закурив і глибоко затагнувся. Міцний дим обпик йому горло. Чоловік тим часом перейшов алею, глянув на те місце, де Равік виблював, тоді на машину і знов на Равіка. Він нічого не сказав, і Равік не зміг нічого прочитати на його обличчі. Чоловік так само повільно дійшов до перехрестя і зник на бічній алеї.

Равік почекав ще кілька секунд. Потім зачинив багажник і завів мотор. У Булонському лісі він уже нічого не зробить. Було вже надто ясно. Треба їхати в Сен-Жермен. Ті ліси він знав.

XXX

За годину Равік зупинився перед невеличким бістро. Він був дуже голодний, у голові темніло. Він поставив машину перед терасою, де було два столики й кілька стільців. Замовивши каву з булочками, він пішов помитися. В туалеті смерділо. Равік попросив склянку і сполоскав рота, потім вимив руки й повернувся назад.

Сніданок уже чекав на нього. Кава пахла, як і має пахнути кава, над дахами шугали ластівки, сонце розвішувало на стінах будинків перші золоті гобелени, люди йшли на роботу, за перкалевою завіскою в бістро служниця, закатавши поли, мила підлогу, викладену кам'яними плитками. Равік давно вже не бачив такого мирного літнього ранку.

Він випив гарячої кави, але не зміг присилувати себе щось попоїсти. Не хотів брати їжу своїми руками. Що за безглуздя, подумав він, глянувши на них. Що за дурні химери, хай їм біс! Треба попоїсти. Він випив ще одну чашку кави. Тоді витяг сигарету і вклав її до рота тим кінцем, якого не торкався пальцями. Так далі не можна поводитись, подумав він. І все-таки не торкався до їжі. Треба спершу довести все до кінця, вирішив він, устав і розраховувався за сніданок.

Черета корів. Метелики. Сонце над полями. Сонце у вітровому склі. Сонце на даху машини. Сонце на блискучій накривці багажника, під якою лежав мертвий Гааке. Він так і не дізнався, хто його вбив і за віщо. Все повинне було статися інакше. Інакше...

— Ти мене впізнаєш, Гааке? Знаєш, хто я?

Він бачив перед собою червоне обличчя.

— Ні, не впізнаю. Хто ви такий? Хіба ми вже колись зустрічалися?

— Так, зустрічалися.

— Коли? І навіть були на "ти"? Може, в кадетському корпусі? Щось не пригадую.

— Ага, не пригадуєш, Гааке. Не в кадетському корпусі. Пізніше.

— Пізніше? Але ж ви весь час жили за кордоном. А я ніколи не виїздив з Німеччини. Тільки останні два роки буваю тут, у Парижі. Може, лш десь разом пиячили?

— Ні, не пиячили. І зустрічалися не тут. У Німеччині, Гааке!

Шлагбаум. Залізнична колія. Маленька грядка, на ній повно троянд, флоксів і соняшників. Зупинка. Якийсь чорний самотній поїзд тяжко сопе, долаючи нескінченний ранок. У вітровому склі машини віддзеркалюються очі. Вони почервоніли й печуть, бо в них набилося пороху, коли він відчиняв багажник.

— У Німеччині? О, розумію. На котромусь із партійних з'їздів. У Нюрнберзі. Начебто пригадую. Не в "Нюрнберзькому дворі"?

— Ні, Гааке, — спроквола проказав Равік у вітрове скло, відчуваючи, як у ньому підіймається важка хвиля спогадів. — Не в Нюрнберзі, а в Берліні.

— У Берліні? — Затінене обличчя, поцятковане відблисками світла, й на ньому вираз веселого нетерпіння. — Ану, шпарте свою історію! Не робіть із неї такої таємниці й не тримайте мене, мов на тортурях. Де саме?

Від землі здіймається хвиля й котиться вгору по руках.

— На тортурях, Гааке! Саме там! На тортурях!

Невпевнений, обережний смішок.

— Годі вам жартувати, голубе.

— На тортурях, Гааке! Тепер ти знаєш, хто я.

Знов смішок, іще невпевненіший, обережніший, але вже з відтінком погрози.

— Як я можу знати, хто ви? Я зустрічав тисячі людей. Хіба можна запам'ятати кожного окремо? Якщо ви натякаєте на таємну державну поліцію...

— Так, Гааке. Я маю на думці гестапо.

Він насторожується. Стискає плечима.

— Якщо вас там колись допитували...

— Так. Тепер згадав?

Він знов стискає плечима.

— Як я можу згадати? Ми допитували тисячі людей...

— Допитували! Мучили, били до безпам'яті, відбивали нирки, ламали кістки, кидали в льох, наче мішки, тоді знов витягали звідти, роз'юшували обличчя, розплющували мошонки — і це ви звете "допитували"! Нестямний, моторошний стогін тих, хто вже не мав сили кричати... "Допитували"! Глухе ридання у проміжках між непритомністю, удари ногою в живіт, гумові кийки, нагайки... І все це ви звете невинним словом "допитували"?

Равік вдивлявся в невидиме обличчя за вітровим склом, крізь яке нечутно пропливав краєвид: засіяний пшеницею лан, мак, шипшина... Він пильно дивився в те

обличчя, і губи в нього ворушилися, він казав усе те, що хотів і повинен був колись сказати.

— Не воруши руками, а то я пристрілю тебе! Ти пам'ятаєш маленького Макса Розенберга, що змордований лежав біля мене в льоху й намагався розтрити собі голову об бетонну стіну, щоб ви його більше не "допитували"? І за що ж його "допитували"? За те, що він був демократом! А Вільмана, який мочився кров'ю й повернувся до камери без жодного зуба і без одного ока після того, як ви дві години "допитували" його? І за що? Бо він був католик і не вірив, що ваш фюрер — новітній месія. А Різенфельда, голова й спина якого обернулися на шматки потовченого м'яса і який благав нас перегризти йому жили, бо в нього не лишилося зубів після твого "допиту"? Ти його "допитував", бо він був проти війни і не вірив, що найвищий вияв культури — це бомби й вогнемети. "Допитували"? Так, ви "допитували" тисячі... Не воруши руками, свинюко! Тепер я нарешті спіймав тебе, ми поїдемо у відлюдне місце, там є будинок з товстими стінами, цілком порожній, і я буду тебе "допитувати"... Поволі, не кваплячись, цілими днями, так само, як ти "допитував" Розенберга, Вільмана, Різенфельда! А тоді, після всього...

Равік раптом помітив, що машина не їде, а летить. Він зменшив газ. Будинки. Село. Собаки. Кури. Коні на луці мчать, витягнувши шиї й високо задерши голови, ніби за поганських часів. Кентаври, повнява життя. Усміхнена жінка несе кошика з пранням. На мотузці висить різнобарвна білизна, прапори нескаламученого щастя. Кілька дітей грається біля дверей. Равік бачив усе те, ніби крізь скляну стіну, — сповнене краси, спокою і невинності, дуже близьке й неймовірно далеке, воно до болю хвилювало серце, але через цю ніч стало навіки недосяжне, відділене від нього прірвою. Та він не жалкував ні за чим. Так сталося, та й годі.

Треба їхати повільно. Тільки як летітимеш стрімголов селами, можуть затримати, а так ніхто не спинить. Годинник. Він їхав уже мало не дві години. Невже? Як вони непомітно збігли. Він нічого не бачив, крім обличчя, до якого промовляв.

Сен-Жермен. Парк. Темна огорожа на тлі блакитного неба, а за нею дерева. Дерев. Шпалери дерев. Цілий парк, бажаний, очікуваний... А ось нарешті й ліс.

Равік зменшив швидкість. Ліс піднявся назустріч зелено-золотою хвилею, розлився обабіч, затопив обрій і поглинув усе — а разом з усім і машину, що кружляла по ньому, мов прудка блискуча комаха.

Земля була м'яка, заросла кущами. Равік від'їхав далеко від дороги, став і ще відійшов на кількасот метрів від машини, але так, щоб бачити її. Тоді взяв лопату й заходився копати яму. Копалося легко. Якщо хтось надійде й помітить машину, він сховає лопату й піде назад, удаючи, що просто гуляв по лісі.

Яму він викопав глибоку, щоб труп не лежав під самим верхом. Тоді пригнав машину ближче. Тягти мертвого буде важко. А проте він під'їхав лише доти, доки земля була тверда, щоб не залишати слідів від шин.

Тіло ще не захололо. Він приволік його до ями й почав роздягати, скидаючи одяг на купу. Виявилося, що це не така тяжка робота, як він думав. Він залишив долі голе тіло,

зібрав одяг, запхав у багажник і відігнав машину туди, де вона стояла досі. Потім замкнув дверці та багажник на ключ і взяв із собою молоток. Тіло хтось міг випадково знайти, з цим треба було рахуватися, тому він хотів зробити його невпізнаним.

На мить йому наче хто сплутав ноги. Вернутися назад не було сили. Його поійняло непереборне бажання залишити вбитого так як є, сісти в машину й утекти геть. Він зупинився й озирнувся навколо. За кілька метрів на стовбурі бука гасали дві білки, їхнє руде хутро полискувало на сонці. Він рушив далі.

Вже набряклий синюватий труп. Равік наклав на лице намочену в мастилі ганчірку й заходився бити по ній молотком. Після першого удару він зупинився: звук видався йому надто моторошним. На мить він завмер, потім почав квапливо бити далі. За хвилину він відгорнув ганчірку. Обличчя стало суцільним шматком м'яса, вкритим загуслою чорною кров'ю. Як Різенфельдова голова, подумав Равік і відчув, що несамохіть зціпив зуби. Ні, не таке, подумав він. Різенфельдова голова була страшніша, бо ще жива.

Перстень на правій руці. Равік стяг його з пальця і штовхнув тіло в яму. Вона виявилася трохи закоротка, тому довелось підігнути коліна Гааке до живота. Потім Равік загорнув яму. На це згаялось небагато часу. Він добре втоптав землю і повкладав зверху клапти зарані зрізаного дерну. Вони щільно прилягли один до одного, і, тільки схилившись, можна було помітити сточені краї. Наостанці він поправив куші.

Молоток. Лопата. Ганчірка. Він кинув їх у багажник зверху на одяг. Потім поволі вернувся ще раз назад, шукаючи слідів. Їх майже не було. Піде дощ, підросте трава, і за кілька днів нічого вже не буде видно.

Дивно: взуття мертвого чоловіка. Шкарпетки. Білизна. Костюм так не вражав. Шкарпетки, сорочка, спідня білизна вже стали якимись примарними, збляклими, наче й вони померли разом із тим, хто їх одягав. Було гидко торкатися до всього цього, шукати на ньому монограми й фірмові етикетки.

А проте Равік швидко познаходив їх і повідрізував. Тоді згорнув одяг у клунок і також закопав за кілька кілометрів від ями з тілом — досить далеко, щоб не можна було знайти те й те одночасно.

Він поїхав далі і скоро натрапив на струмок. Зрізані етикетки він загорнув у папір. Тоді подер на дрібні клаптики записник Гааке й перешукав гаман. Там було дві банкноти по тисячі франків, квиток до Берліна, десять марок, кілька папірців з адресами й паспорт Гааке. Равік сховав до кишені французькі гроші. В кишенях костюма він знайшов ще кілька п'ятифранкових банкнот.

Якусь хвилю він дивився на квиток. Чудно було бачити напис: "До Берліна". Врешті він порвав квиток і кинув до купи клаптив. Паспорт Равік роздивлявся довго. Він був ще дійсний на три роки. Кортіло зберегти паспорт і пожити з ним. Йому як утікачеві цілком личив би німецький документ. Він би навіть не вагався, якби не було небезпеки, що викриється вбивство.

Він порвав паспорт і десятимаркову банкноту також. Ключі Гааке, револьвер і квитанцію з камери схову він поклав у кишеню. Може, доведеться забрати валізи з

камери, щоб у Парижі не лишилося жодного сліду. Рахунок за готель він теж порвав.

Потім Равік усе спалив. Клапті матерії тліли поволі, але він завбачливо набрав газет, і врешті все перегоріло. Він змів попіл у струмок, тоді пильно оглянув машину, чи, бува, не лишилося десь крові. Не знайшовши жодної плями, він ще добре вимив молоток та розсувний ключ і знов поскладав весь інструмент у багажник. Потім старанно вимив руки, дістав сигарету й закурив, сидячи біля машини.

Сонце навскіс просвічувало віття високих буків. Равік сидів і курил, відчуваючи в душі цілковиту порожнечу.

Коли він знов виїхав на дорогу, що вела до палацу, то раптом згадав Сибілу. Палац пишався в сяйві літнього ранку під вічним небом вісімнадцятого сторіччя. Равік згадав Сибілу і вперше за ці роки перестав опиратися тим спогадам, підганяти чи пересилювати їх. Раніше всі вони уривалися на тому дні, коли Гааке наказав привести Сибілу. Він пам'ятав той переляк, той нестямний жах, що проступав на її обличчі. Та картина заступила все інше. Більше він нічого не пригадував. Крім останнього: звістки, що Сибіла повісилася. Він ніколи не вірив у це, хоч самогубство було можливе, — але хто знав, що сталося перед ним? Щоразу, коли він думав про Сибілу, мозок його стискали спазми, пальці наче оберталися в пазурі, груди судомило, очі заступав кривавий туман, і його надовго опановувала безсила жадоба помсти.

Тепер він згадав про неї і раптом відчув, що голову не стискає болісний обруч і світ йому не заступає червоний туман. Щось розвіялося, мур завалився, закам'янілий образ моторошного жаху, що стояв у нього перед очима всі ці роки, ворухнувся й почав відтавати. Скривлені уста поволі стулилися, погляд став не такий застиглий, кров почала поволі припливати до білого, мов крейда, обличчя. Мертвої машкари страху вже не було, знов з'явилася Сибіла, яку він знав, яка жила з ним, ніжні груди якої він пестив, два роки з якою спливали, мов теплий літній вечір.

Поставали дні, вечори, немов іскри з якогось забутого багаття, що раптом заблиско десь далеко за обрієм. Забиті, замкнені, забризкані кров'ю двері його минулого зненацька легко й нечутно відчинилися, і за ними знов виявився квітучий сад, а не катівня гестапо.

Равік їхав уже більше як годину. Він не поспішав вертатися до Парижа. Зупинившись на мості через Сену за Сен-Жерменським палацом, він укинув у воду ключі та револьвер Гааке. Тоді відхилив верх машини й поїхав далі.

Над Францією стояв ясний ранок. Ніч майже забулася, ніби від неї сплигло десятки років. Те, що сталося кілька годин тому, раптом відійшло вдалину, а те, що, здавалось, давно потонуло в пам'яті, якимось дивом наблизилось і вже не було відділене від нього проваллям.

Равік не розумів, що з ним діялося. Він сподівався спустошення, втоми, отупіння й відрази, думав, що буде мовчки виправдуватись, уп'ється, щоб забути все, сподівався чого завгодно, тільки не цього почуття полегшення й волі, наче з його минулого раптом спав величезний тягар. Він озирнувся навколо. Повз нього пропливав чудовий краєвид. Лави тополь радісно простягали вгору свої зелені смолоскипи, на полях квітли

мак і волошки, із сільських пекарень долинав запах свіжого хліба, у школі в супроводі скрипки співали діти.

Про що він недавно думав, коли їхав цією дорогою? Зовсім недавно, кілька годин тому, хоч відтоді ніби минула ціла вічність? Де ділася та скляна стіна, що немов відокремлювала його від світу? Розвіялась, як туман, коли здійсмається сонце. Він знов дивився на дітей, що гралися на східцях перед будинками, на котів і собак, що грілися на сонці, на різнобарвну білизну, якою бавився вітерець, на коней, що паслись на луці. На моріжку так само стояла жінка з прищіпками в руках і розвішувала на довгій мотузці сорочки. Він дивився на цей світ і, як ніколи за останні роки, почував себе його часткою. Щось розтануло в ньому, зм'якло, спалене поле зволожилось і зазеленіло, камінь з душі повільно скотився, й почала відновлюватись рівновага.

Він тихо сидів у машині, майже не зважаючи поворухнутися, щоб не злякати цього почуття. А воно росло й росло, струменіло й виблискувало, і він сидів принишклий, боячись до кінця повірити в нього, хоч і знав, що воно справді є. Він гадав, що тінь Гааке сидітиме поруч і не зводитиме з нього очей, а тим часом поряд із ним було саме лише його власне життя, що повернулось і лагідно дивилося на нього. Очі Сибіли, що всі ці роки, витріщені з жаху, мовчки й невблаганно оскаржували й вимагали помсти, тепер заплющилися, уста полагіднішали, підняті з ляку руки нарешті опустилися. Смерть Гааке зірвала з Сибілиного обличчя машкару смерті, воно на мить ожило, а тоді почало розпливатися. Тепер Сибіла нарешті заспокоїться, її образ відійде в минуле й більше ніколи не з'явиться, тополі та липи ласкаво поховають її, і залишиться тільки сонце, гудіння бджіл та спокійна, непереборна втома, наче він не спав кілька ночей поспіль і тепер або спатиме дуже довго, або вже не засне ніколи.

Равік зупинив "тальбо" на вулиці Понселе і аж тоді, коли вимкнув мотор і виліз із машини, відчув, як він страшенно стомився. То була не млява втома від їзди, а якесь тупе, глухе бажання спати, спати і більше нічого. Він рушив до готелю "Ентернаціональ", насилу переставляючи ноги. Сонце ніби налило йому голову свинцем. Він згадав, що треба здати кімнату в готелі "Принц Уельський". Вона зовсім випала йому з пам'яті. Він був такий безсилий, що хвилину вагався, чи не відкласти це на пізніше. Але все-таки переборював себе й поїхав туди на таксі. Сплативши рахунок, він мало не забув сказати, щоб йому принесли вниз валізу.

Равік почекав у прохолодному вестибюлі. Праворуч у барі сиділи кілька чоловік і пили мартіні. Його майже, здолав сон, поки носій з'явився з валізою. Він дав йому на чай і сів у таксі.

— На Східний вокзал, — сказав він голосно, щоб портъє і носій почули його слова.

На розі вулиці Ла Боеті Равік попросив водія зупинитися.

— Я помилився на цілу годину, — пояснив він. — На вокзал мені ще рано. Зупиніть, будь ласка, перед цим бістро.

Він заплатив за таксі, взяв валізу й рушив до бістро. Та тільки-но таксі зникло з очей, він повернувся, зупинив друге таксі й поїхав до готелю "Ентернаціональ".

Унизу нікого не було, крім помічника портъє, що знічев'я дрімав у кріслі. Була

дванадцята година. Господиня, певне, вже в їдальні, подумав Равік. Він заніс валізу до своєї кімнати, роздягся й став під душ. Мився він довго й старанно. Потім витер тіло спиртом. Це його трохи підбадьорило. Він відчинив валізу, витяг з неї речі й поскладав туди, де вони були раніше. Тоді натяг свіжу білизну й другий костюм і спустився до Морозова.

— А я оце хотів іти до тебе, — сказав той. — Сьогодні в мене вільний вечір. Ми можемо посидіти в "Принці Уельському"... — Він не докінчив і пильно глянув на Равіка.

— Уже нема нащо, — відповів той.

Морозов і далі дивився на нього.

— Усе зроблено, — пояснив Равік. — Сьогодні вдосвіта. Не розпитуй мене більше ні про що. Я хочу спати.

— Тобі ще щось треба?

— Нічого не треба. Все зроблено. Мені пощастило.

— А де машина?

— На вулиці Понселе. З нею все гаразд.

— І більше нічого не треба робити?

— Ні. У мене раптом страшенно заболіла голова. Я хочу спати. Потім я прийду до тебе.

— Добре. Але чи справді більше нічого не треба робити?

— Ні,— сказав Равік. — Більше нічого, Борисе. Все вийшло просто.

— Ти нічого не забув?

— Думаю, що ні. Таки ні. Але тепер я не можу ще раз усе пережовувати. Спершу хочу виспатись. Потім розповім. Ти будеш у номері?

— Звичайно, — відповів Морозов.

— Добре. Я потім прийду до тебе.

Равік повернувся до своєї кімнати. Голова наче розвалювалася. Він зупинився біля вікна. Внизу білили лілеї Візенгофа. Навпроти сіріла стіна з порожніми вікнами. Всьому кінець. Так треба було зробити, він мусив помститися, але тепер усьому кінець. Далі немає нічого. Нічогісінько. Ніщо більше не чекає на нього. Слово "завтра" для нього вже не має ніякого змісту. Цей день, що за його вікном, — останній.

Равік роздягнувся і ще раз помився. Він довго тримав руки в спирті, потім дав їм висохнути на повітрі. Шкіра на суглобах стяглася. Голова в нього була важка, і мозок немов перекочувався в ній. Він дістав шприц і прокип'ятив його в електричному кип'ятильнику, що стояв на підвіконні. Вода забулькала, і це нагадало йому струмок. Тільки струмок. Він зрізав головки у двох ампул і витяг із них шприцом прозору, як вода, рідину. Тоді зробив собі укол і ліг на ліжку. Полежавши трохи, він підвівся, приніс свій старий халат і вкрився ним. У нього було таке почуття, ніби він дванадцятирічний хлопчак, стомлений і самотний, по-особливому самотний, як буває тоді, коли ти ще тільки доростаєш.

Равік прокинувся смерком. Над дахами червоніла вечірня заграва. Знизу долинали голоси Візенгофа й Рут Гольдберг. Він не міг розчути, що вони говорили, та й не дуже

дослухався. В нього був такий настрій, як буває в людини, що випадково заснула серед білого дня, вибилася зі свого звичного трибу й готова для того, щоб, не роздумуючи, накласти на себе руки. Якби зараз трапилась якась операція, подумав він. Якийсь важкий, майже безнадійний випадок. Він згадав, що цілий день нічого не їв, і раптом відчув скажений голод. Голова в нього перестала боліти. Він одягнувся й зійшов униз.

Морозов у самій сорочці сидів біля столу й розв'язував шахові задачі. Кімната була майже порожня. На стіні висіла ліврея. В кутку — ікона, а перед нею лампадка. В другому кутку стояв стіл із самоваром, а в третьому — сучасний холодильник, яким Морозов дуже пишався. В ньому він охолоджував горілку, пиво і тримав їжу. Перед ліжком був постелений турецький килимок.

Морозов мовчки підвівся, приніс дві чарки та пляшку з горілкою і налив чарки.

— Зубрівка, — сказав він.

Равік сів до столу.

— Я не хочу нічого пити, Борисе. Я тільки страшенно голодний.

— Добре. То ходімо вечеряти. А поки що... — Морозов дістав із холодильника чорний хліб, огірки, масло і маленьку баночку кав'яру. — Перекуси. Кав'яр мені подарував головний кухар "Шехерезади". З великої приязні.

— Не граймо комедії, Борисе, — сказав Равік. — Я зустрів його біля "Озиріса", вбив у Булонському лісі й поховав у Сен-Жермені.

— Тебе хтось бачив?

— Ні. Навіть біля "Озиріса" нікого не було.

— А десь-інде?

— У Булонському лісі якийсь чоловік ішов галявиною. Але вже було по всьому. Він лежав у машині. Той чоловік бачив тільки машину й мене. Я блював коло неї. Нічого особливого, я міг випити зайве, і мене занудило.

— Що ти зробив із його речами?

— Теж закопав. Монограми й етикетки повірізував і спалив разом із паперами. Залишив тільки гроші й квитанцію на речі в камері схову Північного вокзалу. Він уже здав кімнату в готелі й сьогодні вранці мав їхати.

— От чорт, справді пощастило. А слідів крові не лишилося?

— Ні, не лишилося. Крові майже не було. Я вже здав кімнату в "Принці Уельському". Мої речі знов тут. Люди, з якими Гааке мав справи в Парижі, мабуть, подумують, що він поїхав. Якщо забрати з камери схову валізи, то тут не залишиться жодного сліду.

— У Берліні виявлять, що його немає, і пошлють сюди запит.

— Якщо в камері схову не буде валіз, ніхто не знатиме, куди він подівся.

— Знатимуть. Адже він не використав свого місця в спальному вагоні. Ти спалив квиток?

— Так.

— То спали й квитанцію.

— Можна переслати її в багажне відділення на вокзал і попросити, щоб валізи

вислали до запитання в Берлін або кудись-інде.

— Вийде те саме. Краще спали. Як будеш хитрувати, то тільки викличеш підозру. А так він просто зник. У Парижі таке буває. Коли почнуть шукати, то, може, їм пощастить дізнатися, де його востаннє бачили. В "Озірісі". Ти заходив туди?

— Так. На хвилинку. Я його бачив, а він мене ні. Потім я чекав на нього надворі. І там нас ніхто не бачив.

— Можуть спитати, хто в той час був у залі. Роланда, мабуть, згадає, що ти заходив.

— Я там часто буваю. Це ще нічого не означає.

— Краще, щоб тебе не допитували. Втікач, без паперів. Роланда знає, де ти мешкаєш?

— Ні. Але знає Веберову адресу. Він їхній офіційний лікар. Зрештою, Роланда скоро кидає там роботу.

— Однаково буде відомо, де вона. — Морозов налив собі чарку. — Я гадаю, що тобі краще на кілька тижнів зникнути.

Равік підвів на нього очі.

— Добре тобі казати, Борисе. А куди?

— Куди-небудь, де можна згубитися серед людей. Поїдь у Канн або в Довіль. Там тепер сезон, і ти легко згубишся. Чи в Антіб. Ти його добре знаєш, і ніхто в тебе не питатиме паспорта. А я завжди можу довідатися від Вебера й Роланди, чи тебе не шукає поліція як свідка.

Равік похитав головою.

— Найкраще махнути на все рукою і жити так, наче нічого не сталося.

— Ні. В цьому випадку ні.

Равік подивився на Морозова.

— Я нікуди не тікатиму. Залишуся тут. Інакше не можу. Як ти цього не розумієш?

Морозов нічого не відповів.

— Найперше спали квитанцію, — нарешті мовив він.

Равік витяг квитанцію з кишені і спалив над мідною попільничкою. Тоді Морозов узяв її і витрусив попіл за вікно.

— От і все. Ти більше нічого не маєш із його речей?

— Маю гроші.

— Покажи.

Він пильно оглянув банкноти. На них не було ніяких знаків.

— Їх легко позбутися. Що ти думаєш із ними зробити?

— Пошлю у фонд утікачів. Анонімно.

— Завтра розміняй їх, а пошлеш аж за два тижні.

— Добре.

Равік сховав гроші до кишені. Складаючи банкноти, він раптом згадав, що вже брав їжу. Він мигцем глянув на свої руки. Які химерні думки лізли йому вранці в голову. Він узяв другу скибку свіжого чорного хліба.

— Де ми повечеряємо?

— Де хочеш.

Морозов недовіжливо глянув на нього. Равік усміхнувся. Вперше за цілий день.

— Борисе, — сказав він, — не дивися на мене так, як нянька на хворого, коли боїться, що його розіб'є параліч. Я знищив тварюку, який заслужив у тисячу разів гіршої смерті. У своєму житті я вбив десятки людей, які мені не заподіяли ніякого лиха, й за це мене нагороджували орденами, і вбив їх не в чесному двобої, а нишком, підкравшись ззаду, коли вони нічого поганого не сподівалися. Але це звали війною, і таке вбивство вважали почесним. Сьогодні мене кілька хвилин мучила одна тільки думка: що я не зміг спершу сказати йому все у вічі, а тоді вже вбити. Дуже мені з дурного розуму цього хотілося. Тепер він мертвий і більше нікого не мучитиме. Потім я виспався, і все для мене стало таким далеким, наче я прочитав про нього в газеті.

— Добре, — сказав Морозов і застібнув піджака. — То ходімо. Мені треба чогось випити.

Равік здиповано глянув на нього.

— Тобі?

— Так, мені! — мовив Морозов. На мить він завагався, потім додав — Сьогодні я вперше відчув себе старим.

XXXI

Роландині проводи почалися рівно о шостій. І тривали тільки одну годину. О сьомій "Озіріс" знов почав приймати відвідувачів.

Стіл накрито в бічній залі. Всі повії були одягнені. Більшість — у чорні шовкові сукні. Равік, що завжди бачив їх роздягненими або в тоненьких прозорих сукнях, спершу декотрих навіть не впізнав. Про всяк випадок у великій залі залишилося п'ять чи шість дівчат. Вони мали одягтися о сьомій і також прийти попрощатись з Роландою. Жодна з них не з'явилася б туди у своєму фаховому вбранні. І не з наказу мадам — так захотіли самі дівчата. Равік іншого й не чекав. Він знав, що повії дотримуються етикету суворіше, ніж у вищих колах суспільства.

Дівчата склалися й купили Роланді для її кав'ярні шість плетених крісел. Мадам подарувала їй касовий апарат, а Равік — два столики з мармуровими стільницями. На обіді він був єдиний сторонній і єдиний чоловік.

Обід почався у п'ять хвилин на сьому. Мадам сиділа на чільному місці, праворуч від неї Роланда, ліворуч Равік, далі нова наглядка, її помічниця, а за ними решта дівчат.

Перекуски були чудові. Страсбурзький паштет із гусячої печінки, домашній пиріг і до нього витримана вишнівка. Перед Равіком поставили пляшку горілки, бо він не зносив вишнівки. Потім подали юшку по-вішівському, якої не посоромився б і найкращий кухар, далі рибу й до неї "мерсо" врожаю 1933 року. Риба була приготована не згірше, ніж у "Максима". Вино було легке й до міри молоде. Після цього принесли тонку молоду спаржу, підсмажені на рожні хрумкі, ніжні курчата й вишуканий салат, що ледь відгонив часником, а до них — "шато сентеміліон". У тому кінці столу, де сиділа мадам, відкоркували пляшку "романе-конті" врожаю 1921 року.

— Дівчата не зможуть оцінити його, — сказала мадам.

Зате Равік оцінив вино. Йому принесли ще одну пляшку, оскільки він відмовився від шампанського й шоколадного крему. До "романе-конті" він разом із мадам їв тягучий брі зі свіжим білим хлібом без масла.

Розмова біля столу провадилась, ніби в пансіоні для дівчат. Плетені крісла були оздоблені бантами. Касовий апарат саяв. Мармурові столики тьмяно полискували. В залі панував сумовитий настрій. Мадам була в чорному. На ній сяяли діаманти. Їх було не дуже багато, тільки брошка й перстень — вишукані, білі камені з блакитним відтінком. Діадеми вона не надягла, хоч і стала графинею. У мадам був добрий смак. Вона любила діаманти. На її думку, рубіни й смарагди могли трапитись і фальшиві, а діаманти завжди були надійні. Вона невимушено розмовляла з Ро-ландою і Равіком. Вона була дуже начитана, провадила розмову легко, цікаво й дотепно, до речі цитуючи Монтеня, Шатобріана й Вольтера. Її розумне, іронічне обличчя огортало сиве волосся з ледь блакитнявим полиском — мадам трохи підфарбовувала його.

О сьомій годині, після кави, дівчата встали, немов слухняні вихованки пансіону, чемно подякували мадам і попрощалися з Роландою. Мадам ще трохи посиділа. Вона пригостила Равіка "арманьяком", якого він зроду не пив. Тим часом прийшли ті дівчата, що чергували в залі, вимиті, підмальовані не так яскраво, як звичайно, всі у вечірніх сукнях. Мадам почекала, поки дівчата сіли й поки їм подали рибу, перемовилася з кожною кількома словами, подякувала, що вони перед цим пожертвували годиною, потім граційно попрощалася.

— Я сподіваюся, Роландо, що ще побачу вас до від'їзду.

— Авжеж, мадам.

— Ви дозволите залишити вам цей "арманьяк"? — звернулася вона до Равіка.

Він подякував їй. Мадам пішла, від голови до ніг світська дама.

Равік узяв пляшку й пересів до Роланди.

— Коли ти від'їздиш? — спитав він.

— Завтра після обіду, о четвертій годині сім хвилин.

— Я прийду попрощатися на вокзал.

— Ні, Равіку, не можна. Сьогодні ввечері прибуде мій наречений. Ми їхатимемо разом. Розумієш? Якщо ти прийдеш, він дуже здивується.

— Розумію.

— Ми вранці ще хочемо дещо купити й устигнути до від'їзду відіслати його. Сьогодні ввечері я перебираюся до готелю "Бельфорд". Там зручно, дешево й чисто.

— Твій наречений теж там зупиниться?

— Певне, що ні,— вражено мовила Роланда. — Ми ж іще не взяли шлюбу.

— Ай справді.

Равік знав, що Роланда не маніриться. Вона дотримувалася міщанської моралі, а чи працювати в пансіоні, чи в борделі, для неї було однаково. Вона сумлінно виконувала свою роботу, а тепер кидала її і поверталася назад у міщанське середовище, цілком пориваючи з тим світом, у якому досі жила. Таких поглядів дотримувалася більшість повій. Багато з них ставали зразковими дружинами. Проституцію вони вважали

тяжким фахом, а не розпустою. Це їх рятувало від морального занепаду.

Роланда взяла пляшку з "арманьяком" і знов налила Равікові чарку. Тоді витягла з торбинки папірця.

— Якщо тобі колись треба буде виїхати з Парижа, то ось наша адреса. Приїзди, коли захочеш.

Равік перебіг очима адресу.

— Там двоє прізвищ, — мовила вона. — Перші два тижні я ще буду на своєму. А тоді візьму прізвище нареченого.

— Дякую, Роландо, — сказав Равік і сховав папірця. — Поки що я не маю наміру покидати Париж. А крім того, твій наречений напевне був би дуже здивований, якби я раптом звалився на вашу голову.

— Це ти кажеш тому, що я попросила тебе не приходити на вокзал? Але ж це зовсім інша річ. Я даю тобі адресу на той випадок, якби тобі треба було швидко виїхати з Парижа. Тільки для того.

Равік глянув на неї.

— Що ти хочеш цим сказати?

— Равіку, — мовила вона, — ти втікач. А втікачам інколи буває скрутно. Добре знати наперед таке місце, де можна якийсь час пожити, не боячись поліції.

— Звідки ти знаєш, що я втікач?

— Знаю, тільки нікому не кажу. Бо нащо? Захочай адресу. І коли треба буде, приїзди. В нас ніхто ні про що не питає.

— Гаразд, Роландо. Дякую.

— Два дні тому сюди приходив один із поліції. Питав про якогось німця. Хотів знати, чи він не був у нас.

— Он як? — насторожено мовив Равік.

— Так. Коли ти заходив до нас останнього разу, він тут був. Ти, мабуть, не пригадуєш. Такий товстий, лисий. Він сидів з Івонною і Клер. Той чоловік з поліції питав, чи німець заходив до нас і хто ще тоді був тут.

— Не маю уявлення, — сказав Равік.

— Ти, певне, не звернув на нього уваги. Звичайно, я не сказала, що ти того вечора на хвилину забігав до нас.

Равік кивнув головою.

— Так краще, — мовила вона. — А то дай їм тільки за що зачепитись, і почнуть питати паспортів у невинних людей.

— Авжеж. А він не казав, навіщо йому той німець?

Роланда стиснула плечима.

— Ні. І нам байдуже. Я йому сказала, що тут нікого не було. Це в нас давнє правило. Ми ніколи нічого не знаємо. Так краще. Та й він, видно, не вельми його дошукувався.

Справді?

Роланда всміхнулася.

— Равіку, багатьом французам байдуже, що сталося з якимось там німецьким туристом. У нас свого клопоту доволі.— Вона підвелася. — Ну, мені вже пора йти. Прощавай, Равіку.

— Прощавай, Роландо. Без тебе тут буде не те.

Вона всміхнулася.

— Може, зразу й не те. Але потім усе налагодиться.

Вона пішла прощатися з дівчатами й дорогою знов оглянула касу, крісла й столики. То були корисні подарунки. Подумки вона їх бачила вже у своїй кав'ярні. Особливо касу, що була для неї втіленням прибутку, надійності, домівки й достатку. Роланда хвилину повагалася і таки не втрималася: дістала з торбинки кілька монет, поклала їх біля блискучого апарату й натиснула на клавіші. Апарат захурчав, показуючи два франки п'ятдесят сантимів, шухлядка відчинилася, і Роланда, щасливо, мов дитина, всміхаючись, поклала в неї гроші, які сама собі заплатила.

Дівчата зацікавлено підійшли ближче й оточили касу, Роланда знов натиснула на клавіші. Один франк сімдесят п'ять сантимів.

— А що у вас можна отримати за один франк сімдесят п'ять сантимів? — спитала Маргарита, яку звичайно прозивали Кобилою.

Роланда подумала.

— Чарку "дюбоне" і дві "перно".

— А скільки коштує чарка "амер пікон" і кухоль пива?

— Сімдесят сантимів.

Роланда знов натиснула на клавіші. Нуль франків сімдесят сантимів.

— Дешево, — сказала Кобила.

— У нас усе повинне бути дешевше, ніж у Парижі,— пояснила Роланда.

Дівчата присунули крісла до мармурового столика й обережно посідали. Вони пригладили свої вечірні сукні й раптом стали гостями майбутньої Роландиної кав'ярні.

— Мадам Роландо, дайте нам, будь ласка, три чашки чаю з англійським бісквітом, — сказала Дезі, тендітна білява дівчина, що мала особливий успіх у одружених чоловіків.

— Сім франків вісімдесят сантимів. — Роланда вибила названу суму. — На жаль, англійський бісквіт дуже дорогий.

Кобила сиділа біля другого столика. Хвилину подумавши, вона підвела голову.

— Мені дві пляшки "помері", — переможно мовила вона. Маргарита любила Роланду й хотіла справити їй приємність.

— Дев'яносто франків. У нас дуже добрий "помері".

— І чотири чарки коньяку! — вигукнула Кобила. — В мене сьогодні іменини.

— Чотири франки сорок сантимів.

Каса знов захурчала.

— І чотири кави з безе.

— Сто п'ять франків вісімдесят сантимів.

Кобила захоплено дивилася на Роланду. Більше вона нічого не могла придумати.

Дівчата з'юрмилися навколо каси.

— І скільки ви наторгували, мадам Роландо?

Ролакда показала стрічку з вибитими цифрами.

— Сто п'ять франків вісімдесят сантимів.

— А скільки чистого прибутку?

— Близько тридцяти франків. Усе на шампанському. На ньому найбільше заробляють.

— Непогано, — мовила Кобила. — їй-богу, непогано. Нехай вам завжди так щастить!

Роланда вернулася до Равіка. Очі в неї сяяли, як вони можуть сяяти тільки в закоханих або в комерсантів, коли їм щастить.

— Прощавай, Равіку. І не забудь, що я тобі казала.

— Не забуду. Прощавай, Роландо.

Вона пішла, дужа, ставна, з ясною головою. Майбутнє її не лякало, і життя здавалося гарним.

Равік сидів з Морозовим на терасі ресторану "Фуке". Була дев'ята година вечора, і біля столиків не лишилося жодного вільного місця. Далеко за Триумфальною аркою біліло холодне світло двох ліхтарів.

— Щури тікають з Парижа, — сказав Морозов. — В "Ентернаціоналі" порожні три кімнати. Такого ще не було від тисяча дев'ятсот тридцять третього року.

— Приїдуть інші емігранти й займуть їх.

— Які? Вже були росіяни, італійці, поляки, іспанці, німці...

— Французи, — мовив Равік. — Із прикордонних районів. Утікачі, як під час минулої війни.

Морозов підняв чарку й побачив, що вона порожня. Він підкликав офіціанта.

— Ще карафку "пуї", — попросив він і обернувся до Равіка: — А що буде з тобою?

— Хочеш, щоб і я був щуром?

— Хочу.

— Тепер і щурам треба паспортів і віз.

Морозов докірливо похитав головою.

— А хіба досі ти їх мав? І однаково жив у Відні, в Цюріху, в Іспанії і в Парижі. Тобі пора вшиватися звідси.

— Куди? — спитав Равік. Він узяв карафку, яку щойно приніс офіціант, і налив вина. Запітніле скло холодило пальці. — Може, до Італії? Там на кордоні втікачів чекає гестапо. До Іспанії? Там їх чекають фалангісти.

— До Швейцарії.

— Швейцарія надто маленька. Я був там тричі. І щоразу через тиждень поліція висилала мене назад до Франції.

— То до Англії. Зайцем із Бельгії.

— Неможливо. Мене спіймають у порту й відішлють назад до Бельгії. А в Бельгії емігрантам нема чого робити.

— До Америки ти не можеш поїхати. То, може, до Мексики?

— Там повно емігрантів. І також треба мати хоч якийсь документ.

— А в тебе нема ніякого?

— У в'язницях, де я під різними прізвищами сидів за нелегальний перехід кордону, мені давали довідки про звільнення. А це ще гірше. Звичайно я їх відразу дер.

Морозов помовчав.

— Тікати вже нема куди, Борисе, — сказав Равік. — До якогось часу така можливість існує, та рано чи пізно вона кінчається.

— А ти знаєш, що на тебе тут чекає, коли почнеться війна?

— Знаю. Французький концтабір. Та ще й поганий, бо нічого не підготовлено.

— А потім?

Равік здвигнув плечима.

— Не треба заглядати так далеко наперед.

— Ну добре, не треба. Але чи ти подумав, що буде, як усе завалиться, а ти сидітимеш у таборі? Попадеш у лапи німцям.

— Може, й попаду. Так само, як ті, що сидітимуть зі мною. А може, нас устигнуть випустити. Хтозна.

— А що далі?

Равік витяг з кишені сигарету.

— Киньмо цю розмову, Борисе. Я не можу тікати з Франції. Жити десь-інде мені або небезпечно, або я там не витримаю. Та й не хочу я вже нікуди тікати.

— Не хочеш?

— Не хочу. Я вже все зважив. Мені важко тобі пояснити це. І не можна його пояснити. Не хочу, та й годі.

Морозов помовчав, озирючи людей на терасі.

— А он і Джоан, — сказав він.

Вона сиділа з якимось чоловіком досить далеко від них, з боку авеню Георга П'ятого.

— Ти його знаєш? — спитав Морозов.

Равік підвів голову.

— Ні.

— Видно, вона їх часто міняє.

— Квапиться жити, — байдуже сказав Равік. — Як і більшість нас. Біжимо, аж дух нам забиває, щоб чогось не прогавити.

— Це можна назвати й інакше.

— Можна. Але зміст лишиться той самий. Неспокій душі, голубе. Ось уже двадцять п'ять років люди хворіють на нього. Ніхто більше не вірить, що можна спокійно дожити до старості на свої заощадження. Кожен вчуває запах смаленого й намагається урвати для себе все що можна. Лише ти ні. В тебе інша філософія. Ти прихильник простих радощів.

Морозов нічого не відповів.

— Джоан не розуміється на капелюшках, — повів далі Равік. — Глянь, що вона на себе нап'яла. В неї взагалі поганий смак. І в цьому її сила. Культура зманіжує людину. Кінець кінцем усе зводиться до задоволення найпростіших життєвих потреб. Ти сам найкращий приклад цьому.

Морозов пирхнув.

— Облиш мені земні втіхи, а сам літай собі у хмарах. Хто не перебірливий, тому легко догодити. Він ніколи не залишається з порожніми руками. А той, хто ганяється за коханням у шістдесят років, — просто ідіот, що намагається виграти чесно там, де інші грають накрапленими картами. В доброму борделі я знаходжу душевний спокій. У тому будинку, куди я ходжу, є шістнадцять молодих жінок, і за невелику плату я там почуваю себе як паша. Мене там пестять куди щиріше, ніж багатьох рабів кохання. Чуеш: рабів кохання.

— Я розумію тебе, Борисе.

— Ну й добре. То випиймо за це холодного легкого "пуї". І надихаймося сріблястим паризьким повітрям, поки воно ще не отруєне.

— Гарзд. Ти помітив, що цього року каштани зацвіли вдруге?

Морозов кивнув головою. Тоді показав на небо, де над темними дахами яскрів червонястий Марс.

— Помітив. А он Марс, червоний, великий. Кажуть, він давно вже не стояв так близько до Землі, як цього року. — Равік засміявся. — Скоро ми прочитаємо в газетах, що десь народилась дитина з родимкою у формі меча, а десь ішов кривавий дощ. Для повного комплекту прикмет бракує ще тільки таємничої середньовічної комети.

— Он вона, — мовив Равік, показуючи на рухомі слова світляної газети над будинком редакції, що ненастанно наздоганяли одне одного, і на людей, що стояли внизу, задерши голови.

Якийсь час вони сиділи мовчки. До столика підійшов вуличний гармоніст і загравав "Голубку". Потім з'явилися торговці шовковими килимами, несучи на плечі свій крам. Між столиками сновигав хлопець, що продавав фісташки. Все було як завжди, поки не прибігли хлопчакі з новими газетами. їх миттю розхапали, і за кілька секунд тераса набула такого вигляду, ніби на неї сів рій великої, білої, безкровної мілі, що хижо опала свої жертви й ворушила крильцями.

— Он іде Джоан, — сказав Морозов.

— Де?

— Навпроти нас.

Джоан переходила навскіс вулицю, простуючи до зеленої відкритої машини, що стояла біля тротуару на Єлісейських полях. Вона не бачила Равіка. Досить молодий чоловік без капелюха, який супроводив її, обійшов машину й сів за кермо. Він спритно вивів машину з ряду. То був низький "делае".

— Гарна машина, — сказав Равік.

— Може, ти ще скажеш, що гарні шини, — пирхнув Морозов і сердито додав: — Непохитний, залізний Равік. Коректний європейець. Аякже, гарна машина! Сказав би

просто: підле стерво. Це б я зрозумів.

Равік усміхнувся.

— Однаково — стерво чи свята. Все залежить від того, як ми самі до цього ставимося. Хіба ти, мирний відвідувачу борделю з шістнадцятьма жінками, можеш зрозуміти це? Кохання — не гендляр, що хоче отримати прибуток з капіталу. А уяві досить кількох цвяхів, щоб розвісити на них свої шати. І байдуже, золоті вони, залізні чи навіть іржаві... Де воно зачепиться, там і застряне. Кожен куш — терновий чи трояндовий — стане дивом із "Тисячі й одної ночі", коли на нього накинути покривало з місячного світла й перламутру.

Морозов ковтнув вина.

— Ти надто багато говориш, — сказав він. — А крім того, все це неправда.

— Я знаю. Але в цілковитій темряві навіть блудний вогник — світло, Борисе.

Від площі Етуаль непомітно надійшла срібними ногами прохолода. Равік приклав долоні до запітнілої чарки з вином. Шкіра відчула холод. У серці також був холод. Його приніс глибокий подих ночі, а разом із холодом Равік раптом відчув глибоку байдужість до своєї долі. До своєї долі й до свого майбутнього. Чи не був він уже колись у такому стані? Так, був, пригадав він, в Антібі. Коли переконався, що Джоан покине його. То була байдужість, що перейшла в спокій. І тепер він так само спокійно вирішив не тікати. Ніколи більше не тікати. Це було пов'язане одне з одним. Він спізнав і помсту, і кохання. З нього досить. Це не все, але більшого й не можна вимагати від життя. Він убив Гааке й не поїхав з Парижа. І не поїде. Це зв'язане одне з одним. У чомусь тобі пощастить, а від чогось, треба відмовитися. Це не означало, що він опустив руки. Просто спокійно вирішив так всупереч будь-якій логіці. Його вагання перейшло в рівновагу. Щось стало на своє місце. Треба почекати, зосередитись, оглянутись навколо. То була якась майже містична віра в щастя. Поки буде маленький перепочинок, треба зібратися на силі. Ніщо більше не мало для нього значення. Всі річки зупинилися. Вночі утворилось озеро, що дедалі збільшувалось, і ранок покаже, в який бік із нього потече вода.

— Мені пора йти, — сказав Морозов, глянувши на годинник.

— Іди, Борисе. А я ще трохи посиджу.

— Хочеш натішитись останніми вечорами перед кінцем світу, га?

— Саме так. Усе це ніколи більше не повториться.

— Хіба це погано?

— Ні. Ми також більше не повторимось. Учорашній день минув, і ніякі сльози, ніякі благання не повернуть його назад.

— Ти надто багато говориш. — Морозов підвівся. — Дякуй долі, що ти живеш наприкінці доби. Погана була доба.

— Зате наша. А ти надто мало говориш, Борисе.

Морозов уже стоячи допив свою чарку. Він поставив її на столик так обережно, ніби вона могла вибухнути, й витер бороду. Він був у звичайному костюмі, великий, огрядний.

— Не думай, що я не розумію, чому ти не хочеш тікати, — спроквола сказав він. — Дуже добре розумію, костоправе-фаталісте.

Равік повернувся до готелю зарані. У вестибюлі він побачив якогось худенького хлопця, що самотою сидів на канапі. Коли він зайшов, хлопець якось дивно махнув обома руками і схопився з місця. Равік помітив, що в нього тільки одна нога. З другої холоші штанів визирала брудна розсохла дерев'янка.

— Докторе... Докторе...

Равік придивився пильніше. У тьмяному світлі вестибюля він розглядив хлоп'яче обличчя, на якому від вуха до вуха світилася радісна усмішка.

— Жанно? — вражено мовив він. — Ну певне, Жанно!

— Впізнали! Таки я! Чекаю на вас цілий вечір. Аж сьогодні після обіду нарешті роздобув вашу адресу. Уже кілька разів пробував випитати її в тієї старої відьми з клініки. У старшої сестри. Але вона все торочила, що вас немає в Парижі.

— Мене й справді якийсь час не було.

— А сьогодні вона врешті сказала, що ви живете тут. І я відразу прийшов.

Жанно саяв.

— Щось погане з ногою? — спитав Равік.

— Ні! — Жанно поплескав дерев'янку, наче вірного собаку. — Нема нічогісінько. Хай би й довіку так було.

Равік глянув на дерев'янку.

— Бачу, ти домігся свого. Як ти владнав справу зі страховою компанією?

— Непогано. Вона оплатила мені механічний протез. А я в крамниці взяв замість нього гроші, втративши п'ятнадцять відсотків. Те, що я й хотів.

— А як твоя молочарня?

— Отож тому я й прийшов. Ми відкрили крамничку молочних продуктів. Маленьку, але й так добре. Мати продає. Я заковую товар і проваджу рахунки. Знайшов добрих постачальників. Просто в селі.

Жанно пошкунтильгав до витертої канапи і приніс брунатний пакунок, старанно перев'язаний шнурочком.

— Натє, докторе. Це я вам приніс! Нічого особливого, але все з нашої крамнички — хліб, масло, сир, яйця. Якщо вам не захочеться виходити, то можна непогано повечеряти і вдома, правда?

Він віддано глянув Равікові у вічі.

— Не те що непогано, а навіть дуже добре, — сказав Равік.

Жанно задоволено кивнув головою.

— Думаю, що сир вам сподобається. Тут брі і трохи понль'євека.

— Саме те, що я найдужче люблю.

— От добре! — З радощів Жанно ляснув себе по обрубкові ноги. — Понль'євек мати поклала. Я думав, що брі вам дужче подобається. Він більше пасує чоловікам.

— І той, і той чудовий. Кращого нічого й бути не може. — Равік узяв пакунок. — Дякую, Жанно. Пацієнти рідко згадують про своїх лікарів. Найчастіше вони приходять

поторгуватися за гонорар.

— Це багаті, еге ж? — Жанно по-змовницькому кивнув головою. — А ми ні. Зрештою, ми всім завдячуємо вам. Якби ви залишили ногу, нам би нічого не заплатили.

Равік вражено глянув на хлопця. Невже він вважає, що йому з ласки відрізано ногу?

— Іншої ради не було, Жанно, довелося відрізати, — сказав він.

— Ще б пак. Певне, що не було. — Жанно хитро підморгнув і зсунув кашкета на лоб. — Ну, я піду. Мати вже, мабуть, хвилюється. Я давно з дому. А ще треба домовитися з одним чоловіком про новий гатунок рокфора. До побачення, докторе. Думаю, що вечеря смакуватиме вам.

— До побачення, Жанно. Дякую. І хай тобі щастить.

— Щаститиме, ще й як!

Хлопець помахав рукою і, задоволений собою, пошкунтильгав до виходу.

У себе в номері Равік розв'язав пакунок, потім знайшов серед своїх речей спиртівку, якою давно вже не користувався, а також коробочку сухого спирту й сковороду. Поклавши два кубики на пальник, він запалив спиртівку. Замигтів вузький омах синього полум'я. Равік поклав на сковороду шматочок масла, розбив двоє яєць і розмішав їх. Тоді нарізав свіжого білого хліба з хрумкою скоринкою, поставив сковороду на стіл, підстеливши під неї газету, розгорнув пакуночок брі, відкоркував пляшку "вувре" й заходився їсти. Давно вже він не готував собі їжі. Треба буде завтра купити ще сухого спирту. Спиртівку можна буде взяти з собою в табір. Вона була складана.

Равік їв не поспішаючи. Покуштував він і понль'євека. Жанно правду казав, вечеря була добра.

XXXII

— Вихід з Єгипту, — сказав доктор філології і філософії Зейденбаум Равікові й Морозову. — Тільки без Мойсея.

Він стояв перед входом до "Ентернаціоналя", худий і жовтий. Штерни, Вагнери і Штольц, у якого не було родини, вантажили там свої речі. Вони гуртом найняли меблевий автофургон.

На вулиці, осяяній яскравим серпневим сонцем, уже стояло трохи меблів: позолочена канапа, оббита обюссонською тканиною, і кілька позолочених стільців. Біля них лежав новий обюссонський килим. Це було майно Штернів. Вносили саме великий стіл з червоного дерева. Зельма Штерн, жінка з прив'ялим обличчям і оксамитовими очима, метушилася коло нього, мов квочка біля курчат.

— Обережно! Не подряпайте стільниці! Обережно! Обережно! Глядіть стільницю!

Стільниця була відполірована й натерта воском. Це була одна з тих святинь, для яких господині ладні були ризикувати своїм життям. Зельма Штерн усе метушилася коло столу й двох вантажників, що байдуже винесли його з готелю й поставили біля інших меблів.

Сонце блищало на стільниці. Зельма нахилилася над нею з ганчіркою й заходилась

хапливо витирати ріжки. У стільниці, як у темному дзеркалі, відбивалось її бліде обличчя, ніби з дзеркала часу крізь тисячоліття на неї запитально дивилася прамати всіх жінок.

Вантажники винесли буфет із червоного дерева, також полірований і натертий воском. Один із них раніше, ніж треба було, обернув його в дверях, і на ріжку буфета залишилася подряпина.

Зельма Штерн не закричала. Вона застигла з піднятою в руці ганчіркою й розтуленим ротом, немов саме тієї миті хотіла заткнути тією ганчіркою рота й раптом закам'яніла.

До неї підійшов Йозеф Штерн, її чоловік, — невеличкий, в окулярах, з відвислою спідньою губою.

— Ну, Зельмо, золотко...

Вона не бачила його. Очі її втупились кудись у порожнечу.

— Буфет...

— Ну, золотко... Зате в нас є віза...

— Буфет моєї матері. Моїх батьків...

— Ну, золотко, там тільки маленька подряпина. Одна. Головне, що ми маємо візу...

— Вона залишиться. Її не можна буде затерти.

— Мадам, — мовив один із вантажників, який не розумів німецької мови, але добре знав, про що йдеться. — Вантажте свій мотлох самі. Не я робив ці вузькі двері.

— Паршиві боші,— сказав другий.

Йозеф Штерн стрепенувся.

— Ми не боші,— мовив він. — Ми втікачі.

— Паршиві втікачі,— буркнув той.

— От бачиш, золотко, ми знов стоїмо! — вигукнув Штерн. — Що нам тепер робити? Скільки вже було всякого клопоту з твоїми меблями. З Кобленца ми виїхали на чотири місяці пізніше, бо ти не хотіла розлучатися з ними. Я заплатив вісімнадцять тисяч марок податку за право виїзду з рейху. Тепер ми стоїмо на вулиці, а пароплав не чекає.— Він схилив голову набік і стурбовано глянув на Морозова. — Що нам тепер робити? — повів далі він. — Паршиві боші, паршиві втікачі. А як я йому скажу, що ми євреї, він назве нас паршивими жидами, і тоді вже всьому кінець.

— Дайте йому грошей, — порадив Морозов.

— Грошей? Він шпурне їх мені в обличчя.

— Не шпурне, — заперечив Равік. — Того, хто так лається, завжди можна купити.

— Це проти моєї натури. Тебе ображають, а ти ще й плати за те.

— Якби він назвав так вас особисто, то це була б образа, — сказав Морозов. — А він вилаяв усіх загалом. Дайте йому на чай, це буде образа за образу.

В очах Штерна сяйнула усмішка.

— Добре, — мовив він. — Дам.

Він витяг кілька банкнот і дав вантажникам. Вони зневажливо взяли їх. Штерн так само зневажливо сховав гаманця. Вантажники ще трохи поозиралися, тоді почали

запахати у фургон обюссонські стільці. Буфет вони навмисне висадили останнім. Підіймаючи буфет, вони схилили його так, що він правим боком зачепив за фургон. Зельма Штерн здригнулась, але нічого не сказала. Штерн навіть не помітив цього. Він уже вкотре перевіряв свої візи й папери.

— Ніщо не здається таким жалюгідним, як меблі надворі,— зауважив Морозов.

Речі Вагнерів теж були вже принесені. Кілька стільців, ліжка, що під голим небом здавалося непристойним і якимось сумним. Дві валізи з наліпками "Гранд-готель Гардоне, Віареджо" і "Адлон, Берлін". Рухоме дзеркало в позолоченій рамі, в якому відбивалася вулиця. Кухонне начиння. Важко було збагнути, навіщо люди беруть усе це з собою до Америки.

— Це родичі,— пояснювала Леоні Вагнер. — Усе влаштували родичі з Чікаго. Прислали нам грошей і візу. Тільки туристську. Потім нам доведеться виїхати до Мексика. Все родичі... Наші родичі...

Їй було ніяково. Під поглядами тих, що залишалися, вона почувала себе дезертиркою і хотіла якнайшвидше поїхати, тому сама допомагала вантажити свої меблі. Аби тільки сховатися за найближчим рогом, тоді можна буде відітхнути. Але почнуться нові тривоги. Чи пароплав справді буде? Чи їм дозволять зійти на берег? Чи не відправлять назад до Європи? Одна тривога приходила на зміну іншій. І так уже стільки років...

Штольц, рудий, згорблений, мовчазний чоловік, майже нічого не мав, крім книжок. Валіза з одягом і бібліотека: першодруки, давні видання, нові книжки.

Поступово перед дверима й на вулиці зібралося чимало емігрантів, що не мали змоги нікуди виїхати. Вони нічого не казали, тільки дивилися на меблі й на фургон.

— Що ж, до побачення, — знервованим голосом мовила Леоні Вагнер, коли останні речі опинилися у фургоні.— Чи гуд бай. — Вона розгублено засміялася. — Чи адью. Тепер уже й не знаєш, як сказати.

Вона почала тиснути руку своїм колишнім сусідам.

— У нас там родичі,— провадила вона далі.— Родичі. Ми самі, звичайно б, не...

Враз вона замовкла. Ернст Зейденбаум поплескав її по плечі.

— Нічого. Хто має щастя, а хто ні.

— Більшість не має,— додав Візенгоф. — Не зважайте на це. Щасливої дороги.

Йозеф Штерн попрощався з Равіком, Морозовим і ще кількома емігрантами. Він винувато всміхався, наче його спіймали на фальшуванні банківського чека.

— Хтозна, як воно буде. Може, нам ще закортить назад в "Ентернаціональ".

Зельма Штерн уже сиділа у фургоні. Штольц ні з ким не прощався. Він не їхав до Америки. В нього були папери тільки до Португалії. Він вважав, що задля цього не варто так урочисто прощатися. Аж як машина рушила, він ледь помахав рукою.

Ті, що лишилися, скидались на зграйку змоклих під дощем курей.

— Ходімо, — сказав Морозов. — У "катакомбу", мерщій! Треба негайно випити кальвадосу.

Не встигли вони сісти, як прийшли й решта — ніби зірване листя, що його загнав

туди вітер. Два блідих рабини, в яких трусилася борода, Візенгоф, Рут Гольдберг, шахіст-автомат Фінкенштейн, фаталіст Зейденбаум, кілька подружніх пар, із півдесятка дітей, власник картин імпресіоністів Розенфельд, якому так і не пощастило виїхати, двоє підлітків та ще кілька дуже старих людей.

Вечеряти ще було рано, але, мабуть, ніхто не хотів вертатись у свій самотній номер. Усі зійшлися у "катакомбі", принишкли, майже упокорені. Вони вже зазнали стільки лиха, що збайдужіли до свого майбутнього.

— Аристократія виїхала, — сказав Зейденбаум. — Тепер тут залишилися тільки роковані на довічне ув'язнення або на смерть. Обраний народ. Улюбленці Єгови! Спеціально призначені для погромів. Хай живе життя!

— Ще є Іспанія, — сказав Фінкенштейн. На столі перед ним лежала шахова дошка й газета "Матен" із шаховою задачею.

— Іспанія? Аякже! Фашисти кинуться цілувати євреїв, тільки-но вони перейдуть кордон.

Огрядна, проте жвава офіціантка принесла кальвадос. Зейденбаум начепив пенсне.

— Більшість нас не здатні навіть упитися як слід, — сказав він. — Хоч на одну ніч забути про все. Навіть цього ми не вміємо. Нащадки Агасфера. Якби той вічний мандрівник дожив до наших днів, то й він би впав у розпач. Без паперів і йому було б непереливки.

— Випийте з нами, — запропонував Морозов. — Кальвадос добрий. Хвалити бога, що господиня не знає цього, а то б підвищила на нього ціну.

Зейденбаум похитав головою.

— Я не п'ю.

Равік помітив якогось давно неголеного чоловіка, що раз по раз розглядав себе в люстерко, яке діставав з кишені.

— Хто це? — спитав він Зейденбаума. — Я його тут ще не бачив.

Зейденбаум скривився.

— Це новий Арон Гольдберг.

— Як? Невже його дружина так швидко вийшла заміж?

— Ні. Вона просто продала паспорт свого чоловіка. За дві тисячі франків. Старий Гольдберг мав сиву бороду, тому цей новий і відпускає її, щоб бути схожим на фотографію в паспорті. Бачите, як він її раз у раз смикає. Боїться користуватися паспортом, поки не виросте борода. Біжить наввипередки з часом.

Равік приглянувся до чоловіка, що нервово смикав себе за щетину й порівнював її з паспортом.

— У крайньому разі, він може сказати, що борода в нього обгоріла.

— Непогана думка. Треба йому підказати. — Зейденбаум скинув пенсне й почав розгойдувати його на ланцюжку. — Моторозна ситуація, — усміхнувся він. — Два тижні тому це була просто комерційна угода. Тепер Візенгоф уже ревнує, і сама Рут Гольдберг трохи збентежена. Демонічна сила документа. Адже за паспортом він її чоловік.

Зейденбаум підвівся й пішов до нового Арона Гольдберга.

— Демонічна сила документа! Гарно сказано. — Морозов обернувся до Равіка. — Що ти сьогодні робитимеш?

— Кет Гегстрем відпливає ввечері на пароплаві "Нормандія". Я відвезу її в Шербур. У неї є машина. Потім прижену машину назад до гаража. Кет продала її господареві гаража.

— А їй можна їхати?

— Звичайно. Тепер уже байдуже, що вона робитиме. На пароплаві є добрий лікар. А в Нью-Йорку... — Равік стисі нув плечима й допив свій кальвадос.

Повітря в "катакомбі" було парке й застоєне. В ній не було вікон. Під припорошеною, ніби штучною пальмою сиділо старе подружжя. І чоловік, і жінка цілком занурилися у свій смуток, що оточив їх непробивним муром. Вони непорушно сиділи, тримаючись за руки, і, здавалося, ніколи вже не зможуть підвестися.

Равікові раптом здалося, наче в цій підземній залі, до якої ніколи не заглядало сонце, скупчилось усе лихо світу. Електричні лампи, що висіли попід стінами, сіяли жовте, мертвотне світло, і від того зала здавалася ще похмурішою. Мовчанка, шепіт, шелест паперів і грошей, які всоте переглядали й перелічували, тупе сидіння на одному місці, безпорадне чекання кінця, крихта судомної мужності, тисячу разів принижуване, а тепер остаточно загнане в глухий кут життя, опановане страхом і відчаєм... Равік усе це раптом відчув, відчув на запах, то був запах страху, останнього, безмежного, мовчазного страху, він знав, де вже раніше відчував його — в концентраційному таборі, коли людей хапали на вулиці, стягали вночі з ліжок, і, зігнані в бараки, вони чекали, що з ними буде.

Поряд за столиком сиділо двоє людей: гладенько зачесана на проділ жінка та її чоловік. Перед ними стояв хлопчик років восьми. Він щойно ходив поміж столиками, прислухаючись до розмов, а тепер вернувся до батьків.

— Чого ми євреї? — спитав він матір.

Вона нічого не відповіла.

Равік глянув на Морозова.

— Мені треба йти, — мовив він. — У клініку.

— І мені також.

Вони піднялися сходами нагору.

— Що занадто, те занадто, — зауважив Морозов. — Я кажу тобі це як колишній антисеміт.

Після "катакомби" й клініка здавалась приємним місцем. І тут були муки, хвороби й горе, але все це принаймні мало свою логіку й сенс. Було відомо, де вони взялися, що треба робити й чого не треба. Це були факти; ти їх бачив і намагався шукати проти них якоїсь ради.

Вебер сидів у приймальні й читав газету. Равік зазирнув у неї через його плече.

— Щось цікаве, га? — спитав він.

Вебер шпурнув газету додолу.

— Продажна банда! П'ятдесят відсотків наших політиків треба перевішати.

— Дев'яносто, — поправив його Равік. — Ви не чули, що там з тією жінкою, яка лежить у Дюрановій клініці?

— З нею все гаразд. — Вебер знервовано взяв сигарету. — Для вас усе просто, Равіку. А я — француз.

— А я взагалі ніхто. Але я хотів би, щоб влада в Німеччині була тільки продажна, як у Франції.

Вебер ніяково глянув на нього.

— Я бовкнув дурницю, вибачте. — Він забув запалити сигарету. — Війни не може бути, Равіку! Просто не може бути! Це тільки лайка й погрози! Останньої миті має щось статися! — Вебер хвилину помовчав. Від його колишньої самовпевненості не лишилося й сліду. — Зрештою, в нас є лінія Мажіно, — майже благально додав він.

— Звичайно, — відповів Равік не дуже переконано. Він чув уже про неї тисячу разів. Майже всі розмови з французами закінчувалися згадкою про лінію Мажіно.

Вебер витер лоба.

— Дюран перевів свій капітал до Америки. Так мені сказала його секретарка.

— Якраз по-дюранівському.

Вебер глянув на нього зацькованим поглядом.

— І не тільки він. Мій зять поміняв французькі акції на американські. Гастон Нере поміняв французькі гроші на долари й тримає їх у сейфі. А Дюпон, кажуть, закопав у своєму садку два мішки з золотом. — Він схвильовано підвівся. — Мені важко про це говорити. Не хочу вірити в це. Не може цього бути, щоб Францію зрадили й продали. Коли виникне небезпека, всі згуртуються. Всі!

— Всі,— невесело сказав Равік. — Навіть промисловці й політики, що вже й тепер укладають угоди з Німеччиною.

Вебер насилу опанував себе.

— Равіку... порозмовляймо про щось інше.

— Гаразд. Я маю відвезти Кет Гегстрем до Шербура. Опівночі повернуся назад.

— Добре. — Вебер ніяк не міг заспокоїтись. — А ви... що ви робитимете, Равіку?

— Нічого. Опинюся у французькому концтаборі. Все-таки краще, ніж у німецькому.

— Про це не може бути й мови. Франція не інтернуватиме втікачів.

— Чому ж? Звичайна річ, нічого не заперечиш.

— Равіку...

— Гаразд. Побачимо. Дай боже, щоб була ваша правда.

Ви чули, що Лувр евакуюють? Найкращі картини вивозять до Середньої Франції.

— Ні, не чув. А ви звідки знаєте?

— Я там був сьогодні після обіду. Блакитні вітражі Шар* трського собору також запаковані. Туди я заходив учора. Сентиментальна забаганка. Хотів ще раз подивитися на них. Але спізнився. їх уже вивезли. Надто близько аеродром. Уже вставлене нове скло. Так, як торік під час Мюнхенської конференції.

— От бачите! — Вебер відразу захопився за його слова. — Торік також нічого не

сталось. Зчинили гвалт, а тоді приїхав Чемберлен із парасолькою миру.

— Так. Парасолька миру й досі в Лондоні... А богиня перемоги й досі в Луврі... Щоправда, без голови. Ніка залишиться. Надто важка, щоб її перевозити. Ну, мені треба йти. Кет Гегстрем чекає на мене.

Біла "Нормандія" сяяла коло темного причалу тисячами вогнів. Від моря повівав прохолодний солоний вітер. Кет Гегстрем щільніше загорнулася в плащ. Вона дуже схудла. На обличчі випиналися обтягнені шкірою вилиці, а очі були страхітливо великі, немов двоє темних озерець.

— Я б хотіла залишитись тут, — мовила вона. — Мені раптом стало дуже важко від'їздити звідси.

Равік глянув на неї. Ось стоїть могутній корабель з яскраво освітленим трапом, по ньому рине потік людей, дехто з них поспішає, наче боїться останньої миті спізнитися, це не корабель, а блискучий палац, і зветься він уже не "Нормандія", а Спасіння, Втеча, Порятунк, для десятків тисяч людей у сотнях міст Європи, в безлічі третьорядних готелів і льохів він здається недосяжною мрією, а поряд із ним стоїть жінка, нутро якої пожирає смерть, і тоненьким приємним голоском каже: "Я б хотіла залишитись тут".

Усе втратило глузд. Для емігрантів з "Ентернаціоналя", для тисяч інших "Ентернаціоналів", розкиданих по Європі, для всіх цькованих, переслідуваних, для тих, хто ще намагався втекти і кого вже спіймали, цей корабель був би обітованою землею, вони б зомліли від щастя, заридали б і кинулися б цілувати трап, повірили б у диво, якби мали такий квиток, який тріпотів у цій втомленій руці поряд із ним, у руці людини, яка й так була в дорозі до смерті і яка байдуже сказала, що хотіла б залишитись тут.

Надійшов гурт американців. Спокійно, голосно розмовляючи. В них було часу та часу. їх спонукало виїхати посольство, і вони саме про це говорили. Шкода, звичайно. Цікаво було б поглянути, що тут робитиметься далі. Та й що з ни*ми, американцями, могло б статися? Вони ж під захистом по* сольстваї Америка — нейтральна держава! Справді шкода!

Запах парфумів. Оздоба. Бризки діамантів. Ще кілька годин тому вони вечеряли в "Максима", ціни в перерахунку на долари були сміховинно дешеві. Вони пили "кортон" урожаю 1929, а наостанці "пол роже" врожаю 1928 року. І ось тепер "Нормандія". Тут вони підуть у бар, пограють у триктрак, вип'ють по кілька чарок віскі... А перед посольствами — довжелезні черги людей, що вже втратили будь-яку надію, над ними, немов хмара, навис смертельний страх, у приймальнях перевтомлені службовці консульства, воєнно-польовий суд в особі простого секретаря, що тільки хитає головою: "Ні! Ніяких віз! Неможливо", смертний присуд, який мовчки ухвалюють невинно засудженим, приреченим мовчки приймати його... Равік дивився на корабель, і то вже був не корабель, а ковчег, легкий ковчег, що вирушав у плавання, рятуючись від потопу. Колись від нього пощастило втекти, а тепер він знов насувається і ось-ось затопить усе.

— Пора сідати, Кет.

— Уже? До побачення, Равіку.

— До побачення, Кет.

— Нам немає потреби брехати одне одному, правда?

— Немає.

— Приїздіть швидше...

— Приїду, Кет. Скоро...

— До побачення, Равіку. І дякую за все. Я зараз піду. Підіймуся на палубу й помахую вам. Почекайте, поки пароплав відпливе, й помахайте мені у відповідь.

— Добре, Кет.

Ледь похитуючись, вона поволі пішла трапом. Тонша за всіх навколо, вона здавалася неземною, майже безтілесною, в ній була зловісна елегантність неминучої смерті. Сміливе обличчя, голова, наче в єгипетської бронзової кішки, — самі лише обриси, подих і очі.

Останні пасажирі. Якийсь єврей, спітнілий, засапаний, із хутром, перекинутим через руку, а з ним два носії. Він майже істерично метушиться й кричить. Останні американці. І ось трап поволі підіймається. Дивне почуття — ніби той трап ніколи вже не опуститься. Все. Вузенька смужка води. Кордон. Ширина тієї смужки — два метри, а проте це вже кордон між Європою і Америкою. Між порятунком і загибеллю.

Равік пошукав очима Кет Гегстрем і скоро знайшов. Вона Стояла біля фальшборта й махала йому рукою. Він помахав їй у відповідь.

Пароплав ворухнувся. Берег ніби почав відступати назад. Ледь-ледь, майже непомітно. І раптом "Нормандія" опинилася серед води. Недосяжна, вона ширяла над темними хвилями на тлі темного неба. Кет Гегстрем уже не можна було розрізнити серед інших пасажирів. Ті, хто залишилися на березі, мовчки презиралися, хто розгублено, а хто вдавав веселого. Одні відходили квапливо, інші неохоче й поволі.

Машина поверталася в темряві назад до Парижа. Обабіч пропливали живоплоти й сади Нормандії. На імлістому небі низько висів великий сплющений місяць. Равік уже забув про пароплав. Його цілком заповнив навколишній краєвид, пахощі сіна, дозрілих яблук і глибокий спокій того, що завжди незмінне.

Машина мчала майже нечутно, так, ніби не улягала силі тяжіння. Позаду лишалися будинки, церкви, села, золоті плями шинків і бістро, блискуча стрічка річки, млин, тоді знов вигнутий контур рівнини, над якою нависав небосхил, ніби внутрішній бік велетенської мушлі, в молочному перламутрі якої полискувала перлина місяця.

Це був кінець, звершення. У Равіка вже й раніше бувало таке почуття, але тепер воно цілком опанувало його, владне, непереробне, пронизало тіло наскрізь, і ніщо вже не опиралося йому.

Все стало невагоме й ніби літало. Майбутнє зустрічалось з минулим, і ні те, ні те не викликало бажань, не озивалося в душі болем. І те, й те здавалося однаково важливим і значущим. Обидва обрії вирівнялись, і якимось дивом на мить терези буття стали на одному рівні. Доля ніколи не була сильнішою за спокійну мужність, яка їй протистояла. Коли вже її буде несила терпіти, завжди можна накласти на себе руки. Добре це знати,

але так само добре знати, що, поки ти живий, у тебе завжди є крихта надії.

Равік знав, що таке небезпека. Знав, що його чекало, і знав, що завтра боронитиметься, — але цієї ночі, цієї години, коли він повертався з узбіччя затопленого Арарату туди, де вже тхнула кров'ю близька катастрофа, все зненацька втратило свою назву: небезпека залишилась небезпекою, та вже й не була нею, доля була жертвою і водночас богом, якому складали жертви. А завтрашній день здавався невідомим світом.

Усе було добре. І те, що минуло, й те, що буде. Все його влаштовувало. А часом би настав кінець, то теж добре. Одну людину він кохав і втратив. А другу ненавидів і вбив. Обидві вони звільнили його: одна знов збудила його почуття, а друга погасила пам'ять про минуле. Не залишилося нічого незавершеного. Не було ніяких бажань, не було кого ненавидіти, не було на що нарікати. Якщо має початися щось нове, то нехай починається, хоч очікування, яке зміцнює і проганяє всі сумніви, вже не буде. Згарище розчищено, змертвілі місця ожили, цинізм обернувся в силу. Це добре.

За Каном з'явилися коні. Довгі колони в темряві, схожі на тіні обриси коней у місячному світлі. За ними лавами по чотири крокували чоловіки з клунками, картонними коробками, пакунками. Почалася мобілізація.

Люди йшли тихо. Ніхто не співав, майже не чути було розмов. Колони мовчки сунули в темряві, немов тіні, тримаючись правого боку дороги, щоб не заважати машинам.

Равік поминав їх одну за одною. Коні, думав він. Коні, як чотирнадцятого року. Танків не було. Самі лише коні.

Він зупинився біля бензоколонки, щоб заправити машину. У хатах маленького села ще світилося, але саме воно ніби заніміло. Селом якраз проходила колона. Люди дивилися їй услід. Ніхто навіть не махнув рукою.

— Завтра і я піду, — сказав чоловік, що обслуговував бензоколонку. В нього було відверте, засмагле селянське обличчя. — Мій батько поліг в останню війну. Дід — тисяча вісімсот сімдесят першого року. А завтра йду я. Завжди те саме. І так уже сотні років. Нас знов і знов посилають на війну, і нічого не вдієш.

Він обвів поглядом стареньку колонку, свою хату й дружину, що стояла поряд із ним.

— Двадцять вісім франків і тридцять сантиметрів, пане.

Знов поля і села. Місяць. Лісьє. Евре. Колони. Коні. Мовчанка. Равік зупинився перед невеличким рестораном. Надворі стояло два столики. Господиня сказала, що всі страви вже скінчилися. Але Равік, незважаючи ні на що, хотів їсти. А у Франції омлет із сиром — ще не вечеря. Врешті йому таки пощастило вмовити господиню, і вона дала йому ще салату, кави й карафку домашнього вина.

Равік сидів сам перед рожевим будиночком і вечеряв. Над луками котився туман. Кумкало кілька жаб. Скрізь панувала тиша, тільки на верхньому поверсі говорило радіо. Голос диктора лунав заспокійливо, намагався вселити надію, але слова були порожні й непотрібні. Кожен слухав їх, і ніхто їм не вірив.

Равік розраховався.

— Париж буде затемнений, — мовила господиня. — Щойно передавали по радіо.

— Справді?

— Так. На випадок повітряних нападів. З обережності. По радіо передавали, що все роблять тільки з обережності. Війни, кажуть, не буде. Мовляв, провадять переговори. А ви як гадаєте?

— Я не думаю, що зараз буде війна, — мовив Равік. Він не знав, що їй відповісти.

— Дай боже. Але що з того? Німці захоплять Польщу. Потім скажуть, щоб їм віддали Ельзас і Лотарінгію. Тоді колонії. А далі ще щось. І не спиняться, поки ми не здамося або не оголосимо війну. То краще вже зразу.

Господиня неквапом пішла до хати. На вулиці з'явилася нова колона мобілізованих.

Червона заграва Парижа на обрії. Буде затемнений... Париж— і затемнений! У такий тривожний час це природно, а проте звучить дивно: Париж затемнений. Наче затемнять сонце, що осявало весь світ.

Передмістя. Сена. Плетиво маленьких вуличок. Рівне, як стріла, авеню, що веде просто до Триумфальної арки, яка здіймається вгору на бляклій, іще залитій імлістим світлом площі Етуаль. А за нею — Єлісейські поля, що також тонуть у морі світла.

Равік полегшено відітхнув. Усе ще таке, як було. Та, їдучи далі мостом, він раптом помітив, що темрява вже по-чала огортати його. Ніби короста на блискучій шкірі, то тут, то там проступали хворобливі плями пітьми. Барвисту мозаїку світляних реклам у деяких місцях поточили довгі тіні, що загрозово причаїлися між несміливими острівцями червоного, білого, блакитного й зеленого світла. Окремі вулиці вже цілком осліпли, ніби по них проплазували чорні хробаки і стерли весь блиск. На авеню Георга П'ятого не горіло вже жодного ліхтаря, на авеню Монтеня вони саме гасли, будівлі, з яких уночі здіймалася до зірок лава світла, тепер сіріли голими фронтонами. Половина авеню Віктора-Еммануїла Третього теж тонула в темряві, а друга половина ще була освітлена, немов спаралізоване тіло в агонії — частина його вже мертва, а частина ще чіпляється за життя. Хвороба просочувалася скрізь, і коли Равік знов повернувся на площу Згоди, її просторий круг також був уже мертвий.

Будинки міністерств стояли бляклі й безбарвні, погасли гірлянди ламп; тритони й нереїди, що ночами танцювали в білій світляній піні, тепер застигли незграбними сірими клунками на спинах у дельфінів; водограї осиротіли, вода, що біла з них, почорніла; досі блискучий стрімкий обеліск, потьмянівши, враз обважнів і грізним, могутнім пальцем вічності стримів у понуре небо; скрізь розповзлися, немов мікроби, маленькі, блідо-сині, ледь видимі лампочки протиповітряної оборони; цідячи мертвотне світло, вони, ніби космічні сухоти, поширювались над містом, що безмовно конало під їхньою навалою.

Равік здав машину в гараж, узяв таксі й поїхав до "Ентернаціоналя". Перед входом стояла драбина, і син господині вкручував синю лампочку. Вхід до готелю й раніше освітлювали якраз стільки, щоб можна було розглядіти вивіску. Тепер сине кружало сягало лише на один її край із літерами "...національ", і то їх ледве було видно.

— Добре, що ви повернулися, — мовила господиня. — Тут у нас одна жінка здуріла.

В цьому номері. Доведеться, мабуть, їй вибратися. Не можу ж я тримати в готелі божевільних.

— Може, то не божевілья, а просто нервовий напад.

— Однаково. Таких треба тримати в божевільні. Я вже сказала її чоловікові. Він, звичайно, й чути про це не хоче. А мені лише клопіт. Якщо вона не заспокоїться, я змушу їх вибратися. Це не діло. Я хочу, щоб мої пожилці могли спокійно спати.

— Недавно в готелі "Ріц" хтось збожеволів, — сказав Равік. — Якийсь принц. То потім усі американці хотіли неодмінно отримати його кімнату.

— Це зовсім інше. Той схибнувся через свої химери. Це навіть шикарно. А вона з горя.

Равік здивовано глянув на неї.

і— Ви добре знаєте життя, мадам.

— Мушу знати. Я не лиха жінка. Приймаю втікачів. Усіх. Так, я на цьому заробляю. Нехай. Хоч мої заробітки не такі й великі. Але божевільна, що водно кричить, — це вже занадто. Хай вибирається з готелю, якщо не замовкне.

Це була та сама жінка, яку син питав, чого вони євреї. Вона сиділа на ліжку, забившись у самий куток і затуливши руками очі. Кімната була яскраво освітлена. Горіли всі лампи, а на столі стояло ще й два свічники з запаленими свічками.

— Таргани, — мурмотіла жінка. — Таргани! Чорні, ситі, блискучі таргани! Он там у кутку їх тисячі, сила-силенна. Ввімкніть світло, ввімкніть, ввімкніть, а то вони полізуть... Світла, світла, бо вони лізуть, лізуть...

Жінка кричала, забивалася ще далі в куток, задирала ноги й простягала перед собою руки, розчепірюючи пальці й вирячивши осклілі очі. Чоловік намагався схопити її за руки.

— Тут немає нічого, мамулю, нічого немає в кутку...

— Світла! Світла! Вони лізуть! Таргани...

— Світло горить, мамулю. Горить, дивися, навіть свічки на столі! — Чоловік узяв кишенькового ліхтарика й посвітив ним у яскраво освітлені кутки. — Там немає нічого, глянь, я свічу, і немає нічого, нічогісінько...

— Таргани! Таргани! Лізуть, усе чорне від тарганів! Вони вилазять з усіх кутків! Світла і світла! Вони вже на стінах, уже падають зі стелі!

Жінка захрипіла й затулила голову руками.

— Давно це почалося? — спитав Равік у чоловіка.

— Відколи стемніло. Мене не було. Я ще ходив спробувати... Мені порадили піти до консула Гаїті. Я взяв із собою хлопця... Звичайно, дарма ходив, знов дарма, а коли ми повернулися, вона сиділа в кутку на ліжку й кричала...

У Равіка був із собою стерилізований шприц.

— А перед цим вона спала?

Чоловік безпорадно глянув на нього.

— Не знаю. Вона завжди була спокійна. Ми не маємо грошей на лікарню. І не маємо... З нашими паперами її туди не візьмуть. Аби вона перестала кричати. Мамулю,

ми всі тут коло тебе, я, Зігфрід, і доктор є... Тут немає ніяких тарганів.

— Таргани! — перебила його жінка. — Лізуть з усіх боків! Лізуть...

Равік зробив їй укол.

— З нею вже колись бувало таке?

— Ні. Я не розумію, що це. Не знаю, чого вона раптом...

Равік підняв руку.

— Не нагадуйте їй про це. За кілька хвилин її зморить сон. Може, їй приснилися таргани, і вона перелякалась. Може, вранці вона прокинеться й усе забуде. Не нагадуйте їй нічого. Поводьтеся так, немов нічого не сталося.

— Таргани, — сонним голосом промурмотіла жінка. — Ситі, великі...

— Вам потрібне таке яскраве світло?

— Ми засвітили всі лампи, бо вона весь час просила світла.

— Вимкніть люстру. А ті нехай світяться, поки вона засне. Я вколов їй достатню дозу. А завтра десь об одинадцятій загляну до вас.

— Дякую, — сказав чоловік. — Ви собі не уявляєте...

— Уявляю. Тепер часто таке трапляється. Поки що будьте з нею обережні, не дуже виявляйте свого хвилювання...

Легко сказати, подумав Равік, вертаючись до своєї кімнати. Він увімкнув світло. Коло ліжка були складені його книжки. Сенека, Шопенгауер, Платон, Рільке, Лао-Цзи, Лі Тай-бо, Паскаль, Геракліт, Біблія і ще дещо — найсуворіша і найніжніша література. Більшість книжок були маленького формату, надруковані на тонкому папері, дуже зручні для тих, хто завжди в дорозі й небагато може возити з собою. Равік відклав ті, що хотів узяти. Тоді переглянув інші речі. Непотребу виявилось мало. Він завжди жив із думкою, що його можуть раптом ув'язнити. Стара ковдра й халат... їх він візьме, на них можна покластися, як на друзів. Отрута в медальйоні, в якому всередині була порожнина. Равік брав її з собою ще в німецький концтабір: усвідомлення, що будь-якої хвилини можна відібрати собі життя, допомагало йому триматися. Равік сховав медальйон у кишеню. Краще завжди мати його при собі. Так буде спокійніше. Невідомо, що станеться. Може, він знов попаде в лапи гестапо. На столі ще стояло півпляшки кальвадосу. Равік випив чарку. Франція, подумав він. П'ять років неспокійного життя. Три місяці в'язниці, нелегальне проживання. Чотири рази його висилали й чотири рази він повертався. П'ять років життя. Не так уже й погано.

XXXIII

Задзвонив телефон. Ще сонний, Равік підняв трубку.

— Равіку... — почувся чийсь голос.

— Слухаю...

Це була Джоан.

— Приїдь до мене. — Вона говорила тихо й поволі.— Негайно приїдь, Равіку...

— Не приїду.

— Ти повинен...

— Ні. Дай мені спокій. Я не сам. Не приїду.

— Поможи мені...

— Я нічим не можу тобі допомогти...

— У мене біда... — надломленим голосом сказала вона. — Ти повинен приїхати...
Негайно...

— Джоан, — нетерпляче сказав Равік, — тепер не час грати комедію. Ти вже раз кликала мене, і я спіймався на гачок. Удруге цього не буде. Дай мені спокій. Крути голову комусь іншому.

Він поклав трубку, не чекаючи, що вона ще скаже, і спробував заснути. Але не зміг. Знов задзвонив телефон. Він не взяв трубки. Телефон не вмовкав у сірій нічній порожнечі. Равік узяв подушку й поклав її на апарат. Якийсь час іще долинали приглушені дзвінки, потім затихли.

Равік почекав. Телефон більше не дзвонив. Він підвівся й запалив сигарету. Вона здалася йому огидною на смак, і він погасив її. На столі ще стояла пляшка з кальвадосом. Він надпив ковток і відразу відставив пляшку. Кави, подумав він. Гарячої кави й свіжих булочок із маслом. Він знав одне бістро, що було відчинене цілу ніч.

Равік глянув на годинник. Він проспав тільки дві години, але втоми вже не відчував. Не варто було ще раз поринати у важкий сон, щоб уранці встати цілком отупілим. Він зайшов до ванної і став під душ.

Почулися якісь звуки. Може, знов дзвонить телефон? Равік закрутив душ. Ні, то стукіт. Хтось стукав у його двері. Равік накинув на себе купальний халат. Стукали все настирливіше. Це не Джоан, вона зайшла б так. Двері були не замкнені. Він на мить завагався. Якщо це вже поліція...

Він відчинив двері. В коридорі стояв чоловік, якого він не знав, але начебто десь бачив. Чоловік був у смокінгу.

— Доктор Равік?

Равік не відповів. Він пильно дивився на чоловіка.

— Чого вам треба? — спитав він.

— Ви доктор Равік?

— Краще скажіть, чого вам треба.

— Якщо ви доктор Равік, то негайно їдьте до Джоан Маду.

— Он як?

— Із нею сталася біда.

— Яка біда? — Равік недовіркою всміхнувся.

— Вона поранена, — сказав чоловік. — Із револьвера...

— І куля влучила? — все ще всміхаючись, спитав Равік. Мабуть, удавала, що хоче застрілитись, подумав він, щоб налякати цього бідолаху.

— Господи, вона помирає! — простогнав чоловік. — Ходіть-бо! Вона помирає. Я вистрілив у неї!

— Що?

— Так... я...

Равік уже скинув халат і схопив одяг.

— Таксі чекає внизу?

— Я приїхав своєю машиною.

— От чорт... — Равік знов накинув халат і схопив у руки лікарську сумку, черевики, сорочку й костюм. — Одягнуся в машині... їдьмо... Швидше!

Машина мчала крізь імлисту ніч. Місто вже було цілком затемнене. Вулиці зникли — навкруги розляглася текуча туманна далина, в якій зненацька, коли вже з цього однаково не було ніякої користі, виринали синє самотнє світло, ніби машина їхала морським дном.

Равік надяг черевики й костюм, а халат, у якому він вибіг з номера, засунув у куток на сидінні. Він не прихопив ні шкарпеток, ні краватки. Він неспокійно вдивлявся в п'ятьму. Не було ніякого глузду розпитувати про щось чоловіка за кермом. Той скупчив усю свою увагу на машині. Він їхав дуже швидко і пильно стежив за дорогою. В нього не було часу на розмови. Тепер він тільки намагався не нагнатись на якусь іншу машину, не збити когось і не заблукати в незвичній темряві. П'ятнадцять хвилин згаяно, подумав Равік. Щонайменше п'ятнадцять хвилин.

— їдьте швидше, — сказав він.

— Не можна... без фар... місто затемнене... протиповітряна оборона...

— То ввімкніть фари, хай їм біс!

Чоловік увімкнув яскраве світло. На перехрестях на нього кричали поліцаї. Якийсь засліплений "рено" мало не зіткнувся з ними.

— Швидше! Швидше!

Машина рвучко загальмувала перед будинком. Ліфт виявився внизу. Двері були відчинені. Угорі хтось люто дзвонив, викликаючи ліфт. Видно, чоловік не зачинив дверей, коли вискочив з ліфта й побіг до машини. Добре, подумав Равік. Заощаджено кілька хвилин.

Ліфт поволі побрався вгору. Колись таке було вже! Тоді нічого не сталося. І тепер не станеться. Раптом ліфт зупинився. Хтось зазирнув у віконце й відчинив двері.

— Що це за мода так довго тримати внизу ліфт?

Це був той чоловік, що дзвонив. Равік відштовхнув його й захряснув двері.

— Зараз! Дайте спершу нам піднятися!

Ліфт посунувся далі. Чоловік на п'ятому поверсі вилаявся і знов почав дзвонити. Нарешті ліфт спинився нагорі. Равік рвучко відчинив двері — чоловік унизу міг натиснути на кнопку, і вони поїхали б назад.

Джоан лежала на ліжку одягнена, у сріблястій вечірній сукні, застебнутій до самої шиї. На сукні були плями крові. На підлозі також. Тут Джоан упала. Той йолоп переніс її потім на ліжку.

— Спокійно! — сказав Равік. — Спокійно! Все буде гаразд. Нічого страшного немає.

Він розрізав угорі сукню і обережно відкотив її. Груді не були поранені. Куля попала в шию. Горло не пошкоджене, а то б вона не телефонувала. Артерія також була ціла.

— Тобі боляче? — спитав він.

— Так.

— Дуже?

— Так...

— Зараз мине.

Він приготував шприц. Глянувши у вічі Джоан, він сказав:

— Не бійся. Це для того, щоб зняти біль. Зараз тобі полегшає.— Він швидко зробив укол. — От і все. — Повернувшись до чоловіка, він звелів йому — Подзвоніть Пассі двадцять сім сорок один. Викличте "швидку допомогу" і двох санітарів. Хай їдуть негайно.

— Що зі мною? — через силу спитала Джоан.

— Пассі двадцять сім сорок один, — ще раз сказав Равік. — Швидко! Не гайтесь! Беріть трубку!

— Що зі мною, Равіку?..

— Нічого страшного. Але тут тебе не можна обстежити. Треба везти до лікарні.

Вона подивилася на нього. Косметика на обличчі в неї розпливлася, туш стікала з вій, губна помада з одного боку замастила всю щоку. Половина обличчя нагадувала ярмаркового блазня, а друга половина, з чорною плямою під оком, — стомлену, немолоду повію. Лише коси світилися і були гарні, як завжди.

— Я не хочу, щоб мене оперували, — прошепотіла вона.

— Побачимо. Може, й не треба буде.

— А це... — Джоан замовкла.

— Ні,— мовив Равік. — Не страшно. Просто там є всі інструменти.

— Інструменти?..

— Для обстеження. А тепер... Тобі не буде боляче, не бійся...

Укол подіяв. У її очах зник переляк, що вже був ніби навіки застиг там. Равік почав обережно оглядати рану. Повернувся чоловік.

— Карета "швидкої допомоги" виїхала.

— Тепер наберіть Отей тринадцять п'ятдесят сім. Це клініка. Говоритиму я сам.

Чоловік слухняно вийшов.

— Ти мені допоможеш? — прошепотіла Джоан.

— Звичайно.

— Аби тільки не було боляче.

— Не буде боляче.

— Я не можу... не можу зносити болю. — Її почав знемагати сон. Голос зазвучав глухіше. — Просто не можу...

Равік оглянув те місце, де ввійшла куля. Великі судини не зачеплені. І не видно було, щоб куля десь вийшла. Він поклав компрес і перев'язав рану, не сказавши Джоан, чого боявся.

— Хто тебе поклав на ліжку? — спитав він. — Ти сама...

— Він...

— А ти... ти могла ходити?

У її каламутних, великих, як озера, очах знов з'явився переляк.

— А що таке?.. Я... ні, я не могла поворухнути ногою... Вона... Що з нею, Равіку?

— Нічого. Я так і думав. Потім усе мине.

Повернувся чоловік.

— Клініка...

Равік квапливо підійшов до телефону.

— Хто це? Ежені? Палату... так... і викличте Вебера. — Він кинув оком на спальню і стишив голос — Приготуйте все. Доведеться негайно оперувати. Я викликав "швидку допомогу". Нещасний випадок... Так... так... правильно... за десять хвилин...

Він поклав трубку і трохи постояв. Стіл. Пляшка м'ятної наливки, гидотне пійло. Чарки. Пахучі сигарети з трояндових пелюсток, теж гидота. Револьвер на килимі, немов у поганому фільмі. І кров. Усе неправда. Чого я себе дурю, все правда... Тепер він знав, хто цей чоловік, що привіз його. Смокінг із надто рівними плечима, напوماджений прилизаний чуб, легенький запах парфумів "Шевальє д'Орсе", що дратував його дорогою, каблучки на пальцях... Це той актор, з погроз якого він сміявся. Добре прицілився, подумав він. Ні, взагалі не цілився. Коли цілишся, то так не влучиш. Так можна влучити лише тоді, коли сам того не хочеш.

Равік вернувся до спальні. Чоловік стояв навколішки біля ліжка. Ще б пак. Інакше він не міг. Він щось говорив, нарікав, знов говорив, слова так і сипалися з нього...

— Встаньте, — сказав Равік.

Чоловік слухняно підвівся й машинально обтрусив коліна. Равік глянув йому в обличчя. Сльози! Ще їх бракувало!

— Я не хотів цього! Присягаюся, що не хотів у неї влучити. Не хотів, це просто нещасний випадок, сліпий випадок!

Равік мало не виблював. Сліпий випадок! Скоро він почне ще промовляти ямбами.

— Я знаю. А тепер ідіть униз і чекайте на карету.

Чоловік хотів ще щось сказати.

— Ідіть! — звелів Равік. — І тримайте напоготові той проклятий ліфт. Бог його знає, як ми впхаємо в нього ноші.

— Ти мені допоможеш? — сонно спитала Джоан.

— Допоможу, — сказав він, сам не вірячи в свої слова.

— Ти зі мною. Я завжди спокійна, коли ти зі мною.

Замашене обличчя всміхнулося. Блазень глузливо, а втомлена повія ледь сумно.

— Бебе, я не хотів... — мовив чоловік з порога.

— Геть! — крикнув Равік. — Ідіть до бісової матері!

Джоан якусь мить лежала спокійно. Тоді розплющила очі.

— От же йолоп, — мовила вона на диво чітко. — Звичайно, він цього не хотів... Де йому, такому щеняті... Хотів, бач, повеличатися. — В її очах з'явився дивний, майже лукавий вираз. — Я сама в це не вірила... дражнила його...

— Тобі не можна стільки говорити.

— Дражнила. — Очі її майже заплющились. — От і догралася, Равіку... Моє життя...

Не хотів улучити, а влучив... і ось...

Вона зовсім заплющила очі. Усмішка згасла. Равік дослухався, що робиться за дверима.

— Ми не занесемо ноші в ліфт. Він надто вузький. Хіба що один бік підіймемо вгору.

— А на сходах ви розвернетесь?

Один із санітарів вийшов поглянути.

— Спробуємо. Доведеться підіймати ноші над поруччям. Краще прив'язати її.

Вони міцно прив'язали Джоан до ношів. Вона дрімала. Часом з її уст зривався стогін. Санітари винесли ноші на сходи.

— У вас є ключ? — спитав Равік актора.

— У мене?.. Ні, немає... А навіщо?

— Щоб замкнути помешкання.

— Немає. Але десь тут він має бути.

— Пошукайте й замкніть двері.— Санітари вже здолали один марш. — Заберіть револьвер і викиньте його десь надворі.

— Я... я сам піду в поліцію. Вона небезпечно поранена?

— Так.

Обличчя в актора змокріло. Піт із нього раптом полився так рясно, ніби під шкірою не було нічого, крім води. Він повернувся до помешкання.

Равік пішов за санітарами. Світло на сходах засвічувалось тільки на три хвилини, тоді автоматично гасло. На кожному поверсі була кнопка, і вони мусили її натискувати. Половину сходів санітари здолали досить швидко. Найважче було на поворотах. Доводилось високо підіймати ноші, щоб розвернути їх над поруччям. По стінах метлялися довгі тіні. Колись уже таке було. Десь я його бачив, збентежено подумав Равік. Тоді згадав. Так виносили Рачинського, на самому початку його знайомства з Джоан.

Санітари голосно перемовлялися й зачіпали ношами об стіни, відбиваючи шматки тиньку. Двері в помешканнях відчинялися, і з них висовувались зацікавлені обличчя, набряклі й заспані, розкуйовджене волосся, піжами, халати — багряні, отруйно-зелені, із заморськими квітками...

Знов погасло світло. Санітари невдоволено забурчали в темряві й зупинилися.

— Увімкніть світло!

Равік почав мацати рукою по стіні, шукаючи вимикача,

і наткнувся на чийсь груди. Хтось дихнув на нього смердючим повітрям, по ногах щось шмигнуло. Спалахнула лампочка. Перед Равіком стояла якась фарбована блондинка, витріщивши на нього очі. Її гладке обличчя було все в складках і блищало від товстого шару кольдкрему. Однією рукою вона притримувала крепдешинувий халат із безліччю кокетливих рюшів. Ніби ситий бульдог, загорнутий у мереживне покривало.

— Померла? — спитала жінка, поблискуючи очима.

— Ні.

Равік пішов далі. Щось засичало й запирило. — З-під ніг у нього вискочила кішка.

— Фіфі! — Жінка нахилилася, розвівши товсті коліна. — Господи, Фіфі, тобі наступили на лапку?

Равік спускався далі сходами. Трохи нижче від нього погойдувалися ноші. Він бачив голову Джоан, що ворушилася в такт ході санітарів, але очей не було видно.

Останній марш. Світло знов погасло. Равік побіг назад, щоб знайти вимикач. Тієї миті загув мотор, і згори, немов із неба, з'явився яскраво освітлений ліфт. У позолоченій дротяній кабіні стояв актор. Мов примара, він тихо й невпинно спускався вниз, повз Равіка, повз ноші. Актор побачив угорі ліфт і скористався ним, щоб швидше догнати їх. Цілком розважний вчинок, а здавалося, що це щось нереальне і страшенно смішне.

Равік підвів очі. Руки перестали тремтіти й пітніти в гумових рукавицях, які він уже двічі міняв.

Вебер стояв навпроти нього.

— Коли хочете, Равіку, можна покликати Марто. Він може прибути сюди за чверть години. Ви йому асистуватимете, а він нехай оперує.

— Ні. І так згаяно багато часу. Та й мені краще самому оперувати, ніж дивитися на все це.

Равік набрав повні груди повітря. Тепер він заспокоївся й почав працювати. Біла шкіра. Як і кожна інша, вмовляв він себе. Шкіра Джоан. Як і кожна інша.

Кров. Кров Джоан. Як і кожна інша. Тампони. Розірваний м'яз. Тампони. Обережно... Далі. Клаптик срібної парчі. Ниточки. Далі. Канал, яким пройшла куля. Осколок. Далі. Канал іде в напрямку... в напрямку...

Равік відчув, як кров відринула в нього від обличчя. Він поволі випростався.

— Гляньте сюди... сьомий хребець...

Вебер схилився над раною.

— Погане діло.

— Не тільки погане. Безнадійне. Тут уже нічого не зробиш.

Равік подивився на свої руки в гумових рукавицях. Міцні, добрі руки, вони тисячі разів різали і шивали розірване тіло, їм більше щастило, ніж нещастило, а в деяких випадках вони робили майже неможливе, досягали успіху там, де був один шанс на сто... Але тепер, тепер, коли все залежало тільки від них, вони були безсилі.

Він не міг нічого вдіяти. Ніхто не міг. Дарма було оперувати. Він непорушно стояв і дивився на червоний канал. Можна покликати Марто, і він скаже те саме.

— Нічого не можна зробити? — спитав Вебер.

— Нічого. Втручання тільки прискорить кінець. Бачите, де сидить куля. Її навіть не можна витягти.

— Пульс стрибає і прискорюється... Вже сто тридцять, — сказала Ежені з-за екрана.

Краї рани посіріли, ніби на них дихнула темрява. Равік тримав у руці наготований шприц із кофеїном.

— Карамін! Швидко! Припиніть наркоз! — Він зробив другий укол. — Ну як?

— Змін немає.

Кров і далі мала сіруватий відтінок.

— Наготуйте шприц з адреналіном і кисневий апарат!

Кров потемнішала. Здавалося, ніби надворі пливуть хмари й кидають на неї тінь. Наче хтось підійшов до вікна й засунув завіску.

— Кров, — у розпачі сказав Равік. — Треба зробити переливання крові. А я не знаю, яка в неї група.

Апарат знов запрацював.

— Ну що? Який пульс?

— Сповільнився. Сто двадцять. Дуже слабкий.

Життя поверталось.

— А тепер? Краще?

— Те саме.

Равік почекав.

— А тепер?

— Краще. Пульс рівніший.

Тіні зникли. Краї рани почервоніли. Кров знову стала кров'ю. Все ще кров'ю. Апарат працював.

— Затремтіли вії,— мовила Ежені.

— Нічого. Нехай прокидається. — Равік перев'язав рану. — Який пульс?

— Рівніший.

— Ще хвилинка, і був би кінець, — сказав Вебер.

У Равіка обважніли повіки. То був піт, великі краплі поту. Він випростався. Апарат гудів далі.

— Нехай ще попрацює.

Він обійшов стіл і зупинився. Він ні про що не думав. Тільки дивився на апарат і на обличчя Джоан. Воно ледь сіпнулося. Ще не було спаралізоване.

— Шок, — мовив він Веберові.— Ось проби крові. Треба відіслати в лабораторію. Де можна дістати кров?

— В американському госпіталі.

— Добре. Спробуємо. Це не допоможе. Тільки трохи продовжить їй життя. — Він стежив за апаратом. — Нам треба повідомити поліцію?

— Так, — відповів Вебер. — Треба. Але тоді сюди прийдуть двоє службовців і почнуть допитувати вас. А ви ж цього не хочете?

— Не хочу.

— То відкладемо все до обіду.

— Можна вимкнути, Ежені,— сказав Равік.

Скроні Джоан ледь порожевіли. Пульс був слабкий, але рівний і чіткий.

— Відвезіть її в палату. Я залишусь у клініці.

Джоан поворухнулася. Не вся, а сама лише рука. Права. Ліва лежала непорушно.

— Равіку, — мовила Джоан.

— Що?..

— Ти мене оперував?

— Ні, Джоан. Не було такої потреби. Ми тільки вичистили рану.

— Ти, будеш тут?

— Буду...

Вона заплющила очі й знов заснула. Равік підійшов до дверей.

— Принесіть мені кави, — сказав він денній сестрі.

— Кави й булочок?

— Ні. Самої кави.

Равік повернувся в палату й відчинив вікно. Над дахами яснів чистий ранок. У ринвах метушилися горобці. Він сів на підвіконня й закурив. Дим він випускав за вікно.

Сестра принесла каву. Равік поставив чашку біля себе. Він пив по ковткові каву, курив і дивився у вікно. Коли він обернувся й глянув на палату, вона здалася йому темною. Він устав і подивився на Джоан. Обличчя її було вже вимите й дуже бліде. Губи на ньому майже не вирізнялися.

Равік узяв тацю з кавником та чашкою, виніс із палати й поставив на столик у коридорі. Там тхнуло мастикою і гноєм. Сестра саме понесла повз нього відро з брудними бинтами. Десь гудів пілосос.

Джоан неспокійно ворухнулася. Зараз вона знов прокинеться. Прокинеться й відчує біль. Той біль дужчатиме,

Вона може прожити ще кілька годин або й кілька днів. І їй так болітиме, що вже не допоможуть ніякі уколи.

Равік пішов по шприц і ампули. Коли він повернувся" Джоан розплющила очі. Він глянув на неї.

— Болить голова, — промурмотіла вона.

Равік чекав. Вона намагалася повернути голову. Мабуть, їй важко було підняти повіки, бо вона насилу звела на нього очі.

— Я немов свинцем налита... — Погляд її прояснів. — Так важко, що не можна витримати...

Він зробив їй укол.

— Зараз полегшає...

— Раніше так не боліло. — Джоан повернула голову. — Равіку, — прошепотіла вона, — я не хочу мучитись. Я... Обіцяй мені, що я не буду мучитись... Моя бабуся... Це було при мені... Я так не хочу... їй ніщо не допомагало... Обіцяй мені.."

— Обіцяю, Джоан. Тобі не буде боляче. Майже не буде...

Вона зціпила зуби.

— Укол скоро подіє?

— Скоро. За кілька хвилин.

— Що це в мене... з рукою?..

— Нічого. Ти поки що не можеш нею ворухити. Але це минеться.

— Аз ногою... з правою ногою...

Вона спробувала зігнути її. Нога не ворушилася.

— Те саме, Джоан. Не хвилюйся, це скоро минеться.

Вона ворухнула головою.

— А я саме хотіла почати нове життя, інакше, — прошепотіла вона.

Равік промовчав. Що він міг їй відповісти? Може, це була й правда. Хто не хоче почати нове життя?

Вона знов неспокійно повела головою. Голос у неї був монотонний і втомлений.

— Добре... що ти прийшов. Що б я без тебе робила?

— Ет...

Без мене було б те саме, безнадійно подумав він. Те саме. Кожен партач зробив би не згірше те, що зробив я. Кожнісінький. Єдиний раз, коли мені були такі потрібні весь мій досвід, усі мої знання, вони виявились надаремними. Найбездарніший лікар зробив би те, що можу зробити я. Тобто не зробити нічого.

Опівдні вона все збагнула. Він їй нічого не сказав, але вона раптом зрозуміла все сама.

— Я не хочу стати калікою, Равіку... Що з моїми ногами? Я вже ними обома не...

— Нічого страшного. Коли ти встанеш, то ходитимеш, як завжди.

— Коли я... встану. Навіщо ти мене дуриш? Не треба...

— Я не дурю тебе, Джоан.

— Дурищ... Ти зобов'язаний дурити... Тільки не дай мені довго лежати... Коли мені не залишилося нічого... крім болю... Обіцяй мені.

— Обіцяю.

— Коли буде дуже боляче, дай мені щось. Моя бабуся... лежала п'ять днів... і весь час кричала. Я не хочу цього, Равіку.

— Ти не будеш мучитися. Тобі майже не болітиме.

— Коли буде надто боляче, дай мені достатню дозу. Таку... щоб усе скінчилося. Ти повинен дати... навіть якщо я вже не хотітиму або зомлію... Це моя остання воля... А все, що я скажу потім... Обіцяй мені.

— Обіцяю. Але в цьому не буде потреби.

Зляканий вираз зник з її очей. Вона відразу заспокоїлася.

— Ти маєш право так зробити, Равіку, — прошепотіла вона. — Без тебе... мене б уже давно не було.

— Дурниці. Де ж би ти ділася...

— Ні... Я тоді хотіла... коли ти вперше зустрів мене... я не знала, куди дітися... Ти мені дав цей рік життя. Це подарований час. — Вона поволі повернула до нього голову.—

І чому я не залишилася з тобою?

— Це я винен, Джоан.

— Ні... Це... я й сама не знаю, що...

За вікном стояв золотий полудень. Завіси були засунуті, але по боках пробивалося світло. Джоан лежала сонна, приглушена наркотиками. Від неї мало що вже

залишилось. Ці кілька годин зжерли її, мов голодні вовки. Тіло під ковдрою здавалося пласким і вже втратило опір. Джоан то засинала, то прокидалася, часом була майже непритомна, а часом знов мала ясну свідомість. Біль налягав на неї. Вона почала стогнати. Равік зробив їй ще один укол.

— Голова, — промурмотіла вона. — Дедалі дужче болить голова.

За кілька хвилин вона знов озвалася:

— Світло... дуже яскраве світло... ріже в очі...

Равік підійшов до вікна. Він спустив жалюзі й щільніше засунув завіси. Тепер у палаті стало майже темно, Він повернувся й сів біля ліжка.

Джоан ворухнула губами.

— Як довго це триває... так довго... Ліки вже не допомагають, Равіку...

— Ще дві-три хвилини.

Вона лежала спокійно. Нерухомі руки були простягнені на ковдрі.

— Я мушу тобі... багато чого... сказати...

— Потім, Джоан...

— Ні. Тепер... нема вже коли відкладати. Мушу багато чого... пояснити...

— Мені здається, що я майже все знаю, Джоан...

— Знаєш?

— Наче знаю.

Судома. Равік помітив, як по тілу в неї пробігла хвиля судоми. Ноги були вже спаралізовані. Руки також. Тільки груди ще здіймалися і опускалися.

— Ти знаєш... що я завжди була тільки з тобою...

— Знаю, Джоан...

— А інше було... саме хвилювання...

— Так, я знаю...

Джоан хвилину лежала мовчки. Чути було тільки її важкий подих.

— Дивно... — знов тихо озвалася вона. — Дивно, що людина може померти... коли вона кохає...

Равік нахилився над нею. Сама темрява, і в ній біле обличчя.

— Я не була добра... до тебе, — прошепотіла Джоан.

— Ти була моїм життям...

— Я хочу... і не можу... мої руки... ніколи вже... не обіймуть тебе...

Він бачив, як вона силкувалася підвести руки.

— Ти в моїх обіймах, — мовив він. — А я в твоїх.

На мить вона перестала дихати. Очі в неї зовсім затінилися. Вона розплющила їх. Зіниці були дуже великі. Равік не знав, чи вона його бачила.

— Ти amo [18]— промовила вона.

Вона заговорила мовою свого дитинства, бо була надто змучена, щоб розмовляти іншою. Равік узяв її безсилі, наче мертві, руки. В ньому ніби щось урвалося.

— Ти вернула мені життя, Джоан, — сказав він, дивлячись у її застигли очі.— Вернула життя. Я був немов камінь. А ти прийшла, і я ожив...

— Mi ami? [19]

Так питає дитина, коли її кладуть спати. За цими словами стояла смертельна втома.

— Джоан, — сказав Равік. — Кохання — не те слово. Його замало. Воно тільки часточка, крапля в річці, листочок на дереві. Це щось багато більше...

— Sono stata... sempre con te... [20]

Равік тримав її руки, які вже не відчували цього.

— Ти завжди була зі мною, — сказав він, не помітивши, що раптом теж заговорив рідною мовою. — Завжди була зі мною, чи я тебе кохав, чи ненавидів, чи здавався байдужим... Від цього нічого не мінялося, ти завжди була зі мною, завжди...

Вони досі розмовляли одне з одним позиченою мовою. А тепер уперше, не усвідомлюючи того, кожне заговорило своєю рідною. Словесна перепона впала, і вони розуміли одне одного краще, ніж будь-коли.

— Vasiami...[21]

Він поцілував її в гарячі, сухі губи.

— Ти завжди була зі мною, Джоан... завжди...

— Sono stata... perduta... senza di te...[22]

— Це я був без тебе зовсім пропаний. У тобі було все світло, всі солодощі й гіркота життя... Ти сколихнула мене, віддала мені не тільки себе, а й повернула мені мою душу. Я завдяки тобі знов став живий.

Кілька хвилин Джоан лежала зовсім тихо. Равік спостерігав за нею. Руки й ноги в неї були мертві, все було мертве, тільки очі й губи жили, вона ще дихала, але він знав, що дихальні м'язи теж поволі охоплює параліч. Вона майже не могла говорити, вже задихалася, скреготіла зубами, обличчя її скривилося, вона змагалася зі смертю. Ось її шию звела судома, вона хотіла щось сказати, губи затремтіли. Хрипіння, глибоке, моторошне хрипіння і, нарешті, крик:

— Равіку! Допоможи!.. Допоможи!.. Зараз!..

Він уже тримав напоготові шприц і швидко встромив голку під шкіру. Він не хотів, щоб вона повільно душилася, довго й болісно. Щоб надаремно мучилася. Їй лишився тільки біль. Страшний біль, і, може, не одну годину...

Повіки Джоан затремтіли. Потім вона заспокоїлася. Губи розпружилися. Подих зупинився.

Равік розсунув завіси й підняв жалюзі. Тоді повернувся до ліжка. Обличчя Джоан було застигле й чуже.

Він зачинив двері палати й зайшов до приймальні. За столом сиділа Ежені й переглядала історії хвороб.

— Пацієнтка з дванадцятої палати померла, — сказав він.

Ежені кивнула головою, навіть не глянувши на нього,

— Доктор Вебер у своєму кабінеті?

— Мабуть.

Равік рушив довгим коридором. Кілька дверей були відчинені. Не заглядаючи в них, він зайшов до Вебера.

— Пацієнтка в дванадцятій померла. Можна викликати поліцію.

Вебер навіть не повернув голови.

— Тепер поліції не до цього.

— Тобто як?

Вебер показав йому екстрений випуск "Матен". Німецькі війська вдерлися до Польщі.

— Сьогодні ж буде оголошена війна. Мені сказали з міністерства.

Равік відклав газету.

— Ось воно й сталося, Вебере.

— Так. Це кінець. Бідна Франція.

Равік хвилину посидів мовчки. Навколо ніби утворилася порожнеча.

— Це більше, ніж Франція, Вебере, — нарешті сказав він.

Вебер глянув йому у вічі.

— Для мене це Франція. Хіба цього мало?

Равік не відповів.

— Що ви робитимете? — за хвилю спитав він.

— Не знаю. Мабуть, з'явлюся в свій полк. А це... — він неуважно махнув рукою, — доведеться комусь передати.

— Збережіть клініку за собою. Під час війни потрібні госпіталі. Вас залишать у Парижі.

— Я не хочу тут залишатися.

Равік оглянувся по кабінеті.

— Це мій останній день у клініці. Мені здається, тут усе гаразд. Пацієнтка після видалення матки одужує, та, що їй видалено жовчний міхур, теж. Пацієнт із раком безнадійний, немає сенсу ще раз оперувати його. Це все.

— Що ви хочете цим сказати? — втомлено спитав Вебер. — Чому це ваш останній день?

— Як тільки буде оголошена війна, всіх нас інтернують. — Вебер хотів щось зауважити, але Равік повів далі:— Нащо нам сперечатися. Так завжди робили. І тепер зроблять.

Вебер сів на стілець.

— Я вже нічого не розумію. Може, й так. Може, взагалі не буде ніякої війни. Просто віддадуть країну, і все. Ніхто нічого не знає.

Равік підвівся.

— Якщо мене до вечора не заберуть, я ще прийду сюди.

О восьмій.

— Добре.

Равік вийшов з кабінету. У вестибюлі він побачив актора, про якого геть забув. Актор зірвався на ноги.

— Що з нею?

— Вона померла.

Актор витріщив на нього очі.

— Померла?

Трагічним порухом актор схопився за серце й заточився. Проклятий блазень, подумав Равік. Мабуть, щось подібне грав на сцені й тепер, коли його самого спіткало таке, збився на завчену роль. А може, й справді страждає, але вже звук до цих театральних жестів і не вміє обійтися без них.

— Можна її побачити?

— Навіщо?

— Я мушу ще раз глянути на неї.— Актор притиснув руки до грудей. Він тримав у них світло-брунатного капелюха, обшитого шовковою стрічкою. — Зрозумійте ж! Я мушу...

В очах у нього з'явилися сльози.

— Послухайте, — нетерпляче перебив його Равік. — Найкраще буде, як ви вшиєтеся звідси. Жінка померла, і нічого вже не вдієш. Ідіть звідси під три чорти й длубайтесь десь-інде у своїх почуттях. Нікого не цікавить, чи вам дадуть рік в'язниці, чи патетично виправдають. Однаково за кілька років ви будете хвалитися цим, щоб набити собі ціну в очах тих жінок, за якими впадатимете. Геть звідси, ідіоте!

Він підштовхнув актора до виходу. Той не вельми й опирався. У дверях він ще обернувся і сказав:

— Бездушна тварюко! Паршивий боше!

На вулицях було повно людей. Вони стояли купками й жадібно стежили за великими рухомими літерами світляних газет. Равік поїхав у Люксембурзький сад. Поки його ув'язнять, він хотів побути кілька годин на самоті.

Сад був порожній. Він купався в теплому промінні пізнього літа. Дерев уже торкнувся перший подих осені, але це ще була осінь зрілості, а не осінь відмирання. Світло було ніби зіткане з золота й блакиті — шовковий прапор літа.

Равік довго сидів у саду. Дивився, як мінялося освітлення й подовжувалися тіні. Він знав, що це його останні години на волі. Коли оголосять війну, господиня "Ентернаціоналя" вже нікого не зможе ховати. Він згадав про Роланду.

І Роланда не зможе. Ніхто не зможе. Якби він спробував тікати, його ув'язнили б як шпигуна.

Він просидів так до вечора. Йому не було сумно. В пам'яті спливали обличчя. Обличчя й роки. І нарешті те останнє, залякле обличчя.

О сьомій годині він підвівся. Знав, що, виходячи з саду, в який уже закрадався сутінок, він залишає останній мирний куточок. Зразу на вулиці він купив екстрений випуск газети. Війна вже була оголошена.

Він трохи посидів у бістро, де не було радіо. Потім подався до клініки. Його зустрів Вебер.

— Ви не могли б зробити ще один кесарів розтин? Жінку щойно привезли.

— Звичайно, зроблю.

Він пішов переодягтися. В коридорі йому трапилась Ежені. Побачивши його, вона

дуже здивувалась.

— Ви не сподівалися, що я ще прийду? — спитав він.

— Не сподівалася, — мовила Ежені і якось чудно подивилася на нього. Тоді швидко пішла далі.

Для Равіка кесарів розтин був простою операцією. Він працював майже машинально. Кілька разів він відчував на собі погляд Ежені й не міг зрозуміти, що з нею сталося.

Дитина закричала. Її обмили. Равік дивився на червоне скривлене личко й на крихітні пальчики. На світ ми приходимо не з усмішкою на вустах, подумав він і передав дитину санітарці. То був хлопчик.

— Хтозна, для якої війни він народжений! — сказав Равік і заходився мити руки.

Біля другого вмивальника мив руки Вебер.

— Якщо вас справді ув'язнять, Равіку, негайно повідомте мене, де ви.

— Навіщо вам зайвий клопіт, Вебере? Тепер із такими, як я, краще не знатися.

— Чому? Тому, що ви німець? Але ж ви втікач.

Равік сумно всміхнувся.

— Хіба ви не знаєте, що ми, втікачі, скрізь чужа кістка? На батьківщині нас вважають зрадниками, а за кордоном — чужоземними підданцями.

— Мені байдуже. Я хочу, щоб ви якнайшвидше вибралися звідти. Можете послатися на мене.

— Добре. — Равік знав, що не скористається його пропозицією. — Для лікаря скрізь знайдеться робота. — Він витер руки. — Ви не зробили б мені одну послугу? Не подбали б про похорон Джоан Маду? Боюся, що сам я вже не встигну.

— Звичайно, подбаю. Може, ще щось треба владнати? Зв'язатися зі спадкоємцями абощо?

— Нехай про це думає поліція. Я не знаю, чи в неї є якісь спадкоємці. Та це й байдуже. — Він одягся. — Прощавайте, Вебере. З вами було добре працювати.

— Прощавайте, Равіку. Вам ще належить гонорар за кесарів розтин.

— Порахуйте ті гроші за похорон. Це й так буде замало. Я вам додам.

— І не думайте, Равіку. Де б ви хотіли її поховати?

— Не знаю. На котромусь кладовищі. Я запишу вам її прізвище й адресу.

Равік записав усе на клінічному бланку. Вебер поклав аркушик під кришталеve прес-папье зі срібною ручкою у формі вівці.

— Гарзд, Равіку. Певне, за кілька днів і мене тут не буде. Без вас ми навряд чи робитимем стільки операцій.

Вебер провів Равіка надвір.

— Прощавайте, Ежені, — сказав Равік.

— Прощавайте, пане Равіку. — Вона глянула на нього. — Ви їдете до готелю?

— Так. А що?

— О, нічого. Мені здалося...

Надворі було темно. Перед готелем стояла вантажна машина.

— Равіку, — почувся голос Морозова з під'їзду поближнього будинку.

— Це ти, Борисе? — Равік зупинився.

— У готелі поліція.

— Так я й думав.

— Ось тут у мене посвідчення особи Івана Клуге. Я тобі вже казав, він помер. Воно ще дійсне півтора року. Ходімо в "Шехерезаду" й поміняємо фотографію. Ти знайдеш собі інший готель і будеш російським емігрантом.

Равік похитав головою.

— Надто ризиковано, Борисе. У війну небезпечно користуватися підробленими паперами. Вже краще їх не мати.

— Що ж ти думаєш робити?

— Піду в готель.

— Ти добре все зважив, Равіку? — спитав Морозов.

— Так, добре.

— Біда! Хтозна, куди вони тебе запроторять!

— Принаймні не видадуть Німеччині. Цього вже можна не боятися. І не вишлють до Швейцарії.— Равік усміхнувся. — Вперше за сім років поліція не захоче нікому віддати нас. Треба було аж війни, щоб до цього дійшло.

— Кажуть, у Лоншані обладнують концентраційний табір. — Морозов посмикав себе за бороду. — Отже, ти втік з німецького концтабору, щоб опинитися у французькому.

— Може, вони нас швидко випустять.

Морозов нічого не сказав.

— Борисе, не турбуйся про мене. На війні лікарі завжди потрібні.

— Яким ти прізвищем назвешся, коли тебе арештують?

— Своїм власним. Я його називав тут тільки один раз п'ять років тому. — Равік хвилину помовчав. Потім сказав — Борисе, Джоан померла. Її застрілив один тип. Вона лежить у клініці Вебера. Треба її поховати. Вебер обіцяв мені, але я не певен, чи він устигне, поки його мобілізують. Ти подбаєш про це? Не питай мене ні про що, скажи "так", і годі.

— Так, — відповів Морозов.

— Добре. Бувай здоров, Борисе. Візьми собі з моїх речей те, що тобі може пригодитися. І перебирайся в мою кімнату. Ти завжди мріяв про ванну. Я вже піду... Бувай.

— Паскудні справи, — сказав Морозов.

— Нічого, Зустрінемося після війни у "Фуке".

— З котрого боку? Від Єлісейських полів чи від авеню Георга П'ятого?

— Від авеню Георга П'ятого. Ми з тобою дурні. Двоє шмаркатих дурнів, що корчуть із себе героїв. Бувай, Борисе.

— Паскудні справи, — знов сказав Морозов. — Навіть попрощатись як слід і то соромимось. Іди сюди, дуриле.

Він поцілував Равіка спершу в одну, потім у другу щоку. Равік відчув його колючу бороду й запах тютюну. Не дуже приємне відчуття. Він рушив до готелю.

Емігранти зібралися в "катакомбі". Як перші християни, подумав Равік. Перші європейці. Службовець у цивільному сидів біля письмового столу під миршавою пальмою і заповняв особисті картки. Двоє поліцаїв охороняли двері, якими ніхто не мав наміру тікати.

— Паспорт є? — спитав службовець Равіка.

— Немає.

— А якісь інші папери?

— Немає.

— Ви тут мешкали нелегально?

— Лікар.

Службовець записав.

— Лікар? — перепитав він, підносячи до очей якийсь папірець. — А ви не знаєте тут лікаря на прізвище Равік?

— Не знаю.

— Він має тут мешкати. Нас повідомили.

Равік глянув на нього. Ежені, подумав він. Недарма вона питала, чи він іде до готелю, й недарма так здивувалася, коли ще побачила його на волі.

— Я ж вам казала, що з таким прізвищем тут нікого немає,— мовила господиня, що стояла біля дверей до кухні.

— А ви мовчіть, — невдоволено буркнув службовець.

Вас і так оштрафують за те, що ці люди жили тут без відома поліції.

— Цим я тільки пишаюся, — сказала господиня. — Якщо за людяність карають, то карайте й мене!

Службовець, видно, хотів іще щось сказати, але передумав, тільки махнув рукою. Господиня зухвало дивилася на нього. В неї були високі оборонці, і вона нікого не боялася.

— Спакуйте свої речі,— сказав службовець Равікові.— Візьміть білизну й на добу харчів. І ковдру, якщо маєте.

Равік пішов нагору в супроводі поліцає. Двері в багатьох кімнатах були відчинені. Він узяв валізу, що давно вже була спакована, й ковдру.

— Більше нічого? — спитав його поліцай.

— Нічого.

— Решту ви залишаєте тут?

— Залишаю тут.

— І це також? — Поліцай показав на столик біля вікна, де стояла дерев'яна мадонна, яку Джоан прислала йому в "Ентернаціональ" ще на початку їхнього знайомства.

— І це також.

Вони спустилися вниз. Клариса, офіціантка родом із Ельзасу, простягла Равікові

якийсь пакуночок. Він побачив, що решта всі теж мають такі пакуночки.

— Це їжа, — пояснила господиня. — А то ще помрете з голоду. Я певна, що вас привезуть у таке місце, де нічого не підготовлено.

Вона непривітно глянула на службовця в цивільному.

— Ви б помовчали, — сердито сказав той. — Не я ж оголосив війну.

— І не вони ж.

— Дайте мені спокій. — Він обернувся до поліцаїв. — Усі готові? То ведіть їх.

Темний гурт людей заворушився. Равік побачив чоловіка з тією жінкою, якій увижалися таргани. Правою рукою він підтримував дружину, а в лівій ніс аж дві валізи: одну під пахвою, а одну за ручку. Хлопчик також тяг валізку. Чоловік благально глянув на Равіка. Той кивнув головою.

— Не бійтесь, я маю з собою інструменти й ліки.

Усі повилазили на машину. Заторохтів мотор, і вона рушила. Господиня стояла перед дверима й махала їм рукою.

— Куди нас везуть? — спитав хтось поліцай.

— Не знаю.

Равік стояв поряд із Розенфельдом і новим Ароном Гольдбергом. Розенфельд тримав у руках круглий футляр. У ньому були Сезанн і Гоген. Він про щось напружено думав.

— Іспанська віза, — сказав він. — Скінчився термін, поки я... — він замовк. — А Щур таки втік, — додав він згодом. — Маркус Меер. Учора виїхав до Америки.

Машина підстрибувала на вибоях. Усі стояли один біля одного. Машина завершила за риг. Равік глянув на фаталіста Зейденбаума. Того зовсім притиснули в кутку.

— Ось ми й знов їдемо, — сказав Зейденбаум.

Равік хотів курити. В кишені сигарет не виявилось. Він згадав, що у валізі їх є чимало.

— Так, — відповів він. — Людина може багато чого витримати.

Машина проїхала авеню Ваграм і завершила на площу Етуаль. Ніде не було жодного ліхтаря. Площа тонула в п'єтмі. В такій чорній п'єтмі, що навіть не видно було Тріумфальної арки.

1

Навіки твій Шарль (фр.).

2

Паршиві чужоземці (фр>).

3

Перекусками (фр).

4

Рожевого вина (ФР-)'

5

Серденько (фр.).

6

Домашній паштет (фр).

7

Хуліган! (Фр.)

8

"З моєю блондинкою" (фр.)>

9

"Говоріть мені про кохання" (фр.).

10

Найпрекрасніша ніч (іт.).

11

"Останній вальс" (фр)

12

Стули пельку I (Фр.)

13

Я ждатиму (фр.).

14

Чарівна лампа (латин.).

15

"Каплиця у місячному світлі" (фр.).

16

Дому побачень (фр.).

17

Я кохаю тебе (іт.).

18

Я кохаю тебе (іт)

19

Ти кохаєш мене? (Іт.)

20

Я завжди була з тобою (іт.).

21

Поцілуй мене (іт.).

22

Без тебе я пропала (іт.).